

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

ATATÜRK DÖNEMİ SÜRGÜN POLİTİKASI VE UYGULAMALARI
(1923 - 1938)

Doktora Tezi

Şükrü ŞUR

Ankara / 2015

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

**ATATÜRK DÖNEMİ SÜRGÜN POLİTİKASI VE UYGULAMALARI
(1923 - 1938)**

Doktora Tezi

Şükrü ŞUR

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN

Ankara / 2015

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

ATATÜRK DÖNEMİ SÜRGÜN POLİTİKASI VE UYGULAMALARI
(1923 - 1938)

Doktora Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

.....(Başkan)

.....

..... (Danışman)

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Tez Sınavı Tarihi

Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN

Enstitü Müdürü

ÖZET

Sürgün, bir kişinin veya bir topluluğun herhangi bir nedenden dolayı yaşadığı topraklardan başka bir yere, iradesi dışında, yer değiştirmeye zorlanmasıdır. İlk Çağ toplumlarından modern zamanlara kadar, insanlık tarihinde birbirinden farklı sebeplerle sürgün politikası ve uygulamalarına rastlanmıştır. Türk tarihinin de hemen her evresinde gerek bir cezai müeyyide olarak ve gerekse sosyo - politik ve ekonomik nedenlerle sürgün yöntemine başvurulduğu görülmektedir.

Osmanlı Devleti'nin gerek ceza kanunlarında ve gerekse siyasi geleneğindeki sürgün politikası ve uygulamaları, modern Türkiye'nin kuruluş sürecinde ve kurulduktan sonra da XX. yüzyılın ikinci yarısına kadar uygulanmıştır.

Türk devriminin yaklaşık üç yıl devam eden bir bağımsızlık savaşı ile birlikte yürütülmesi, cumhuriyetin ilk yıllarında özellikle hassas bir ortam yaratmıştır. Bu hassasiyet, toprak bütünlüğünün korunması, tam bağımsızlığın sağlanması ve ideolojinin yerleşmesi noktasında derin bir kaygıyı da beraberinde getirmiştir. Bu hassasiyet ve kaygı, devrime karşı yönelen herhangi bir hareketi sindirmek konusunda alınacak tedbirleri de şekillendirmiştir.

1923 - 1938 yılları arasında devrimi yürüten kadro, kendisine karşı yönelen muhalefeti etkisizleştirmek, toplumsal çatışmaların, kaosların meydana gelmesini önlemek ve ulus - devlet projesini uygulamaya koymak için birtakım yöntemlere başvurmayı gerekli görmüştür. Bu yöntemler arasında, çatışmayı yaratan ya da yaratma ihtimali olan kişi veya kişilerin bir yerden başka bir yere gönderilmesi, yani sürgün siyaseti bir araç olarak kullanmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı'dan devraldığı sürgün geleneğinin Osmanlı dönemi ile yer yer benzeştiği ve farklılaştığı görülmektedir. 1923 - 1938 döneminde uygulanan sürgün siyaseti, sorunun yapısına veya koşullara göre bazen ideolojik, bazen etnik, bazen hukuki ve bazen siyasi olabilmiştir. Çeşitli nedenlerle uygulanan sürgün politikaları belirli bir yasal mevzuata dayandırılmıştır. Türk Ceza Kanunu'nun ilgili maddeleri dışında, 1927'ye kadar İstiklal Mahkemeleri de sürgün kararı verebilmiştir. Bunun dışında, 1923 - 1938 tarihleri arasında birden fazla iskân yasası çıkarılmıştır. Bu yasalar kitlesel sürgünlerin temel dayanağı olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sürgün, Nüfus, Türk Devrimi, Milli Mücadele, İskân Kanunu, Ulusal Devlet, Mustafa Kemal Atatürk, Tek Parti Rejimi.

ABSTRACT

Exile means forcing a person or a group of people to leave their home against their will and to live in another country. From the first ages to the modern times, there has been seen many examples of exile in the human history caused by different reasons. In the Turkish history, it is possible to see that exile has been implemented either as a sanction or because of socio-political and economic reasons.

The exile policy held in both penal code and political traditions of Ottoman Empire has continued to exist in the period of foundation of modern Turkey and after its foundation until the second half of 20th century.

The fact that Turkish revolution has been carried out together with an independence war for three years has created a delicate context. This delicacy has caused a feeling of anxiety about maintaining territorial integrity, ensuring absolute independency and disseminating the ideology. This delicacy and feeling of anxiety has had a role in determining the precautions to be taken against any action opposed to revolution.

The cadre who was dealing with the revolution between 1923 and 1938 has considered it necessary to apply some procedures to neutralize the opposition, to prevent chaos and social conflicts from happening and to put social-state project into practice. Among these procedures, displacing the person or people who have caused or may cause any conflict exile has been used as a political tool.

The tradition of exile which Republic of Turkey has taken over from Ottoman Empire has some similarities with and differences from the Ottoman era. The exile policy applied between 1923-1938 has been ideological, ethnical, judicial and political in accordance with the structure and the condition of the problem. These exile policies has been based on a particular legal regulation. Except from the articles in Turkish Penal Code related to this issue, Independence Tribunals has also had the authority to give exile penalty until 1927. Apart from that, more than one settlement law has been legislated between 1923 and 1938. These laws have been become the basic foundation of exile of the masses.

Keywords: Exile, deportation, populating, Turkish revolution, Independence Tribunals, settlement law, nation state, Mustafa Kemal Atatürk, nationalism, one party regime.

ÖNSÖZ

Sürgün, gerek bir cezai yaptırım aracı olarak hukukun, gerekse sosyo - politik ve ekonomik bazı hedeflere ulaşmak için siyaset, sosyoloji ve tarih bilimimin ilgi kapsamına giren önemli bir olgudur. Osmanlı Devleti'nin dağılması ve yeni Türk Devleti'nin kurulması sürecinde de sürgün gerek hukuki, gerekse sosyo - siyasal ve ekonomik açılardan hayati önem taşımaktadır.

Bu çalışmada Atatürk Dönemi sürgün politikası ve uygulamaları başlığı ile 1923 - 1938 yılları arasındaki bireysel ve kitlesel sürgünler çeşitli yönleriyle ele alınmaya çalışılmıştır.

Çalışmamızın genel olarak bireysel ve kitlesel sürgünler olmak üzere iki ekseninde sürdürmeye çalıştık. Kuşkusuz ki bu tezin amacı Atatürk Dönemi siyasi gelişmelerini açıklamak değildir. Ancak, 1923 - 1938 yılları arasında gerçekleştirilen kitlesel sürgünlerin, söz konusu tarih aralığında yaşanan önemli hadiselerden hemen sonrasında yaşanmasından hareketle, kitlesel sürgünleri açıklamaya çalışırken, dönemin siyasi yaşamına da bakmaya çalıştık. Bireysel sürgünler konusu incelenirken, 1923 - 1938 yılları arasında öne çıkan bazı politik, dini, siyasi ve entelektüel şahıslardan önemli örnekler seçmeye çalıştık.

Çalışmamızın temel hedefi, Atatürk Dönemi sürgün politikalarının nedenlerini açıklamak ve sürgünün hangi mevzuata göre yapıldığını ortaya koymaktır. Bu nedenle dönemin ceza kanunları, anayasası, meclis tarafından alınan kararlar ve kanunlar incelenmeye çalışılmıştır. Yapılan tüm sürgünlerin yasal mevzuatı da verilmeye çalışılmıştır.

Çalışmamızın temel sorunlarından biri, resmi makamların elinde konu ile ilgili sayısız belge olmasına rağmen, bunların çok azına ulaşabilmiş olmamızdır. Başta Başbakanlık Devlet Arşivleri ve Cumhurbaşkanlığı Arşivi'nden alabildiğimiz bazı belgelerle tezin çerçevesini oluşturmaya çalıştık. Bu arşivlerden aldığımız belgelerin birçoğunun daha önce kullanılmamış olması tezin özgün yanlarından birisidir. Özellikle Cumhurbaşkanlığı Arşivi'nden aldığımız bazı temel belgeler, çalışmamıza ciddi şekilde yön verdi. Bunun dışında dönemin resmi yayınları ve anılar da çalışmamızın önemli kaynakları olarak sayılabilir.

İleriki tarihlerde bu konu ile ilgili belgelerin, araştırmacıların kullanımına sunulmasının, çalışmamızın eksik kalan yönlerini de tamamlayacağını umuyoruz.

Bu çalışmanın yapılmasında pek çok kişinin desteğini ve katkılarını gördüm. Bunların başında değerli hocam ve danışmanım Sayın Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan gelmektedir. Yoğun akademik ve idari faaliyetlerine rağmen, gösterdiği sabır, faydalı eleştirileri ve yönlendirmeleri için kendine ne kadar teşekkür etsem azdır.

Ayrıca Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşiv Uzmanı Sayın Çiğdem Arslan'a da yardımlarından dolayı teşekkür ederim. Murat Eğitim Kurumları yönetim kurulu başkanı Sayın Murat Baskı'nın, Sincan Murat Eğitim Kurumu müdürü Umut Akdoğan'ın, müdür yardımcısı Cem Feridun Çağlar'ın ve idari sorumlu Hüseyin Karahan'ın yardımları, çalışmalarımı sürdürmemde gösterdikleri anlayış ve katkıları benim için son derece değerlidir. Onlara da ayrıca teşekkür ederim.

Ayrıca Başbakanlık Devlet Arşivleri ve Türk Tarih Kurumu personeline çalışmalarım sırasında yaptıkları yardımlar ve olağanüstü nezaketleri için teşekkür ederim. Son olarak her zaman her konuda yanımda olan aileme sonsuz teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT.....	ii
ÖNSÖZ.....	iii
KISALTMALAR.....	ix
GİRİŞ	1
A. Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve.....	1
B. Çalışmada Kullanılan Temel Kaynakların Tahlili.....	11

BİRİNCİ BÖLÜM

MİLLİ MÜCADELE'DEN TAKRİR-İ SÜKÛN DÖNEMİ'NE KADAR SÜRGÜN POLİTİKALARI (1918 - 1925)

1.1. Osmanlı Hukuk Sisteminde Sürgün Cezasına Genel Bir Bakış	16
1.2. Ana Hatları İle Mütareke Dönemi Sürgün Politikası.....	21
1.2.1 Hıyanet-i Vataniye Kanunu.....	22
1.2.2. Firariler Hakkında Kanun ve İstiklal Mahkemeleri'nin Kuruluşu.....	23
1.2.3. İstiklal Mahkemeleri'nin Verdiği Sürgün Kararlarına Bazı Örnekler.....	27
1.3. Cumhuriyet Dönemi Sürgün ve Zorunlu İskan Politikaları İle İlgili Mevzuat.....	35
1.3.1. Zorunlu İskan ve Sürgün Politikalarının Anayasal Dayanakları.....	36
1.3.2. Türk Ceza Kanunu'nda Sürgün Maddeleri.....	38
1.3.3. Atatürk Dönemi Matbuat Kanunları'nda Sürgün Hükümleri.....	39
1.3.4. Zorunlu İskan ve Sürgün Politikaları'nın Belirlenmesinde Meclis ve Bakanlar Kurulu Kararları.....	41

1.4.	Cumhuriyet'in İlk Sürgün Kararları ve Uygulamaları.....	43
1.4.1.	Yüzellilikler Meselesi.....	43
1.4.1.1.	Yüzellilikler Listesi'nin Belirlenmesi.....	46
1.4.1.2.	Yüzellilikler'in Sürgün Hayatları ve Faaliyetleri.....	48
1.4.1.3.	Yüzellilikler'in Affedilmesi ve Yurda Dönüşleri.....	50
1.4.2.	Osmanlı Hanedanı'nın Sürgün Edilmesi.....	56
1.4.2.1.	Halifeliğin Kaldırılması ve Osmanlı Hanedanı'nın Sürgünü İle İlgili Meclis Görüşmeleri.....	57
1.4.2.2.	Hilafetin İlgasına ve Hanedan-ı Osmanî'nin Türkiye Cumhuriyeti Memaliki Haricine Çıkarılmasına Dair Kanun'un Kabulü ve Uygulanışı.....	59
1.4.2.3.	Osmanoğulları'nın Türkiye'ye Dönüşü	69
1.4.2.4.	Osmanoğulları'nın Sürgünü İle İlgili Değerlendirme.....	72

İKİNCİ BÖLÜM

TAKRİR-İ SÜKÛN DÖNEMİ YARGILAMALARI VE SÜRGÜN KARARLARI

2.1.	Şeyh Sait İsyanı ve Takrir-i Sükûn Kanunu	76
2.1.1.	Şeyh Sait İsyanı Sanıklarının Yargılanması ve Sürgün Kararları	86
2.1.2.	885 Sayılı İskan Kanunu Çerçevesi'nde Yapılan Sürgünler	91
2.2.	İzmir Suikast Girişimi ve Sürgün Kararları	94
2.3.	Bazı Eşhasın Şark Menatıkından Garp Vilayetlerine Nakillerine Dair Kanun'un Kabulü ve Uygulanışı	100
2.4.	Takrir-i Sükun Dönemi Basın Davaları ve Sürgünler	103
2.4.1.	Cevat Şakir Kabaağaçlı (Halikarnas Balıkcısı)	103
2.4.2.	Mehmet Zekeriya Sertel	108
2.4.3.	Hüseyin Cahit Yalçın	112
2.4.4.	Arif Oruç	124
2.4.5.	Saidi Nursi (Bediüzzaman).....	131

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1930'LAR TÜRKİYE'SİNDE SİYASAL OLAYLAR VE SÜRGÜNLER

3.1.	1930'lar Türkiye'sine Genel Bir Bakış.....	145
3.2.	Trakya Olayları ve Sonuçları.....	148
3.2.1.	Trakya Olayları'nı Hazırlayan Faktörler ve Milli İnkılap Dergisi	150
3.2.2.	Musevilerin Türkçe Konuşmalarını Sağlama Faaliyetleri	156
3.2.3.	Trakya Olayları'nın Başlaması ve Yahudilerin Göçe Zorlanması	158
3.2.4.	Trakya Olayları'nın Değerlendirilmesi ve Sonuçları.....	161
3.3.	Dersim (Tunceli) Olayları ve Alınan Tedbirler.....	167
3.3.1.	Osmanlı Devleti Dönemi'nde Dersim'e Genel Bir Bakış.....	168
3.3.2.	Milli Mücadele Yıllarında Dersim.....	175
3.3.3.	Cumhuriyet Dönemi Dersim Olayları'na Kadar Hazırlanan Raporlarda Sürgün.....	177
3.3.3.1.	Hamdi Bey Raporu (1926)	178
3.3.3.2.	Ali Cemal Bardakçı Raporu (1926)	179
3.3.3.3.	İbrahim Tali Öngören Raporu (1930)	181
3.3.3.4.	Fevzi Çakmak Raporu (1931).....	184
3.3.3.5.	Ömer Halis Bıyıktay Raporu (1931)	185
3.3.3.6.	Şükrü Kaya Raporu (1932)	186
3.3.3.7.	Celal Bayar'ın Şark Raporu (1936)	188
3.3.3.8.	Abidin Özmen Raporu (1937)	190
3.3.3.9.	Hüseyin Abdullah Alpdoğan Raporu (1936)	191
3.4.	1934 Tarih ve 2510 Sayılı İskan Kanunu ve Gerekçeleri.....	192
3.4.1.	İskan Kanunu ve Ulus Devlet Projesi.....	194
3.4.2.	Ekonomik Kalkınma ve Ulusal Refah Kaygısıyla Hazırlanan Maddeler.....	201
3.4.3.	Ulusal Güvenlik Kaygısıyla Hazırlanan Maddeler	204
3.5.	1934 Tarih ve 2510 Sayılı İskan Kanunu'nun Basına Yansıması	211
3.6.	Tunceli Vilayeti'nin İdaresi Hakkında Kanun	214

3.7.	Ana Hatları İle Dersim Olayları: Tedip ve Tenkil	215
3.7.1.	1937 Tedip Harekatı	215
3.7.2.	1938 Tedip Harekatı	218
3.7.3.	1937 - 1938 Tedip Harekatı'nın Basına Yansıması.....	220
3.8.	Dersim Sürgünleri	222
SONUÇ		229
KAYNAKÇA		235
EKLER		249
ÖZGEÇMİŞ.....		280

KISALTMALAR

- A.Ü:** Ankara Üniversitesi
a.g.e. : Adı geçen eser
a.g.m: Adı geçen makale
BCA: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
Bkz: Bakınız
BMM: Büyük Millet Meclisi
C.: Cilt
CBA: Cumhurbaşkanlığı Arşivi
CHF: Cumhuriyet Halk Fırkası
çev: Çeviren
drl: Derleyen
haz.: Hazırlayan
H.Ü: Hacettepe Üniversitesi
DP: Demokrat Parti
FN: Fon Kodu
İTC: İttihat ve Terakki Cemiyeti
JUK: Jandarma Umum Komutanlığı
OTAM: Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi
s.: Sayfa
S.: Sayı
SBF: Siyasal Bilgiler Fakültesi
SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCK: Türk Ceza Kanunu
TİTE: Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü
TKP: Türkiye Komünist Partisi
TPCF: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
TTK: Türk Tarih Kurumu
vb: ve benzerleri
YN: Yer Numarası

GİRİŞ

A. KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

Sürgün sosyo - politik ve hukuki bir uygulama olarak birçok kavramla doğrudan veya dolaylı yoldan ilişkilidir. Öyle ki sürgün olgusu ile ilgili yapılacak bir çalışmada bir kavram belirsizliği ve karmaşası karşılaşılabilecek temel sorunlardan biridir. Bundan ötürü sürgünle doğrudan veya dolaylı ilgisi olan göç, sevk ve iskân, kalebentlik, kürek cezası, mübadele, gibi kavramların sürgün kavramı ve uygulaması ile olan ilişkisinin açıklanmasında fayda var.

1. Göç

Sürgün kavramı ve uygulaması çerçevesinde ilk ele alacağımız kavram "göç"tür. Göç olgusunun temelinde bulunan esas faktör, insanların geçimlerini sağlamak için daha uygun yerlere gitmek ve burada iş bulmak, çeşitli imkânlardan faydalanmak ve yerleşmektir.¹ Göç kavramı ile ilgili çeşitli tanımlamalar yapılmıştır. Bu tanımlardan bazıları şöyledir: Göç, bir idari sınırı geçerek oturma yerini devamlı ya da uzun süreli olarak değiştirme durumunu ifade etmektedir.² Kişilerin gelecek yaşantılarının ya bir bölümünü ya da tamamını geçirmek üzere bir yerleşim biriminden diğerine yerleşmek amacıyla yapmış oldukları coğrafi nitelikli yer değiştirme olayıdır.³ Bir diğer tanıma göre göç, bireylerin ya da grupların sembolik veya siyasal sınırların ötesine, yeni yerleşim alanlarına ve toplumlara doğru kalıcı hareketini içerir.⁴ Ayrıca kişilerin hayatlarının gelecekteki bölümünün tamamını veya bir kısmını geçirmek üzere bir iskân ünitesinden diğerine yerleşmek kaydıyla yaptıkları coğrafik bir yer değiştirme olayı da göç olarak tanımlanmaktadır.⁵

¹ İbrahim Atalay, **Türkiye Coğrafyası**, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 1994, s. 295

² Erol Tümertekin ve Nazmiye Özgüç, **Beşeri Coğrafya**, Çantay Kitapevi, İstanbul, 1998, s. 307

³ Gülsen Demir, "*Göç Nedenleri Ve Göçlerin Beklentilerindeki Gerçekleşme Durumu: Bolu İli Kıbrısçık İlçesi Örneği*", **Toplum Göç Bildirileri Kitabı**, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayın No: 2046, Ankara, 1997, s. 85

⁴ Gordon Marshall, **Sosyoloji Sözlüğü**, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1999, s. 685

⁵ Taylan Akkayan, **Göç ve Değişme**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1979, s. 20

Daha kapsamlı bir tanımlama ise şöyledir: "Göç, ekonomik, siyasi, ekolojik veya bireysel nedenlerle bir yerden başka bir yere yapılan kısa, orta veya uzun vadeli, geri dönüş veya sürekli yerleşim hedefi güden coğrafik, toplumsal ve kültürel bir yer değiştirme hareketidir." ⁶

Göç olgusunu güdümlü veya serbest göçler olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür. Yukarıda verilen tanımlamalar daha çok serbest göçler kategorisinde değerlendirilebilir. Siyasal iktidarın çeşitli sosyal, ekonomik, güvenlik gibi konularda aldıkları kararların tatbikatı sonucunda nüfusta yarattıkları hareketlilik, güdümlü göçü oluşturur.⁷ Güdümlü göçün önemli bir türü zorunlu göçlerdir. Zorunlu göçler, terör, asayişsizlik ve kan davası türünde toplumsal rahatsızlıklar, cezalandırılma korkusu ve baskı gibi kişisel özgürlüklerin sınırlandırılmasıyla bireyleri kendilerine daha güvenli bir yer aramaya iten göçlerdir."⁸ Bu tür göçler tarihsel sürecin hemen her evresinde karşımıza çıkmaktadır. Zorunlu göç uygulaması, eğer hakim iktidarın eliyle yapılmışsa sürgün terimine daha yakın bir durumdur.

Zorunlu olarak yapılan göçleri ülke içinde yerinden edilme olarak da adlandırmak mümkündür. Tanımlamada en kabul gören ölçüt Birleşmiş Milletler ilkeleridir. Bu ilkelere göre, ülke içinde yerinden edilmiş kişiler "zorla ya da mecbur kalarak evlerinden veya sürekli yaşamakta oldukları yerlerden, özellikle silahlı çatışmaların etkilerinden, genel olarak şiddet içeren durumlardan, insan hakları ihlallerinden veya doğal ya da insan kaynaklı felaketlerden korunmak için, uluslararası kabul görmüş devlet sınırlarını geçmeksizin kaçan ya da bu yerleri terk eden kişi veya bu tip kişilerden oluşan gruplar" olarak tanımlanmıştır. Bu tanımlama ile ülkeler arasında kabul edilen bir sınırı geçmeyen zorunlu iç göçmenler, yerinden edilmiş kişiler olarak kabul edilmektedir. Tanımın en önemli iki noktası zorlamanın olması ve ülke sınırları içinde kalınmasıdır. Ekonomik göçmenler ya da gönüllü olarak göç edenler bu tanıma dâhil edilmemektedir. Ancak tanım sel ve deprem gibi

⁶ Cemal Yalçın, **Göç Sosyolojisi**, Anı Yayıncılık, Ankara, 2004, s. 13

⁷ Akkayan, **a.g.e.** s. 24

⁸ Zeynep Gökçe Akgür, **Türkiye’de Kırsal Kesimden Kente Göç ve Bölgeler Arası Dengesizlik (1970-1993)**, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları No:201, Ankara, 1997, s. 52

doğal afetler, açlık ve nükleer santral patlaması veya geniş ölçekli kalkınma projeleri gibi nedenlerle yerinden olanları da kapsamaktadır. ⁹

2. Mübadele

Mübadele kelimesi Arapça "bedel" kelimesinden türeyen, değiş tokuş, bir şeyin başka bir şeyle değiştirilmesi anlamında kullanılmıştır. Mübadil ise "mübadele olunmuş, başkasının yerine getirilmiş; bir şeye bedel tutulmuş" gibi anlamlarda kullanılmıştır. ¹⁰ Sepetçioğlu'na göre, iki ya da daha çok devlet arasında imzalanan bir protokol vasıtasıyla, hukuksal boyutu, coğrafyası, zaman aralığı, göç yolları ve araçları, taşınmazların durumu gibi meselelerin belirli esaslara oturtulmuş şekilde uygulandığı ve bunların (nüfusları değiş-tokuş edecek devletlerden oluşan) karma ve/veya uluslararası bir komisyon aracılığıyla yürütüldüğü ve/veya denetlendiği; göç ettirilecek nüfusun ırk, din, dil gibi bir takım niteliklerinin ve göç edilen yer(ler) ile iskân birimlerinin daha evvel tespit edildiği; hatta göçmenlerin iâşe, sağlık gibi ihtiyaçları için özel birimlerin kurulduğu, sistematik ve kurallar çerçevesinde hayata geçirilen zorunlu nüfus hareketine mübadele denir. ¹¹

Mübadele XIX. yüzyılda ekonomide kullanılan kavramların Türkçeye ve diğer doğu dillerine çevrilmesini, yani mal değişimi ve değer değişimini ifade ettiği gibi özellikle Osmanlı ve Avrupalı güçler arasında yapılan Karlofça ve Pasarofça gibi antlaşmalardan sonra görüldüğü üzere daha düzenli ve resmi durumlarda gerçekleştirilen, savaş esirlerinin ve Osmanlı Devleti ile diğer ülkeler arasındaki elçilerin karşılıklı değişimi için de kullanılmıştır. ¹²

"Mübadele" terimi Türk tarihinde daha ziyade XX. yüzyılın ilk çeyreğinde Türk- Yunan ilişkileri bağlamında nüfus değişimini akla getirmiş ve bu anlamda kullanılmıştır. Uluslararası terminolojide *mübadele* ve *mübadil* kavramlarının değerlendirilmesi ve algılanması ise Türkiye ve Yunanistan'ın bakış açılarından

⁹ R. Cohen, "Nowhere To Run, No Place To Hide", **Bulletin of the Atomic Scientists**, November 2002. <http://www.brook.edu/views/articles/cohenr/> (Erişim.17.03.2015)

¹⁰ Ferit Develioğlu, **Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Sözlük**, Aydın Kitapevi Yayınları, 1993, s. 699

¹¹ Tuncay Ercan Sepetçioğlu, "İki Tarihsel Eski Kavram, Bir Sosyo Kültürel Yeni Kimlik: Mübadele Nedir, Mübadiller Kimlerdir?", **Türkiye Sosyal Araştırmaları Dergisi**, Yıl: 18, Özel Sayı: 3, Ocak 2014, s. 53

¹² İlber Ortaylı, "Mübadele" **İslam Ansiklopedisi**, C. 31, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 206, s. 424

farklılıklar içermektedir. Örneğin, “Zorunlu Nüfus Mübadelesi” kendisini Fransızca “*Échange Obligatoire*”, İngilizcede ise “*Obligatory Population Exchange*” tamlamasıyla yer bulurken, belirli bir paralellik taşımaktadır; ancak bu anlaşmadan etkilenen nüfus, Fransızca *émigrant*, İngilizce *emigrant* ifadesi ile tanımlanmaktadır ve bundan anlaşılacağı üzere, mübadillerin uluslararası terminolojideki adları “göçmen” manasındaki “*emigrant*”tır ve bu kelimenin karşılığı (iç ya da dış göç sonucu, zorunlu ya da gönüllü olarak fark etmeksizin yer değiştiren) tüm göçmen nüfustur.¹³

Mübadele durumunun sürgünlükle ilişkisi şüphesiz ki bu eylemin yapılmasına kimin ne şekilde karar verdiği ile ilgilidir. Göç edenlerin zaruri sebepler olmadıkça uzun yıllar yaşadıkları toprakları terk etmeyi düşünmediği genellemesinden hareketle,¹⁴ göçe karar verenin siyasi - askeri iktidarlar olması durumunda mevcut durumun bir tür zorunlu iskâna dönüşeceği açıktır. Örneğin Milli Mücadele sonrasında Lozan Barış Anlaşması’nda Rumlar ile Türklerin mübadele edilmesi, bir tür zorunlu göç örneği teşkil etmektedir. Adı geçen sözleşmede, kimlerin mübadeleye dâhil edileceği, kimin hariç tutulacağı açıklanmaktadır. Zorunlu mübadele, “Türk topraklarında yerleşmiş Rum Ortodoks dininden Türk uyruklarıyla ve Yunan topraklarında yerleşmiş, Müslüman dininden Yunan uyruklarını” kapsamaktaydı.¹⁵ Bazı mübadele türlerinde mübadeleye konu olan bireylerin değişim dışı kalabilmek için dinlerini değiştirmeye çalışmaları, yer değiştirmenin kişilerin idaresi dışında yaşandığına ve bu bağlamda sürgünlük durumuna benzediği sonucuna varılabilir.¹⁶

¹³ Sepetçioğlu, a.g.e. s. 62 - 63

¹⁴ Serdar Sarısır, **Demografik Oyun Sürgün (1919 - 1923)**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 41

¹⁵ İsmail Soysal, **Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye’nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)**, C.I, TTK Yayınları, Ankara, 2000, s.177-183.

¹⁶ Tabii tutuldukları mübadeleden kurtulmak için din değiştirmeler konusunda önemli bir çalışma için bkz. Fahriye Emgili, “*Mübadeleden Kurtulma Çabası Olarak: İhtidâ*” **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. 28, S. 45, 2009, s. 222 - 231

3. Sevk ve İskân

İskân kavramı da çalışmamızın genel evresinde hem sıklıkla kullanacağımız bir kavram, hem de sürgün kelimesi ile bağlantısı noktasında açıklamamız gereken bir durumdur. İskân, "sakin kılma, oturtma, ev sahibi etme, yerleştirme" olarak tanımlanmıştır.¹⁷ Sevk kelimesi ise " önüne katıp sürme, ileri sürme, yollama, gönderme" olarak tanımlanmıştır.¹⁸ Öncelikle belirtilmesi gereken önemli bir husus, "her sevk ve iskânın bir sürgün olmadığıdır". Örneğin XV. yüzyılın sonunda İspanya, Portekiz ve İtalya'dan sürülen onbinlerce Yahudi'nin Osmanlı Devleti tarafından himaye edilerek, kentlerde iskân edilmeleri İspanya'dan kovulan Müslüman Morikosların yine Osmanlı tarafından Galata'ya yerleştirilmeleri hiç şüphesiz ki sürgün değildir.¹⁹ Yine İmparatorluğun XIX. yüzyılın sonlarından itibaren ciddi toprak kayıpları yaşamasına koşut olarak, sınırlarına yığılan Müslüman unsurları Anadolu'da iskân etmesi, yer yurt sağlaması, her iskânın bir sürgün olmadığı bir diğer göstergesidir. İskân ve sürgün eylemleri, kişinin veya kişilerin mevcut yerlerini terk etmelerini gerektirdiği noktasında ortaklaşmakla birlikte, tarihsel süreçte bu iki eylem ele alındığında, bir ayrıma tabi tutulmaları gerektiği anlaşılmaktadır. Eğer sürgün kelimesi, iskân kelimesinin yerine kullanılacaksa, bu zorunlu iskân olmalıdır. Zorunlu iskân da kendi içinde ikiye ayrılabilir. Birincisi bir kişi veya kişinin bir suçtan dolayı yerinin devlet eliyle değiştirilmesidir. İkincisi ise siyasal iktidarın hassasiyetleri çerçevesinde yapılan iskânlardır. Bu noktada Barkan'ın çok yerinde tespit ettiği gibi:

"Osmanlı İmparatorluğu'nda devletin gelirini artırmak kaygısı ile ve eski bir idarecilik ananesinin tecrübelerine dayanarak basit ve pratik usullerle reayayı en verimli sahalarda ve rasyonel bir şekilde çalıştırmak amacıyla yapılan tehcir ve iskânların yanında; yeni fethedilen harap bir memleketi şenlendirmek, askeri sevkiyat ve erzak tedarikini kolaylaştıracak şekilde yollar boyunca köyler, kasabalar kurarak nakliyat ve seyahati teşkilatlandırarak ve nihayet yabancı bir memlekette diğer düşman unsurlar arasına yerleştirilecek Türk ve Müslüman muhacir ile siyasi ve askeri emniyeti sağlamak gibi gayeler ile de devletin sürgün usulüne sık sık müracaat ettiği görülmektedir. Bu suretle devletin kendi çıkarına uygun gördüğü

¹⁷ Develioğlu, **a.g.e.** s. 451

¹⁸ Develioğlu, **a.g.e.** s. 946

¹⁹ Halil İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1300 - 1600)**, Eren Yayıncılık, C. I. İstanbul, 2000, s. 68

takdirde halk için "tehcir" gibi en ağır fedakârlıkları istilzam eden tedbirleri alabilmek için insan hakları, muhalefet ve mukavemet gibi siyasi mülâhazalardan azade olarak tebaası üzerinde istediği gibi tasarruf etmek ve onları kendi çiftliğinin demirbaş insan malzemesi olarak kullanmak salahiyetini kendisinde görmesi lazım gelir" ²⁰

Görüldüğü gibi burada uygulanan iskân bir zorunlu göç, yani bir tür sürgündür. Siyasal iktidar birtakım hassasiyetleri çerçevesinde nüfusun mekânda yer değiştirmesine karar verebilmiştir. Ancak bu uygulamada bile, nüfusu cezalandırma hedefinin olmadığını ve bu yönüyle "bir cezai müeyyide" olarak sürgün kategorisine alınamayacağına tekrar altını çizmek gerekiyor. Tersine devlet, reayayı en verimli sahalarda ve rasyonel olarak çalıştırmak niyetindedir. Bilindiği gibi bu süreçte zorunlu iskâna tabi tutulanlara ciddi muafiyetler de verilmiştir.

Bizans ve İnan İmparatorluklarında olduğu gibi, Osmanlılar devlet açısından önem taşıyan bir bölgeyi kolonizasyona açmak amacıyla sürgün ya da belirli nüfus gruplarını zorla göçertme politikasına başvurmuştur. ²¹

Düzenli bir iskân ve sevk politikası paralelinde yapılan fetihler sonunda ihtiyaç duyulan nüfusun temini için sıklıkla bedava arazi, vergi veya askerlik muafiyeti gibi teşvikler yapılmaktaydı. Bu teşviklerin de yeterli olmadığı durumlarda "sürgün" uygulamasına gidilmiştir. Ayrıca Anadolu'daki bir yerleşim birimi mevcut hane sayısının onda birini fethedilen bölgelere yerleştirilmesi için iktidara tahsis etmek zorundaydı. ²²

4. Kalebentlik

Kalebentlik, hapsin infazının özellik gösterdiği durumlardan ve tazir cezalarından biridir. Kalebentlik cezası ile hapis cezasının kale içinde zindanda yerine getirilmesi ayrı şeylerdir. Çünkü zindandan tahliye edildiği halde kaleden ayrılmaması emredilen kişiler vardır. Adalarda bulunan kalelerde çektirilen "kalebentlik" cezasına "cezirebentlik" denir. Kalebentlik, uygulamalarına Osmanlı öncesi dönemde de rastlanmaktadır. İbn Bibi tarihine göre, Selçuklu döneminde

²⁰ Ömer Lütü Barkan, "*Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler*", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. XIII, S. 1 - 4, s. 57 - 58

²¹ İnalçık, a. g. e. s. 68

²² Fuat Dünder, *Modern Türkiye'nin Şifresi (İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği 1913-1918)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008 s. 42

Konyalı Sahip Ata Fahrüddin Ali b. Hüseyin vezirlikten uzaklaştırıp tutuklanmış, önce saraydan Emiri Dad'ın evine, oradan da Osmancık Kalesi'ne gönderilmiştir. Yine İran Moğollarında asi prensler ve emirler nefy ve kalebentlikle cezalandırılmışlardır. Siyasi hasımlar ise demirden kafesler içine konulmuşlardır. Kalebent cezası, suçluların surlarla çevrili kaleden dışarı çıkmamak üzere bir şehir veya kasabada oturmaya mecbur tutulmaları sebebiyle bir çeşit hapis; kendi memleketlerinden uzak kalelerde bulunmaları yönüyle de bir çeşit sürgün cezasıdır. Kalebentlik sürgüne göre, daha ağır bir ceza olarak kabul edilir.²³ Osmanlı belgelerinden anlaşıldığına göre Kalebentlik cezası daha ziyade kamu düzenine karşı işlenen suçlar, kalpazanlık, sahte evrak düzenlemek, mezhep değiştirmeye zorlamak, adam öldürme ve yaralama, fuhuş, rüşvet ve eziyet gibi suçlara verilmiştir.²⁴ Bu ceza 1858 tarihli ceza kanununda yer almış ve 1926'da yürürlükten kaldırılmıştır.²⁵

5. Kürek Cezası

Klasik dönem Osmanlı Kanunnamelerinde ve şer'i hukukta yer almayan, fetva mecmualarında rastlanmayan ve hapse göre daha ağır bir ceza olarak kabul edilen kürek cezasının ne zaman ortaya çıktığı çok kesin değildir.²⁶ Çeşitli suçlardan dolayı yakalanan kimselerin cezalarının küreğe çevrilmesi doğrudan padişaha ait bir yetkidir. Osmanlı'da kürek cezasını gerektiren suçlar ile kalebentlik cezasını gerektiren suçlar arasında önemli ölçüde benzerlik vardır.²⁷

Kürek cezasının Batı'da XVII. yüzyılda ortaya çıktığı ve çok ağır olan bu cezadan kurtulmak için mahkûmların kendi elleri veya kollarını kestikleri, bu durumun yaygınlaşması üzerine 1677'de kendi elini kesmenin suç olarak kabul edilip ölüm cezası ile karşılandığı iddiası vardır. Osmanlıda kürek, hapis cezasının daha ağır bir tarzda infaz edilmesidir. Buharlı makinelerin icadından önce gemiler

²³ Mustafa Avcı, "Osmanlı Uygulamasında İnfazı özellik Gösteren Hapis Türleri: Kalebentlik, Kürek Prangabentlik", **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 1, 2002, s. 2 - 3

²⁴ Neşe Erim, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kalebentlik Cezası ve suçların Sınıflandırılması Üzerine Bir Deneme", **Osmanlı Araştırmaları**, S. IV. 1984, s. 84

²⁵ Kemal Daşcıoğlu, **İşkân, Suç ve Ceza - Osmanlı'da Sürgün - (Osmanlı'da Sürgün Siyaseti XVIII. Yüzyıl)** Yeditepe Yayınları, İstanbul 2007, s.19

²⁶ Mehmet İpşirli, "XVI. Asrın İkinci Yarısında Kürek Cezası İle İlgili Hükümler," **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi**, Prof. Tayyib Gökbilgin Hatıra Sayısı, S. 12, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1981 - 1982, s. 206

²⁷ İpşirli, **a.g.m.** s. 210 - 211

yelkenlerle hareket eder, hava şartlarının müsait olmadığı zamanlarda ise kürekle yürütülürdü. Osmanlı donanmasının büyümesi ve savaş nedeniyle yeni gemi yapma ve mürettebatını karşılama ihtiyacı için çok fazla gemici ve kürekçi personelinin bulunmasını gerektirmiş, gönüllü olarak çalışacak yeterli eleman bulunmadığı zamanlarda avarız vergisi, savaş esirleri ve köleler; bunlar da yetmediği zaman suçlular bu insan gücünü karşılamakta kullanılmıştır. Teknolojinin gelişmesi ile suçluların gemilerde istihdamı usulü terk edilmiş ancak "kürek" tabiri cezanın infaz tarzı olarak kullanılmaya devam etmiştir. 1858 Ceza Kanunu kürek cezasını: "...kürek, ayaklarında demir olduğu halde, hidemat-ı şakkada kullanılmaktadır..." şeklinde tarif etmiş, kanun bu cezayı müebbet ve muvakkat olmak üzere ikiye ayırmıştır. Muvakkat küreğin süresi 3- 15 sene olarak belirlenmiştir.²⁸

6. Sürgün

Sürgün terimi ve uygulaması ile ilgili birçok tanım yapılmıştır. Bu tanımlar bazen hukuki anlamda cezai bir yaptırıma gönderme yapmış, bazen siyasi veya askeri bir tedbir anlamında kullanılmış ve zaman zaman da sosyoekonomik bir çerçevede anlamlandırılmıştır. Buna göre, bir kişinin veya bir topluluğun ceza yahut güvenlik tedbiri olarak yaşadığı yerden başka bir yere belli bir süre ya da ömür boyu kalmak üzere isteği dışında gönderilmesi ve orada ikamet etmeye mecbur tutulmasıdır. Kelime, hakkında bu ceza veya tedbirin uygulandığı kişi ve gönderildiği yeri ifade eder. Arapçada bu anlamda kullanılan başlıca kelimeler *nefy*, *cela / icla ve tağrib*'dir.²⁹ Sürgün kelimesi ayrıca, bir kimsenin ülkesinden gönüllü ya da gönülsüz uzaklaştırılması,³⁰ toplu şekilde kolonizasyon ve yerleşme,³¹ toplumda bir kimse ya da zümrenin toplum içinde yalnız bırakılması, yerinden uzaklaştırılması ya da toplum dışına çıkarılması, ayrıca toplu sürgün hareketinin bir

²⁸ Avcı, **a.g.m.** s. 4 Pranga, ağır suç işleyenlerin hapis cezasının mahkûmun ayaklarına zincir bağlanarak infaz edilmesidir. İslam hukuku kitaplarında özellikle mükerrir (suçta ısrar eden) suçluların, içki içerek müteceviz sarhoşlukta ve gençlere tasaddide bulunan kişilerin hapsedilmesi ve ayaklarına demir ağırlıklar (pranga) bağlanarak kaçmasının önlenmesidir.

²⁹ Talip Türcan, "Sürgün" **İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 38, İstanbul, 2010, s. 164

³⁰ **The Encyclopedia Americana**, Volume: 10, Manufactured in USA, s. 638

³¹ **Türk Ansiklopedisi**, *Sürgün*, C. 30, MEB Yayınları, Ankara, 1981, s. 146

iskân metodu olarak kullanılması şeklinde de tanımlanmıştır.³² Türk Dil Kurumu Sözlüğü sürgün (te'bid) kelimesini, ceza olarak belli bir yerin dışında veya belli bir yerde oturtulan kimse olarak tanımlamıştır.³³ Develioğlu ise “uzaklaştırma, uzaklaştırılma, uzağa sürme, kovma”³⁴ şeklinde kullanmıştır. Daşçioğlu'na göre sürgün, “bir yerden gönüllü ya da gönülsüz uzaklaştırılma, zorla göç ettirilme ya da siyasi iktidarın bir topluluk ya da biyeyi başka bir yere zorla iskân ettirmesidir.”³⁵

İngilizcede "*exile ve deportation*" kelimeleri "sürgün" kavramının karşılığı olup, bir kişinin ya da kişilerin, genellikle politik sebeplerle, belirli bir zorla yaşadıkları yerden alınarak başka bir yerde yaşamaya zorlanması şeklinde tanımlanmıştır.³⁶ Fransızcada ise "bannissement, déporté, exilé" kavramları için de benzer tanımlamalar yapılmıştır.³⁷

Yukarıda yapılan tanımlamaların birbirine paralel olduğu görülmektedir. Bu tanımlamalardan hareketle sürgün, bir kimse ve topluluğun herhangi bir nedenden dolayı yaşadığı topraklardan başka bir yere, iradesi dışında, yer değiştirmeye zorlanmasıdır. Yani vatanından kovulmasıdır. Burada “vatan” kelimesinin geniş anlamda düşünülmesi gerekir. Zira vatan nereden baktığımıza bağlı olarak farklı anlamlara gelebilir. Örneğin vatan ilk başta içinde yaşanılan ülke topraklarıdır, onun içinde vatan şehirdir, daha özeldir, köydür, hatta evdir. Aksi halde sürgün olayı sadece “ülke dışına çıkarılmak” şeklinde anlaşılır ki, bu doğru değildir. Sonuç olarak "vatan" kavramından kişinin veya kişilerin kendilerini fiziki, organik veya manevi olarak özdeşleştirdiği, bağ kurduğu mekânın anlaşılması gerekir.

Nüfusun bireysel veya kitlesel bir şekilde birçok nedenden dolayı mekânda yer değiştirmesi tarihsel süreçte sıklıkla karşılaşılan bir durumdur. Bu tür bir yer değiştirme durumu bazen isteğe bağlı bazen de istek dışı, hakim siyasi idarenin beklenti ve çıkarları doğrultusunda, gelişebilir.

³² **Yeni Türk Ansiklopedisi**, C. 10, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1985, s. 3786, Ayrıca, Hilmi Ziya Ülken, **Sosyoloji Sözlüğü**, MEB Yayınları, İstanbul 1969, s.270

³³ **Türkçe Sözlük**, TDK Yayınları, Ankara, 2005, s. 1831

³⁴ Develioğlu, **a.g.e.** s.1048

³⁵ Daşçioğlu, **a.g.e.** s.19

³⁶ **Longman Dictionary**, Printed by Caledonian International Book Manufacturing, Glasgow, 1998, s. 177- 226

³⁷ **Fransızca - Türkçe Sözlük**, TDK Yayınları, Ankara, 1976, s. 113- 528

Tarihsel süreç incelendiğinde sürgünün insanlık tarihinde kadim bir cezalandırma metodu olduğu ilk göze çarpan durumdur. Öyle ki sürgün bir cezalandırma metodu olarak, kutsal metinlerde de yer bulmuştur. Örneğin Âdem ve Havva'nın yeryüzüne gönderilmesi ile ilgili anlatılar belki de sürgünlük durumunun ilk teorik örnekleri olarak kabul edilebilmelidir. Fakat Kur'an-ı Kerim'de "yurdundan çıkarılmak" yani sürgün durumunun Allah katında yasak olduğuna da yer veren ve bu konuda uyarılar içeren ayetler de mevcuttur.³⁸ Kur'an-ı Kerim'de ve hadislerde insanları yurtlarından çıkarma (ihrac) eyleminden sıkça söz edilmekle birlikte bu kelimelerden "*cela (topluluğun sürgün edilmesi)*", bir ayette (*el-Haşr 59/3*) ve "nefiy"den türeyen bir fiil *hirabe* suçuna verilecek sürgün cezası ile ilgili olarak yine bir ayette (*el- Maide 5 /33*) geçmektedir. Hadislerde ise *tağrib*, *nefy*, *icla* ve türevleri yer almaktadır.³⁹ İlkçağ uygarlıklarından Hitit, Asur, Pers, dönemlerinde çok sayıda sürgün kanunu ve uygulamasına rastlanabilir.⁴⁰ Yine Yahudi tarihinde "Babil Sürgünü" ya da "Babil Esareti" olarak bilinen süreç sürgün uygulamalarının önemli bir örneği olarak gösterilebilir.⁴¹ Roma hukukunda da sürgün cezasına yer verilmiştir.⁴² Bizans Dönemi'nde ise sürgün kasıtlı olmayan adam öldürme, ya da çocuk düşürtme gibi ağır sayılmayan suçlar için uygulanan bir cezaydı.⁴³

³⁸ Bu konu ile ilgili Kur'an, İncil ve Tevrat'ta birçok bölüm mevcuttur. Kur'anda Bakara Suresinin 36. ayetinde: "...Derken şeytan onların ayağını oradan kaydırdı, içinde buldukları nimet yurdundan çıkardı. Biz de dedik ki: Birbirinize düşman olarak inin. Sizin yeryüzünde kalıp bir süre yaşamanız lazımdır." Aynı surenin 84. ayetinde ise : "...ama siz yine de birbirinizi öldürüyorsunuz, sizden bir grubu yurtlarından çıkarıyorsunuz... Onları çıkarmak size yasaklanmışken çıkarıyorsunuz..." Mümtetine Suresi 9. ayette ise şöyle denilmektedir: "Allah ancak sizinle din hakkında savaşıyor, sizi yurtlarınızdan çıkaran ve çıkarılmanıza yardım eden kimselerle dost olmaktan men eder." Bkz: Kur'an- Kerim, (Türkçe anlamı, Çev. Süleyman Ateş) Ankara, 1975. s. 12 - 549. Ayrıca Yunan mitolojisinde de sürgün ile ilgili çok sayıda hikâye mevcuttur.

³⁹ Türkan, **a.g.m**, s. 164

⁴⁰ Örneğin, İlk Çağ uygarlıklarında "ostracisme" adeti vardı. Ülken, **a.g.e.**, s. 270 Ostracisme uygulaması Eski Yunan'da sıklıkla uygulanmıştır. Buna göre, Atina'da yükselme hırsı veya tesiri Site için tehlikeli görülen ya da Tiranlık yapacağından endişe edilen vatandaşlara karşı alınmış bir tedbir olarak kişiler sürgün cezaları alabilmişlerdir. Bkz, **Türk Ansiklopedisi**, s. 146

⁴¹ M.Ö 587'de Yehuda krallığının Babilliler tarafından işgal edilmesi sonrasında Yahudilerin yurtlarından sürülmesi. Yahudi inancında bu sürgünün Yahudi halkının işlediği suçların tanrı tarafından cezalandırılması şeklinde yorumlanması ilginçtir. Bu konuda geniş bilgi için Bkz. Ali Osman Kurt, "*Yahudilikte Sürgün Teolojisi: Tanrısal Bir Ceza Olarak Sürgün*" **Dini Araştırmalar Dergisi**, C.9, S.25, s. 61- 78

⁴² A. Nadi Günel, **Roma Hukuku'nda İkametgâh Kavramı** <http://www.law.ankara.edu.tr/> Erişim: (18.02.2014)

⁴³ Troianos, S. Velisaropoulou Karakosta, **İstoria Dikeu**, Sakkula Yayınları, Atina Komotini'dan aktaran, Levent Kayapınar, **Bizans Tarihi**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2011, s. 167

Uzakdoğu tarihinde sürgün, bir cezalandırma yöntemi olarak ölüm cezası gerektirmeyen ağır suçlar için kullanılmıştır. Hükümetin yüksek yetkilileri hükümdarla ters düşüklerinde veya politik bir tehlike oluşturduklarında Çin'in kuzey batısındaki illere sürgün edilerek cezalandırılırlardı. Yüksek rütbeli bir yetkilinin çok popüler olması veya çok güçlenmesi durumunda sürgün uygulanabilirdi. Bu sürgün durumu söz konusu kişi veya kişilerin politik gücü veya popülaritesi etkisini kaybedene kadar devam ederdi. Bu uygulamada hemen her zaman kurbanların mal varlıklarının müsadere edilmiş olması da ayrıca dikkat çekicidir.⁴⁴ Genel hatları ile Avrupa tarihine bakıldığında, sürgün uygulamasının gerek kıta Avrupa'sında ve gerekse Rusya'da etkin bir şekilde uygulandığı anlaşılıyor.⁴⁵

B. ÇALIŞMADA KULLANILAN TEMEL KAYNAKLARIN TAHLİLİ

Sürgün siyasi, hukuki, duruma göre iktisadi bir eylem olarak birçok konu ile ilintili bir olgudur. Bundan dolayı sürgün ile ilgili yapılacak bir çalışmada başta sürgün politikasına temel oluşturan dönemin mevzuatının incelenmesi öncelik arz etmektedir. Ayrıca mevzuat dışında, dönemin siyasal iktidarının aldığı bazı özel hukuki ve siyasi kararlarının incelenmesi gerekir. Ancak çoğu zaman yargı kararlarına ulaşmak kolay değildir. Örneğin Atatürk dönemi ile ilgili mahkeme kararlarının ciddi bir bölümü araştırmacıların kullanımına kapalıdır.

Cumhuriyet döneminde uygulanan sürgün politikalarının temeli Osmanlı kanunları ve geleneği ile bağlantılıdır. Altı asırlık Osmanlı Devleti'nin sürgün mevzuatının tamamen gözden geçirilmesi kuşkusuz çalışmamızın sınırlarını fazlasıyla aşan bir durumdur. Bundan dolayı Osmanlı ile Cumhuriyet arasında bir bağlantı kurabilmek için, genel hatları ile Osmanlı dönemi ceza kanunlarında ve geleneğindeki sürgün mevzuatına bakmakla yetindik.

⁴⁴ Justus Doolittle, **Social Life Of The Chinese: A Daguerreotype Of Daily Life In China**, Milton House, Ludgate Hill, London, 1868, s.273

⁴⁵ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. **Encyclopedia Britannica**, "Deportation and Exile" vol. 7 Printed in U.S.A s. 267-268. Ayrıca; Nedim İpek, "II. Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti" **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi** 7, İstanbul, 2002, s. 115 - 116, Ayrıca, Daşcıoğlu, **a.g. e** s. 25 - 27

Cumhuriyet Dönemi'nden önce Milli Mücadele Dönemi'nde kurulan İstiklal Mahkemeleri'nin bir yaptırım olarak "sürgün" uygulamalarına yer verdiği dönemin kaynaklarından anlaşılmaktadır. Çalışmamızın temeli dönemin arşiv kaynaklarına dayanmaktadır. Dönemin resmi yazışmaları ve mevzuatı kaynakların temelini oluşturmaktadır. Ancak maalesef bu tür kaynakların tümüne ulaşmak mümkün değildir. Öncelikle cumhuriyet dönemi mahkeme kayıtlarının çoğu kullanıma açık değildir. Bireysel sürgünler ile ilgili çok sayıda belgeye ulaşmak mümkünken, söz konusu dönemde gerçekleştirilen kitlesel sürgünlerle ilgili kapsamlı belgelere ulaşmak mümkün olamamıştır. Gerek Cumhurbaşkanlığı ve gerekse Başbakanlık Cumhuriyet Arşivinden elde ettiğimiz belgeler, başta Şeyh Sait isyanı sonrası veya Dersim olayları sonrasında yapılan sürgünlerin ne kadar olduğu ve nerelere yapıldığı ile ilgili bilgiler içermekle beraber, kesin ve çok detaylı bilgiler sunmaktan uzaktır. Fakat buna rağmen, erken dönem cumhuriyet Türkiye'sinin sürgün politikası ile ilgili bakış açısı sunulması ve yapılan sürgünlerin sayısı ilgili daha sağlıklı bir tahminin yapılmasına yardımcı olacağını umuyoruz.

Cumhurbaşkanlığı Arşivi

1954 yılında Ankara'da kurulan Cumhurbaşkanlığı Arşivi Cumhuriyet tarihi araştırmaları için temel birçok belge ve dokümanı barındırmaktadır. Burada bulunan belgelerin en eskisi 1908 tarihlidir.⁴⁶ Bu arşiv, çeşitli nedenlerden dolayı uzun bir süre araştırmalara kapalı tutulmuştur. Ancak son yıllarda arşivin araştırmacıların kullanımına açıldığı belirtilmelidir. Yaptığımız başvuru sonucunda tarafımıza verilen belgeleri tezin çerçevesi içinde kullanmaya çalıştık. Bu arşivden aldığımız belgelerin bir kısmı Atatürk Dönemi'nde yapılan birtakım kişisel sürgünlerle ilgilidir. Bu belgeler arasında Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği'ne sunulan ve nüfus müdürü Akif Bey imzalı kapsamlı bir belge bu dönemde uygulanan sürgün siyaseti ve uygulamaları hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir. Söz konusu belgeyi önemli kılan bir diğer husus da belgenin sürgün sahaları ile ilgili haritalar sunmasıdır.

⁴⁶ Semih Yalçın, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihinin Kaynakları**, Berikan Yayınları, Ankara, 2003, s. 38 - 39

Ayrıca bu arşivde elde edilen belgelerin birçoğunda, sürgüne gönderilenlerin sürgün bölgelerinde ne tür sorunlar yaşadıkları ile ilgili de bilgiler verilmiştir. Bu konuda nasıl bir yasal yol izlendiği de buradan elde edilen belgelerden anlaşılmaktadır.

Başbakanlık Arşivi

Başbakanlık Arşivi, Osmanlı ve Cumhuriyet birimleri olmak üzere iki temel bölümden oluşmaktadır. Cumhuriyet Arşivi ve Dokümantasyon Daire Başkanlıkları Ankara'da, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı ise İstanbul'da bulunmaktadır. Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı 1976 yılında Başbakanlık Merkez Teşkilatına bağlı olarak kurulmuştur.⁴⁷

Çalışmamızın genelinde Başbakanlık Cumhuriyet Arşivinde sürgün konusu ile ilgili olarak araştırmacılara sunulan hemen bütün belgeleri kullanmaya çalıştık. Bu arşivde başta Yüzellilikler Meselesi olmak üzere, Osmanlı hanedanının sürgünü ile ilgili çok sayıda belge mevcuttur. Bu belgeler sürgün edilenlerin, sürgün bölgelerindeki yaşamlarını da konu alan ayrıntılı bilgiler içermektedir. Arşivden elde edilen belgelerin önemli bir bölümü de Atatürk döneminde çıkarılan iskân yasaları çerçevesindeki sürgün olayları ile ilgilidir. Cumhuriyet dönemi sürgün politikalarının temel göstergelerinden biri çeşitli tarihlerde çıkarılan iskân kanunlarıdır. Muhtelif nedenlerle çıkarılan iskân kanunlarının pratikte uygulanması ile ilgili, Başbakanlık Devlet Arşivi'nden elde ettiğimiz birçok önemli belgeyi kullanmaya çalıştık. Örneğin 885 sayılı iskân yasasına veya 1097 sayılı iskân yasasına dayandırılarak bireysel ve kitlesel sürgünlerin yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu türden belgelerde daha önce çıkarılmış iskân kanununun ilgili maddeleri esas alınarak şüpheli şahıslar, casusluk yaptığı konusunda haklarında bilgi edinilen kişilerin sürgün edildikleri ile ilgili detaylı bilgiler mevcuttur.

⁴⁷ Yalçın, **a.g.e.** s. 35

Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Arşivi

Türk İnkılâp Tarihi Arşivi Milli Mücadele ve Cumhuriyet tarihi ile ilgili çok sayıda belge içeren bir arşivdir. Bu arşivdeki belgelerin önemli bir kısmı tasnif edilmiş ve 11 katalog olarak yayımlanmıştır. Çalışmamız çerçevesinde bu katalogların tümünü taramaya çalıştık. Ancak dönemin sürgün politikaları ile ilgili az sayıda belgeye ulaştığımızı belirtmek gerekmektedir.

Resmi Yayınlar

Çalışmamızın genelinde kullandığımız önemli bir kaynak da resmi yayınlar olmuştur. Bu yayınlar Atatürk Dönemi'nde uygulanan sürgün politikalarının hangi mevzuata dayandığının anlaşılması açısından önemlidir. Resmi yayınlar içinde sıklıkla kullandığımız bir yayın TBMM Kanunlar Dergisi'dir. Bu dergide hükümetçe çıkarılan sürgün kararlarının içeriğinin görülmesi anlamında yardımcı olmuştur. İkinci olarak TBMM Zabıt Cerideleri de çalışmamızın genelinde, Atatürk döneminde çıkarılan sürgün ve zorunlu iskân kararları ile ilgili tartışmaların anlaşılması noktasında sıklıkla başvurduğumuz bir kaynak olmuştur. T.C. Resmi Gazetesi de sürgün veya zorunlu iskân uygulamaları ile ilgili bazı kararları ihtiva ettiği için başvurduğumuz başka bir resmi yayın oldu.

Bunun dışında 1923 - 1938 yılları arasında yayımlanmış bazı resmi raporlar da çalışmamızın önemli dayanaklarından birini oluşturmuştur. Bu kaynaklar arasında Dersim Jandarma Umum Komutanlığı Raporu ve Dersim Raporu adlı yayınlar dikkati çekmektedir. "Dersim Raporu" adlı yayının yazarı belli değildir. Ancak bu raporun 1933 sonunda veya 1934 yılı başlarında yayımlanmış olması gerekiyor. Bu raporda özellikle Dersim olayları ile ilgili gelişmeleri Osmanlı döneminden ele alması ve bu süreçte hükümetlerin aldığı önlemleri vurgulanması dikkati çekmektedir. Alınan önlemlerden ne kadarının sürgün yönünde olduğu hakkında da bu rapor önemli veriler aktarmaktadır. "Dersim Jandarma Umum Komutanlığı Raporu" 1932 yılında yayımlanmıştır. Gizli ve zata mahsus olarak, kayıt altında yüz adet basıldığı belirtilen bu raporda, Dersim bölgesinin çok etraflı bir şekilde ele alındığı görülmektedir. Bölgede öne çıkan aşiretler, genel asayiş sorunları ve bu

konuda alınan askeri ve idari tedbirler anlatılmaktadır. Ayrıca eserde birçok rapor ve krokiye de yer verilmiştir.

Gazete ve Dergiler

Atatürk Dönemi'nde uygulanan sürgün politikaları belirli ölçülerde dönemin basısında yer bulmuştur. Öncelikle kitlesel sürgünlerin basında çok etraflı bir şekilde yer almadığını belirtmek gerekiyor. Dönemin gazete ve dergileri Osmanlı hanedanının sürgünü, 150'lilikler, Şeyh Sait İsyanı sonrası batı illerine gönderilenler, Dersim olayları sonunda gerçekleşen sürgünlere belirli oranlarda yer vermişlerdir. Sürgünlerden çok bu hadiselerin genel çerçevesinin basına yansıdığı görülmüştür. Ancak kişisel sürgünlerin belli başlıları (örneğin Saidi Nursi, Hüseyin Cahit gibi) kısa haberlerle basına yansımıştır.

Anılar ve Telif Yayınlar

Çalışmamızın önemli bir kaynağı da dönemin siyasi hayatı içinde bizzat bulunmuş, olayların doğrudan veya dolaylı aktörlerinin anıları olmuştur. Bu kaynaklar yer yer resmi belgelere ulaşamadığımız durumlarda aydınlatıcı bilgiler vermektedir. Örneğin Atatürk dönemindeki yargı kararlarının incelenmesi henüz mümkün olmadığı için, bu konuda 1923 - 1938 yılları arasında yaşanan gelişmelere tanıklık etmiş, gelişmelerin yaşanmasında doğrudan veya dolaylı olarak etkileri olmuş kişilerin anıları çalışmanın bazı eksikliklerini önemli ölçüde tamamlamıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

MİLLİ MÜCADELE'DEN TAKRİR - İ SÜKÛN DÖNEMİ'NE KADAR SÜRGÜN POLİTİKALARI (1918 - 1925)

Çalışmanın giriş bölümünde de belirttiğimiz gibi, sürgün gerek cezai bir yaptırım olarak ve gerekse bir politika olarak cumhuriyetle başlamamıştır. Aksine hukuki ve politik bir uygulama olarak sürgün, cumhuriyet öncesi Türk tarihinde yeri olan bir olgudur. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan yıkılışına kadar çeşitli gerekçelerle sürgün yöntemine başvurulduğu görülmektedir. Osmanlı hukukunda, kanunlarında ve geleneğinde yer bulan sürgün, yer yer şaşırtıcı benzerliklerle cumhuriyet dönemine de intikal etmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin birçok yönüyle Osmanlı Devleti'nin coğrafi, sosyokültürel ve siyasi mirası üzerine kurulduğu gerçekliğinden hareketle, Osmanlı dönemindeki sürgün politikalarının ana hatları ile ele alınması, çalışmanın bütünlüğü ve anlamı açısından gereklidir.

1.1. Osmanlı Hukuk Sisteminde Sürgün Cezası ve Uygulamalarına Genel Bir Bakış

Osmanlı Devleti döneminde takip edilen sürgün politikalarını anlayabilmek için Osmanlı hukuk sisteminde sürgün uygulamalarının yerini tespit etmek gerekmektedir. Bilindiği gibi Osmanlı hukuk sistemi şer'i ve örfi hukuk olmak üzere ikiye ayrılmıştır. İslam öncesi gelenek (töre) hukukunun bir tür devamı olarak anladığımız örf hukuku, esaslı İslami kural ve kaideler olan Şer'i hukuk ile birlikte yürütülmüştür.

Osmanlı tarihinde "sürgün" iki farklı şekilde ele alınabilir. Birincisi iskân politikası olarak da bilinen uygulamadır. Bu uygulamada devlet ülkenin belli bir yerinden insan topluluklarını başka bir yere (özellikle Balkanlara) göndererek bir tür sürgün yapmıştır. Bu politikanın hedefleri genel olarak bölgenin demografik durumunu Türk- İslam kültürü lehine değiştirmektir. İkinci anlamında ise sürgün tümüyle hukuki bir terim olarak ele alınabilir. Burada sürgün bir ceza çeşididir.

Osmanlı hukuk sisteminde “sürgün” ta’zir⁴⁸ cezaları içinde sayılmıştır. Buna göre sürgün (nefy, tağrip, te’bid, nefy ü ta’zib) özellikle ırza karşı işlenen suçlarda uygulanmıştır. Ancak İslam hukukuna göre yöneticinin takdirine (ulülemr) bırakılmış ta’zir suçlarına uygulanabildiği için aslında sürgün cezasının uygulandığı suçların sayısı da artmıştır. Hatta bu konuda kesin bir sınıflama yapmak çok kolay değildir. Cezanın süresi daha çok bir yıldır. Ancak bir yıldan fazla da olabilir. Tanzimat’tan sonraki ceza kanunlarında bu cezanın çokça uygulandığını görüyoruz. Bir kısım hukukçulara göre, sürgün cezasına çarptırılanların hürriyetleri bazı durumlarda sınırlandırılabilmiştir.⁴⁹

Sürgün cezası bir bakıma zorunlu ikamet cezasıdır. Sürgün edilen kişi (menfi), sürgün bölgesinde (menfa) belirlenen kurallar çerçevesinde serbestçe hareket etme ve oranın sakini gibi davranabilmektedir. Bu yönü ile sürgün cezası, daha ağır bir ceza olan “kalebend” cezasından ayrılmaktadır. Sürgün yeri, genellikle suçun niteliğine, suçlunun statüsüne, devlet ile olan bağına göre değişebilmektedir.⁵⁰

Sürgün cezası genellikle başka bazı cezalarla birlikte uygulanmıştır. Örneğin cezaya çarptırılan bir kamu görevlisinin mutlaka görevine son verilmiş, mansıp ve unvanları geri alınmış, memuriyet maaşı kesilmiş ve suçun durumuna göre malları kısmen veya tümüyle müsadere edilmiştir.⁵¹ Ayrıca eşkıyalık, yol kesme gibi suçlar için Şer’i hukuk en alt ceza olarak sürgün usulünü göstermektedir. Osmanlı Devleti’nin bazı kanunname ve siyasetnamelerinde sürgünler konusunda örnekler bulmak mümkündür. Örneğin Dede Cöngi Efendinin Siyaset-i Şer’iyye isimli eserine göre, “*sürgün kızını sürgün olana nikâh edeler; ahara nikâh etmeyeler. Sürgün taifesi harice varub beğlikten veya gayrı yerden iş dutmak ve amel almak isterse kabul olunmaya. Ve sürgün için ahkâmı şerife yazulmalı olacak kâğıdı padişah hazretlerine arz olunmalı.*”⁵²

⁴⁸ Tazir, kelime olarak “çevirmek, alıkoymak, ıslah etmek” anlamlarına gelir, hukuk terminolojisinde ise had ve kısas cezaları dışında kalan miktarı ve keyfiyeti Kur’an ve sünnet tarafından tespit edilmeyen suç ve cezalara denmektedir. Çoğu hukukçu ta’zir hakkında kesin ceza vaz’ edilmemiş bulunan yasak fiiller hakkında icrası gereken ceza diye tarif etmektedirler. Halil Cin, Ahmet Akgündüz, **Türk Hukuk Tarihi**, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2011, s.315

⁴⁹ Cin, Akgündüz, **a.g.e.** s.318

⁵⁰ Osman Köksal, “*Osmanlı Hukukunda Bir Ceza Olarak Sürgün ve İki Osmanlı Sultanının Sürgünle İlgili Hattı- ı Hümayunları*,” **A.Ü. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)**, S. 19, Ankara, Bahar /2006, s. 288

⁵¹ Köksal, **a.g. m.** S. 288

⁵² Ahmet Akgündüz, **Osmanlı Kanunnameleri**, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, C. IV, s.394

O. Köksal'ın bazı belgelere dayanarak yaptığı çalışmaya göre, Osmanlı'da “devlet nizamını bozmak” suçunu işleyenler sürgün edilmişlerdir. Örneğin 1806-1812 Osmanlı Rus Savaşını fırsat bilip başlayan Sırp isyanında İstanbul Rum Patriği'nin medhali (bir işe karışmış olmak) bulunduğu, bunları el altından desteklediği ortaya çıkınca, yerine eski patriklerden Kalinos yeniden intihap ettirilmiş ve kendisi nefyedilmek üzere Kadıköy'de gözetim altına alınmıştır.⁵³

Memuriyet görevini kötüye kullanmak ve halka zulmetmek de sürgün cezasını gerektirmiştir. Örneğin 1795 yılında İnebahtı müftüsü İbrahim Efendi ile Kale Topçubaşısı Mahmud “yekdil olarak reayayı takdir” etmişler ve hareketleri karşılığında müftü Resmo Kalesi'ne nefy, Mahmud ise Kavala'ya kalebendlikle cezalandırılmışlardır. Tanzimat sonrasında sürgün suçları ile ilgili son yargılama ve nihai karar üst mahkeme konumundaki “Meclisi Valayı Ahkâmı Adliye” tarafından verilmiştir. Suçlunun bağlı bulunduğu merkezi merci olarak ulama ve meşayihin sürgün teklifini şeyhülislam, kapıkullarınınkini yeniçeri ağası, diğer ehl-i örf olanlarınınkini de kaptan paşa ve serasker yapmıştır. Tanzimat sürecinde nezaretlerin kurulmasıyla görevlilerin sürgün teklifleri doğrudan bağlı buldukları nazırlıklarla yapılmıştır.⁵⁴

Osmanlı'da ceza olarak da insanların yeni topraklara göçe mecbur edildiklerine rastlanmıştır. Özellikle imparatorluğun gerileme döneminde ortaya çıkan sosyal ve ekonomik buhranlar nedeniyle bu tür sürgün cezalarının sıkça uygulandığı görülmektedir. Değişik suçlardan dolayı gerek reayanın gerekse devlet mekanizmasında çalışan görevlilerinin sürgünle cezalandırıldıkları anlaşılmaktadır. Çoğu sürgün cezasında sürgüne gönderilenler aynı zamanda “kalebentliğe” de mahkum edilmişlerdir. Örneğin muhiti ile daimi surette bir geçimsizlikte bulunan, eşkıyalık veya soygunculuğu meslek edinenleri ailece sürmek adetti. Ayrıca bazı muafiyetler karşılığında maden işlemek, köprü tamiri veya bazı yerlerin muhafazası gibi vazifeleri üzerine aldıkları halde bunları yapmayan veya ihmal eden bütün bir köy halkının da toptan Rumeli'ye sürüldükleri olmuştur.⁵⁵

⁵³ Köksal, **a.g.e.** s.289

⁵⁴ Köksal, **a.g.e.** s. 295

⁵⁵ Akdağ, **a.g.e.** s. 485 - 486

Tanzimat Dönemi'nde "sürgün" yeni hukuki düzenlemelerde yer almıştır. 1858 tarihli Ceza Kanunu'nda birçok maddede sürgünle ilgili hükümlere yer verilmiştir:

Madde 17. "Nefy-i ebed bir şahsın devletçe tayin olunan bir mahalde müebbeden gönderilip ikamet ettirilmesidir.

Madde 19. Müebbetten veya muvakkaten nefy cezaları daimi olarak tarik ve memuriyet ve maaş mahrumiyetine müstahak olacaktır. Yalnız kalebentlik cezasında müddeti mahbusiyetinde işbu mahrumiyete müstahak olup müddet-i cezasının tekmiinden sonra devletçe ıslahı nef eylediği taayyün ederse tarik ve istihdam kabiliyetinin iadesi caiz olup fakat kalebentlik müddeti ne kadar ise nıfı mertebesi geçmedikçe işbu idade kabul olmayacaktır.

Madde 20. Muvakkat kürek ve kalebent ve nefy cezaları tanzim olunacak ilam ve mazbataların tasdiki gününden itibaren oluna.

Madde 27. Nefy-i muvakkat cezasına müstahak olan şahıs müddeti cezasını tekmiil etmezden evvel menfasından firar ile memalik-i mahruse-i saireye gider ise işbu kabahati ledes sübut müddet-i bakiyesi miktarı kalebent olmak cezasıyla mücazat kılına.

Madde 30. İdam ve müebbed veya muvakkat pranga ve nefy-i ebed ve kalebent ve nefy-i muvakkat ve ref-i rütbe ile hukuku şahsiyeden ıskat cezaları hükmeden karar ve ilamların hülasa-i meali evrak-ı mahsuse ile ilamın tanzim olduğu eyalet merkezinde ve cinayet ve kabahatin vuku bulunduğu kazada ve gerek ilamın icra olunacağı mahalde ve mücrimin sakin olduğu mevkide başka başka yaftalar yapıştırılarak ilan oluna.

Madde 50. İdam cezası asıl sahibi cinayet hakkında hükmolunduğu taktirde bunun yatağı hakkında dahi müebbeden kürek cezası⁵⁶ hükmoluna ve herhalde müebbet kürek ve nefy-i ebed cezaları şerik-i cani olanların ledel - iştirak kanununun idam ve müebbet kürek ve nefy-i ebed cezalarının hükmettiği ahvale vukufu olduğu sabit ve muhakkak olmadıkça şeriki cani cihetinde yalnız muvakkat kürek cezası hükmoluna.

⁵⁷

⁵⁶ Avcı, a.g.e. s. 4

⁵⁷ Mehmet Gayretli, "1858 Osmanlı Ceza Kanunu'nun Kaynağı Üzerindeki Tartışmalar ve Bu Kanuna Ait Bir Taslak Metninin Bir Kısmı İle İlgili Değerlendirmeler" [http:// www. eakademi. org/ makaleler](http://www.eakademi.org/makaleler) / s. 5 - 7 (Erişim: 20. 07. 2014.)

XIX. yüzyılda sürgün Kanunuesası'de 113. maddede yer almıştır. Anayasanın söz konusu maddesi şöyledir:

"Madde 113: Mülkün bir cihetinde ihtilal zuhur edeceğini müeyyid asar emarat görüldüğü halde hükümeti seniyenin o mahale mahsus olmak üzere muvakkaten (idarei örfiye) ilanına hakkı vardır. (İdarei Örfiye) Kavanin ve nizamatı mülkiyenin muvakkaten tatilinden ibaret olup (İdarei Örfiye) tahtından bulunan mahallin sureti idaresi nizamı mahsus ile tayin olunacaktır. Hükümetin emniyetini ihlal ettikleri idarei zabitanın tahkikatı mevsukası üzerine sabit olanların memaliki mahrusai şahanedan ihraç ve te'bid etmek (sürmek) münhasıran Zatı Hazreti Padişahinin yedi iktidarındadır." ⁵⁸

Kanun-u Esasi'nin bu maddesi dönemin aydınları tarafından sert bir şekilde eleştirilmiştir. Ziya Paşa Anayasa'nın bu maddesi ile ilgili olarak söylediği şu sözler dikkat çekicidir:

" Bu madde ile Kanun-u Esasi'nin, Kanun-u Esasi denecek yeri kalmamıştır. Bundan böyle hükümet istediği tahkikatı istediği gibi yaptırıp, istediğini memleketten harice çıkarmak için Kanun -u Esasi'ye istinad edecek. Böyle Meşrutiyet kanunu nerede görülmüştür? ⁵⁹

Nitekim kısa bir süre sonra Kanun-u Esasi'nin bu maddesine dayanılarak meşrutiyetin mimarı ünlü devlet adamı Mithat Paşa Avrupa'ya sürgüne gönderilmiştir. ⁶⁰

XIX. yüzyılın son çeyreğinde önemli bir sürgün dalgası Anadolu'daki İttihat ve Terakki üyelerinin Sultan Abdülhamit'e karşı bir darbe girişimi sonrasında olmuştur. Son ana kadar gizli tutulan darbe girişiminin (1896) ortaya çıkmasından sonra ihtilalcilerin hemen hepsi İmparatorluğun uzak bölgelerine sürgüne gönderilmişlerdir. Sürgüne gönderilenler arasında; Kazım Paşa, Hacı Ahmet, Şeyh Naili ile kardeşleri Hakkı ve Avni Beyler ve ailenin diğer 18 üyesi, Şeyh Abdülkadir ve yirmi akrabası, Mekkeli Sabri, Divan-ı Muhasebat Reisi Zühtü Bey, Devlet Müddeiumumîsi Kemal Bey gibi önemli isimler bulunmaktaydı. Sürgünler toplu

⁵⁸ İrfan Bingöl, **Ülkemizde Anayasa Hareketleri**, Atak Ofset, Ankara, 1993, s. 71

⁵⁹ Temuçin Faik Ertan, "*Osmanlı Devleti'nde Anayasalı Rejime Geçiş (1876 Kanun-u Esasi'si)*", **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C. 12, S. 1- 2, Eylül 1995, s. 151 - 152

⁶⁰ Orhan Koloğlu, "*Mithat Paşa'nın Avrupa'daki Sürgün Günleri*" **Popüler Tarih Dergisi**, S. 18, İstanbul, 2002, s. 29 - 30 Ayrıca; Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, TTK Yayınları, C. VIII. Ankara, 1983, s. 509

halde bir gemiye doldurularak kendileri için önceden tespit edilmiş sürgün bölgelerine gönderilmişlerdir. En tehlikeli görülenler Libya'da indirilmişlerdir. Nitekim Şeyh Naili ve akrabaları Hums ve Bingazi'ye yerleştirilirken, Hacı Ahmet Fezzan'a yerleşmeye mecbur edilmiştir. Mekkeli Sabri Musul'a, Yarbay Şefik Aksa'ya sürgün edilmiştir.⁶¹

Yukarıda ana hatları ile açıklamaya çalıştığımız Osmanlı dönemi sürgün politikalarında sürgünün yer yer hukuki, bazen siyasi ve bazen de sosyoekonomik kaygılarla yapıldığı anlaşılmaktadır. XIX. yüzyılda düzenlenen ceza kanunlarında ve 1876 tarihli Kanunuesasî'de sürgün hükümlerine yer verildiği görülmektedir. XX. yüzyıla girilirken Osmanlı ceza yasalarında sürgün maddeleri yer almakla birlikte, Kanunuesasî'nin 1909 değişikliklerinde sürgün ve sansür hakkında padişaha yetki veren 113. maddenin kaldırılmış⁶² olması önemlidir.

Osmanlı tarihindeki en önemli sürgün kararlarından biri XX. yüzyılın ilk çeyreğinde I. Dünya Savaşı sırasında alınmıştır. Buna göre, Osmanlı Devleti, çeşitli nedenlerle, Anadolu'da yaşayan Ermeni halkının önemli bir kısmı için tehcir kararı almıştır. Bu karar çerçevesinde bazı kaynaklara göre 400 bin civarında⁶³ bazı kaynaklara göre ise 900 bin civarında⁶⁴ Ermeni, hükümet tarafından belirlenen bölgelere sürülmüştür.

1.2. Ana Hatları İle Mütareke Dönemi Sürgün Politikası

1914 - 1918 yılları arasında yaşanan I. Dünya Savaşı Osmanlı Devleti'nin sonunu getirmiştir. Osmanlı orduları dört yıl süren savaş sonunda, 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesi'yle İtilaf devletlerine teslim olmuşlardır. Ancak bilindiği gibi, mütareke koşulları barış antlaşması niteliğinde olup, ağır hükümler içermekteydi. Özellikle mütarekenin yedinci maddesi işgallere meşruluk kazandıracak bir nitelikte hazırlanmıştı. Nitekim mütarekenin imzalanmasından çok kısa bir süre sonra İngiliz orduları Musul bölgesini işgal etmekte gecikmemişlerdir.

⁶¹ Ramsaur, a. g. e. s.51, Ayrıca, Ali Fahri, "*Şeref Kurbanları*", *Yakın Tarihimiz Dergisi*, C. 3, S. 30, İstanbul, 1962, s. 119 - 121

⁶² Bülent Tanör, *Osmanlı- Türk Anayasal Gelişmeleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000, s. 196

⁶³ Yusuf Halaçoğlu, *Ermeni Tehciri*, Babiâli Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2004, s. 100

⁶⁴ Murat Bardakçı, *Talat Paşa'nın Evrak-ı Metrukesi: Sadrazam Talat Paşa'nın Özel Arşivinde Bulunan Ermeni Tehciri Konusundaki Belgeler ve Hususi Yazışmalar*, Everest Yayınları, İstanbul, 2008, s. 76 - 78

Bunu Anadolu'daki bir dizi işgal takip etmiştir. 4 Temmuz 1918'de Osmanlı tahtına çıkan VI. Mehmet Vahdettin'in işgaller karşısında pasif bir tutum takınması işgal sürecini hızlandırmıştır.

19 Mayıs 1919'da IX. Ordu Müfettişi olarak Anadolu'ya geçen Mustafa Kemal, işgallere karşı başlayan yerel direnişi planlı bir şekilde örgütleyerek başına geçmiştir. Bu süreç 23 Nisan 1920'de Birinci TBMM'nin açılmasına kadar, kongreler şeklinde örgütlenme ve yerel silahlı direnişler (Kuvay-ı Milliye) çerçevesinde sürmüştür. I. TBMM'nin Ankara'da açılması, Türk milli mücadele tarihi için bir dönüm noktası olmuştur.

Bu bölümde 23 Nisan 1920'den Cumhuriyetin ilan edilmesine kadar geçen süreçte yaşanan olaylar, sürgün politikaları çerçevesinde ele alınacaktır. Burada amacımız bu dönem gelişmelerine farklı bir açıdan yaklaşmaktır. Bu dönemde çıkarılan bazı kanunlar ve bunlara dayalı uygulamaların sürgün politikaları çerçevesinde ele alınması amaçlanmıştır.

1.2.1. Hıyaneti Vataniye Kanunu

I. TBMM savaş koşullarında olağanüstü bir ortamda kurulmuştur. Bu nedenle I. TBMM gerek yapısal olarak ve gerek uygulamaları açısından dönemin şartlarına özgü bir karaktere sahip olmuştur. 1920 Nisan ayında Anadolu'daki genel durumu milli direniş açısından ele aldığımızda ana hatları ile şu gelişmeler yaşanmaktadır.

Kuvay-ı Milliye adıyla devam eden yerel direniş birçok yerde kontrol dışı bir mahiyette faaliyet gösteriyordu. Zaten yapısı gereği hiçbir hiyerarşik kural ve uygulamaya tabi olmayan bu silahlı örgütler ve liderleri, yer yer başıbozuk tavırları ile mevcut direnişi tehlikeye sokmuşlardır. Kuvay-ı Milliye'nin bu tavrı milli mücadelenin asıl kaynağı olan halkı olumsuz etkilemekteydi. Mustafa Kemal Sivas kongresinden sonra Ali Fuat Paşa'yı Batı cephesine göndererek Kuvay-ı Milliye birliklerini düzen altına almaya çalışmıştır. Gediz Muharebesi'nde başarısız olan Ali Fuat Paşa'nın Rusya'ya gönderilmesinden sonra Batı Cephesi Komutanlığına İsmet Bey tayin edilmiştir. İsmet Paşa batı cephesinde Çerkez Ethem komutasındaki birliklerin (*Kuvay-ı Seyyare*) halka yaptığı şiddet ve baskıyı önlemeye çalışmıştır. Batı cephesinde yapılan tespitler neticesinde halkın eziyet gördüğü haksız idamların yapıldığı anlaşılmıştır. F. Rıfki Atay, milli mücadele döneminde kuvayı milliye'nin

başında kahramanların da, haydutların da, sahtekârların da bulunduğunu belirtmektedir.⁶⁵ Mustafa Kemal, 23 Nisan'da Meclisi açtıktan sonra bu dağınık örgütlenmeyi ortadan kaldırmak ve yerine nizami bir ordu kurmak istemiştir. Bu arada İtilaf devletleri ve Osmanlı hükümetinin kışkırtmaları ile çok ciddi boyutlara ulaşmış asker kaçakları konusu da oldukça önemlidir. Asker kaçakları I. Dünya Savaşı içinde başlamıştı. Savaşın sonuna doğru Türk ordusunun asker kaçağı sayısı 300 bin civarındaydı.⁶⁶ Bu durum Mütareke döneminde de artarak devam etmiştir. Asker kaçakları sayısının fazla olmasının mutlaka birçok nedeni vardır. 1911'den beri devam eden savaş ortamı Anadolu halkı için maddi ve manevi ciddi bir yıkımı da beraberinde getirmiştir. Bu durum Anadolu halkının yeni bir savaşa bakış açısı üzerinde çok belirgin bir etki yaratmıştır. Ancak milli mücadelenin başarılı olması halkın katılımı ve desteğine dayandırıldığı için, meclis açıldıktan sonra Mustafa Kemal'in çözmek zorunda olduğu konuların başında "asker kaçakları" meselesi durmaktadır. Askerden kaçanların çoğu zaman eşkıyalık yolunu seçmesi ve halka baskı yapılmaları konunun önemi artıran bir diğer faktör olmuştur. Hıyaneti Vataniye Kanunu bu koşullar altında TBMM tarafından 29 Nisan 1920'de kabul edilmiştir.⁶⁷ Bu kanunla TBMM dönemin olağanüstü koşullarını esas alarak ulusal mücadeleyi sekteye uğratabilecek fiillerin önlenmesine yönelik bir girişimde bulunmuştur.

1.2.2. Firariler Hakkında Kanun ve İstiklal Mahkemeleri'nin Kuruluşu

İstiklal mahkemeleri genel olarak bir tür "ihtilal mahkemesi" olarak tanımlanabilir. Bu mahkemeler Fransız İhtilali döneminde kurulan devrim mahkemeleri ve 1917'de Bolşevik İhtilali'nden sonra kurulan Çeka'lara⁶⁸

⁶⁵ Falih Rıfıkı Atay, **Çankaya**, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2004, s. 287- 289

⁶⁶ Ergün Aybars, **İstiklal Mahkemeleri**, Zeus Kitabevi, İzmir 2006, s.33

⁶⁷ **TBMM Kanunlar Dergisi**, C. 1, No: 2, 29 Nisan 1336, s. 2-3

⁶⁸ Bolşevik İhtilali'nden altı hafta sonra bir hükümet kararnamesiyle karşı devrim ve sabotajla mücadele etmek için "*Tüm Rusya Olağanüstü Komisyonu (Çeka)*" kurulmuştur. Yine İhtilalden bir süre sonra hükümete karşı isyan örgütleyenleri, hükümete aktif olarak karşı koyanları, emirlere itaat etmeyenleri veya başkalarını muhalefete ve itaatsizliğe kışkırtanları yargılayacak bir devrim mahkemesi kurulmuştur. Edward Hallett Carr, **Lenin'den Stalin'e Rus Devrimi (1917 - 1929)**, Yordam Kitap, İstanbul, 2010, s. 70

Kılıç Ali İstiklal Mahkemeleri ile ilgili anılarında Rus Dışişleri Bakanı Çiçerin ile Çeka ve İstiklal Mahkemeleri hakkında yaptığı bir konuşmayı aktarmıştır. Kılıç Ali: "Rus Devrimi'nin 15. Yıldönümü için Rusya'da bulunduğum bir sırada Rus Dışişleri Bakanı Çiçerin ile İstiklal Mahkemeleri hakkında görüşür. Kendisi bizim mahkemelerimizi Çeka'lara benzetiyordu. Bana ikisi arasındaki farkları sordu. Ben de Çeka Mahkemeleri'nin gizli ve dört duvar arasında, ne tarzda cereyan ettiği bilinmez bir halde faaliyet gösterdiklerini, bizimkilerin ise millet karşısında hükümlerini verdiklerini söylediğim zaman, Çiçerin beni tasdik ederek şöyle dedi: Evet, bu hal

benzetilebilir. Şüphesiz dünyanın farklı yerlerinde, farklı koşullarda kurulan bu tür mahkemelerin işleyişleri taban tabana aynı değildir. Örneğin, İstiklal Mahkemeleri'nin halka açık yargılama yapmalarına karşın, Sovyet Çeka'ları gizli, kapalı kapılar arkasında yargılama yapmışlardır.⁶⁹ Ancak ihtilal veya devrim mahkemeleri çoğu zaman benzer sosyo - ekonomik ve siyasi koşullarda teşekkül etmişlerdir.

I. TBMM bir ihtilal kanunu olarak, Hıyaneti Vataniye Kanunu'nu çıkarmasına rağmen Anadolu genelindeki asayişsizliği önleyememiştir. Bunun temel sebebi Hıyaneti Vataniye Kanunu'nu uygulayacak bir “ihtilal mahkemesinin olmayışı” idi. Hala en temel sorun olarak görülen asker kaçakları sorunu çözülememişti. Örneğin mevcut ceza hükümleri kaçak olaylarını durduraktan çok, artıracak durumdaydı. Çünkü asker kaçakları çoğu zaman hapis cezasını bir tür kurtuluş yolu olarak görüyorlardı. Cephede ölmek, hapse girmekten daha iyi bir şey olarak görülüyordu.⁷⁰ O yıllarda mevcut olan Divan-ı Harp Mahkemeleri ise işleyiş olarak diğer mahkemelerden pek farklı değillerdi. Hatta meclisteki bazı vekiller Divan-ı Harp Mahkemeleri'ni ceza vermek usulünü bilmedikleri yönünde eleştiriyorlardı.⁷¹

Mecliste bu konularla ilgili sert tartışmalar yaşanırken, Dr. Tevfik Rüştü Bey, çetelerin yarattığı tehlike ve kaçaklar konusunda çözüm olması için “ihtilal mahkemeleri”nin kurulmasını teklif etmiştir. 2 Eylül 1920'de Milli Savunma Bakanlığınca hazırlanan “Fırar Ceraimini İrtikâp Edenler Hakkında Kanun Tasarısı” meclis tarafından Milli Savunma Encümeni'ne gönderilmiş ve 8 Eylülde Mustafa Kemal'in önerisiyle gündeme alınmıştır. Milli Savunma Bakanı Fevzi Çakmak “Fırariler Hakkında Kanun”un kabul edilmesini istemiştir. Bunun üzerine başlayan tartışmalardan sonra 11 Eylülde kanun oy çokluğu ile kabul edilmiştir. Bu kanunun tartışmaları sırasında kanunun aleyhinde bulunanlar, böyle bir yasanın halkı korku ve endişeye düşüreceği ve dolayısıyla milli hareketi olumsuz etkileyeceği görüşünü savunmuşlardır.⁷² Bu kanunun kabul edilmesinden kısa bir süre sonra İstiklal Mahkemeleri'nin kurulması kararı alınmıştır. Fırariler Hakkında Kanun başlığıyla

inkılâp mahkemeleri için bir itimat ve emniyet unsuru teşkil eder." Kılıç Ali, **İstiklal Mahkemesi Hatıraları**, Yenigün Haber Ajansı Yayınları, Ankara, 1997, s. 10

⁶⁹ Kılıç Ali, **a.g.e.** s. 10

⁷⁰ Aybars, **a.g.e.** s.45

⁷¹ Kılıç Ali, **a.g.e.** s. 7

⁷² **TBMM, Zabıt Ceridesi**, Dönem 1, C. 4, Birleşim 62, s. 46- 57

kabul edilen yasanın birinci maddesinde İstiklal Mahkemeleri'nin teşkil edildiği belirtilmiştir.⁷³

TBMM üyeleri "...milli hareket, şiddet ve direniş ister. Mademki Büyük Millet Meclisi milletin iradesini temsil ediyor ve onun üstünde kuvvet yoktur, o halde memleketi savunan, direniş güçlerini temsil eden Meclis, kendi içinden, üyeleri arasından bir hâkimler heyeti seçerek kendi amacının gerçekleşmesine çalışsın" görüşündeydiler.⁷⁴ Bu görüş çoğunluğun onayını alınca, İstiklal Mahkemeleri'nin üyelerinin TBMM tarafından saptanmasına karar verilmiştir. Üye seçimi sonucunda İstiklal mahkemeleri bölgelerine göre şu şekilde dağılmışlardır:

- Ankara İstiklal Mahkemesi
- Eskişehir İstiklal Mahkemesi
- Konya İstiklal Mahkemesi
- Isparta İstiklal Mahkemesi
- Sivas İstiklal Mahkemesi
- Pozantı İstiklal Mahkemesi
- Diyarbakir İstiklal Mahkemesi

İstiklal Mahkemeleri üyeleri 27 Eylülde toplanarak bir çalışma programı hazırlamışlardır. Refik Şevket Bey'in hazırladığı bir beyanname okunup kabul edilmiş, basımı yapılarak ve mahkeme heyetleri yola çıkmadan mahkeme bölgelerine gönderilmiştir. Beyannameyi isim yeri boş bırakıldığı için her istiklal mahkemesi kendi adını yazarak yayımlamıştır. Beyannamenin konumuz ile ilgili bir maddesi şöyledir:

"İstiklal Mahkemelerinin verdiği emirleri yapmayanlar bu mahkemeler tarafından derhal taht-ı muhakemeye alınır. Ve azl, tard (kovma, sürme) haps, nefy (sürgün), kalebentlik, kürek ve icabında idam cezalarına mahkûm edilir."⁷⁵

⁷³ TBMM, **Kanunlar Dergisi**, C.1, No: 21, 11 Eylül 1920, s. 22

⁷⁴ Hulusi Turgut (Derleyen), **Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları**, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2010, s. 362

⁷⁵ Turgut, **a.g.e.** s. 364-366

İstiklal Mahkemesi Kanunu ve ilan edilen beyannamede üzerinde durulan önemli noktalardan biri, mahkemelerin hangi olağanüstü koşullarda ve hangi amaçlarla kurulmuş olduğudur. Amaç belirtilirken ulusal bağımsızlığın vurgulanmasının yanı sıra saltanat ve hilafetin de kurtarılacağına altının çizilmesi dikkati çekmektedir. Yine mahkemelerin asker kaçakları konusuna ayrıca önem verdiği anlaşılıyor. Bu konuda sadece askerden kaçanlara değil, kaçış sürecinde ve sonrasında alakası bulunan herkesin ağır şekilde cezalandırılacağına vurgulanması dikkati çekmektedir. Ayrıca mahkemelerin hiçbir rütbe ve sınıf ayrımı yapmadan herkesi nazarında eşit gördüğü ve eşit muamele yapacağına altı çizilmiştir.

İstiklal Mahkemeleri'nin kuruluşunu sağlayan kanunda mahkemenin vereceği cezaların ne olacağına dair bir açıklama verilmezken, mahkemelerin yapısı ve kuruluş gerekçesi üzerinde durulmuştur. Ancak İstiklal Mahkemelerinin sorumlu olduğu bölgelere gönderilen beyannamelerde ceza türlerinin vurgulandığı görülmektedir. Bu ceza türleri sıralanırken idam cezasının uygulanabileceği açıkça ifade edilmiştir. Söz konusu beyannamede “...azl, tard (kovma, sürme) haps, nefy (sürgün), kalebentlik, kürek” gibi cezaların da uygulanacağına belirtilmesi konumuz açısından önemlidir. Burada sürgün kelimesi yerine “tard ve nefy” kelimeleri kullanılmıştır.

İstiklal mahkemelerinin kuruluşundan kaldırıldığı tarihe kadar idam cezasına ne kadar başvurduğu çok tartışılan konuların başında gelmektedir. Öncelikle gerek birinci dönem ve gerekse diğer dönemlerde kurulan istiklal mahkemelerinin normal koşullarda kurulmadığını, bu mahkemelerin dönemin koşullarının bir sonucu olduğunu hatırlamak gerekir. Ancak bu koşullara rağmen, mahkemelerin idam hükmünü vermede acele etmediğini ve suçlulara çoğu zaman önce uyarı, sonra ibretlik cezalar vermeye çalıştıkları anlaşılmaktadır. Bu durum 1920- 1923 arasında insana duyulan temel ihtiyaçla da açıklanabilir. Zira mahkemelerin önüne gelen her suçluyu idam etmesinin pratik bir anlamı da yoktur. Bu konuda Aybars'ın ayrıntılı çalışmasında İstiklal mahkemelerinin ilk üç yılında yaklaşık olarak 1500 kişiyi idam ettiği belirtilmektedir. Ayrıca 2827 kişinin idamları da askerden yeniden kaçmaları halinde uygulanmak üzere şartlı olarak affedilmiştir. Bu süreçteki yargılamaların

çoğu “dayak cezası” şeklinde uygulanmıştır ki bu rakam da 40 binden fazladır.⁷⁶ Kılıç Ali ise anılarında, 1920 Eylül'ünden 1922 Temmuz'una kadar İstiklal Mahkemelerinin 59 bin 164 sanığı yargıladığını bunlardan 1.054'üne idam, 243 kişi için gıyaben idam kararı verdiğini belirtirken, Ankara İstiklal Mahkemesi'nin ise bu süreçte 54 sanık için kalebentlik cezası verdiğini aktarmaktadır.⁷⁷ Bütün mahkemeler çalışma sürelerinde 1786 kişiyi kalebent ve kürek cezasına çarptırmıştır.⁷⁸

1.2.3. İstiklal Mahkemelerinin Verdiği Sürgün Kararlarına Bazı Örnekler

İstiklal Mahkemeleri dönemin olağanüstü koşullarında kurulmuş⁷⁹ bir tür ihtilal mahkemeleridir. Önceleri üç, sonraları dört üye ve bir savcıdan oluşan İstiklal Mahkemeleri'nin kararları kati olup, itiraz ve temyiz yolu kapalıydı. Kararların uygulanması da mahkemelerin yetkisindeydi. Kararların yürütülmesinde sivil asker tüm görevlilerin sorumlulukları vardı. Mahkemeler meclise bağlıydı. Yani yargı yetkisini meclis adına kullanıyorlardı. Cezaların infazında çabuk davranıldığı görülmektedir. Cezalar veya bu konuda uygulanacak prosedür halka açık ve basit bir dille anlatılmaktaydı. Kararlar üyelerin "vicdani kanaatlerine" göre veriliyordu.⁸⁰ Ancak bu, mahkemelerin suçların tespitinde herhangi bir tetkik yapmadıkları şeklinde anlaşılmalıdır. Haklarında yeterince delil bulunmayanlara (fakat şüphe duyulanlara) ekseriyetle "sürgün", herhangi bir kanaat oluşmamışsa da beraat kararı veriliyordu.⁸¹

Her mahkeme kendi bölgesinde faaliyet göstermiştir. Bu durumda mahkemelerin sabit değil, seyyar olduklarını ve suç mahalline bizzat intikal ettiklerini belirtmek gerekir. Kararlar Meclise, İçişleri Bakanlığı'na ve Başkomutanlık yasasından sonra Mustafa Kemal'e rapor edilmiştir. Meclis ve Başkomutanlık mahkemelerin çalışmalarını yakından takip etmiş ve zaman zaman mahkemelerin aşırılıklarına karşı müdahale etme gereği duymuştur. Bu müdahale direkt kararların alınması sürecinde değil, gerekirse mahkemenin çalışmalarına son

⁷⁶ Aybars, **a.g.e** s. 138-139

⁷⁷ Turgut, **a.g.e.** s. 373

⁷⁸ Türker Geçer, *İstiklal Mahkemeleri*, **Kara Harp Okulu Dergisi Bilim Dergisi**, Kara Harp Okulu Basımevi, C. 15, S. 2, Ankara, 2005, s.41

⁷⁹ Mustafa Müftüoğlu, *İstiklal Mahkemelerine Dair*, **Yeni Türkiye Dergisi (Cumhuriyet Özel Sayısı I)**, S. 23- 24, Ankara Eylül - Aralık 1998, s. 363

⁸⁰ Kılıç Ali, **a.g.e.** s. 16

⁸¹ Aybars, **a.g.e.** s.129

vermek şeklinde olmuştur. Nadiren de olsa Mustafa Kemal de bazı suçluları affetme veya cezalarını hafifletme yolunda mahkemelere öneride bulunmuştur.⁸²

Mahkemeler görev bölgelerine ulaştıktan sonra bölgenin asker ve sivil yetkilileri ile ilişkiye geçiyor, diğer mahkemelerin ellerinde bulunan dava dosyalarını devralıyorlardı. Bu arada gazeteler ve çeşitli duyuru kanalları ile halka mahkemelerin kuruluş amacı ve çalışma şekli konusunda beyanat veriliyordu. Bu arada suçlulara belirlenen sürede (çoğu zaman on gün) teslim olmaları durumunda affedileceklerinin belirtilmesi dikkati çekmektedir. Bu uygulama dönemin koşullarında insana duyulan ihtiyacın öne çıkması ile ilgilidir.

Her mahkemenin kapısında büyük bir levha ile mahkemenin ismi bulunurdu. Mahkeme kurulunun oturduğu yerin arkasında yine büyük levha ile "*İstiklal Mahkemeleri Mücahedesinde Yalnız Allah'tan Korkar*" yazısı asılıydı.⁸³

Mahkemelerin kendi alanlarına giren suçları yargılama ve bu suçlardan doğan cezaları infaz etmedeki keyfiyeti 31 Temmuz 1922 tarih ve 249 numaralı kanun ile sonlandırılmıştır. Bu kanunla idam kararlarının meclis tarafından onaylanması ve savcılara geniş yetkiler verilmesi sağlanmıştır.⁸⁴

İstiklal Mahkemeleri çeşitli suçlara önem derecesine göre şu cezaları vermiştir:

- Asılarak veya kurşuna dizilerek idam
- Kal'a-bend, kürek ve ağır hapis
- Sürgün
- Dayak (değnek vurarak, 40- 100 adet)

⁸² Aybars, **a. g. e.** s.129

⁸³ Ahmet Turan Alkan, **İstiklal Mahkemeleri ve Sivas'ta Şapka İnkılâbı Duruşmaları**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2012, s. 21, Aybars, **a. g. e.** s. 130

⁸⁴ **TBMM Kanunlar Dergisi**, C. 1, No: 249, 31 Temmuz 1338, s. 295-296

Madde 5- İstiklâl mahkemelerinin idamdan gayri hükümleri katî olup infazına, bilûmum kuvayi müselleha ve gayri müsellehai Devlet memurdur. İdam hükümleri Büyük Millet Meclisince bilûmum mesaile tercihan tetkik ve tasdik olunduktan sonra infaz olunur. Şu kadar ki müstacel ve müstesna hal ve zamanda idam hükümlerinin dahi Meclisçe tasdik edilmeksizin infazına Meclis kararıyla mezuniyet verilebilir.

Madde- 8- Müddeiumûmeler (*savcılar*) işbu kanun ahkâmına tevfikân muttali olacakları ceraim hakkında takibatı kanuniyede bulunurlar. Tevkif ve tahliye kararlarında müddeiumûmelerin mütalâası alınmadıkça tevkif ve tahliye yapılamaz, istiklâl mahkemelerinin vasıtai muhabere ve tebliğ ve tebellüğü müddeiumûmeleridir. İstiklâl mahkemelerinin mukarrer atın m infazı hususunda kuvvei müselleha ve gayri müsellehaya müddeiumûmeler âmirdir.

- Tazmin
- Görevden uzaklaştırma
- Halk ve asker önünde teşhir
- Milli mücadelenin sonuna kadar gözaltına alma
- Mal ve mülke el koymak, yıkmak ve yakmak (*Bu uygulama hukuk dışı bulunmuş ve sert tepkilere yol açmıştır*)
- Asker kaçağının yerine en yakınını askere almak, köy ve mahallesinden ağır para cezası almak (*Bu uygulama ile asker kaçaklarına başta ailesinin ve yakınlarının ya da yaşadığı çevreden herhangi bir yardımın yapılmasını önlemek hedeflenmiştir.*)

Milli Kurtuluş Savaşı yıllarında Ankara İstiklal Mahkemesini meşgul eden davalardan biri Çerkez Ethem ve kuvvetlerinin ayaklanması olmuştur. Düzenli ordunun kurulması sürecinde Ankara hükümeti ile ters düşen Ethem ve adamlarının davasında çeşitli cezalar verilmiştir. Bu cezalar içinde suçu sabit olarak tespit edilemeyenler sınır dışına çıkarılmak suretiyle cezalandırılmışlardır.⁸⁵ Benzer bir karar da Kozan Askerlik Şubesi Başkanı Binbaşı Haşim Efendi için alınmıştır. Binbaşı Haşim Efendi, Müslümanlara yaptığı baskı ve zulüm ile tanınmış olan Fransız yüzbaşının emir ve arzusuna uyup, görevini terk ve devlet eşyasını bıraktığı, kendi ifadesi ve evrakının incelenmesi ile sabit görülmüş, Gazze'ye gitmek üzere sınır dışına çıkarılmasına karar verilmiştir.

20 Ekim 1920 - 17 Şubat 1921 tarihleri arasında görev yapan Eskişehir İstiklal Mahkemesi, cepheye yakın olması nedeniyle genellikle askerden firar, Kubay-ı İnzibatiye'ye katılmak, bozgunculuk, casusluk ve eşkıyalık gibi suçları takip etmiştir. Bu mahkemeye sevk edilen 13.489 kişiden 272 kişi kalebentlik veya kürek yoluyla sürgün cezasına çarptırılmıştır.⁸⁶

İstiklal Mahkemeleri'nin verdiği önemli bir sürgün kararı da Mehmet Asaf Bey ile ilgilidir. I. Dünya Savaşı'nda Ruslara esir düşen Mehmet Asaf Bey, 1918'de Brest Litovsk Ateşkesi ile serbest bırakılmıştır. Anadolu'ya döndükten sonra Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın Hendek şubesinde görev almıştır. Bu sırada İngilizlerin etkisiyle

⁸⁵ Aybars, **a.g.e.** s. 59

⁸⁶ Alkan, **a.g.e.** s. 34

bölgede başlayan isyanlar sonucunda tutuklanan Derbent Nahiyesi Müdür'ü Şemsettin Bey'in defterinde Mahmet Asaf Bey hakkında bazı notlar bulununca, Adapazarı Tümen Komutanlığınca tutuklanan Mehmet Asaf Bey, önce Eskişehir'de Divan-ı Harp'te sonra Ankara I. Numaralı İstiklal Mahkemesi'nde yargılanmıştır. Yargılama sonucu idama mahkum edilen Mehmet Asaf'ın cezası Eğirdir Gölü'ndeki Can Adası'nda sürgüne çevrilmiştir. ⁸⁷

8 Kasım 1920 - 18 Şubat 1921 tarihleri arasında görev yapan Konya İstiklal Mahkemesi, bölgede baş gösteren bazı isyanların da etkisiyle, yoğun bir çalışma süreci geçirmiştir. Mahkeme 3.600 sanığın davasına bakmıştır. Bu sanıklardan 105 kişi kalebentlik cezası almak suretiyle sürgün edilmiştir. ⁸⁸

İstiklal mahkemesi casusluk suçlarına da sürgün kararı verebilmiştir. Aslında casusluk suçlarında suçu sabit görülenlerin cezası doğrudan idamdı. (*örneğin Mustafa Sagir davasında olduğu gibi.*) Fakat suçu sabit görülmeyip şüphe duyulanlar ya sınır dışı ediliyor, ya da milli mücadelenin sonuna kadar belli bir yere (*ekseriyetle Doğu Anadolu*) sürgün oluyorlardı.

İstiklal Mahkemeleri'nin faaliyetlerine kuruluşundan beş ay sonra, Ankara İstiklal Mahkemesi hariç, son verilmiştir. Büyük Millet Meclisi 17 Şubat 1921 yılında aldığı bir karar ile mahkemelerin faaliyetlerini durdurma kararı almıştır. ⁸⁹ Meclis'in bu yönde bir karar almasında, iç isyanların bastırılmasının ve özellikle I. İnönü Muharebesi'nin başarı ile sonuçlanması etkili olmuştur.

Milli Mücadele'nin çeşitli safhaları zaman zaman gerek Ankara'da TBMM'de ve gerekse Anadolu genelinde umutsuzluğun egemen olmasına yol açmıştır. Bunlardan en önemlisi TBMM ordularının İsmet Paşa komutasında Eskişehir-Kütahya hattında Yunan ordusu karşısında almış olduğu açık yenilgidir. Bu yenilginin sonuçları Ankara'da hem genel bir telaş yaratmış hem de TBMM'de ciddi tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Bu tartışmalardan öne çıkan başlıklardan biri de İstiklal Mahkemelerinin yeniden kurulması olmuştur.

⁸⁷ Ahmet Uçar, **Siyasi Sürgünler - Milli Mücadeleden 12 Mart'a**, İlgı Yayınları, İstanbul, 2006, s. 53- 54

⁸⁸ Uçar, **a.g.e.** s. 87 - 88

⁸⁹ Alkan, **a.g.e.** s. 36

Bakanlar Kurulu Başkanı Fevzi Paşa 23 Temmuz 1921'de gelişen olağanüstü durum karşısında İstiklal Mahkemeleri'nin yeniden kurulması gerektiğini belirtmiştir:

"...memleketi böyle birtakım askeri ilerlemelerle dahilden ifsadata sevk etmek teşebbüsünü istidlal olunuyor. Bunun için tatili faaliyet etmiş olan İstiklal Mahkemeleri'nden bir kısmının ordunun sağ cenahlarında bulunan mıntika ki - Kastamonu merkez olmak üzere - iki İstiklal Mahkemesi'nin kurulmasını teklif ediyorum. Sırf bu düşmanın ilerlemesi halinde bari müfsitlerin iğfalatını men etmek ve mücrimleri şiddetle tecziye etmek lüzumuna binaendir." diyerek mahkemelere duyulan ihtiyacı belirtmiştir. Bunun üzerine Meclis, Kastamonu, Konya ve Samsun'da İstiklal Mahkemelerinin kurulmasına karar vermiştir.⁹⁰

Bu arada ilk dönem İstiklal Mahkemeleri meclise karşı sorumluyken, bu tarihten sonra kurulan mahkemeler, meclisin tüm yetkilerini Başkomutanlık Yasası ile üzerine alan Mustafa Kemal'e karşı sorumlu olmaya başlamışlardır.⁹¹

İkinci dönem İstiklal Mahkemeleri, Konya, Kastamonu, Samsun ve Yozgat'ta kurulmuştur. Bu mahkemelerden Konya İstiklal Mahkemesi 31 Temmuz 1922 tarihine kadar görevini sürdürmüştür.⁹²

İkinci dönem İstiklal mahkemelerinden Kastamonu İstiklal Mahkemesi, 19 Ağustos'ta İnebolu'ya ulaşmıştır. Burada mahkemenin neden kurulduğuna dair halka açıklamalar yapıldıktan sonra (Mahkemeler gittikleri bölgelerde bu yönde açıklamalar yapmaya dikkat etmişlerdir) göreve başlamıştır. Yapılan tetkikler sonucunda kaçak, soygun ve ihanet suçlarından yargılananlara idam, hapis ve sürgün gibi çeşitli cezalar vermiştir.⁹³

Kastamonu İstiklal Mahkemelerinin verdiği bazı sürgün kararları, mütareke dönemi sürgün politikalarının anlaşılmasında ve İstiklal Mahkemeleri'nin hangi suçlara sürgün cezaları verdiği konusunda aydınlatıcı bilgiler vermektedir.

Sürgün yeri olan Taşköprü'den firar etmelerinden dolayı maznun olan Ayancık'ın Dabeste köyünden Hristo oğlu Vasil ve Tasos köyünden Yani oğlu Sava'nın icra kılınan mahkemeleri neticesinde bunların hükümetin müsaadesini

⁹⁰ Aybars, **a.g.e.** s. 89

⁹¹ Alkan, **a.g.e.** s. 40

⁹² Alkan, **a.g.e.** s. 43

⁹³ Aybars, **a.g.e.** s. 93

almaksızın sürgün yeri olan Taşköprü'den firar ettikleri incelenen evrakın içeriğinden ve kendilerinin Ayancık civarında yakalanmaları ve mahkeme huzurundaki itirafları ile sabit olduğundan her ikisinin de İskilip'te ikametlerine karar verilmiştir.⁹⁴

Kastamonu Akmesic mahallesinden Kirişçioğlu Mesrub'un İsmail Bey mahallesinden İsa Bey oğlu Mustafa kızı, Vakkas oğlu gelini Huriye ile gayri meşru münasebette bulunduğu anlaşılammışsa da evinde ve sokakta İslami adabı ihlal edecek surette temas ettiği sabit olduğundan Mesrub'un Erzurum'a ve Huriye'nin Çankırı'ya ve bunlara vasıtalık ettiği şahitlerin ifadeleri ile anlaşılın Akmesic mahallesinden Numan kızı Huriye'nin de Çorum'a sürülmelerine karar verilmiştir.⁹⁵

31 Ekim 1921 tarihinde Düzce'de şaki Numan çetesi ile yapılan çatışmada adı geçen çete fertlerinden yaralı olarak yakalanan Şevket'in suçunun tam olarak ortaya çıkarılması için cezanın ertelenmesine ve adı geçen çetenin bu fiillerde iştiraki olan Kamil, Rasim, İsmail'in Kırşehir'de müebbeten küreğe konmalarına ve adı geçen Numan'ın iki biraderi dahil olduğu halde 12 kişinin Çorum, Osmancık, Sivas ve Nevşehir'e sürülmelerine karar verilmiştir.⁹⁶

4 Aralık 1921 tarihinde casuslukla maznun Sinop'un Varoş mahallesinden Aleksı Sosoyadis'in on sene küreğe konulmasına, Hacıoğlu köyünden Başgöz oğlu Dimitri, Yorgi, Karabacak oğullarından Yordan, Hardimito, Anastas oğlu Dimitri, Tonaş, Mihail oğlu Pahali'nin milli emellerin gerçekleşmesine kadar Bitlis'e sürülmelerine ve firari Sinop'un Karacaköy köyünden Lefteroğlu Yorgi'nin Kırşehir'e sürülmesine karar verilmiştir.⁹⁷

5 Ekim 1921 tarihinde Bolu'da Tekâlif-i Milliye emirleri hakkında gerçeğe aykırı ifadelerde bulunduğu anlaşılammayan Abdullah'ın bir İngiliz casusu olması muhtemel olan bir kadını İslam kisvesiyle getirdiği iddiasıyla maznun Sait Efendi'nin mesuliyetsizliğine, yalan ihbarlarda bulunduğu sabit olamayan Bürnük köyünden Şerife ile Muhtar Hasan ağanın beraatlarına ve Bolu'nun Ermeni mahallesinden

⁹⁴ Eyüp Akman, **Açıksöz Gazetesi'ne göre Kastamonu İstiklal Mahkemeleri**, Gazi Kitapevi, Ankara, 2005, s.20

⁹⁵ Akman, **a.g.e.** s.50

⁹⁶ Akman, **a.g.e.** s. 42

⁹⁷ Akman, **a.g.e.** s. 43

Yavaşoğlu Karabet de milli emellerin husulüne kadar Bitlis'te ikamet etmek üzere sürülmelerine karar verilmiştir. ⁹⁸

18 Eylül 1921 tarihinde sürüldükleri yerden firar ettikleri sabit olan Sinop'un Hacıoğlu köyünden Yanioğlu Penai, Yanagioğlu Panayot, Yorgioğlu Todoros, Pihelioğlu Haralambo, Karaköy köyünden Yemandioğlu Andon, Çemek oğlu Anasta ve Yorgioğlu Kostı namlı şahısların milli davanın mesut neticesine kadar Bitlis'e ikamet etmek üzere sürülmelerine karar verilmiştir. ⁹⁹

Yukarıda verilen mahkeme kararlarına göre İstiklal Mahkemeleri'nin, asayışı ve genel toplumsal huzuru bozan kişilere, casusluğundan şüphe edilenlere, sürüldükleri mahalleri izinsiz terk edenlere, suçu ile ilgili yeterli delil bulunmayan fakat suçu işlediğine yönelik güçlü şüphe bulunanlara genellikle sürgün cezası verdiği anlaşılmaktadır.

İstiklal Mahkemeleri kamu düzenini bozan kişi ve kişilere karşı da kullanılmıştır. Örneğin cinayet suçlarına da müdahale edilmiştir. Konya'nın Kuruca Ova Köyü eski muhtarının, 1920 yılında Hızarcı Tahir adlı birinin cinayeti ile ilgili yapılan yargılamada, mahkeme Ova Köyü eski muhtarı Mehmet oğlu Necib'e üç yıl sürgün cezası vermiştir. ¹⁰⁰

İstiklal mahkemeleri gerektiğinde firari şahısların ailelerine yönelik de sürgün kararı verebilmişlerdir. Bu konu ile ilgili bir belgede;

"Firarilerin mecbur-ı avdet ve dehâletolması ve henüz teşebbüs edemeyenlerin de terhîb-i vetahdîri için evvelce Cenûb Cebhesi Kumandanlığınca emir ve tamîm edildiği vechle âhiren Garb Cebhesi Kumandanlığınca dahî firârın önünü almak için firar edenlerin ailelerinin tebidi hakkında bir emir ihdâr edilmiştir. Aynı zaruret ve mecburiyeti hisseden Şark Cebhesi Kumandanlığınca ve El-Cezîre Cebhesiyle Merkez Ordusu Kumandanlıklarınca dahî bu yolda müracaatlarda bulunularak firarilerin ailelerinin tebidi firarinin taht-ı kanuniyete alınmak teklif olunmaktadır..."¹⁰¹

⁹⁸ Akman, a.g.e. s. 39

⁹⁹ Akman, a.g.e. s. 36- 37

¹⁰⁰ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon Kodu: 030-0-010 Yer No: 11-64, s. 2

¹⁰¹ **BCA**, FK. 030-0-010 YN: 55.370.18 s. 1

Ayrıca aynı belgede, İstiklal Mahkemelerinin bulunmadığı yerlerde uygulamanın nasıl olacağı sorulmaktadır. Belgenin ikinci sayfasında firarilerin aileleri ile ilgili uygulamaya açıklık getirilerek şöyle denilmektedir:

1- Silahıyla firar eden silah endazanın aileleri memleketlerinden derhal tebid olunur. Ve ancak efrad-ı merkume ele geçtikten sonra iade edilerek serbest bırakılır. Tebid edilecek aileler de firar ve ihtifa ederlerse haneleri ihrak olunur.

2- Silahsız firar eden silah endazanın şiddetle takib ve der-destine ikdam olunur. Mükerrer ve muannid firari olmadıkça bunların ailelerine dokunulmaz.

3- Ailelerin tebidi firari mahallin en büyük hükûmet memuru tarafından tatbik olunur. Ancak İstiklal Mahkemeleri bulunan mahallerde bu kararların tatbiki iş bu mahakimden istihsal-i hükme mütevakıf bulunur.¹⁰²

Yukarıda verilen belgede, İstiklal Mahkemelerinin firariler hakkında aldığı önlemlerle ilgili önemli bilgiler verilmektedir. Firarilerin ailelerine yönelik "sürgün" uygulamasının nasıl yapılacağına dair alınan kararda, firarinin ailesinin sürgün edilmesinin belirli koşullara bağlandığı görülmektedir. Belgeye göre, firarinin ailesinin sürülmesi için kişinin silahı ile firar etmiş olması ve firarda ısrarcı olması gerektiği vurgulanmıştır. Nitekim ikinci maddede "*...muannid firari olmadıkça bunların ailelerine dokunulamaz*" denilmektedir. Ayrıca ailelerin sürgünü konusunda bölgedeki en yüksek hükümet memurunun yetkili olduğu belirtilmektedir. Üçüncü maddede yapılan bu vurgu, İstiklal mahkemelerinin olmadığı yerlerde firarilerin aileleri ile ilgili sürgün muamelesinin kimin tarafından yapılacağı ile ilgili belirsizlik üzerine yapılmıştır.

Mütareke Dönemi sürgün uygulamalarının önemli bir özelliği, sürgün kararlarının daha çok bir "cezai müeyyide" şeklinde olmasıdır. Bu dönemde uygulanan sürgün veya zorunlu iskân kararları, savaş koşullarına paralel şekillenmiştir. Bu kararların çok büyük bir kısmı adli kararlar olup, daha çok İstiklal Mahkemeleri tarafından infaz edilmiştir. Sürgün ile ilgili kararlarda, asayişin sağlanması, ulusal ve askeri güvenlik gibi hassasiyetler dikkati çekmiştir. Ancak yukarıda bazı örneklerde de vermeye çalıştığımız gibi, cinayet, toplumsal asayiş ile ilgili sorunlarda da mahkemeler müdahil olabilmişlerdir.

¹⁰² BCA, a.g.e s. 2

Milli mücadeleden sonra 1925 Şeyh Sait ayaklanması ve 1926 İzmir Suikastı davaları için tekrar oluşturulan İstiklal Mahkemeleri, 1926'dan sonra aktif olarak çalışmamış, ilgili kanun 1949 yılında tümüyle yürürlükten kaldırılmıştır.¹⁰³

1.3. CUMHURİYET DÖNEMİ SÜRGÜN VE ZORUNLU İSKÂN POLİTİKALARI İLE İLGİLİ MEVZUAT

Çalışmamızın bu bölümünde devrimlerin öncesinde ve sonrasında yaşanan olayların sonucunda dönemin idari, hukuki ve siyasi mercileri tarafından verilen sürgün kararlarını incelemek hedeflenmiştir. Başka bir ifadeyle, 1923-1925 yılları arasındaki sürgün kararları ve uygulamaları yine bu dönemde yaşanan olaylar çerçevesinde işlenecektir. Bu doğrultuda bazı soruların cevaplarının ortaya konması amaçlanmıştır. Örneğin bu dönemde yapılan sürgünler hangi kaygılarla ve daha da önemlisi hangi hukuki ve yasal mevzuata dayanılarak yapılmıştır? Sürgünler salt cezai bir müeyyidenin icrası şeklinde mi, yoksa sürgün kararlarının alınmasında ve uygulanmasında siyasi, etnik ve milli kaygılar rol almış mıdır? Bu bağlamda dönemin anayasasına, ceza kanunlarına, meclis kararlarına ve mahkeme kararlarına bakılarak, yapılan sürgünlerin hangi esasa dayandırıldığı ortaya konmaya çalışılmıştır.

İnceleme konusu olarak aldığımız 1923 - 1938 yılları arasında "sürgün" uygulamasının uluslararası alanda açık bir tanımı veya uluslararası bir yaptırımını uzun süre olmamıştır. Bu nedenle XX. yüzyıl başlarında gerçekleşen sürgün örneklerinin devletler hukuku bakımından net bir karşılığı yoktur. 1949 yılında Cenevre Sözleşmesi'nde konu ile ilgili bir hükme yer verilmekle birlikte, ihlal edilmesi durumunda açık bir yaptırımdan söz edilmemiştir.¹⁰⁴ İlyas Doğan'a göre, devletlerin vatandaşı olan bir azınlık grubunu sınır dışı etmesi, onları yaşadıkları bölgeyi terke zorlayarak yabancı bir ülkeye gitmelerini sağlamaya dönük uygulamaları hukuk dışı ilan edilmelidir, ancak ülke sınırları içinde kamu düzeni ve toplumsal olayların

¹⁰³ İstiklal Mahkemeleri'nin tamamen yürürlükten kaldırılması ile ilgili 5384 numaralı kanunun birinci maddesi şöyledir: "31 Temmuz 1338 tarihli ve 249 sayılı İstiklâl Mahakimi Kanunu ile bunun tadili hakkındaki 13 Şubat 1926 tarihli 738 sayılı Kanun ve adı geçen kanunun 3 ncü maddesinin (C) fıkrasını değiştiren 29 Mayıs 1926 tarihli 868 sayılı Kanun yürürlükten kaldırılmıştır."

TBMM, Kanunlar Dergisi, C. 31, Kanun No: 5384, 1949, s. 671, Ayrıca, Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi**, C. 2, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1998, s. 173

¹⁰⁴ Doğan, **a.g.e.** s. 362

kontrolden çıkmasını önleme amacına dönük, standartlara uygun bir yer değiştirme işleminin hukuka aykırı sayılmaması gerekir.¹⁰⁵ Doğan'ın bu değerlendirmesine göre, aşağıda ayrıntılı olarak ele alacağımız, Yüzelliliklerin ve Osmanlı hanedanının sürgününün hukuk dışı sayılması gerekmektedir. Ancak bu tür uygulamaların yapıldığı dönemin, sosyo - siyasi koşullarının son derece önemli olduğu, sürecin sadece hukuki bir çerçevede ele alınamayacağı da belirtilmelidir. Başka bir ifadeyle, Osmanlı hanedanı ve Yüzelliliklerin sürgünü cezai bir yaptırımdan çok, siyasi ve ideolojik bir karardır. Söz konusu sürgünler, meclis kararı ile daha çok siyasi kaygı ve hassasiyetlerle yapılmıştır.

XX. yüzyılın sonuna doğru sürgün uygulaması ile ilgili daha açık uluslar arası ilkeler kabul edilmiştir. 1998 tarihli Roma Statüsü'nün 7/1 - d maddesi "halkın zorla sürülmesi veya zorla naklini" insanlığa karşı suç olarak nitelemiştir. Yine BM İnsan Hakları Alt Komisyonu sürgünlerle ilgili şu düzenlemeleri getirmiştir:

Madde 4: Her insan barış ve güvenlik içinde onurlu bir şekilde evinde ve ülkesinde yaşama hakkına sahiptir. Kimse konutunu ve yaşadığı bölgeyi terke zorlanamaz.

Madde 7: Nüfus transferi ve nüfus mübadelesi uluslararası sözleşmelerde yasal hale getirilemez.

Madde 8: Herkes serbest iradesi ile ve güvenlik içinde vatanına geri dönebilir.

Madde 9: Yukarıda verilen nüfus transferi yasağının çiğnenmesi halinde hem devlet, hem de bu uygulamada rol alan görevlilerin sorumluluğu vardır.¹⁰⁶

Aşağıda 1923 - 1938 yılları arasında sürgün ve iskân politikalarında dönemin koşullarında hangi mevzuatın ele alındığını başlıklar halinde vermeye çalıştık. Her başlıkla ilgili ayrıntılı açıklamalar ilerleyen bölümlerde, dönemin sosyoekonomik ve siyasi gelişmelerine paralel olarak anlatılmaya çalışılmıştır.

1.3.1. Zorunlu İskân ve Sürgün Uygulamalarının Anayasal Dayanakları

1924 Anayasası Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk kapsamlı anayasasıdır. Yüz beş maddeden oluşan bu anayasada açık bir ifade ile "sürgün veya iskân" ile ilgili bir hüküm yoktur. Ancak anayasanın 86. maddesi bu tür bir uygulama için bir yasal zemin oluşturmuştur. Söz konusu madde şöyledir:

¹⁰⁵ Doğan, **a.g.e.** s. 363

¹⁰⁶ Doğan, **a.g.e.** s. 361

Madde 86- Harb halinde veya harbi gerektirecek bir durum baş gösterdikte veya ayaklanma olduğunda yahut vatan ve Cumhuriyete karşı kuvvetli ve eylemli bir kalkışma olduğunu gösterir kesin belirtiler görülürse Bakanlar Kurulu, süresi bir ayı aşmamak üzere yurdun bir kesiminde veya her yerinde sıkıyönetim ilan edebilir ve bunu hemen Meclisin onamasına sunar. Meclis sıkıyönetim süresini, gerekirse uzatabilir veya kısaltabilir. Meclis toplanık değilse hemen toplanmaya çağrılır.

Sıkıyönetim süresi ancak Meclisin kararı ile uzatılabilir. Sıkıyönetim, kişi ve konut dokunulmazlığının, basın, dernek, ortaklık hürriyetlerinin geçici olarak kayıtlanması veya durdurulması demektir. Sıkıyönetim bölgesiyle bu bölgede hangi hükümlerin uygulanacağı ve işlemlerin nasıl yürütüleceği harp halinde de dokunulmazlığın ve diğer hürriyetlerin nasıl kayıtlanabileceği veya durdurulacağı kanunla gösterilir.¹⁰⁷

1924 Anayasası'nın yukarıda verilen 86. maddesinde, bir ayaklanma durumunda Bakanlar Kurulu'nun "sıkıyönetim" ilan edebileceğini belirtmektedir. Söz konusu maddede geçen "sıkıyönetim, kişi ve konut dokunulmazlığının, basın, dernek, ortaklık hürriyetlerinin geçici olarak kayıtlanması veya durdurulması demektir" ifadesi, hükümete olağanüstü bir durumda yasal olarak daha rahat bir hareket ortamı sunmaktadır. Bu madde ile hükümet, gerekirse kişi dokunulmazlığı ve kişi hürriyetlerini sınırlandırma hakkına sahip olmuştur. Nitekim 1925 yılında kabul edilen "Takriri Sükûn Yasası" ve yine aşağıda çok sayıda örneği verilen sürgün kararlarının "Bakanlar Kurulu" tarafından alındığı görülmektedir.

1924 Anayasası'nın 88. maddesinde ayrıntılı bir millet tanımı yapılmıştır. Anayasanın söz konusu maddesi şöyledir:

Madde 88- Türkiye’de din ve ırk ayırt edilmeksizin vatandaşlık bakımından herkese “Türk” denir. Türkiye’de veya Türkiye dışında bir Türk babadan gelen yahut Türkiye’de yerleşmiş bir yabancı babadan Türkiye’de dünyaya gelip de memleket içinde oturan ve erginlik yaşına vardığında resmi olarak Türk vatandaşlığını isteyen yahut Vatandaşlık Kanunu gereğince Türklüğe kabul olunan herkes Türk'tür. Türklük sıfatının kaybı kanunda yazılı hallerde olur.¹⁰⁸

Zorunlu iskân ve sürgün politikalarının temel hedeflerinden biri de ulus - devlet projesinin hayata geçirilmesi ile yakından ilgili olmuştur. Bu konuda

¹⁰⁷ Tanör, **a.g.e.** s. 309.

¹⁰⁸ Tanör, **a.g.e.** s. 309, Ayrıca bkz. <http://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa24.htm> / (erişim: 18.11.2014)

anayasada yapılan "ulus" tanımında "din ve ırk ayrımı" gözetilmeyeceği vurgulanmaktadır. Başka bir ifadeyle, anayasada yapılan "Türklük" tanımının bir ırka mensubiyetten ziyade, siyasi bir kimlik olduğu belirtilmiştir. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde incelenen zorunlu iskân kanunlarında ve bireysel - kitlesel sürgünlerle ilgili birçok belgede hakim siyasal iktidarın ulus anlayışının pratikte anayasal tanımlama ile ne oranda örtüştüğü konusunda bir sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır.

1.3.2. Türk Ceza Kanunu'nda Sürgün Maddeleri

1 Mart 1926 tarihinde kabul edilen Türk Ceza Kanunu'nun çeşitli maddelerinde sürgün ile ilgili hükümlere yer verilmiştir.¹⁰⁹ Türk Ceza Kanunu'nun 18. maddesinde sürgünün geçici ve müebbet olduğu belirtilmektedir. Sürgün cezasının cürmün işlendiği ve cürümden zarar gören şahıs ile mahkûmun ikamet ettiği kazalardan en az 60 km uzaklıkta bulunan bir yerde tatbik edileceği belirtilmektedir. Bu yer, mahkeme tarafından açıkça vurgulanan bir yer olmalıdır. Ayrıca aynı maddede, geçici sürgün cezasının 6 aydan 5 yıla kadar olabileceği vurgulanırken, müebbet sürgün cezası, suçlunun ölümüne kadar devam edeceği ifade edilmiştir.

Kanunun 40. maddesinde tutukluluk sürelerinin kaç günlük sürgüne denk geldiği açıklanmıştır. Örneğin bir günlük tutukluluk, üç günlük sürgüne eşdeğer sayılmış ve cezanın kesinleşmesinden sonra bu sürenin toplam cezadan düşürüleceği belirtilmiştir.

Sürgün cezası suç işleyenlerin yaşlarına göre farklı şekilde uygulanmıştır. Örneğin, suçu işlediğinde 18- 21 yaş aralığındaysa veya 65 yaşını geçmişse, sürgün cezası en ağır beş yıl olarak belirlenmiştir. Reşit olmayan kişiler için, suçu işleyen işlediği fiilin ceza gerektirdiğinin farkındaysa, müebbet sürgünü gerektiren bir durumda geçici sürgün cezasının uygulanacağı belirtilmiştir.

Sürgün cezaları duruma göre hapis cezasına da çevrilebilmiştir. Örneğin başkalarını cürüm ve kabahat işlemeye azmettirenler veya suçun işlenmesinde şahsi bir çıkarı olanlar için müebbet sürgüne bedel, beş sene ağır hapse çevrilebilir.

¹⁰⁹ **TBMM Kanunlar Dergisi** C. 4, No: 765, 1 Mart 1926, s. 370 - 466 (Türk Ceza Kanunu'ndaki sürgün hükümlerinin tam metni için bkz: EK: 3)

Müebbet sürgün cezasına mahkûm olan bir kişi sonradan yine müebbet sürgün cezası gerektiren bir eylem gerçekleştirdiği takdirde, üç sene ağır hapis cezası infaz edildikten sonra sürüldüğü yere iade olunur.

Devlet memurlarının görevlerini kötüye kullanmaları, bünyesinde çalıştıkları kurumlarda yolsuzluk yapanlar veya bu tür suçları işleyenlere kolaylık sağlayanlara da sürgün cezası verilebilmiştir. Bu tür suçları işleyen kişilere iki seneye kadar sürgün cezası verilebilmiştir. Yine, devlet hizmetince çalışan görevlilerin angarya olarak başkalarını işlerinde çalıştırmaları da sürgünü gerektiren bir husus olarak Ceza Kanunu'nda yer almıştır.

Türk ceza kanunlarında "sürgün" ile hükümler 13. 07. 1965 tarihinde geçici 2. maddede yer alan: "Türk Ceza Kanunu ve hususi kanunlarda yazılı sürgün cezası kaldırılmıştır" ifadesi ile yürürlükten kaldırılmıştır.¹¹⁰

1.3.3. Atatürk Dönemi'nde Yürürlükte Olan Matbuat Kanunları'nda Sürgün Hükümleri

Osmanlı Devleti'nde modern anlamda matbuat meselesi, Avrupa'ya göre geç bir tarihte başlamıştır. Osmanlılar XVIII. yüzyıla kadar matbaanın kullanılmasına muhtelif sebeplerle izin vermemişlerdir. Ancak Osmanlı ülkesi sınırları içinde Ermeni ve Rumların matbaaları vardı.¹¹¹ Osmanlı'da modern anlamda ilk gazete de Fransızlar tarafından çıkarılmıştır. 1795 yılında Fransızca olarak yayımlanan bu gazete "Bulletin des Nouvelles"tir.¹¹² İlk Türkçe özel gazeteler ise Tanzimat Dönemi'nde karşımıza çıkmaktadır. İlk özel gazetelerin çıkarılması ile birlikte, kısa sürede basın ile ilgili bazı kanuni düzenlemeler yapılmıştır. Örneğin 1857'de Tabihane-i Amire'nin gelirleri azaldığından, ruhsatsız ve gizli çalışan basımevleri bulunduğu anlaşılmış, basımevlerinin ancak irade ile açılabilceği ilan edilmiş ve buna dair bir tüzük çıkarılmıştır. 15 Şubat 1857'de yürürlüğe giren bu ilk tüzük, sadece kitap ve broşürlerin basılmasından önce sansür edilmesi hükmünü getirmiştir. Ancak bu tüzükte gazete sansürüne ait bir hüküm yoktu. Ancak kısa süre içinde

¹¹⁰ TBMM, **Kanunlar Dergisi**, C.48, No: 647, 13 Temmuz 1965, s. 669, Ayrıca; <http://www.ceza-bb.adalet.gov.tr/mevzuat/467.htm> / Erişim: 14.10.2014

¹¹¹ Selim Nüzhet Gerçek, **Türk Matbaacılığı I, Müteferrika Matbaası**, Devlet Basımevi, İstanbul, 1939, s. 28-29

¹¹² M. Nuri İnüç, **Basın ve Yayın Tarihi**, Der Yayınları, İstanbul, 1993, s. 166

gazetelerle de ilgili bazı yasaklamalar getirilmiştir.¹¹³ Osmanlı'da gazeteler için ilk resmi sansür 11 Mayıs 1876'da çıkarılan bir kararname ile başlamıştır.¹¹⁴ İstibdat Dönemi'nde basın üzerinde baskılar daha da artmıştır. Ancak 31 Mart isyanından sonra II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesi ile yeni bir döneme girilmiş ve daha da önemlisi 1909 Matbuat Kanunu yayımlanmıştır. Bu kanunun önemli bir özelliği 1931 yılına kadar yürürlükte kalmasıdır. Kanunun 17. maddesi şöyledir:

"Kanunu cezanın ikinci faslında beyan olunan cinayetleri işlemeye doğrudan doğruya tahriki havi neşriyat vukuunda on birincin madde ahkâmına tevfiakan mesul olacak şahıs, cinayetlerin fiilen mürtekibi gibi mücazat olunur. Fakat zikrolunan tahkikatın bir türlü eser-i fiilisi zuhur etmezse nefy-i ebed (süresiz sürgün) cezasına mücazat kılınır."¹¹⁵

Osmanlı Devleti döneminde kabul edilen 1909 Matbuat Kanunu'nun 17. maddesi cumhuriyetin ilk yıllarında da aynen yürürlükte olmuş ve dolayısıyla cumhuriyet döneminde basın mensupları yukarıda zikredilen 17. madde gereğince sürgün cezaları almışlardır.

1931 yılında ise yeni bir matbuat kanunu kabul edilmiştir. Bu kanun 68 esas madde ve iki muvakkat maddeden oluşmuştur. Bu kanunun bazı maddelerinde de sürgün cezaları öngörülmüştür. Örneğin bu kanunun, "...muhibir ve muharrirler ve yazı işleri müdürü tasni ettikleri veya asılsız olduğunu bildikleri haberlerin neşrinden mütevellit suçlardan mesul olup gazete veya mecmuanın sahibi ile umumî neşriyatını idare eden kimsede ceza kanununun 65. maddesi mucibince müşterek sayılırlar" şeklindeki 27. maddesinde atıf yapılan Ceza Kanunu'nun 65. maddesi bu yöndeki suçlar için müebbet veya muvakkat sürgün cezasını öngörmektedir.¹¹⁶

1931 tarihli Matbuat Kanunu'nun: "...Gazete veya mecmua ile veya sair tab aletlerde veya el ile yazılıp teksir edilerek neşir ve tevzi olunan yazılarla ve umumî yerlere levha ve ilân asmak sureti ile halkı ceza kanununda yazılı cürümlere teşvik edenler bundan dolayı ceza kanununda ayrı bir hüküm bulunmadığı takdirde Türk Ceza Kanunu'nun 311. maddesi mucibince cezalandırılır. Şu kadar ki bu 311.

¹¹³ İnuğur, a.g.e. s. 200

¹¹⁴ İnuğur, a.g.e. s. 253

¹¹⁵ **Düştur**, Tertibisani, C. I, 10 Temmuz 1324 - 29 Teşrinievvel 1325, Dersaadet Matbaa-i Osmaniye, İstanbul, 1329, s. 399, 1909 Matbuat Kanunu'nun tam metni için bkz. a.g.e. s. 395 - 402

¹¹⁶ **TBMM, Kanunlar Dergisi**, C. 10, No: 1881, 25 Temmuz 1931, s. 370

maddede yazılı olan hapis cezasına hükmedilen cezanın altında biri ilâve olunur ve para cezası hükmolunan hallerde bu ceza suçun ile olursa olsun neşredenler bir aya kadar ağır para cezası olmak üzere tayin olunur. Teşvik neticesinde kastedilen fiil zuhur eder veya o fiilin icrasına tevessül edilirse müşevvikler, faillerle aynı derecede mesul olurlar" şeklindeki 28. maddesinde atıf yapılan ceza kanununun 311. maddesi de bu yöndeki suçlara müebbet sürgün cezasını öngörmüştür.¹¹⁷

Yukarıda verilen mevzuata bakıldığında, basın suçları konusunda Osmanlı Devleti ile Türkiye Cumhuriyeti'nin uyguladığı cezai müeyyideler konusunda ciddi bir paralellik olduğu görülmektedir.

1.3.4. Zorunlu İskân ve Sürgün Politikalarının belirlenmesinde Meclis ve Bakanlar Kurulu Kararları

1923 - 1938 yılları arasında gerçekleştirilen sürgün ve iskân uygulamalarının önemli bir kısmı meclis tarafından hazırlanmıştır. Bu kanunların hazırlanmasında devletin bazı hassasiyetlerinin etkili olduğu görülmektedir. Bu hassasiyetleri üç grupta toplamak mümkündür:

- Ulusal güvenlik ile ilgili kaygılar
- Ulus devlet inşası
- Ekonomik kalkınma ve ulusal refahın sağlanması

1923 - 1938 yılları arasında kabul edilen zorunlu iskân ve sürgün kanunları şunlardır:

a) Mahalli İskânlarını izinsiz terk eden muhacir ve mülteciler ile aşiretler hakkında Kanun: Bu kanun 675 sayılı bu kanun, TBMM'de 28 Kasım 1925 tarihinde kabul edilmiştir. Kanunun birinci maddesi şöyledir:

Madde 1: Gerek kendi arzuları ile ve gerek bir zaruret veya muahede dolayısıyla Türkiye'ye gelip kabul edilen ve badema gelecek olan mübadil veya gayrimübadil bilûmum muhacir ve aşair ve mülteciler Hükümetçe gösterilmiş veya gösterilecek olan iskân mahallerinde beş sene müddetle oturmağa mecburdurlar.

Bunlar vekâleti aidesinin müsaadesi lâhik olmadıkça hiç bir suretle iskân yerlerini terk edemezler. Muvakkaten berayi maslahat mahalli iskânlarından infikâkleri

¹¹⁷ **TBMM Kanunlar Dergisi**, C. 10, No: 1881, 25 Temmuz 1931, s. 370

(ayrılmaları); oralarını terk mahiyetinde olmamak meşruttur. iskan mahallerini bu şerait hilâfına olarak terk edenler iade olunurlar.

b) Hilafetin İlgasına ve Hanedanı Osmanî'nin Türkiye Cumhuriyeti Memaliki Haricine Çıkarılmasına Dair Kanun

c) 885 Sayılı İskân Kanunu

d) Bazı Eşhasın Şark Menatıkından Garp Vilâyetlerine Nakillerine Dair Kanun: Bu kanun 1097 sayı ve 10 Haziran 1927 tarihinde kabul edilmiştir. Bu kanun Şeyh Sait İsyanı'ndan sonra çıkarılmıştır.

e) 1097 Numaralı Kanun Hükümünün refine İcra Vekilleri Heyetinin Mezun Olduğuna Dair kanun: 1097 sayılı kanun 5 Aralık 1927'de 1178 numara ile kabul edilmiştir. Özellikle Şeyh Sait isyanı ile batı bölgelerine sevk edilen kişilerle ilgili olup, daha çok ulusal güvenlik kaygısı ile çıkarılmıştır. Kanunun önemli bir özelliği cezai yaptırımlardan bahsetmesidir. Kanun 1097 numaralı kanun gereğince batı illerine sürülen kişilerden iyi halleri gözlemlenenlerin Bakanlar Kurulu tarafından haklarındaki hükümlerin kaldırılabilceğini belirtmektedir. Ayrıca kanunun ikinci maddesinde ise eşkıya ile işbirliği yapanların teslim olmamaları durumunda aileleri hakkında 1097 sayılı kanunun uygulanacağını belirtmektedir.

Madde 1; "1097 numaralı kanun mucibince garp vilâyetlerine nakil olunan eşhastan Şeyh Sait vakası ve müteakip şekavet hadiseleri ile bilfiil alâkadar olmayan ve nakil olundukları mıntikalarda sui ahvali görülmeyenler hakkında mezkûr kanun hükümünün refine İcra Vekilleri Heyeti mezundur."

Madde 2; "Mahalleinde öteden beri şekavet, isyan ve teğallübü itiyat edenlerle aileleri ve garptaki mahalli müreffehlerinden firarla eşkıyaya iltihak edip bu kanunun tarihi neşrinden itibaren üç ay zarfında dehalet etmeyen şakilerin aileleri hakkında 1097 numaralı kanun hükmü meridir." ¹¹⁸

f) 885 sayılı iskân kanununun 3. Maddesine bir fıkra eklenmesine dair kanun. Bu kanununun 11 Haziran 1933 tarihinde kabul edilen 2263 sayılı bu kanunun birinci maddesi şöyledir:

" 885 numaralı iskân kanununun 3 üncü maddesine "hudutlardan uzaklaştırılması" cümlesinden sonra aşağıdaki fıkra ilâve edilmiştir: "Ve memleketin nüfus kesafeti

¹¹⁸ TBMM Kanunlar Dergisi, C. 6, No: 1178, 5 Aralık 1927, s. 4

olan yerler halkından olup da nüfusu az olan mntıklalarda yerleşmek talebinde bulunanların o mntıklara nakil ve iskânları..." ¹¹⁹

g) 2510 Sayılı İskân Kanunu.

h) Tunceli Vilayeti'nin İdaresi Hakkında Kanun: Bu kanun 25. 12. 1935 tarihinde 2884 sayı ile TBMM tarafından kabul edilmiştir.

Bunların dışında birçok bireysel ve kitlesel sürgün kararının Bakanlar Kurulu Kararları sonucu verildiği anlaşılmaktadır. Bakanlar Kurulu kararı ile gerçekleştirilen sürgün ve iskân uygulamalarına aşağıdaki bölümlerde çok sayıda örnek verilmiştir.

1.4. CUMHURİYET'İN İLK SÜRGÜN KARARLARI VE UYGULAMALARI

1.4.1. Yüzellilikler Meselesi

Yüzellilikler Meselesi yeni Türk devletini gerek Lozan Konferansı'nda ve gerekse Cumhuriyetin ilk yıllarında meşgul eden önemli olaylardan biridir. Yüzellilikler meselesi milli mücadelenin iç karşıtları ile milli direnişin lider kadrosu arasındaki hesaplaşma olarak da tanımlanabilir. Yüzellilikler meselesinin tüm yönleri ile burada açıklanması konumuzun sınırlarını aşacaktır. Biz bu gelişmeyi önemli bir sürgün kararı olması bağlamında ele almakla yetineceğiz. Yüzellilikler hadisesinin yaşanmasından önceki askeri - siyasi duruma ana hatları ile değinmekte yarar vardır.

26 Ağustos 1922'de başlayan Büyük Taarruz, 30 Ağustos 1922'de Başkomutanlık Meydan Muharebesi ile devam etmiş, bu süreçte Yunan savunma hatları tamamen yarılmış, Yunan Generali Trikopis ise esir edilmiştir. TBMM ordularının Çanakkale yönünde ilerlemesi üzerine İngilizler bölgedeki kuvvetlerini takviye etmiş ve müttefiklerinden ve dominyonlarından yardım istemişlerdir. Ancak bu yardım çağrısına Yeni Zelanda dışında olumlu bir cevap alınamamıştır. ¹²⁰ Milli Mücadele tarihinde "Çanakkale Olayı" olarak anılan bu gelişmelerin yaşandığı günlerde Mustafa Kemal İzmir'de Fransız Franklin Bouillon ile bir görüşme yapmış ve askeri harekâtın durdurulması kararına varmıştır. Bu arada İngiliz Generali Harrington ise Londra'dan aldığı talimata rağmen Çanakkale bölgesindeki askeri

¹¹⁹ **TBMM Kanunlar Dergisi** C. 12, No: 2263, 3 Haziran 1933, s. 823

¹²⁰ Temuçin Faik Ertan, **Başlangıçtan Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Siyasal Kitapevi, Ankara, 2012, s. 145

birliklerine bir taarruz olmadıkça silah kullanmama talimatını vermiştir. ¹²¹ Yaşanan bu gelişmeler sonucunda taraflar arasında Mudanya Ateşkes görüşmeleri başlamış ve Milli Mücadelenin muharebeler safhası kapanmış, diplomasi evresi başlamıştır.

Lozan konferansı öncesinde TBMM bazı sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Bu sorunlardan ilki konferansın düzenleneceği yer ile ilgiliyken, bir diğeri de son Osmanlı sadrazamı Tevfik Paşa'nın konferansta izlenecek ortak ilkeleri tespit etmek için Ankara'ya gönderdiği telgraf olmuştur. ¹²² Tevfik Paşa'nın bu davranışı kazanılan askeri ve siyasi mücadeleye ortak gibi hareket etmesi noktasında dikkati çekmektedir. İstanbul'un bu girişimi Saltanat kurumunun da varlığının tartışma konusu olmasında ciddi bir faktör olmuştur. ¹²³ Nitekim 1 Kasım 1922'de Mustafa Kemal mecliste yaptığı uzun konuşmada saltanat makamının kaldırılmasının gerekliliği konusunda açıklamalar yapmıştır. ¹²⁴ 1 Kasım'da TBMM'de yapılan görüşmeler sırasında hem ulusal egemenlik ile çelişen hem de Lozan'da yeni Türk devleti için iki başlılık yaratacak olan saltanat kurumunun varlığına son verilmiştir.

125

Saltanatın kaldırılmasından sonra milli mücadele yıllarında Anadolu hareketine karşı çeşitli aleyhte faaliyetlerde bulunan birçok kişi farklı yollarla ülkeyi terk etmeye başlamıştır. 17 Kasım 1922'de son Osmanlı Padişahı Vahdettin'in bir İngiliz zırhlısı ile ülkeyi terk ederek Malta'ya gitmesi üzerine, Mustafa Kemal, TBMM adına İstanbul'da bulunan Refet Paşa'ya Abdülmecit Efendi ile görüşmesini ve hatta elinden TBMM'nin hilafet ve saltanat ile ilgili kararını tamamen kabul ettiğini bildiren bir belge alarak göndermesini istemiştir. ¹²⁶ Barış görüşmelerinin tamamlanmasından önce halifeliğin kaldırılmasını riskli bulan TBMM, 18 Kasım 1922 tarihinde Osmanlı hanedanından Abdülmecit Efendi'yi, siyasi hiçbir yetki kullanmaması koşuluyla, halife olarak seçmiştir. ¹²⁷

Milli mücadelenin devam ettiği yıllarda 3 Şubat 1921'de Mustafa Kemal Paşa ve yakın silah arkadaşları Ankara İstiklal Mahkemesi Reisi İhsan (Eryavuz) Bey'in

¹²¹ Ertan, **a.g.e.** s. 145

¹²² Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2005, s.490

¹²³ Ertan, **a.g.e.** s. 148

¹²⁴ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem I, C. I. 1 Kasım 1338, s. 305 - 311

¹²⁵ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem I, C. I. 1 Kasım 1338, s. 314

¹²⁶ Atatürk, **a.g.e.** , s.497

¹²⁷ Atatürk, **a.g.e.** s. 498

evine akşam yemeği için konuk olmuşlardır. Bu yemekte, milli hareketin karşısında duran kişi ve kişiler hakkında ilerle nasıl bir karar alınabileceği noktasında tartışmalar yapılmıştır. Her ne kadar bu konuda bir görüş birliği sağlanamamış olsa da milli mücadele aleyhine faaliyet içinde olanların ilerideki durumlarına yönelik bir müzakere de yapılmış olur.¹²⁸ Muharebeler döneminin Mudanya Ateşkesi ile sonuçlanması ve Lozan Konferansı'nın kesinleştiği günlerde milli mücadeleye karşı faaliyet içinde olmuş zevatın yurt dışına çıkarılmaları hakkındaki çalışmalar da başlamıştı.¹²⁹ Bu arada Yüzellilikler ile ilgili kararname çıkmadan önce yaklaşık 100 kişi zaten çeşitli yollarla yurt dışına çıkmıştı.¹³⁰

Lozan Barış Konferansı'nda "umumi af"ın gündeme gelmesi ve kabul edilmesi durumunda yeni Türk devleti milli mücadele yıllarında işgal güçleri ile işbirliği içinde olan kişi ve çevreleri kendi kanunları çerçevesinde yargılayamayacaktı. Bu arada neden umumi af şeklinde bir uygulamanın zorunlu olduğu sorusu önemlidir. Bingöl'ün ifadesiyle: " Bu tür aflar iç sebeplerden doğan bir af değildir. Savaşla ilgili suçların, savaşan devletlerce takip edilmemesi amacına yöneliktir. Savaş zamanında yapılan işler barıştan sonra takip edilir ve cezalandırılırsa savaş yaraları tekrar açılmış olur ve bu da yeni bir çatışma ortamı yaratabilir." Ancak umumi af uygulamasında bazı istisnalar yapılabilir. Bu da bir memleketin tebaasının, kendi memleketine yaptığı, işlediği ihanet suçlarını af dışı bırakmaktır ki, 1871'de Fransa bu yönde bir uygulamaya gitmiştir.¹³¹ Yeni Türk devleti de benzer bir uygulamayı Lozan'da gündeme getirmiştir.

Lozan Konferansı'nda Türk delegasyonu umumi af ile ilgili tartışmalarda Müslümanların umumi af dışında tutulması gerektiğini, bunun Türkiye'nin iç sorunu olduğu tezini ileri sürmüştür. 11 Ocak 1923'te Rıza Nur Bey, affa Müslümanların da dahil olmasını kabul ettiklerini, ancak 150 kişinin bunun dışında bırakılmasını istemiştir. Türk hükümetinin bunu isterken bunlara karşı bir öç duygusu beslemediğini, sadece yurt dışındakilerin dönmemesini ve yurt içindekilerin de dışarıya çıkarılmasını hedeflediklerini, bunun dışında hiçbir incitmenin olmayacağını

¹²⁸ Sedat Bingöl, **150'likler Meselesi (Bir İhanetin Anatomisi)**, Bengi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 103

¹²⁹ Cemal Kutay, **150'likler Faciası**, Sıralar Matbaası, İstanbul, 1946, s. 64

¹³⁰ Bingöl, **a. g. e.** s.98

¹³¹ Cemil Birsnel, **Lozan**, C. I, Ahmet İhsan Matbaası, İstanbul, 1933, s. 288- 298

bildirmektedir.¹³² Sonuç olarak, Lozan Barış Konferansı'nda "Umumi Af" uygulamasını kabul edilmiş, fakat Türk tarafı 150 Müslüman'ın bu uygulama dışında tutulmasını kabul ettirebilmiştir.

İsmet İnönü Lozan'da gündeme gelen "umumi af" ve Yüzellilikler meselesi ile ilgili şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

"Affi umumi beyannamesinin ruhu, on seneden beri devam edip gelen birçok meseleyi bir defada hal ve teskin etmek arzusudur. Kuvvetli olan noktası budur. Yalnız affi umumiden, vatana karşı vazifelerini ihmal etmiş ve içinde buldukları suçluluktan kendilerini hiç bir suretle kurtaramayacak olanlar da faydalanmışlardır. Affi umumi beyannamesinin zayıf tarafı da budur. Fakat bu mahzuru, 150 kişiyi istisna tutarak ve mazinin silinip unutulacağı ümidine bağlanarak göze aldık."¹³³ diyerek tanımlamıştır.

1.4.1.1. Yüzellilikler Listesinin Belirlenmesi

Lozan Antlaşması 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalandı ve II. TBMM tarafından 11 Ağustos 1923 tarihinde onaylandı. 29 Ekim 1923 tarihinde ise yeni Türk devletinin rejimi resmen ilan edildi. Cumhuriyetin ilan edilmesinden kısa bir süre sonra 26 Aralık 1923'te kapsamlı bir af yasası çıkarıldı. 391 sayılı ve "Affi Umumi Kanunu" adıyla çıkarılan bu yasanın 4. maddesinde: "İşbu kanun ahkâmı 24 Temmuz 1339 tarihli Lozan muahedenamesinde merbut (bağlı) affi umumi beyanname ve protokolünde istihdaf edilen (hedeflenen) eşhasa şamil değildir"¹³⁴ denilerek Yüzelliliklerin bu aftan yararlanamayacağını altı çizilmiş oluyordu.

Af yasasının çıktığı tarihlerde Yüzelliliklere kimlerin dâhil edileceği ile ilgili çalışmalar da devam etmekteydi. Çalışmalar sırasında listenin daha kolay hazırlanması için bazı genel başlıkların kabul edildiği görülmektedir. Yüzellilikler listesi hazırlanırken esas alınan kriter şunlar olmuştur:¹³⁵

- Vahdettin'in icraatına yön verip katılanlar,
- Kabine üyeleri, özellikle Sevr'i onaylayan ve Kuvayınzibatıye'yi oluşturanlar,

¹³² Bingöl, a.g.e. s. 110

¹³³ İsmet İnönü, **Hatıralar**, Bilgi Yayınları, (Yayıma Hazırlayan: Sabahattin Selek), İstanbul, 2009, s. 406.

¹³⁴ **TBMM, Kanunlar Dergisi**, C. 2, No: 391, 26 Aralık, 1339, s. 179

¹³⁵ Şaduman Halıcı, **Yüzellilikler**, (Yüksek Lisans Tezi), Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 1998, s.21

- Serv antlaşmasını imzalayan heyet,
- Kuvayıinzibatiye komutanları ve bu eylemin fetvasını veren müftüler,
- Çerkez Ethem ve adamları,
- İzmir'deki Çerkez Kongresi'ni düzenleyenler,
- Düşmanla işbirliği içinde olan çete reisleri,
- İçte ve dışta etkinlik gösteren hilafet komitelerini yöneten kişiler,
- Hıyaneti vataniye suçu işlemiş mülki ve askeri memurlar,
- Milli mücadele yıllarında işgal güçleri ile işbirliği yapmış basın mensupları.

Yüzellilikler listesine kimlerin alınacağına dair yapılan ilk çalışmada altı yüz kişiden oluşan bir liste ortaya çıkmıştır. Ancak daha sonra bu liste 150 kişiye indirilmiştir. Bazı isimler nihai listeye mebusların girişimiyle girerken, bazıları da çıkarılmıştır. Örneğin listeye "Kuvayı İnzibatiye'ye dâhil olanlar grubunda 24 numarayla giren Çopur Hakkı Bey, Cebelibereket (Osmaniye) mebusu İhsan (Eryavuz) Bey'in itirazı üzerine ilk anda alınmamışken, sonradan dahil edilmiştir. Bu şekilde devam eden müzakereler neticesinde, listenin kesin şeklini alma yetkisi Heyet-i Vekiliye'ye bırakılmıştır. Heyeti Vekiliye'ye gönderilen listenin 149 kişiden oluşması üzerine Heyet-i Vekiliye 109 sıra numarasıyla Köylü Gazetesi sahibi ve müdürü İzmirli Refet Bey'i dâhil ederek sayıyı 150'ye tamamlamıştır. 1 Haziran 1924 tarihinde liste onaylanmıştır.¹³⁶

150'lilik listenin 1 Haziran 1924'te onaylanmasından itibaren Yüzellilikler arasında adı geçen kişilerin yurt dışına sürgün işlemleri başlamıştır. Bu arada yurt dışına sürgün kararı alınan Yüzellilikler'in 15 Haziran 1927 tarih ve 1064 sayı numarasıyla Resmi gazetede yayımlanan kararlar aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığından da çıkarılmaları sağlanmıştır.¹³⁷

¹³⁶ Bingöl, **a. g. e.** s.115-116 (Ancak gerçekte 150 olması gereken bu sayı yine 149'da kalmıştır. 150'lik listede 81 numarayla Gönen'in Keçe karyesinden mütekaid Binbaşı Ahmet olarak kayıtlı Binbaşı Ahmet Bey, 5- 6 Ağustos 1924 tarihinde İzmir'de eceliyle ölmüştür. Ölen Ahmet Bey'in yerine yeni bir kişi konulmamış sayı 149'da kalmıştır.)

¹³⁷ **Resmi Gazete**, No: 1064, S. 608, 15 Haziran 1927, s. 2632

Lozan'da akdolanun affi umumî beyanname ve protokolünde mevzu bahs yüz elli kişilik listede İsimleri Muharrer Eşhasın Türkiye Tâbiyyetinden İskatı Hakkında Kanun

Madde 1: Lozan'da akdolanun 24 Temmuz 1923 tarihli affi umumî

Beyanname ve protokolünde mevzu bahis yüz elli kişilik listede isimleri muharrer şahıs Türkiye tâbiyyetinden ıskat edilmişlerdir.

Madde 2: Eşhası merkume badema Türkiye'de hakkı temellük ve hakkı tevarüsten mahrum olurlar.

Yüzellilikler listesinin dışında kalan kişiler ile ilgili vatandaşlıktan çıkarma ve mevcut devlet görevine son vermek şeklinde uygulamalara gidilmiştir. Bu amaçla "Heyeti Mahsusa" kurulmuştur. Heyeti Mahsusa'ya üye olan Atıf Bey'in verdiği bilgiye göre; dosyasına bakılan 3150 kişiden 1250'sinin aleyhine karar verilmiştir. (ki bunlardan yaklaşık üç yüzü İngiliz Muhipleri Cemiyeti üyesidir). Ancak Heyeti Mahsusa'nın yaptığı çalışmalarda birtakım hatalar tespit edilince bu hataları düzeltmek amacıyla başka bir kurumun kurulmasına karar verilmiştir. Bu amaçla Ali Karar Heyeti oluşturulmuştur. ¹³⁸

1.4.1.2. Yüzellilikler'in Sürgün Hayatları ve Faaliyetleri

Yüzellilikler listesine dâhil edilerek yurt dışına çıkarılan isimlerin vatandaşlıktan çıkarıldığını belirtmiştik. Ancak devlet çeşitli yöntemlerle 150'lilikleri yakından takip etmeye devam etmiştir. Hatta 1925 yılında 150'liliklerin fotoğraflarından oluşan bir albüm yapılarak sınır kapılarına gönderilmiştir. Ayrıca Dâhiliye Vekâleti 1930'da Hariciye Vekâletine yazdığı yazıda, 150'liklerin bir tarafa gitmeleri halinde, gidecekleri yerler hakkında bilgi edinilmesini ve bildirilmesini talep etmiştir. Ancak bu yeterli görülmemiş; 16 Haziran 1932'de bilumum elçiliklere, başkonsolosluklara, konsolosluklara, yazılan yazılarda, her birinin memuriyet sınırları içinde bulunan ve gerek bugünkü ikametgâhları belli olmayan Yüzelliliklerin nerede oturduklarının ve ne ile meşgul olduklarının araştırılarak bildirilmesi ve soru sorulmaksızın bütün Yüzellilikler'in hareketleri hakkında düzenli malumat verilmesinin bundan böyle usul kabul edilmesini talep etmiştir. ¹³⁹ 1939 tarihli bir belgede Yüzellilikler'in yurt dışı faaliyetlerinin dikkatle takip edildiğini görüyoruz. Örneğin Süleyman Şefik Paşa ile ilgili bir belgede şu bilgiler verilmektedir: ¹⁴⁰

" Yüzellilikler listesinden olup halen Cebeli Lübnan'da Aliye'de oturan Süleyman Şefik Paşa, bir taraftan felsefi faaliyetler içinde olup, diğer taraftan da Türkiye siyasetini takip etmektedir. Türkiye hakkında yazdıklarını Türkiye ricaline ve gazetelerine göndermek niyetinde olduğu öğrenilmiştir. Süleyman Şefik, Türkiye hakkındaki düşüncelerini on maddede toplamakta ve bunların tatbik edilmesi

¹³⁸ Halıcı, **a.g.e.** s. 31, 32

¹³⁹ Bingöl, **a.g.e.** s. 137

¹⁴⁰ **BCA**, FK. 030.0.010, YN. 107.698, s. 7

durumunda gerçek bir refahın ve saadetin teessüs edeceğini iddia etmektedir. Bu maddeler şunlardır: Saltanatı meşruta, Latin harflerinin ilgası, serpuşun serbestîsi, Harbi Umumi mesullerinin tecziyesi (*cezalandırılması*), Türk olmayanların kovulması, Kürdistan'da âdemi merkezîyet usulünün tesisi, hür intihabat, Meclisi Ayan, ihtikârın (*vurgunculuk*) men'i ve inhisarların ilgası, dinin serbestîsi"

Yine Yüzellilikler'den Aziz Nuri Bey de devlet tarafından yakından takip edilen bir kişiydi. Aziz Nuri Bey ile ilgili bir belgede, şahsın faaliyetleri ile ilgili ayrıntılı bilgi verilmektedir. Belgeye göre; Aziz Nuri, Milli Mücadele yıllarında Yunanlıların Bursa'yı işgal ettiği tarihlerde, İtilaf devletlerince Vali vekilliğine tayin edilmiş ve Yunan hezimetinden sonra ülkeyi terk ederek Atina'ya kaçmıştır. Bir süre sonra Maverai Şeria'ya giderek Kral Abdullah'a hizmet etmiş sonra tekrar Atina'ya dönmüştür. Atina Büyükelçisi imzalı belgede, Aziz Nuri Bey'in vatan aleyhine herhangi bir açık faaliyetine rastlanmadığı da belirtilmiştir.¹⁴¹ Yine Yüzellilikler'den Mustafa Sabri'nin de faaliyetlerinin devlet tarafından takip edildiği görülmektedir. 1930 tarihli bir belgede, Mustafa Sabri'nin Gümölcine'de çıkardığı "Yarın" adlı gazetenin Türkiye aleyhine neşriyatta bulunduğu ve ülkeye sokulmaması gerektiği belirtilmiştir.¹⁴² Benzer şekilde Çerkez Ethem ve kardeşi Çerkez Reşit'in yurt dışından Türkiye aleyhine yaptıkları ve yapacakları propagandalara karşı dikkatli olunması gerektiği belirtilmiştir.¹⁴³

Yüzellilikler'in yurt dışındaki hareketleri ile ilgili devletin kaygı içinde olması şaşırtıcı değildir. Çünkü Yüzellilikler listesinde adı geçen isimler Osmanlı Devleti'nde çeşitli görevler almış asker, mülki idare amiri, padişahın yakın maiyeti, gazeteciler vb. önemli çevrelerden kimselerdi. Bu isimlerin yurt dışında kuracakları siyasal bağlantılar Türkiye'yi endişelendirmiştir.

¹⁴¹ BCA, FK. 030.0.010, YN. 107.698, s. 9

¹⁴² BCA, FK. 030.0.18.01.02, YN. 1463, s. 17

¹⁴³ BCA, FK. 490.0.001, YN. 18.92, s. 1

1.4.1.3. Yüzellilikler'in Affedilmesi ve Yurda Dönüşleri

Yüzellilikler ile ilgili ilk af düşüncesi 1933 yılında (Cumhuriyetin onuncu yılında) hükümet çevresinde görüşülmüştür. Ancak bu konuda olumlu bir karar çıkmamış, onuncu yıl nedeniyle çıkarılan affa Yüzellilikler dahil edilmemiştir. Bu yönde bir karar alınmasında etkili olan faktörlerin başında, inkılâpların tamamlanmadığı ve yapılan inkılâpların henüz yerleşmediği düşüncesi ile Yüzellilikler'in yurt dışındaki Türkiye aleyhtarları faaliyetleri sayılabilir.¹⁴⁴ 1933'ten sonra Mustafa Kemal'in af konusunu tekrar gündeme getirdiği ancak İsmet Paşa hükümetinin af meselesine sıcak bakmadığı savunulmuştur.

1938 yılı içinde (21 Ocak - 1 Şubat arasında) Mustafa Kemal tekrar af talebini gündeme getirmiştir. Celal Bayar hükümetinin talebe sıcak bakması üzerine af çalışmaları başlamıştır. Af kanunu 29 Haziran 1938'de TBMM'ce kabul edilmiştir. Kanunun gerekçesi, temelde cumhuriyet rejimi ve düşüncesinin kökleşmiş olduğu inancıdır. Ayrıca sürgün ailelerinin manevi olarak süreçten olumsuz etkilenmelerinin de kanunun çıkarılmasında bir faktör olduğu düşünülebilir. C. Kutay, Refik Halit Karay'ın Atatürk'e memleket hasreti üzerine gönderdiği bir yazısının da Atatürk'ün af meselesini gündeme getirmesinde etkili olduğunu savunmuştur.¹⁴⁵ Mazıcı ise, Atatürk'ün af yasasını gündeme getirmesinin, onun merhameti, hoşgörüsü gibi duygusal faktörlerle, dramatize edilerek açıklanmasının doğru olmadığını, meselenin Atatürk'ün akılcı ve ıleri görüşlü olması ile açıklanabileceğini savunmuştur.¹⁴⁶

Yüzellilikler'in affi sürecinde basında da farklı görüşler savunulmuştur. 27 Haziran 1938 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nde Yunus Nadi, "*Affa Dair Bizim Reyimiz Şimdiden Kocaman Bir Pasodur*" başlıklı yazısında, affin cumhuriyet idaresinin büyüklüğünü göstermesine katıldığını ancak, Yüzellilikler'in bu affa layık olmadığını savunmuştur.¹⁴⁷ 30 Haziran 1938 tarihli Kurun Gazetesi'nde "*Af Beraat Değildir*" başlıklı yazıda, af yasasının cumhuriyetin büyüklüğü olduğu savunulmuş ve bu yasa ile yurda döneceklerin beraat etmedikleri vurgulanmıştır. S. Gezgin imzalı bu yazıda:

¹⁴⁴ Halıcı, **a.g.e** s. 260

¹⁴⁵ Kutay, **a.g.e** s. 16

¹⁴⁶ Nurşen Mazıcı, "Af Yasalarında 150'likler", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C. 55, S. 1, Ankara, 2000, s. 110

¹⁴⁷ **Ayn Tarihi**, C. 82, S. 55, Haziran 1938, s. 84-85

"Bütün bir geçmişin kapkara yüzüne kuvvetli bir sünger çekilecek. Vatan hainlerinin, bu toprağın düşmanları ile el ele, kucak kucağa çalışanların alınlarındaki kara damgalar silinecek, sürgünler yurtlarına dönecekler. Vatansızlığın acısından kurtulacaklar. Onlar bu büyük nimetin hakkını nasıl ödeyecekler bilmiyorum. Ancak bizi bir kere daha aldatmak kabil olamaz".¹⁴⁸

Af kanunu ile ilgili daha ılımlı görüşler de vardı. 31 Mayıs 1938 tarihli Yeni Sabah Gazetesi'nde Hüseyin Cahit Yalçın imzalı "*Umumi Af*" başlıklı yazıda, umumi affin cumhuriyet rejiminin kökleştiğinin bir göstergesi olduğu savunulmuştur. Yalçın bu yazısında "kararlaştırılan bu affi umumi, Türk inkılâbının bu imtihanı muvaffakiyetle geçirdiğinin bariz bir nişanesidir" diyerek affin yerinde bir karar olduğunun altını çizmiştir.¹⁴⁹

Yüzellilikler ile ilgili af kanunu çıkarıldığında hayatta olanların sayısı 1 Ağustos 1938 itibarıyla 79 kişiydi.¹⁵⁰ 1938'de Yüzellilikler'in affi meselesinin neden gündeme geldiği de önemli tartışma konularından biri olmuştur. Bu affin Mustafa Kemal'in duygusal bir yaklaşımı mı yoksa stratejik bir davranış mı olduğu tartışılabilir. Bizce her iki faktör de etkili olmuştur. Ancak tüm siyasi ve askeri hayatı boyunca Mustafa Kemal'in devlet işlerinde çok duygusal davranmadığı, genellikle olaylara rasyonel baktığı bilinmektedir. Dolayısıyla S. Bingöl'ün de belirttiği gibi yaklaşan II. Dünya Savaşı, süreci etkilemiş benzetmektedir. Sürgün yılları boyunca Yüzellilikler'in önemli bir kısmı çeşitli aleyhte faaliyetler içinde olmuşlardı. Bu konuda hükümetin de bir takibat içinde olduğunu yukarıda belirtmiştik. Savaş koşullarında yurt dışındaki siyasi sürgünlerin faaliyetlerinin denetlenmesi daha zor olacağından ülkeye getirilmeleri ile en azından kontrol altında tutulmalarını kolaylaştırmak düşüncesinin etkili olmuş olması daha muhtemeldir. Zira yurda dönen Yüzellilikler'in uzun süre hükümet tarafından takip altında tutulmaları da bu görüşü desteklemektedir.¹⁵¹

Af kanunu 16 Temmuz 1938'te 3527 sayı ile Resmi Gazete'de ilan edildi. Kanunun ikinci maddesi şöyledir:

¹⁴⁸ **Aydın Tarihi, a.g.e.** s. 87-88

¹⁴⁹ **Aydın Tarihi, C. 81, S. 54, Mayıs 1938, s. 131**

¹⁵⁰ Bingöl, **a.g.e.** s. 188

¹⁵¹ Bingöl, **a.g.e.** s. 189-190

"Lozan'da akdolunan 24.7.1923 tarihli umumi af beyanname ve protokolünde mevzu bahis 150 kişilik listede isimleri yazı şahıslar affolunmuştur. Şu kadar ki, bu şahıslara mesbuk memuriyetlerinden dolayı tekaüt maaşı tahsis edilmez ve bu şahıslar kanunun meriyete girdiği tarihten itibaren sekiz sene müddetle Türk Ceza Kanunu'nun 20. Maddesi ile diğer kanunlara göre amme hizmetlerinden sayılan kullanılmazlar ve bulunamazlar. Bu kanun meriyetinden evvel 1064 sayılı kanunun hükümlerinden doğan bütün hukuki netice ve muameleler mahfuzdur.¹⁵²

Af kanunu sadece Yüzellilikler'i kapsamıyordu. Kanun, İstiklal mahkemeleri tarafından mahkûm edilenler ve Heyeti Mahsusa ile onun temyiz kurumlarınca verilen cezaları da affetmekteydi. Affin kapsamı içinde sadece yurt dışında bulunan firariler girmemekteydi.

Af kanununun mecliste kabul edilmesinden hemen sonra ülkeye dönüşle ilgili çalışmalar başlatılmıştır. Dâhiliye Vekâleti, aftan yararlanacakların sınırlarımıza girmeden önce hangi vasıta ile ve hangi yolla geleceklerini bildirmeleri ve buldukları yerlerden Yüzellilik olduklarına dair fotoğraflı vesika almaları gerektiğini konsolosluklara iletilmesini istemiştir. Bu arada Dâhiliye Vekâleti 27 Temmuz 1938 tarihli yazısında müracaat sonucu pasaport verilenlerin, memlekete dönmeyip ellerindeki pasaportlarla fena hareketlere girişebilecekleri hatırlatılarak, pasaportlara (görünür şekilde) "...yalnız Türkiye'ye seyahat için muteberdir ve müddeti 15 gündür, bu pasaportla Türk vatandaşlığı hukuku tanınmaz ve iddia olunmaz" ibaresinin yazılmasını ve bu şekilde pasaport alıp da dönmeyenlerin Vekâlete bildirilmesi istenmiştir. (Pasaportların kullanımı ile ilgili verilen 15 günlük süre daha sonra iki aya çıkarılmıştır)¹⁵³

1938 affi ilan edildiğinde Yüzellilikler'in ancak 79'u hayattaydı. Bunların da tamamı aftan yararlanarak yurda dönmemiştir. Yurda dönenler, - sürgün hayatlarında olduğu gibi - Türkiye'de de devlet tarafından takip edilmişlerdir.¹⁵⁴

Yüzellilikler listesine Kuvayı İnzibatiye'ye dahil olanlar grubundan giren Süleyman Şefik Paşa, aftan hemen sonra ülkeye dönmemiştir. Bunun nedeni af kanununun geçmiş hukuku kapsamaması, yani askerlik hizmetinin kabul edilmemesi

¹⁵² **Resmi Gazete**, No: 3527, S. 3961, 16 Temmuz 1938

¹⁵³ Bingöl, **a.g.e.** s.191

¹⁵⁴ Bingöl, **a.g.e.** s.194

ve bundan doğan emeklilik hakkının verilmemesidir. Bu nedenle Süleyman Şefik Paşa" Osmanlı Öç Derneği" adında bir cemiyet kurmuştur. S. Şefik arkadaşları ile yaptığı yazışmalarda : "...Harbi umuminin mesulleri ve harpten sonra hadis olan İstanbul'un ve İzmir'in işgalinin bütün mesulleri ittihatçılardır ki, onların Serhülhalefi işte bu Kemalistlerdir..."diyerek, Türkiye Cumhuriyeti kurucularını Anadolu'nun işgal edilmesinin yegâne müsebbibi saymıştır. S. Şefik'in kurduğu cemiyetin amacı da Osmanlı hanedanından birisinin devlet başkanı olmasını sağlamaktır. Süleyman Şefik Paşa sürgün hayatı boyunca Osmanlı hanedanından birisinin iktidara geçmesini hedeflemiştir.¹⁵⁵ Atatürk'ün ölümünden sonra Türkiye'ye dönen Süleyman Şefik İstanbul polis Müdüriyeti tarafından takip altına alınmıştır. 1946'da Kadıköy'de ölmüştür.

Yüzellilikler listesine Çerkez Ethem ve Avanesi" grubundan 59 numara ile yer alan Çerkez Ethem'in ağabeylerinden Tefvik Bey sürgün yıllarında, Hayfa'da hamallık yapmıştır. Sürgün yılları zorluklar içinde geçen Tefvik Bey'in, Çerkez Ethem ve diğer kardeşi ile ilgisi olmamıştır. Tefvik Bey 3 Haziran 1939'da Türkiye'ye dönmüştür. Türkiye'de de maddi sorunlar yaşayan Tefvik Bey hükümetten kendisine yardım edilmesini istemiştir. Ancak hükümet bu talebe olumsuz yanıt vermiştir. Tefvik Bey de Türkiye'ye geldikten sonra ölünceye kadar devlet kontrolünde olmuştur.¹⁵⁶ 150'likler listesine 60 numara ile giren Kuşçubaşı Eşref ağan hemen yararlanmamış ve 1950'de ülkeye dönüş yapmıştır. Kuşçubaşı Eşref'in ülkeye geç dönmesinin sebebi ceza almak korkusu olmuştur.¹⁵⁷

Yüzellilikler listesine 104 numara ile "gazeteciler" grubunda giren Refii Cevat Bey Paris konsolosluğundan 7 Ağustos 1938'de aldığı pasaportla, 21 Eylül

¹⁵⁵ Halıcı, **a.g.e.** s. 253

¹⁵⁶ Halıcı, **a.g.e.** s. 280

¹⁵⁷ Bingöl, **a.g.e.** s. 202,

Kuşçubaşı Eşref ülkeye döndükten sonra Lozan Protokolü gereğince mallarının kendileri tarafından tasfiye edilmesi için tanınan dokuz aylık sürenin bitimi beklenmeden, Salihli Maliyesi'nin mallarına kanuna aykırı olarak el koyduğunu belirten bir şikâyet dilekçesi sunmuştur. Ayrıca "Devam Halindeki Bir Zulmün Acı Hikâyesi" adıyla yayımladığı 18 sayfalık kitapçıkta, öncelikle vatan ve millet yaptığı hizmetleri sıralamış, daha sonrasında ise sahip olduğu menkul ve gayrimenkullerin hukuksuz bir şekilde elinden alındığını, küçük kardeşi ve yakın akrabalarının başka vilayetlere sürüldüğünü iddia eden iddia etmiştir. Söz konusu şikâyetler hakkında Maliye Bakanlığı, meselenin 30 yıl önce olup bittiğini belirterek, ayrıca söz konusu durumun devlet ve İçişleri vekâletini ilgilendirdiğini belirterek yanıt vermiştir. BCA, Fon Kodu, 030.0.001, Yer No: 88.551, s.9

1938'de İstanbul'a gelmiştir. "Ulunay" soyadını alan Refii Cevat Türkiye'ye döndükten sonra da çeşitli gazetelerde çalışmaya devam etmiştir.¹⁵⁸

Ülkeye geri dönüş yapan Yüzellilikler genel olarak geri kalan hayatlarını sessizlik içinde geçirmeyi tercih etmişlerdir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Dâhiliye Vekâleti ülkedeki Yüzellilikler'i çeşitli yollarla denetim altında tutmaya çalışmıştır.¹⁵⁹

Ülkeye dönen Yüzellilikler'in kendilerine ve yetimlerine, yetim aylıkları da bağlanmıştı. 4 Mart 1948 tarihinde resmi gazetede yayımlanan kanunla, "...bu gibi kişilere emekli ve yetim aylığı tahsis edilmesine dair bir mani olmadığı belirtilmiştir. Ancak bunlardan emekli aidatını % 50 fazlasıyla almış bulunanların aldıkları paraların, tahsis edilecek emekli ve yetim aylıklarından istirdadı lazım geleceği Sayıştay Başkanlığı ile bilmuhabere kararlaştırılmıştır."¹⁶⁰

Af kanununa rağmen ülkeye hiçbir zaman dönmeyen Yüzellilikler de olmuştur. Bu gibilerin belli başlılarının durumları şöyledir:

Cakacı Hamdi Paşa: Yüzellilikler listesine 12 numara ile dâhil olan Cakacı Hamdi Paşa çeşitli sebeplerle 1942 sonlarına kadar ülkeye dönmek için başvurmamıştır. 1943'te yaptığı başvuru ise Dâhiliye Vekâleti tarafından kabul edilmemiştir. S. Bingöl, Dâhiliye Vekâleti'nin C. Hamdi Paşa'nın başvurusunun kabul edilmemesini, II. Dünya Savaşı yıllarında savaşıyan tarafların Hamdi Paşa'yı casus olarak kullanmaları ihtimaline bağlamıştır.¹⁶¹

Çopur Hakkı Bey: Yüzellilikler listesine 24 numara ile giren Çopur Hakkı Bey, afftan sonra ülkeye dönmemiştir. Affa açıkça karşı çıkmıştır. 1942'de Gümölcine'de ölmüştür.

Çerkez Ethem ve kardeşi Reşit Bey: Çerkez Ethem ve kardeşi Reşit Bey de affa karşı çıkmışlardır. Türkiye aleyhine faaliyetlerinin devam etmesi üzerine Emniyet Umum Müdürlüğü 3527 sayılı af kanununun 5. maddesi gereğince bu iki

¹⁵⁸ Halıcı, **a.g.e.** s. 289-290, Ayrıca Bingöl, **a.g.e.** s. 204

¹⁵⁹ Başta Süleyman Şefik Paşa'nın sürgünde Türkiye aleyhine giriştiği etkinlikler olmak üzere, bazı 150'liklerin de aynı yönde faaliyette bulunması, hükümeti yasal önlemler almaya zorlamıştır. Bu önlemler yeterince etkili olmuş olmalı ki, ülkeye dönen 150'liklerden hiçbiri devlet aleyhine bir girişimde bulunmadıkları gibi, 150'liklerden gazeteci olanlar, yaşamları boyunca siyasi içerikli yazı, roman vb. neşriyatta bulunmamaya özen göstermişlerdir. Mazıcı, **a.g.m.** s. 110

¹⁶⁰ BCA, Fon Kodu, 030.0.010, Yer No: 107.698, s. 12

¹⁶¹ Bingöl, **a.g.e.** s. 206

kardeşin tekrar vatandaşlıktan çıkarılmasını teklif etmiştir. Ancak bu karar uygulanmamıştır. Sedat Bingöl bunun nedenini, devletin kamuoyunun dikkatini bu meseleye çekmek istememesine bağlamıştır. Çerkez Ethem ve Reşit Bey 1942 ve 1947'de ülkeye dönmek istemiş ancak başvuruları kabul edilmemiştir. Çerkez Ethem 1948'de Amman'da ölmüştür. Reşit Bey ise 1950'de özel bir izinle Türkiye'ye dönmüştür. ¹⁶²

Bunların dışında Manisa mutasarrıfı Giritli Hüsnü, Gümölcüneli İsmail, Adanalı Zeynelabidin, Aziz Nuri Bey, Mazlum Bey, Ali Fuat Bey, gibi isimler de af kanununa rağmen ülkeye dönmemişlerdir. ¹⁶³

Yüzellilikler'in cezalandırması işlemi Türkiye'nin kendi iç hukuku gereği olmamıştır. Uluslararası hukuk gereği verilen ceza, yurt dışına çıkarmak ve ülkeye dönmelerine izin vermemektir. Yüzellilik listenin dışında kalanlar için iç hukukun kuralları işletilerek Lozan Antlaşması'nın bağlayıcı hükümleri de göz önünde tutularak, bir kısmı da idari tasarrufla devlet görevlerinden uzaklaştırılmışlardır. Yurt dışına firar edip, listeye girmeyenlerin bir kısmı da vatandaşlıktan çıkarılmıştır. ¹⁶⁴

1.4.2. Osmanlı Hanedanının Sürgün Edilmesi

¹⁶² Bingöl, **a.g.e.** s. 211-213

¹⁶³ Bingöl, **a.g.e.** s. 208

¹⁶⁴ Bingöl, **a.g.e.** s. 216

29 Ekim 1923 tarihinde cumhuriyet ilan edildiğinde halifelik makamı varlığı sürdürüyordu. Ancak devrimci kadro, halifelik makamını laik - cumhuriyet rejimi için bir tehdit olarak görmüştür. Gerek halife Abdülmecit'in padişah gibi davranması ve gerekse rejim karşıtlarının halifenin çatısı altında yuvalanması, bu geleneksel kurumun kaldırılması sürecini hızlandırmıştır.¹⁶⁵ Örneğin Kenize Mourad, Abdülmecit'in Cuma selamlığı konusunda ısrarcı davrandığını belirtmektedir. Üstelik bununla yetinmeyen Abdülmecit zaman zaman yabancı ziyaretçileri ve hafta içlerinde ise Kurtuluş Savaşı kahramanı ve kendisine hala "hükümdarım" diyen Rauf ve Refet Paşa gibi isimleri de kabul etmekten çekinmiyordu.¹⁶⁶ Afyon mebusu Şükrü Efendi'nin "İslam Halifeliği ve Büyük Millet Meclisi" başlıklı bir broşür yayımlayarak "*Halife Meclisindir, Meclis Halife'nindir*" gibi çıkışlar yapması, Ankara'da geriye dönüş ve halifelik yolundan sultanlığa gidiş kuşkusunu daha da artırmıştır.¹⁶⁷ Ancak Mustafa Kemal'in halifeliği kaldırmak konusundaki kararlılığı, en temelde halife var olduğu sürece yapmayı düşündüğü devrimlere imkân olamayacağı düşüncesiydi.¹⁶⁸

Halifeliğin kaldırılması noktasında bardağı taşıran son damla, Hindistan'daki İsmailiye mezhebinin lideri Ağa Han ile Hintli Emir Ali'nin Başbakan İsmet Paşa'ya gönderdikleri mektubun henüz İsmet Paşa'nın eline geçmeden 5 Aralık 1923 tarihli Tanin ve İkdâm, 6 Aralık 1923 tarihli Tevhid-i Efkâr gazetelerinde yayımlanması oldu.¹⁶⁹ Bu gelişmelerin de etkisiyle, 3 Mart 1924'te TBMM'nin aldığı bir kararla Halifelik makamına son verildi. Aynı gün alınan başka kararlarla Şerriyye ve Evkaf Vekâleti'nin kaldırılması, Tevhidi Tedrisat Kanununun Kabulü ve medreselerin kaldırılması, Erkânı Harbiye Umum Vekâleti'nin kaldırılması konusunda uzlaşıldı. Yine 3 Martta daha radikal bir kararla tüm Osmanlı hanedanının ülke dışına sürgün edilmesi yönünde bir karar alındı.

¹⁶⁵ Kerime Şenyücel, **Hanedanın Sürgün Öyküsü (Başucumda Bir Avuç Vatan Toprağı)**, Timaş Yayınları, İstanbul 2009, s. 27

¹⁶⁶ Kenize Mourad, **Saraydan Sürgüne**, Everest Yayınları, İstanbul 2010, s. 184, Andrew Mango, **Atatürk**, Remzi Kitapevi, İstanbul 2006, s. 462, Ayrıca, Ali Fuat Cebesoy, **Siyasi Hatıralar**, haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul, 2011, s. 468

¹⁶⁷ Mahmut Goloğlu, **Halifelik Ne İdi? Nasıl Alındı? Niçin Kaldırıldı?**, Tarihçi Kitapevi, İstanbul, 2012, s. 47

¹⁶⁸ Oğuz AYTEPE, "*Yeni Belgelerin Işığında Halifeliğin Kaldırılması ve Hanedan Üyelerinin Yurt Dışına Çıkarılması*", **Atatürk Yolu Dergisi**, C. 8, S. 29 - 30, Mayıs - Kasım 2002, Ankara, s. 22

¹⁶⁹ Goloğlu, **a.g.e.** s. 53

1.4.2.1. Halifeliğin Kaldırılması ve Osmanlı Hanedanının Sürgünü İle İlgili Meclis Görüşmeleri

Halifeliğin kaldırılması ve Osmanlı hanedanının yurt dışına çıkarılması hakkında kanun teklifi veren Urfa mebusu Şeyh Saffet Efendi, kanun ile ilgili görüşmelerde halifeliğin Türkiye Cumhuriyeti için içte ve dışta ikilik yarattığını belirtmiştir.¹⁷⁰ Rize milletvekili Ekrem Bey, kanunun lehine yaptığı konuşmada, Osmanlı padişahlarının tarihsel süreçte, Türklerin geri kalmalarının yegâne nedeni olduğunu açıklamıştır. Ayrıca Osmanlı hanedanının ne Türkiye ne de hilafet üzerinde bir haklarının olmadığını belirten Ekrem Bey, halifeliğin de miadını dolduran bir müessese olduğunu I. Dünya Savaşı'ndan örnekler vererek açıklamaya çalışmıştır.¹⁷¹ Ancak kanunun aleyhinde görüş bildiren vekillerde vardı. Örneğin Gümüşhane milletvekili Zeki Bey yaptığı konuşmada:

"Arkadaşlar, bendeniz mutedil liberal ve bununla birlikte ebedi müthiş bir ittihadı İslam taraftarıyım... Hilafet gibi müthiş bir kuvveti düşmanın eline verilmesinin doğru olmayacağına inanıyorum. Hilafeti bir ecnebi diyarına atmaktansa vaziyeti siyasamız icabı, acaba bu hanedandan yanındaki iki tane sırmalı uşağıyla dört tane adamdan mı yoksa yine milletin maiyetine verdiği sekiz tane askerden mi korkuyoruz... Biz Sultan'a değil, eşhasa düşmanız, zira bugünkü gördüğüm vaziyet şudur: cumhuriyet devam ettiği halde saltanata yürüyor"¹⁷² demiştir.

Afyon Karahisar vekili İzzet Ulvi Bey ise, Zeki Bey'e cevaben, hilafetin makamının korunması halinde bir gün mutlaka saltanata dönüşeceğini belirtmiştir. Hilafetin ilgası, hanedanın bilaistisna hudut haricine çıkarılması ileride kan dökülmemesi için milletin selameti namına en adilane, şefikane bir muamele olduğunun altını çizmiştir.¹⁷³ Halifeliğin kaldırılması ve Osmanlı hanedanının yurt dışına çıkarılmasının Türkiye'nin İslam dünyası üzerindeki siyasi etkisini kıracağı şeklindeki düşüncelerin çok temelli olduğu savunulamaz. Zira halifeliğin kaldırıldığı günlerde İngiliz ve Hint basınında çıkan yorumlarda, genellikle cumhuriyet ile halifeliğin bir arada yürümeyeceği yönünde açıklamalar yapılmıştır. Ayrıca başta

¹⁷⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, C. 7, 2. Dönem, s. 28

¹⁷¹ TBMM Zabıt Ceridesi, C. 7, 2. Dönem, s. 29- 31

¹⁷² TBMM Zabıt Ceridesi, C. 7, 2. Dönem, s. 31- 33

¹⁷³ TBMM Zabıt Ceridesi, C. 7, 2. Dönem, s. 32

Hindistan'daki Müslüman aydınların, halifeliğin kaldırılışını Mustafa Kemal'in ülkesi içinde gerçekleştirdiği köklü değişikliklerle bağlantılı olduğunu düşündükleri dikkati çekmektedir.¹⁷⁴

Kanun aleyhine görüş bildiren vekillerden biri de Kastamonu vekili Halit Bey'di. Halit Bey, halifelik ile ilgili genel bir açıklama yaptıktan sonra, "halifelik mülgadır sözünü açıkça söylemeyi ve kaydını şer'an değil, siyaseten büyük bir mahsur telakki ediyorum" demiştir. Halit Bey'e göre, I. Dünya Savaşı'nda da Müslümanlar esir oldukları için Anadolu Hareketi'ne destek vermemişlerdir. Halit Bey, halifelik için "Büyük Millet Meclisi şahsiyeti manevisinde deriz, doğrudan doğruya mülgadır demek hatalıdır" diyerek sözlerini tamamlamıştır.¹⁷⁵

Kanun aleyhine yapılan bu konuşmalardan sonra birçok vekil söz alarak kanunun gerekliliğini savunmuştur. Bu konuşmalar esasen, halifeliğin kaldırılmasının ve hanedanın sürgün edilmesinin, rejimi güçlendireceği tezi üzerine yoğunlaşmıştır. Örneğin, Saruhan Vekili Vasıf Bey, sultanlığa timsal olabilecek bütün müesseselerin yıkılması gerektiğini, ancak o zaman cumhuriyetin tamamlanacağını savunmuştur.¹⁷⁶

Kanunun görüşülmesi sırasında dikkati çeken önemli bir husus, bazı vekillerin hanedanın kadın üyelerinin ülke dışına çıkarılmasının doğru olmayacağı yönünde görüş bildirmeleri olmuştur. Örneğin Trabzon Vekili Muhtar Bey, hanedan kadınlarının ülkede kalmasının bir zararının olmayacağını savunmuştur. Muhtar Bey, Osmanlı tarihinde kadınların siyasete zaman zaman müdahil olduğunu açıkladıktan sonra, erkeklerin yurt dışına çıkarılması durumunda kadınların siyaseten bir hükümlerinin kalmayacağını belirtmiştir. Muhtar Bey'e göre, genel olarak yüksek hayat standartlarına alışmış olan hanedan kadınlarının yurt dışına çıkarılmaları durumunda, bu kadınların suiahla sevk edileceklerini iddia etmiştir. Muhtar Bey, "...hanedan kadınları hakkında semahatkar davranınız. Bunların memleketten tardını şey etmeyiniz. Müttefikler erkekleri bilaistisna tard edelim. Memleket haricine çıkaralım. Lakin kadınlara dokunmayalım" demiştir. Ancak Kütahya vekili Ragıp Bey, kadınların gönderilmemesinin ileride Osmanlı soyu üzerinde ve halife - saltanat

¹⁷⁴ Mustafa Yılmaz, "*Halifeliğin Kaldırılışı Üzerine*" **Türk Kültürü Dergisi**, C. 33, S. 385, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1995, s. 286

¹⁷⁵ **TBMM Zabıt Ceridesi**, C. 7, 2. Dönem, s. 36

¹⁷⁶ **TBMM Zabıt Ceridesi**, C. 7, 2. Dönem s. 37

iddialarını tekrar gündeme geleceğinin altını çizmiştir.¹⁷⁷ Kılıç Ali'ye göre Mustafa Kemal hanedandan sadece erkeklerin sınır dışına çıkarılmasına taraftardı. Fakat meclis buna itiraz ederek kadınların da erkeklerle sınır dışına çıkarılmalarına karar vermiştir.¹⁷⁸

Halifeliğin kaldırılması ve Osmanlı hanedanının yurt dışına çıkarılması tartışmalarının sonuna doğru, Kütahya vekili Recep Bey, kanunun ikinci maddesinin son fırcasında bir hususa dikkati çekmiştir. Bu maddenin son fırcasında: " ..bu hanedana mensup kadınlardan mütevellit kimseler de Ali Osman'a mensup kabul edilirler" şeklindeydi. Recep Bey'e göre bu maddenin amacı, Ali Osman meyanında bunlarında ülke dışına çıkarılmalarıdır. Recep Bey, bunun yanlış olduğunu belirterek: "bunu böyle demektense; *bu hanedana mensup kadınlardan mütevellit kimseler de bunlarla beraber çıkarılır*" demek daha evladır. Çünkü böyle denilirse kadınlardan mütevellit kimseler şimdiye kadar hanedan addedilmedikleri halde nevama bunlara prenslik tevcih edilmek hatası yapılır." Yapılan müzakereler neticesinde söz konusu maddenin son fırcası şöyle düzeltilmiştir: "...Bu hanedana mensup kadınlardan mütevellit kimseler de bu hükmüne tabidirler".¹⁷⁹

1.4.2.2. Hilafetin İlgasına ve Hanedanı Osmanî'nin Türkiye Cumhuriyeti Memaliki Haricine Çıkarılmasına Dair Kanun ve Uygulanışı

TBMM, 3 Mart 1924 tarih ve 431 numaralı kanunla "Hilafetin İlgasına ve Hanedanı Osmanî'nin Türkiye Cumhuriyeti Memaliki Haricine Çıkarılmasına Dair Kanunu" kabul etmiştir.¹⁸⁰ Bu kanunun önemli bazı maddeleri şunlardır:

Madde 1. Halife haledilmiştir. Hilâfet, Hükümet ve Cumhuriyet mâna ve mefhumunda esasen mündemiç olduğundan hilâfet makamı mülgadır.

Madde 2. Mahlû halife ve Osmanlı saltanatı münderisesi hanedanının erkek, kadın bilcümle âzası ve damatlar, Türkiye Cumhuriyeti memaliki dâhilinde ikamet etmek hakkından ebediyen memnudurlar. Bu hanedana mensup kadınlardan mütevellit kimseler de bu madde hükmüne tabidirler.

¹⁷⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, C. 7, 2. Dönem s. 67

¹⁷⁸ Turgut, a.g.e. s. 226

¹⁷⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, C. 7, 2. Dönem, s. 68

¹⁸⁰ TBMM, Kanunlar Dergisi. C. 2, No: 431, s.243

Madde 3. İkinci maddede mezkûr kimseler işbu kanunun ilânı tarihinden itibaren âzami on gün zarfında Türkiye Cumhuriyeti arazisini terke mecburdurlar.

Madde 4. İkinci maddede mezkûr kimselerin Türk vatandaşlık sıfatı ve hukuku merfudur.

Halifeliğin kaldırılması ile ilgili kanunun diğer maddelerinde, hanedan üyelerinin ülke içinde gayrimenkullerinin tasarrufu ile ilgili hükümler yer almıştır. Buna göre hanedan üyelerinin kullandığı saraylar milletin malı sayılmışken, hanedana ait birçok taşınmazın ise hükümetin çizdiği çerçevede kapsamında, bedeli ödenmek suretiyle, bir yıl zarfında taşınmazların tasfiyesinin gerektiği belirtilmiştir.¹⁸¹

Halifeliğin kaldırılması ve hanedanın yurt dışına çıkarılması sürecinde hükümet bir komisyon kurarak saraylarda önlem alınmasını, dairelerin mühürlenmesini ve bu husustaki sorumluluğun Vilayete ait olduğunu kararlaştırmıştır. Ayrıca yurt dışına gönderilecek kabile için ise sevk masraflarında kullanılmak üzere 90 bin lira tahsis edilmiştir.¹⁸² Hanedan mensuplarına seyahatleri için verilen para ise iki bin İngiliz lirasıydı.¹⁸³ Kanunda ülke dışına çıkmaları için

¹⁸¹ **TBMM, Kanunlar Dergisi**. C. 2, No: 431, s.243

Bu konu ile ilgili olarak 1928 yılında bir kararname çıkarılmıştır. Bu kararnamede: "...3 Mart 1340 tarihli yasanın yedinci maddesine hazinece tasfiyesi icap eylemekte olduğundan emvali mebhuse (sözü edilen mallar) elden çıkarıldıkça masarifi vakıası bedellerinden indirilerek üst tarafları ibraz edecekleri vesikaya göre bilahare hak sahiplerine verilmek üzere emanete irat kaydı için kaffesinin (tamamının) satışa çıkarılması... İcra Vekilleri Heyetince kabul edilmiştir **BCA**, FK. 030.0.018, YN: 01.02.1.3.s. 13,

Bu konu ile ilgili başka bir belgede, "Kastamonu vilayetine tabi İnebolu kazasının Küre nam mahallinde kâin olup 24 Şubat /322 tarihli fermanla saltanatı sakıta azasından Nahile Hanım uhdesinde bulunan bakır madeni hakkında İktisat Vekâleti'nden yazılan tezkere üzerine Şurayı Devlet Maliye ve Nafia daireleri ile Heyeti umumiyesinden verilip Şurayı Devlet Riyaseti'nin 28 Nisan /929 tarihli tezkesiyle gönderilen merbut mazbatalar vechile, mezkûr imtiyazın feshi ve mumaileyhaya ait cüruf ve emakinin tasfiyesi, İcra Vekilleri Heyeti'nin 8 / 5/ 929 tarihli ictimaında tasvip ve kabul olunmuştur." **BCA**, FK. 030.0.18 YN. 01.02.3.29 s.1, Ayrıca **BCA**, FK.030,18. YN. 01. 02.152.19. s.19 adlı belgede de Osmanlı hanedan mensuplarından New York'ta bulunan Ertuğrul Osman ve Mehmet Fahrettin'in namlarına satışa sunulan ve 11.500 TL tutarındaki paranın yurt dışına transfer edilmesi kararı alındığı belirtilmektedir. Ayrıca benzer bir belgeler için bkz: **BCA**, FK. 030.18. YN. 01.02.152.24.18.s.1, **BCA**, FK.030,18. YN.01.02.152.24.18.s.2 Yurt dışındaki Osmanlı hanedanına gerek sahip oldukları gayri menkullerin satışı ile elde edilen para ve gerekse daha önce çeşitli nedenlerle bloke edilmiş nakitleri 1960'ların soruna kadar kendilerine gönderilmiştir.

¹⁸² Aytepe, **a.g.m.** s. 23

¹⁸³ Murat Bardakçı, **Osmanlı hanedanının Sürgün Öyküsü (Son Osmanlılar)**, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 2006, s. 5 Oğuz Aytepe, Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivleri'ndeki belgelere dayanarak Abdülmecit ve ailesine ödenen para ile ilgili olarak şu rakamları vermektedir. Abdülmecit'e 15 bin lira (1700 İngiliz lirası), diğer şehzade ve sultanların ise her birine 1000 lira ödenmiştir. Ayrıca

belirlenen on günlük süre halife ve çocuklarının çıkarılması için uygulanmamıştır.¹⁸⁴ Sürgün kararı alındığında hanedanın 37 erkek üyesi vardı. Hanedanın padişah sulbünden olan ve sürgün listesinde ismi bulunan 37 erkek üyenin bir bölümü, kanun çıktığı tarihte zaten yurt dışındaydı.¹⁸⁵ Kanun onaylandıktan hemen sonra 4 - 5 Mart gecesi merkez kumandanı Albay Zafer Bey bir müfreze ile Dolmabahçe Sarayı'nı kontrol altına almış ve telefon hatlarını kesilmiştir. Vali Haydar, Emniyet Genel Müdürü Muhittin, Polis Müdürü Saadettin, Beyoğlu Belediye ve 6. Şube Müdürü İhsan Beyler saraya gittiler. Sarayda Başyaver Cemal, Yaver Şükrü, Yaver Selim beylerle, Abdülmecit'in seccadebaşısı Zeki ile kilercibaşı Şükrü Beyler vardı. Abdülmecit o sırada mabeyn dairesi kütüphanesindeydi. Vali Bey Abdülmecit'e meclis kararını bildirince Halife sinirlendi ve yandaki salona geçti. Elinde birtakım gazeteler olduğu halde geri döndü. Gazeteleri göstererek "ben hain değilim, ölsem de buradan gidemem" gibi sözler söylemeye ve soğukkanlılığını kaybetmeye başladı. Polis müdürü halifeyi sakinleştirmeye çalışarak bugünkü durumun tarihin kararından başka bir yer olmadığını söyledi. Abdülmecit hazırlık için iki gün istedi. Ancak Haydar Bey kesin bir şekilde "sabaha kadar sınır dışına çıkması gerektiğini" bildirdi. Halifeye yanında istediği kişiyi götürebileceğini hatırlattı.¹⁸⁶ Şehzadelere 24 ile 72 saat, kadınlara bir hafta ile on gün gibi süreler tanınmıştır. Sadece padişah eşleri olan kadın efendilerden ve hanım sultan - sultanzade çocuklarından isteyenlerin ve eskiden damat iken eşlerini boşayanların Türkiye'de kalmalarına izin verilmiştir.¹⁸⁷ Sürgüne gönderilen hanedan üyelerine "sadece çıkışa mahsus" bir pasaport düzenlenmiştir. Türkiye'ye girmeleri Türkiye'den transit geçmeleri kesinlikle yasaklanmıştır.¹⁸⁸

Abdülmecit'i sürgüne çıkarmakla görevli heyet olağanüstü koşullarda görevini büyük bir nezaket içinde yapmaya çalışmıştır. Abdülmecit'in oğlu Ömer

hükümet Bern'e kadar seyahat masraflarını da karşılayacaktı. Maliye bakanlığının sevk için tahsis ettiği 140 bin liranın 139.848.075 lirası harcanmıştı. Aytepe, **a.g.m.** s. 24

¹⁸⁴ Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam**, C. III, Remzi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 164

¹⁸⁵ İbrahim Pazan, **Son Saraylı- Şehzade Osman Ertuğrul Efendi**, BKY yayınları, İstanbul, 2009, s. 43-45 (Yazar kanun çıktığında Vahideddin ve oğlu Mehmet Ertuğrul Efendi'nin 18 Kasım 1922'den beri yurt dışında sürgünde olduğunu ifade ediyorsa da Vahideddin ve oğlunun 1922 Kasım'ında sürgün edilmediği, kendi iradeleri ile İngiltere'ye sığınmış olduklarını belirtmek gerekir.

¹⁸⁶ **İkdam**, 7 Mart 1924 - 1 Şaban 1341

¹⁸⁷ Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1922 - 1971)**, Pera Yayınları, İstanbul, 1997, s. 929

¹⁸⁸ Şenyücel, **a.g.e.** s. 27, Bardakçı, **a.g.e.** s.5, Ayrıca, Mango, **a.g.e.** s.470

Faruk, kızı Dürrüşehvar, eşleri Şehsuvar ve Hayrunnisa Hanım, doktoru ve özel sekreteri Keramet Nigar ve dadısı Abdülmecit'e eşlik etmiştir. Abdülmecit sarayın tahtını öperek vedalaşmış ve otomobile binmiştir. Gidecekleri yer İsviçre'nin Bern şehriydi.¹⁸⁹ Lewis'e göre sürgünler Doğu ekspresine (Orient Express) bindirilmek üzere Sirkeci garına değil, şehir dışında küçük bir istasyona götürülmüşlerdir. Çünkü halkın tepkisinden çekinilmişti.¹⁹⁰

İstanbul valisi içinde 2 bin sterlin ve İsviçre konsolosunun hazırladığı geçici vizeler bulunan zarfı halifeye vermiştir. Bu arada Abdülmecit bir basın bildirisi yayımlayıp ulusun kararına boyun eğdiğini ve bundan sonra yalnızca güzel sanatlarla ilgileneceğini açıklamıştır. Ama halifenin boyun eğmiş tavrı uzun sürmemiş, tren Bulgaristan'ın geçer geçmez bir bildiri daha yayımlayarak kendisini makamından alma kararını geçersiz saydığını açıklamıştır.¹⁹¹ Abdülmecit İsviçre'ye ulaştığında beraberindekilerle Alp Oteli'ne yerleşmiştir. 11 Mart'ta haber ajanslarının muhabirlerini davet eden Abdülmecit "muhtelif memleketlerdeki Müslüman cemaatlerden gelen teessür ve istizah telgraflarına cevap teşkil etmek üzere vereceği yazılı beyanın, ajansları vasıtasıyla her tarafa yayılıp duyurulmasını" rica etmiştir. Halife beyanatında:

"TBMM'nin hilafeti ilga kararı, yersiz ve yolsuzdur. Hilafet sadece Türklerin değil, bütün Müslimlerin müşterek dini ve tarihi müessesesidir. Tek taraflı bir kararla kaldırılamaz. Kaldı ki büyük milletimiz bu yüce varlığa bağlılık derecesini Osmanlı saltanatına son verdikten sonra da teşrii vekillerinin müşterek reyleriyle, beni, en ehil bularak halife seçtirmekle göstermiştir. Bütün Müslim kardeşlerimizin salahiyetli mümessillerini ileride toplanabileceğini umduğum bir dini şuraya davet ederek, müşterek ve mukaddes müessesemizi birlikte desteklemek ümidiyle, her taraftaki din kardeşlerimizin bu büyük davamıza gönüllü ve devamlı yardımlarını bekliyorum." demiştir.¹⁹²

Abdülmecit'in bu beyanatu çeşitli yönleri ile ilginçtir. Öncelikle halifeliğin meclis tarafından kaldırılamayacağını öne sürerek bu kararı reddetmesi ve yine

¹⁸⁹ Turgut, **a.g.e.** s. 228

¹⁹⁰ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu** TTK Yayınları, Ankara, 2004, s. 264

¹⁹¹ İsviçre sınırına varan Abdülmecit ve beraberindekiler bir süre sınırdaki bekletildi. Çünkü İsviçre kanunlarına göre birden fazla kadınla evli olanların ülkeye girişleri yasaktı. Yetkililer bu yasadaki Abdülmecit'i muaf tutan düzenlemeyi yaptıktan sonra Halife ve beraberindekiler ülkeye giriş yapabildiler. Mango, **a.g.e.** s. 471. Ayrıca, Cebesoy, **a.g.e.** s. 468-469

¹⁹² Aytepe, **a.g.m.** s. 24

halifelik makamını hala tüm Müslüman dünyanın üzerine titrediği bir ortak payda olarak görmesi ve ayrıca daha ileride seçkin Müslüman temsilcileri ile bir toplantı yapmayı planladığını belirtmesi, Abdülmecit'in 1924 yılındaki gerçek düşüncelerini yansıttığı kanısını uyandırmıyor. 1 Kasım 1922'de saltanatı kaldırarak altı asırlık Osmanlı devletine son verilmesine şahit olan ve iki yılı aşkın bir sürede Anadolu işgalini sonlandırmayı başararak Lozan'da yeni Türk devletinin bağımsızlığını tüm dünyaya kabul ettiren meclisin, hilafeti sonsuza dek kaldırmış olduğunu Abdülmecit'in algılayamamış olması mümkün değildir. Ayrıca halifelik makamının özellikle yirminci yüzyıldaki siyasi olaylar karşısında etkin bir rol oynamadığını yakından bilen Abdülmecit'in yukarıdaki beyanatı başka bir ruh hali ve beklentilerle vermiş olduğu çok daha olasıdır. Öncelikle kalabalık mahiyetiyle Avrupa'nın uzak bir köşesine gönderilmiş olan Abdülmecit'in 1924'teki temel sorunu kısa sürede mali bir sıkıntı içine düşme endişesidir. Bu nedenle yukarıdaki beyanattan üstü kapalı olarak halifelik kurumuna İslam dünyasının sahip çıkması gerektiğini (öncelikle mali anlamda) vurgulamaya çalışmıştır.

Abdülmecit'in İsviçre'ye yerleştikten hemen sonra yayımladığı yukarıdaki beyanatın İslam coğrafyasında ve çeşitli İslam cemaatleri arasında da ciddi bir akis yaratmamıştır. Birçok İslami cemaat veya oluşum Osmanlı hanedanının saltanatını kaybetmeye müstahak olduğunu beyan ile Türkiye'nin almış olduğu karara muhalefet etmediklerini bildirmişlerdir.¹⁹³

Abdülmecit yurt dışına çıkarıldıktan sonra Türkiye tarafından yakından takip edilmiştir. 1935 tarihinde Marsilya başkonsolosluğundan Türkiye Başvekâletine gönderilen bir yazı şöyleydi:

"...Abdülmecit'in yazı işleri ile çok sık meşgul olduğunu Fransa müstemlekeleri, Mısır'la, Filistin'le, Hindistan'la, sık sık muhabere ettiğini, buralardan çok sık yazılar aldığını bunlardan hemen hiç birini karşılıksız bırakmadığını öğrendim. Ancak hatıratını yazdığına veya bunları bastırmak için bir gazete veya basımevi ile anlaşığına dair bir haber alamadım. Bana kalırsa Abdülmecit öteden beri hatıralarını yazmaktan geri durmamıştır. Yine hiç şüphesiz ki Türkiye'nin dışında, bugünkü rejimimiz ve bu rejimi idare eden zatların, aleyhinde bulunanlarla doğrudan veya dolaylı olarak muhabere etmektedir... Eğer (yalnız bir faraziye olarak yazıyorum)

¹⁹³ Cebesoy, a.g.e. s. 469

Abdülmecit'in evrakından bir parçası olsun elde edilebilirse, çok önemli belgeler ele geçebilir, çok önemli sırlar öğrenilebilirdi.

Son günlerde Fransızların Cezayir, Tunus, Suriye Müslümanları arasında baş gösteren huzursuzlukların, ulusal benliklerinin önüne geçmek için düşündükleri tedbirler arasında, Abdülmecit'in kendi kendine taşımaktan bir türlü vazgeçmediği "hilafet" sıfatından istifade isteği de vardır.

Abdülmecit ile Papalık arasında din duygusunu, düşüncesini korumak, Hristiyanlıkla Müslümanlık arasında bir barış yaratmak gibi bahanelerle bir müzakere kapısı açtırmak istendiğini de öğrendim... Bugün Fransa, İtalya'da dini siyasete alet yapmak isteyenler her zamandan çoktur.¹⁹⁴

Yukarıda hemen hemen tamamı verilen belgede, Yurt dışına çıkarılan Osmanlı hanedan üyelerinin, en azından öne çıkanlarının, devlet tarafından dikkatlice takip edildiği görülmektedir. Abdülmecit'in halifeliğın kaldırılmasından yaklaşık on yıl sonra bile "hilafet" sıfatını kullanması da dikkati çekmektedir. Ayrıca Avrupalı devletlerin de 1935 tarihi itibarıyla hala halifelik üzerinden bazı siyasi düşünceler ve projeler üzerinde çalıştığını görüyoruz.

1924'te İsviçre'nin Bern şehrine giden Abdülmecit, kısa bir süre sonra bu ülkenin çok pahalı olduğu gerekçesiyle Fransa'da Nice'e taşınmıştır.¹⁹⁵ Abdülmecit 23 Ağustos 1944 tarihinde hayatını kaybetmiştir. Hanedan üyeleri Abdülmecit'in cenazesinin Türkiye'ye getirilmesi için girişimlerde bulunmuşsa da bir sonuç alamamışlardır. Örneğın Abdülmecit'in kızı Dürrüşehvar, babasının cenazesini Türkiye getirmek amacıyla, 1945'de Berar Prensesi unvanı ile Türkiye'ye gelmişse de dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ile görüşmesinden bir sonuç alamamıştır. "Durumun henüz olgunlaşmadığı" gerekçesiyle prensesin isteği reddedilmiştir. 1950 yılında Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle tekrar girişimde bulunulmuşsa da yine bir sonuç alınamamıştır. Sonuç olarak halifenin yıllardır Paris'te bekletilen cenazesi Suudi Arabistan'a götürülerek, 30 Mart 1954 tarihinde Medine'de Cennetü'l Baki mezarlığına gömülmüştür.¹⁹⁶

¹⁹⁴ BCA, FK. 030.10 YN. 203.387. s. 10

¹⁹⁵ Mango, a.g.e. s.471

¹⁹⁶ Bardakçı, a.g.e. s. 60

3 Mart 1924 tarihinde sürgün kararı kapsamında 234 kişi yurt dışına çıkarılmıştır. Yurt dışına çıkarılan 234 kişi arasında önemli bir kısmı da hanedan üyelerinin hizmetlileriydi.¹⁹⁷ Abdülmecit dışında sürgüne gönderilen diğer hanedan mensupları da dünyanın dört bir yanına dağılmışlardır. Hanedan üyeleri sürgün hayatlarını çeşitli işler yaparak geçirmişlerdir. Dünyanın çeşitli bölgelerine giden bu kişilerin hayat hikâyelerinin her biri belki ayrı bir araştırma konusudur. Yoksulluk çekenler kadar hayatlarını bolluk içinde geçirenler de olmuştur. Bu, genellikle sürgün prenseslerin başta Hindistan olmak üzere Orta Doğu'da bazı nüfuzlu kişilerle evlenmeleri yolu ile olmuştur. Bu tür ilişkilerde karşılıklı bir çıkar kaygısının olduğunu belirtmek gerekir. Evlenen sultan veya hanım sultan kendisinin ve ailesinin geleceğini maddi anlamda güvence altına alıyordu. Osmanlı ailesine damat olan taraf da Osmanlı hanedanından biri ile evlenerek bir tür siyasal konum elde ediyordu. Sürgüne gönderilen şehzadelerden bazılarının başka ülkelerin tahtlarına oturmaları da gündeme gelmiştir. Ancak bu konuda bazı görüşmeler yapılmışsa da bir sonuca ulaşamamıştır.¹⁹⁸

Ahmet Kemaleddin Keredin¹⁹⁹ Osmanoğullarının sürgünü ile ilgili olarak şu yorumu yapmıştır:

"...Ortada bizim aileyle mukayese etmek için başka örnekler de var. Rusya'da Romanovların sonunu düşünün. Hanedanlarından bir kişi bile hayatta kalmadı. Hepsini kurşuna dizdiler. İhtilal Fransa'sında kralın, kraliçenin bile kafası kesildi. Bizi sadece dışarı göndermekle iktifa ettiler. Yıllar sonra da çok şükür geri dönmemize izin verdiler. Dolayısıyla Atatürk'ün aleyhine düşünmek mümkün değil. Bugün, ondan hareketle bugünlere geldik. Beter bir halde olabilirdik."²⁰⁰ Aynı konuda Ertuğrul Osman Osmanoğlu da şu yorumu yapmıştır: "...Atatürk'e bir vefa borcumuz var. Çünkü memleketi kurtardı. Biz burada ya da İstanbul'da oturamayacaktık. Ya Ruslar, ya Rumlar ya da başkası olacaktı. Bütün hanedanlar, bütün kültürler bir süre devam ediyor, sonra yıkılıyor."²⁰¹

¹⁹⁷ Bu listenin tam metni için bkz: Aytepe, **a.g.m.** s. 25 - 29

¹⁹⁸ Bardakçı, **a.g.e.** s. 67 - 68

¹⁹⁹ Sutan Abdülmecid'in tahta geçemeyen oğullarından Ahmet Kemaleddin Efendi'nin torunu

²⁰⁰ Bardakçı, **a.g.e.** s. 79

²⁰¹ Şenyücel, **a.g.e.** s.38 (Ertuğrul Osman Efendi Türkiye'ye ilk kez 1992'de gelmiş ve ülkeye ancak uluslararası seyahat belgesi ve özel izinle girebilmiştir. 2004 yılında TC vatandaşlığına geçmiştir.)

Sürgün edilen hanedan üyelerinden V. Murat'ın mesleği profesyonel askerlik olan torunu Osman Fuad Efendi'ye Mustafa Kemal askeri bir kurye ile bir mesaj göndermiştir. Bu mesajda Mustafa Kemal: "...Çok esef ederim anavatan dışında kalışınız için. İstisna yapamadım. Kanun umumi idi." Sürgünde yaşadığı Avrupa'da hanedan reisi olduğu sırada parasızlık yüzünden otellerden atılan bu şehzade Paris'te 1973 yılında, 77 yaşındayken ölmüştür. Ailesinin başına gelenleri bir cümleyle yorumlamıştır: "*Damat Ferit'in yüzünden mahvolduk biz...*"²⁰²

Son Osmanlı padişahı Vahdettin'in durumu yukarıda açıklamaya çalıştığımız hanedan üyelerinden farklıdır. Öncelikle Vahdettin'in Türkiye'den ayrılması bir sürgün kararına dayanmamıştır. Bilindiği üzere Vahdettin 17 Kasım 1922 tarihinde kendi kararı ile ülke dışına çıkmıştır. Ancak 3 Mart 1924 tarihli sürgün ve vatandaşlıktan çıkarılma kararı, bir Osmanoğlu olması itibarıyla, Vahdettin'i de doğrudan ilgilendirmektedir. Son Osmanlı Padişahı Vahdettin milli mücadele yıllarında ulusal direnişe karşı eylem ve söylemleri ile öne çıkmıştı. Bu nedenle Büyük Taarruz'un Yunan birliklerine karşı kesin bir başarı ile sonuçlanması en çok Padişahı telaşa sevk etmiştir. 1 Kasım'da saltanatın kaldırılmasından hemen sonra, Ankara hükümetinin saltanat mensuplarını özel bir mahkeme ile yargılayacağı söylentileri ²⁰³ bu telaşı gittikçe artırmıştır. Bu tartışmaların devam ettiği tarihlerde milli mücadele karşıtı yazıları ile bilinen Peyam-ı Sabah gazetesi yazarı Ali Kemal'in İzmit'te halk tarafından linç edildiği haberi İstanbul'da yankılanmıştır. Hükümetin istifası ile birlikte Vahideddin'e bir darbe de veliaht Abdülmecit Efendi'den gelmiştir. Veliaht, Fransız Le Temps gazetesine 11 Kasım'da verdiği bir demeçte Hâkimiyeti Milliye'yi onaylamış ve hatta yeni sürecin desteklenmesi gerektiğini ve Türkiye'nin kalkınması için kendisinin de katkıda bulunmaya hazır olduğunu söyledi. Abdülmecit:

"...saltanatın kaldırılması kararının İslam dünyasında derin çalkantılar yapacağını ancak Türkiye'nin hilafete daima büyük saygı gösterdiğini ve bunun İslam birliğini muhafaza edeceğini belirtti. Ayrıca vatani kurtaran zaferden dolayı gelecekte umutlu olduğunu belirtti." ²⁰⁴

²⁰² Bardakçı, **a.g.e.** s. 106

²⁰³ Murat Bardakçı, **Şahbaba**, Pan Yayınları, İstanbul, 1998, s. 237

²⁰⁴ Bardakçı, **Şahbaba**, s. 239

Abdülmecit bu açıklaması TBMM'nin halifeliği o an için kaldırmayacağı gerçeğini anlamış olması ile ilgili olmalıdır. Ayrıca halifeliğin silsilei meratip gereği kendine geçeceğini tahmin ettiği de düşünülebilir. Bir Fransız gazetesine yaptığı bu açıklama, mevcut şartları en iyi şekilde kullanma çabasının bir sonucu gibi görünmektedir.

Saltanatın kaldırılmasından sadece iki hafta sonra 15 Kasım'da Vahideddin İngiltere'ye sığınma talep etti.²⁰⁵ İngilizlerin Vahdettin ile ilgili bu hassasiyetleri İslam coğrafyasındaki sömürge politikaları ile ilişkilidir.

Vahdettin'inin İngilizlere sığınma talebi Fahri Yaver Binbaşı Zeki Bey tarafından İngiliz İşgal Kuvvetleri Kumandanı General Harington'a iletildi. Yaver, "hükümdarın hayatını tehlikede gördüğü için İstanbul'dan derhal bir başka yere gitmeyi" istediğini belirtmiştir.²⁰⁶ Vahdettin'in bizzat yazılı talebi üzerine İngilizler Sultanın isteğini yerine getirmişlerdir. Vahdettin anılarında neden ayrıldığını şöyle açıklamıştır:

"...Her tarafı istila eden kör ve nankörler arasında inkılâp ve ihtiras içinde bunaldım. Kendimde böyle bir hilafet biçimine ne karşı koyma ne de baş eğme imkânını görmeyerek, kamuoyunda sükûn ve bu durumda açıklık belirinceye kadar geçici olarak tehlikeli bölgeden ayrılmaya karar verdim" Ayrıca Vahdettin, "kaçmadım; kendime peygamberin hicretini, Mekke'den Medine'ye gidişini örnek aldım ve geri dönmek üzere gittim" demiştir.²⁰⁷

Vahdettin İngiltere'ye ait "Malaya" zırhlısıyla önce Malta'ya gitmiştir. Malta'ya ulaşan sabık Osmanlı hükümdarı, taht ve taç üzerindeki hiçbir hakkından vazgeçmeyeceğini belirtirken, halifelik unvanlarının da elinden alındığını Malta'da öğrenmiştir

Saltanatın kaldırılmasından kısa süre sonra TBMM yeni bir halife seçimine karar vermiştir. Bu seçimde II. Abdülhamit'in en büyük oğlu Mehmet Selim

²⁰⁵ Bardakçı, **Şahbaba**, s. 241 - 242

²⁰⁶ İngiliz işgal gücü komutanı Zeki Bey aracılığı ile yapılmış başvururun bizzat Vahdettin tarafından yazılı olarak yapılmasında ısrar etti. Bunun üzerine Vahideddin bizzat kendini bir sığınma talebi yazdı:

İstanbul'daki İşgal Orduları Başkumandanı General Harington Cenaplarına:

İstanbul'da hayatımı tehlikede gördüğümden İngiltere devleti fehinamesine iltica ve bir an evvel İstanbul'dan mahalli ahire naklimi talep ederim efendim.

Müslümanların halifesi Mehmed Vahideddin. 16 Kasım 1922. Bardakçı, **Şahbaba**, a.g.e. s. 244

²⁰⁷ Bardakçı, **Şahbaba**, s. 246

Efendi'ye üç ve yine II. Abdülhamit'in torunu Abdülkerim Efendi'ye bir oy verilmiştir. Abdülmecit Efendi ise 148 oyla yeni halife seçilmiştir.²⁰⁸ Bir süre Malta'da ikamet eden Vahdettin, Hicaz kralı Hüseyin'in daveti üzerinde Hicaz'a gitmeye karar vermiştir. Sabık hükümdarı Malta'dan Süveyş'e Barham zırhlısı getirmiştir. Oradan "Zemzem" vapuru ile Hicaz'a hareket eden Vahdettin'i²⁰⁹ Hicaz kralı - rahatsız edici derece - aşırı bir ilgi ve gösterişle karşılamıştır. Kral Hüseyin bu davetten siyasi çıkarlar ummuştur. Kralın temel maksadı Vahdettin'in kendi rızası ile halifelik hakkını kendisine devretmesiydi. Bir süre Hicaz'da kalan Vahdettin oradan Taife geçmiştir. Ancak Taif'in Vehhabi tehdidi altında olduğu anlaşılınca Mısır'a gitmek istemiş, ancak Mısır hükümdarı Kral I. Fuat bunu kabul etmemiştir. Bunun üzerinde İngilizlerin önerisi ile Avrupa'da ikamet etmeyi kabul etmiştir. Bu arada Vehhabi güçleri İbni Suud önderliğinde Hicaz'ı kısa sürede kontrol altına almışlardı.

210

Vahdettin İngilizlerin aracılığıyla İtalya'da San Remo'da *Villa Parodi* adıyla anılan bir köşke yerleşmiştir. Ancak 1924'te İstanbul'da bıraktığı mahiyeti de İtalya'ya gelince, daha geniş bir yer olan *Villa Manyoli*'ye yerleşmiştir.²¹¹

Vahdettin Villa Manyoli'de çok fazla yaşamamıştır. 15 Mayıs 1926'da hayatını kaybetmiştir. Yapılan otopside kalbe giden kan damarının tıklandığı ve bunun da ölümü tetiklediği açıklanmıştır. Vahdettin'in ölümü sonrasında nereye gömüleceği tartışmaları başlamıştır. Cenazenin Türkiye'ye gömülmesi söz konusu olmadığı için başka bir Müslüman ülke düşünülmüştür. Ancak ilginç olan durum, 1926 tarihi itibarıyla Türkiye dışında, tam bağımsız bir Müslüman ülkenin olmamasıydı. Sonuçta cenazenin Suriye'ye götürülmesi kararı alınmıştır. Resmi prosedürün tamamlanmasından sonra cenaze 1926 Haziran'ının son haftasında Beyrut'a ulaşmış, Beyrut'tan Şam'a trenle nakledilmiştir. Dönemin Suriye yönetimi cenazeyi resmi törenle karşılamıştır.²¹²

²⁰⁸ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre I, C. 24, 18 Kasım 1338, s. 564 - 565

²⁰⁹ Tarık Mümtaz Göztepe, **Vahideddin Gurbet Cehenneminde**, Sebil Yayınları, 1991, İstanbul, s.75

²¹⁰ Göztepe, **a.g.e.** s.97-98

²¹¹ Göztepe, **a.g.e.** s. 103-104

²¹² Bardakçı, Şahbaba, s. 408-409

Vahdettin'in naşı Suriye'de Şam'da bulunan Sultan Selim Cami'inin avlusuna defnedilmiştir. Zamanla Osmanlı hanedanından başka isimlerin de bu avluya defnedilmesi üzerinde, bu cami avlusu adeta bir aile mezarlığına dönüşmüştür.²¹³

1.4.2.3. Osmanoğulları'nın Türkiye'ye Dönüşü

Hanedan mensuplarının Türkiye'ye girişlerine izin verilmesi aşamalı bir şekilde olmuştur. Önce hanedanın dul kalan gelin ve damatlarının gelişine izin verilmiştir. Sonra kadınlar ve kadın soyundan gelenler alınmıştır. Şehzadeler için izin en son çıkmıştır. Osmanlı hanedanına evlilik yoluyla bağlı olan erkek ve kadınların ülkeye girişlerinin serbest bırakılması ile ilgili 18 Nisan 1949'da kabul edilen 5370 sayılı kanun şöyleydi:

"Doğum itibariyle münderis (izi kalmamış) Osmanlı Hanedanından olmayıp bu hanedan âzasından biri ile evlenmiş ve ölüm veya boşanma sebebiyle dul kalmış olan ve çocuğu bulunmayan erkek ve kadınların Türkiye 'ye gelmelerine Bakanlar Kurulu kararıyla müsaade olunabilir. Şu kadar ki, Osmanlı imparatorluğunda padişahlık etmiş kimselerden hilâfetin ilgası tarihinde hayatta olsun olmasın, vârislerine intikali yapılmamış herhangi birinin nam ve uhdesinde o tarihte mukayyet bulunan gayrimenkul mallarla 1 Eylül 1324 ve 21 Nisan 1325 tarihli iradelerin mevzuu bulunan gayrimenkul mallar 431 sayılı kanunun 8. ve 10. maddeleri mucibince millete intikal etmiş olduğundan bu kanuna müsteniden yurda avdet edenler dahi bu mallar üzerinde irs veya herhangi bir sebebe dayanarak hak iddia edemezler."²¹⁴

Aynı gün kabul edilen 5371 sayılı kanunla da Türkiye'ye dönecek olan gelin ve damatların yeniden Türk vatandaşlığına kabulü sağlanmıştır. Bu kanunda dikkati çeken önemli bir nokta, ülkeye gelen hanedan mensuplarının Osmanlı ailesinin malları ile ilgili herhangi bir talepte bulunamayacaklarının kanunda açıkça ifade edilmesi olmuştur. Böylece o yıllarda gündeme gelmiş olan Osmanlı mirası ile ilgili tartışmalara set çekmek için, daha önceden kabul edilmiş olan mevzuat hatırlatılmıştır. Ancak hanedanın kadın mensuplarının ülkeye dönmesinden kısa bir süre sonra, Türkiye dahilinde olmayan, yani Lozan Antlaşması ile Türkiye sınırları

²¹³ Bardakçı, Şahbaba, s. 412

²¹⁴ T.C. Resmi Gazete, No. 5370, S. 7190, 25 Nisan 1949, s. 16009

dışında kalmış ülke ve topraklardaki Osmanlı hanedanına ait olduğu iddia edilen mallar konusunda çeşitli girişimlerde bulunulmuştur. Demokrat Parti iktidarında Osmanoğulları bu konuda devletten yardım talep etmişlerdir.²¹⁵

5370 sayılı kanun ile Osmanlı hanedanı ile evlilik yolu ile ilişkisi bulunanların ülkeye girişi kayıtsız şartsız kabul edilmemiş, bazı şartlar ileri sürülmüştür. Bu konumda bulunan bazı kişiler kanuna tepki duymuştur. Bir arşiv kaydı da bu konuda açıklayıcı bir bilgi sunmaktadır. 5. 12. 1949 tarihinde Fransa'dan Başbakanlığa gönderilmiş bir belgede:

"Bizler Sakıt Hanedanın, merhum Fatma Sultan'ın kocası Ahmet Refik, oğulları Mehmet Ali, Celalettin ve kızı Hatice olup, uzun yıllardan beri yurt dışında kalmış ve halende Fransa'da Nis şehrinde ikamet etmekte bulunuyoruz. Altı ay evvel 18 Nisan 1949 tarihli ve 5370 sayı altında neşredilmiş bulunan kanunun birinci maddesindeki sarih hükme göre, yıllardan beri beklediğimiz büyük ümitlerimiz kırılmış ve mahzun kalarak yurt hasreti çekmekte bulunuyoruz.

Ancak son zamanlarda bizim gibi Fransa'ya sığınmış bulunan Gazi Osman Paşa hafidi Osman Cahit Bey'e Marsilya Türk Konsolosluğu tarafından vaki davette kendisinden Türkiye'ye avdet etmek arzusunda olup olmadığı sorulmuştur. Naciye Sultan'ın kocası Kamil Ahmet Kılıgıl, Sultandan ayrılarak Türk vatandaşlığına kabul olunmuştur ve bunların kızı Rana Dışışlerinde memur Sadi Eldem ile evlidir. Sultan Vahdetin kızı Ulviye Sultan ile Tevfik Paşa'nın oğlu İsmail Hakkı Bey'den doğan Hümeyra senelerden beri memleket dahilinde bulunmaktadır.

Yukarıdaki emsallere göre hanedana mensubiyet derecesi bakımından mezkur ailelere imtisalen aynı mazhariyette liyakatimizin ve yurda dönebilmek imkanlarının bir kere daha tetkikine yüksek müsaadelerinizi diler, bu dileğimizin yerine yetirilmesini derin saygılarımızla istirham ederiz.²¹⁶

Ancak genel olarak, Osmanlı hanedanından biri ile evli olduğu halde boşanma gibi durumlarda, hanedanla etnik bir bağı olmayan erkek ve kadınların Türkiye vatandaşlığına alınmış olduğu ve sürgünlük durumlarına son verildiğini belirtmek gerekiyor.²¹⁷

²¹⁵ BCA, FK.030.0.001 YN. 19.108. s. 16

²¹⁶ BCA, FK.030,0.001YN. 17.97. s. 20

²¹⁷ BCA, FK.030,18. YN. 01. 02.120.77 s. 1 Ayrıca, BCA, FK.030,18-YN. 01.02.120.71. s.9, BCA, FK. 030.18 YN. 01.02.131.22 s. 4, BCA, FK. 030.018. YN. 1.2.131.22 s.5

Sürgünden sonra Osmanlı hanedanından bazı kişilere istisnai olarak ülkeye giriş izni verilebilmiştir. Örneğin Mısır ikinci veliahtı Prens Abdülmümin ve eşi Neslişah'a (Şehzade Ömer Faruk'un kızı) üç aylık bir vize verilmiştir.²¹⁸

16 Haziran 1952'de Demokrat Parti döneminde çıkarılan 5958 sayılı kanun hanedan mensuplarının Türkiye'ye kabul edilmelerinde daha da önemli bir aşamanın başladığını gösteriyordu. Bu kanun Osmanlı hanedanından padişahlar sulbünden olan erkeklerin ülkeye girişlerinin yasak olduğunu ancak diğer mensupların -yani kadınların- Türkiye'ye girişlerinin serbest olduğunu belirtiyordu. Kanun ayrıca Türkiye'ye bu yasadan sonra geleceklere vatandaşlık hakkının verileceğini ve bu kişilerin Türkiye'de mal edinmelerinin önünde bir engel olmadığını belirtiyor, ancak 5370 sayılı kanunda da belirtilen Osmanlı hanedanının 1924 yılında kanunda millete devredilmiş mallarından hak iddia edemeyeceklerini bir kez daha vurgulama gereği duyuyordu. Aynı kanunda, ülkeye giriş yapacak kadın üyelerin veya bunların eşlerinin "*sultan, hanımsultan, kadınefendi, prens... vb*" unvanları kullanmalarının kesinlikle yasak olduğu ve bu yasaklara uyulmadığı takdirde cezai işlem uygulanacağı belirtilmiştir.²¹⁹ Ancak hanedanın erkek mensupları için benzer bir kanun 22 yıl sonra çıkarılmıştır. Bu süre içinde hanedanın erkek üyelerinin Türkiye'ye girişleri üzerindeki yasak devam etmiştir. Fakat zaman zaman doğrudan hanedana mensup kişilerin de devlet nezdinde girişimlere bulunarak Türkiye'ye dönmek istediği anlaşılmaktadır. Örneğin, 1964 yılında Vahdettin'in torunu olduğu anlaşılan Ömer Faruk Osmanoğlu'nun Türkiye'ye dönmek konusundaki talebi kabul edilmemiştir.²²⁰ Bardakçı'ya göre, genel yasağın kalkmasına kadar geçen süre zarfında, bazı şehzadeler Türkiye'yi limandan da olsa görebilmek için gemilerle düzenlenen Akdeniz turlarına katılıyorlardı. Gemi Türk limanlarına uğradığında güverteye çıkar ve ülkelerine bakarlardı. Onlar küpeştede akrabaları limanda işaretlerle, karşılıklı haykırışlarla iletişim kurmaya çalışıyorlardı.²²¹

Hanedanın erkek üyeleri için mevcut yasak 15.05. 1974 yılında çıkarılan genel bir af kanunu ile kalkmıştır. Bu kanun sadece Osmanlı hanedanı mensupları

²¹⁸ BCA, FK.030.0.010 YN. 203.391.s.25

²¹⁹ TBMM Kanunlar Dergisi, C. 34, s. 860

²²⁰ BCA, FK.030.0.001-YN. 55.341.s. 8

²²¹ Bardakçı, a.g.e. s. 65

için değil, birçok suçu kapsayan (hırsızlık, cinayet vb) kapsamlı bir af kanunuydu. Bu kanunun 8. maddesi şöyleydi:

"16. 6. 1952 tarih ve 5958 sayılı kanunla tadil edilen 26 Recep 1342 ve 3 Mart 1340 tarihli ve 431 sayılı kanunun 2. 3. 4 ve 5. maddeleri yürürlükten kaldırılmıştır. Bu durumdan istifade etmek isteyen erkek mensuplar hakkında 431 sayılı Kanunu tadil eden 5958 sayılı kanun gereğince kadın mensuplara tanınan haklar uygulanır." ²²²

1.4.2.4. Osmanoğulları'nın Sürgünü İle İlgili Değerlendirme

Türk devrimi toplumda yerleşmiş bazı değerleri tekrar tartışmaya açarak toplumun bazı kesimlerinde bir "kaygı" yaratmıştır. Batılı bazı referansların uygulamaya konulması halk üzerinde ilk etapta bir şok etkisi oluşturmuştur. Bu da halkın zihninde bazı soru işaretleri doğurmuştur. Bu soru işaretleri özellikle din, gelenek, kültür alanında kısa sürede "endişeye" dönüşmüştür. Örneğin, cumhuriyetin ilanından Atatürk'ün ölümüne kadar bazıları çok ciddi olan birçok isyanda "dini kaygılar" öne çıkarılmıştır. Yani, toplumun önemli bir kesimi yapılan devrimleri yüzlerce yıldan beri içinde yaşadığı bazı geleneksel kalıpları yıkan ve yaşam biçimlerine yönelik bir tehdit olarak algılanmıştır. Bu durum, örneğin en çok gündelik hayatla ilgili yapılan devrimlerde ve bu devrimlerin halk üzerindeki etkilerinde yaşanmıştır.

Devrim, bir küskünler ve onlarla bağlantılı bir toplumsal muhalefet de doğurmuştur. Bu muhalefet, 3 Mart 1924'te halifeliğin kaldırılması kararının alınması ile artmıştır. Mustafa Kemal'in milli mücadeledeki en yakın silah arkadaşlarından bazıları dahi bu kararı endişe ile karşılamışlardır. Halifeliğin kaldırıldığı gün Osmanlı hanedanının yurt dışına çıkarılması kararı ise TBMM'de ciddi tartışmalara yol açmış, fakat devrimci kadro yapılacak devrimlerin kalıcılığını sağlamak açısından bu kararın kabulünü sağlamıştır.

1920'lerde Türkiye'nin batılı reformları geniş bir katılım ve onayla kabullendiğini, desteklediğini söylemek çok zordur. Nüfusun yüzde doksanın okuma yazma bilmediği ve olabildiğince gelenekçi bir kültürden gelen bir toplumun kendi lehine olsa dahi- yerleşmiş değer yargılarının alışkanlıklarının değişmesine

²²² Resmi Gazete, No. 5958, S. 8142, 23 Haziran 1952, s. 3979

tafaftar olmadığı kesindir. O nedenle, her ne kadar milli mücadele yıllarında saltanatın ulusal direniş aleyhine olan tutumu savaştan sonra sık sık vurgulanmışsa da bu durum, halkın saltanat ve temsilcilerinin ilahi bir kudret tarafından seçilmiş olduğu yönündeki kalıplaşmış inançlarını değiştirmemişti. Bu gerçeğin farkında olan devrimci kadro, hanedan mensuplarını ülke dışına çıkarma kararını almıştır.

İmparatorlukların yıkılma sürecine girdiği XIX. yüzyıla ve ardından XX. yüzyılda geleneksel imparatorluk ailelerinin kaderlerine bakılması, 3 Mart 1924 tarihinde Osmanoğulları için alınan kararın anlaşılması açısından son derece önemlidir. Örneğin 1789'da yaşanan Fransız İhtilali'nden sonra kraliyet ailesi devrimciler tarafından tutuklanmıştır. 21 Ocak 1793'te XVI. Louis hain olarak yargılanmış ve idam edilmiştir. 16 Ekim'de Marie - Antoinette de eşi ile aynı kaderi paylaşmıştır. On yaşındaki veliaht Dauphin (XVII. Louis) evlatlık verilmiştir.²²³

Geleneksel imparatorluk ailelerinin sonu ile ilgili önemli örneklerden bir diğeri de Rusya'da Çar ailesi Romanovlarla ilgilidir. Devrimden kısa bir süre sonra Romanov ailesi sürgüne gönderilmiştir. Ayrıca, 2 Temmuz 1918'de Romanovların tüm mal varlığı millileştirilmiş ve aile fertleri Çekacılar²²⁴ tarafından kurşuna dizilmişlerdir.²²⁵

Osmanoğulları, Romanovlar dışında geleneksel imparatorluk ailelerinden biri de Habsburglardır. 20 Ekim 1918'de bir Alman- Avusturya meclisi Viyana'da bir Avusturya Cumhuriyeti kurmak için toplandığında imparator Karl ile birlikte beş yüz yıllık Habsburg egemenliğinin de sonu gelmişti. Tahtan indirilen Kayser Wilhelm ile veliaht prens Hollanda'da sürgün yaşamlarına başlamışlardır.²²⁶

Tarihin imparatorluklar safhasının kapanması ile birlikte, yüzlerce yıl boyunca ülkelerinde mutlak iktidar olan ailelerin tarihsel sürecin değişmesi ile karşılaştıkları sonlar görüldüğü üzere benzerdir. Bir şekilde tasfiye edilen bu ailelerin, yeni düzen ve ideoloji tarafından kendilerine reva görülen muamelenin

²²³ Norman Davies, **Avrupa Tarihi**, İmge Yayınları, Ankara, 2006, s, 747

²²⁴ Çeka, Rus devrimi sırasında görev yapan bir tür gizli örgüt. Polonyalı bir soylu olan Felix Dzierzynski tarafından kuruldu. Davies, **a.g.e.** s, 976

²²⁵ Pierre Lorrain, **Romanovlar (Bir Hanedanın Sonu)**, Doğan Kitap, İstanbul, 2000, s. 33 (Lenin'in Çar'a olan hıncı tümüyle devrimci adaleti sağlamak istemesi ile ilgili değildir. 1887'de Kardeşi Aleksandr Ulyanov III. Nikolay'ın babası III. Aleksandr'ı öldürmeyi amaçlayan bir suikasta karıştığı için asılmıştı. Bu olayın Lenin'i etkilemiş olması kuvvetle muhtemeldir.

²²⁶ Lorrain, **a.g.e.** s. 971

şiddeti farklı da olsa, amacın birçok noktada ortaklaştığı dikkati çekmektedir. Bu ortak paydalara bakmadan önce, şurası belirtilmelidir ki, Osmanlı hanedanının sonu birçok aileye göre daha ılımlı olmuştur. Yukarıda sık sık açıklamaya çalıştığımız gibi, yeni Türk devletinin siyasi ve askeri yetkilileri hanedanı tasfiye sürecinde genel nezaket sınırlarında kalmaya özen göstermişlerdir.

XX. yüzyılda gerek Osmanlılar, gerek Habsburglar, gerek Romanovlar ve gerekse Fransa krallık ailesinin tasfiyesinde ortak kaygılar şunlar olmuştur. Birincisi, yeni kurulan düzenin siyasi, askeri, toplumsal dayanaklarını ve meşruiyetini sağlamlaştırmak. Bu süreçte, Türkiye dahil, yukarıda verilen örnek ülkelerde, eski düzenin bir tür darbe ile sert bir şekilde ortadan kaldırılmış olduğu görülmektedir. Bu durumun ülkedeki eski düzen yanlılarının muhalefeti yaratacağı kuşkusuzdur. Değişimi yapan kadro, eski düzenin birçok referansı ile birlikte nihayet kendilerini de tasfiye etmek suretiyle, toplumsal muhalefeti veya karşı çıkışı söndürmeyi hedeflemek durumunda kalmıştır. Bu duruma zıt bir örnek İngiltere'dir. İngiltere'de krallık ailesi ve geleneğinin aynen korunması yukarıda verilen durumu ters açıdan desteklemektedir. Zira bilindiği gibi İngiltere, tarihsel süreçte gelenekle modernleşen ülkelerin başında gelmektedir. Bundan ötürü, İngiltere'deki sürecin işleyişi ile Osmanlı veya Rusya'daki süreç aynı doğrultuda değerlendirilemez.

Geleneksel imparatorluk ailelerinin tasfiyesinde ortak ikinci kaygı ideolojidir. Devrimi veya değişimi gerçekleştiren kadronun, yeni ideolojiyi sağlamlaştırması ve geniş halk kitlelerine benimseterek, bir anlamda onları ikna etmesi, eski ideolojinin sarsılmaz temsilcisi konumundaki hanedan ailesini tasfiye etmesinden geçmektedir.

Yeni düzeni kuran kadronun bir diğer önemli hedefi ise, geniş toplum kitlelerine yapılan devrimin kalıcı olacağını, artık geriye dönüşün söz konusu olmayacağını, yani sürekliliği vurgulamaktır. Bu süreçte gösterilen kararlılık, geniş halk kitleleri üzerinde, düzenin benimsenmesi, kabullenilmesi hususunda olumlu etki yaratmıştır. Çünkü birçok açıdan Avrupa toplumlarına göre daha gelenekçi olan Anadolu halkının, İstanbul'da iktidar yetkileri ellerinden alınmış olarak ikamete

devam eden Osmanoğullarını seyrederek devrimi kabullenmesi uzun ve sancılı bir sürece dönüşebilirdi.²²⁷

İKİNCİ BÖLÜM

TAKRİR-İ SUKÜN DÖNEMİ YARGILAMALARI VE SÜRGÜN KARARLARI

2.1. Şeyh Sait İsyanı ve Takrir-i Sükûn Kanunu

1923'te cumhuriyetin ilan edilmesi ve bir süre sonra halifeliğin kaldırılması gibi köklü reformlar, önemli ölçüde merkezde benimsenmesine karşın, taşrada

²²⁷ Zeki Sarıhan, "Özel Dosya: Üç Devrim Yasası; Öğretim Birliği, Din ve Evkaf Bakanlığı'nın Kaldırılması, Halifeliğin kaldırılması", **Öğretmen Dünyası Dergisi**, C. 18, S. 207, Mart 1997, Ankara, s. 18

devrime karşı hatırı sayılır bir muhalefeti oluşturan önemli etkenler olmuştur.²²⁸ Halifelüğün kaldırılması toplumun önemli bir kesimi tarafından, geleneksel yaşam tarzı ve inançlara karşı bir saldırı olarak algılanmıştır. Şeyh Sait olayı bu siyasi - sosyal ortamda başlayan bir isyandır.

Şeyh Sait isyanının ortaya çıkış nedenleri ve isyanın karakteri hakkında birçok farklı görüş ileri sürülmüştür. Bu görüşler arasında isyanın dini özelliğine vurgu yapanlar kadar, isyanın hem siyasi hem de dini bir niteliğinin olduğunu savununlar da olmuştur. Milli Mücadele döneminde Kürtler arasında siyasi manada bir "Kürt Milliyetçiliği"nin ciddi bir taraftar bulduğu savunulamaz. 1921 yılında yaşanan Koçgiri İsyanı dışında, Milli Mücadele yıllarında Kürtler ve Ankara Hükümeti arasında bir ittifakın olduğu söylenebilir.²²⁹ Siyasal anlamda Kürt milliyetçiliğinin radikalleşmesi ancak cumhuriyetin ilanından sonra gerçekleşmiştir. Cumhuriyet döneminde Kürt milliyetçiliğinin iki ayrı muhalefetten beslendiği savunulabilir. Birinci muhalefet, "mütegallibe" olarak tanımlanan aşiretler ve tarikatlardan ve genel olarak köylülükten kaynaklanmıştır. Bu muhalefetin temsilcileri devlete "Türk" olduğu için değil de Osmanlı geleneğinin tam zıddını temsil eden bir devlet olduğu için karşı çıkmıştır. Kemalist iktidarın geleneksel sosyal yapılarda değişikliğe gitmesi, ekonomik hayatı millileştirmeye çalışması, zorunlu askerliği şart koşması gibi düzenlemeler bu kesimlerin tepkisiyle karşılaşmıştır.²³⁰

Nitekim Milli Mücadele'nin meşruiyet kaynaklarından biri olan Halifelüğün 3 Mart 1924 tarihinde kaldırılması ile Şeyh Sait isyanı arasında doğrudan bir bağ vardır. Halifelik 1920'lerde doğudaki Kürt eşrafı için sadece bir dini makam değildi. Bu kurum, Kürt eşrafı için çok daha büyük bir anlam ifade ediyordu. Halifelüğün kaldırılması, Kürtlüğün daha önce İslam'la özdeşleşmesini sağlayan ve Kürt - Türk ittifakının garantisini oluşturan bir din kardeşliğinin sonu anlamına geliyordu.²³¹

²²⁸ Binnaz Toprak, "Dinci Sağ", **Geçiş Sürecinde Türkiye**, Belge Yayınları, İstanbul, 1992, s. 246

²²⁹ Hamit Bozarslan, "Kürd Milliyetçiliği ve Kürt Hareketi 1898 - 2000" **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce**, C. 4, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 847

²³⁰ Bozarslan, **a.g.e.** s. 848

²³¹ Hamit Bozarslan, **İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Türkiye'de Etnik Çatışma** (Derleyen, Erik Jan Zürcher) İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s. 109

Cumhuriyet dönemi Kürt milliyetçiliğinin ikinci muhalefet kaynağı ise Kürt entelijensiyasıdır. Kürt kulüpleri ve Kürdistan Teali Cemiyeti geleneğini sürdüren bu akım, 1923 yılında kurulmuş olan Azadi (Özgürlük) Komitesi ve 1927 yılından itibaren Hoybun Komitesi'nde bir araya gelmişti. Batıcı, medeniyetçi, kısmen de sosyal Darwinist olan bu muhalefet yeni Türk devletinin batılı karakterine değil de "Türk" olduğu için reddediyordu.²³²

Şeyh Sait İsyanı, en genel ifadeyle, "dini bir görüntü altında siyasi karakterli bir başkaldırı" hareketiydi. İsyanın lideri Şeyh Sait'in bir tarikat lideri olması²³³ ve kitleler üzerinde belli bir ölçüde etkili olması önemlidir. İsyanı katılan birçok aşiret ve çevrenin, isyanı organize eden üst kadronun aksine, siyasal görüşlere sahip olduğunu iddia etmek çok zordur. Zira, dönemin koşullarında, genel olarak, feodal ilişkilerin hakim olduğu Türkiye'nin doğu ve güneydoğu bölgelerinde, insanların isyana katılırken öncelikle dinsel kaygılarla hareket etmiş olmaları daha olası görünmektedir. Ancak bu durum, Şeyh Sait isyanının salt dini bir başkaldırı olarak algılandığı anlamına gelmemektedir. Bruinessen'e göre, Şeyh Sait isyanı, modern Türkiye tarafından ihlal edildiği düşünülen İslami değerlerin saygınlık göreceği bir bağımsız Kürdistan kurmak hedefi ile başlamıştır. Ayaklanma politik bir örgüt tarafından hazırlanmış, örgütün kendi yaptırım gücü yeterli olmadığından, kitlelerin harekete geçirilmesi şeyhin karizmatik kişiliğinden yararlanılarak sağlanmıştır. Ancak şeyh, göstermelik bir önder olmaktan öte, tüm askeri hareketin komutanlığını da üstlenmiştir.²³⁴ Başka bir ifadeyle, Azadi Örgütü laik niteliği nedeniyle doğunun feodal düzeni içindeki Kürt halkını etkileyebilmekten uzak olduğu gerçeğini fark etmiş ve Cibranlı Halit Bey'in eniştesi Nakşibendî lideri Şeyh Sait'i vitrine koymayı tercih etmiştir.²³⁵

Şeyh Sait'in Azadi Örgütü'nün 1924'teki ilk kongresine katılmış olması, ayaklanmanın siyasi boyutunu ortaya çıkarmaktadır. Zira kongrede alınan iki karardan biri, doğuda bir isyan çıkarılması ve ardından bağımsızlığın ilan

²³² Bozarslan, "**Kürt Milliyetçiliği ve Kürt Hareketi 1878 - 2000**", s. 848

²³³ Şeyh Sait, Elazığ'ın Palu kazasından ve Nakşibendî tarikatının büyüklerindendi. Palu'da sürülerine yetecek kadar mera bulunamayınca, Erzurum'un Hınıs kazasına yerleşmiştir. Zenginliği ve tarikat büyüğü olması bölgedeki etkinliğini artıran temel faktörlerdi. Aybars, **a.g.e.** s. 176

²³⁴ Martin van Bruinessen, **Ağa, Şeyh, Devlet**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 387

²³⁵ Baskın Oran, "Kürt Milliyetçiliğinin Diyalektiği", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce**, C. 4, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 875

edilmesiydi. İkinci karar ise ayaklanma sürecinde dış yardım alınmasıydı. Bu yardımı Irak'taki İngilizler, Ruslar ve Suriye'deki Fransızlar sağlayabilirdi.²³⁶ Bu noktada isyancıların dışarıdan yardım alıp almadıkları çok kesin bir durum değildir. Türkiye'de birçok araştırmacı, ayaklanma sürecinde İngiltere yardımının alınmış olduğunu belirtiyorsa da, bu konuda açık bir belge ortaya konulamamıştır. İsmet Paşa anılarında isyanın İngiltere ile bağlantısı hakkında kesin delillerin saptanamadığını aktarmaktadır.²³⁷ İsyanın başlamasında İngiltere'nin doğrudan rol almadığını savunan Mesut Yeğen'in aktardığı bir belge şöyledir:

Sir Percy Loraine'den Konsolos Gilliat - Simith'e (7 Ekim 1925)

"Efendim, Şeyh Sait'in oğlu Ali Rıza'nın size yaptığı ricayı bildiren 23 Ağustos tarih ve 33 sayılı telgrafınıza ilişkin olarak; eğer Ali Rıza meseleyi size yeniden açarsa, kendisine, Majestelerinin hükümetinin kendisinin açıklamayı istediği durumdan haberdar olduğunu ve dolayısıyla İngiltere'ye ziyaretlerinin hiçbir yararlı amaca hizmet etmeyeceğini söylemelisiniz. Özerk veya bağımsız bir Kürdistan devletinin oluşması sorumluluğunu desteklemenin veya kabul etmenin Majestelerinin hükümetinin siyasetinde hiçbir yeri olmadığını şüphesiz farkındasınızdır ".²³⁸

İngiltere'nin ayaklanmanın çıkışı ve gelişimi noktasındaki rolü tartışmalı olmakla birlikte, Musul meselesinin gündemde olduğu bir süreçte, isyanın Musul konusunda İngiltere'nin işini kolaylaştırmış olduğu çok açıktır.²³⁹ Neticede isyan, 1925'te Milletler Cemiyeti'nin Musul vilayetinin Brüksel Hattı'nın güneyinde kalan bölümünde, burada yaşayanların yeni kurulmuş Irak Devleti'ne bağlı kalmayı mı, yoksa Türkiye Cumhuriyeti'ne katılmayı mı istediklerini belirlemek amacıyla

²³⁶ Oran, **a.g.e.** s. 412 - 413

²³⁷ İnönü, **a.g.e.** s. 465, Bu konuda benzer bir görüşü savunan Mete Tuncay, İngilizlerin Şeyh Sait İsyanı'na destek vermesinin mantıksız olduğunu belirtmiş ve Türkiye'nin doğusunda bağımsız bir Kürdistan'ın İngiltere'nin manda altında tuttuğu Irak'taki Kürtler için İngiltere aleyhine bir emsal teşkil edeceğini aktarmıştır. Mete Tuncay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek- Parti Yönetimi'nin kurulması (1923 - 1931)**, Tarih vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s. 137, Ayrıca bkz: Uğur Mumcu, **Kürt - İslam Ayaklanması 1919 - 1925**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1993, s. 96, Ayrıca, Chris Kutschra, **Kürt Ulusal Hareketi**, Avesta Yayınları, İstanbul 2001, s. 103

İsyanın İngiltere ile doğrudan bağlantısı olduğunu düşünen Anıl Çeçen, İngiltere gibi büyük batı devletlerinin Ortadoğu'da güçlü ve çağdaş bir devlet istemediklerini, petrol çıkarları için kukla bir devlet istediklerini, dolayısıyla Şeyh Sait isyanına destek verdiklerini aktarmaktadır. Anıl Çeçen, **Atatürk ve Cumhuriyet**, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1981, 264 - 265, İsyanın başlamasından kısa bir süre sonra Hamdullah Suphi "Genç Hadisesi" başlıklı makalesinde isyanın başlamasında yabancı kıskırtmasının etkili olduğunu belirtmiştir. **Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi**, 24 Şubat 1925

²³⁸ Mesut Yeğen, **İngiliz Belgelerinde Kürdistan**, Dipnot Yayınları, Ankara, 2012, s. 217

²³⁹ Abdurrahman Qasımlo, **Kürtler ve Kürdistan**, Avesta Yayınları, İstanbul, 2012, s. 82

araştırma yaptığı sırada ortaya çıkmıştır. ²⁴⁰ Bu yönüyle isyanının Musul konusunda Türkiye'yi zor durumda bıraktığı görülmektedir. Çünkü kendi sınırları içindeki Kürt vatandaşlarla, öyle ya da böyle, bir anlaşmazlık yaşayan Türkiye'nin Musul konusundaki eli zayıflamıştır. Bu da bölgede İngiliz emperyalizminin amacına doğrudan hizmet etmiştir. Kaldı ki İngilizler, isyan sürecinde ve sonrasında, Türkiye'nin kendi bünyesindeki Kürt vatandaşlarla anlaşamazken, Irak'ın kuzeyindeki Kürt unsurlarla uzlaşamayacağı argümanını işlemişlerdir.

Şeyh Sait isyanının siyasi niteliği üzerinde duran bazı kaynaklar, Şeyh Sait'e atfedilen bir mektubu kanıt olarak göstermişlerdir. Bu mektuba göre;

"...din ve halifelik bahanesi altında Türkler ve Osmanlılar 400 yıldan daha uzun bir zamandır bizi adım adım köleliğe, karanlığa, cehalete ve yok olmaya itiyorlar. Aramıza göçmen olarak geldiler. Hile ve komplolarla ülkemizi işgal ettiler ve yıkıntıya çevirdiler. Turanîler ve Bozkurtlar kuku kuşu gibi yuvalarını kurdular... Özgürlük için ölmek, kölelik için yaşamaktan daha iyidir."²⁴¹

İsyan 13 Şubat 1925 tarihinde Cuma günü Genç ilinin Ergani ilçesinin, Eğil bucağının Piran köyünde başlamıştır. Hakkında tutuklama kararı olan Şeyh Sait'in adamlarından bazılarının jandarmalara teslim olmayıp silahla karşılık vermeleri üzerine ayaklanmanın başladığı anlaşılıyor. ²⁴² Olaylar üç hafta boyunca isyancıların lehine gelişmiş, Şeyh Sait kuvvetleri 7 Mart'ta Diyarbakır'ı kuşatmışlardır. Bu arada bazı ordu birlikleri dağıtılmış, Palu ilçesi ve Elazığ düşmüştür. ²⁴³ İsyanın kısa süre içinde yayılması üzerine Başvekâlet tarafından 23 Şubat 1925 tarihinde isyanın etkili olduğu Genç, Elazığ, Muş, Dersim, Diyarbakır, Mardin, Urfa Siverek, Van ve Hakkâri vilayetleri ile Erzurum vilayetinde bir ay süreyle idare-i Örfiye'nin ilan edilmesi kararı alınmıştır. Ayrıca Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 86. maddesi gereğince İdare-i Örfiye ilan edilen mahallerde İdare-i Örfiye kararnamesine tevfikan divanı harplerin teşkil edilmesi öngörülmüştür. ²⁴⁴

²⁴⁰ Wadie Jwaideh, **Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri ve Gelişimi**, İletişim Yayınları, İstanbul 2012, s. 397

²⁴¹ Bozarlan, **a.g.e.** s. 104

²⁴² Martin van Bruinessen, **Kürdistan Üzerine Yazılar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992, s. 163 Ayrıca, Tuncay, **a.g.e.** s. 135

²⁴³ Tuncay, **a.g.e.** s. 135

²⁴⁴ **Hâkimiyet-i Milliye**, 24 Şubat 1925

Fethi Bey kabinesi isyana karşı askeri tedbirlerin dışında, başka bir kanuni önlemi ayaklanmanın birinci haftasında almıştır. Bu önlem Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun tadili şeklindeki 556 sayılı kanundu. Bu kanunun birinci maddesi şöyleydi:

Dini veya mukaddesatı diniyeyi siyasi gayelere esas veya alet ittihaz maksadıyla cemiyetler teşkili memnudur. Bu kabil cemiyetleri teşkil edenler veya bu cemiyetlere dahil olanlar haini vatan addolunur. Dini veya mukaddesatı diniyeyi alet ittihaz ederek şekli devleti tebdil ve tağyir veya emniyeti devleti ihlâl veya dini veya mukaddesatı diniyeyi alet ittihaz ederek her ne suretle olursa olsun ahali arasına fesat ve nifak ilkası için gerek münferiden ve gerek müçtemian kavli veya tahriri veyahut fili bir şekilde veya nutuk iradı veyahut neşriyat icrası suretiyle harekette bulunanlar kezalik haini vatan addolunur.²⁴⁵

Bu kanunun kabulünde, ayaklanmayı çıkaranların birçok dini referans ve slogan kullanarak, 1923 - 1925 tarih aralığında hükümetin çıkardığı bir dizi kanuni düzenlemede anlam bulan laik - devlet projesine karşı olmaları etkili olmuştur.

2 Mart 1925 tarihindeki meclis toplantısında, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Fethi Bey, vekillerin önemli bir kısmı tarafından ayaklanmanın bastırılması için alınan tedbirlerin yetersiz olduğu konusunda şiddetli eleştiriye tutulmuştur. Bu arada Halk Fırkası lideri sıfatı ile toplantıya davet edilen Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal de fikrini beyan edince, hakkındaki güvenin sarsıldığını düşünen Fethi Bey kabinesi istifa etmiştir.²⁴⁶ Fethi Bey'in istifasından sonra yeni hükümet, ayaklanmanın bastırılması için sert önlemler alınması gerektiğini düşünen ve bu konuda Mustafa Kemal'in de desteğini alan İsmet Paşa tarafından 3 Mart 1925 tarihinde kurulmuştur.²⁴⁷ Bu, ikinci İsmet Paşa Hükümeti idi. Yeni kabine isyanı bastırmak için önce 4 Mart 1925'te Takriri Sükûn Kanunu'nu çıkarmıştır. Üç maddeden oluşan kanun şöyleydi:

Madde 1- İrtica ve isyana ve memleketin nizamı içtimasını ve huzur ve sükûnunu ve emniyet ve asayişini ihlale bahis bilumum teşkilat ve tahrikât ve teşvikat ve

²⁴⁵ **TBMM Kanunlar Dergisi**, C. 3, No, 556, 26 Şubat 1925, s. 67

²⁴⁶ Rauf Orbay, **Rauf Orbay'ın Hatıraları (1914 - 1945)**, (Yay. Haz. Orhan Selim Kocahanoğlu), Temel Yayınları, İstanbul, 2005, s. 385 - 386

²⁴⁷ Cemil Koçak, "*Siyasi Tarih (1923 - 1950)*" **Türkiye Tarihi**, C. IV. Cem Yayınları, İstanbul, 2000, s.142

teşebbüsât ve neşriyatı hükümet, Reiscumhur tasdikiyle, re'sen ve idareten men'e mezundur. İşbu efal erbabını hükümet İstiklal Mahkemesine tevdi edebilir.

Madde 2- İşbu kanun tarihi neşrinden itibaren iki sene müddetle mer'iyülicradır. (Aynı kanun 2 Mart 1927'de Takriri Sükûn kanununun ikinci maddesini muaddil kanun adıyla 4 Mart 1929 tarihine kadar uzatılacaktır.)²⁴⁸

Takrir-i Sükûn Kanunu'nun TBMM'de görüşülmesi sırasında önemli tartışmalar yaşanmıştır. Kanun maddelerinin okunmasından sonra söz alan Gümüşhane Vekili Zeki Bey, idam hükümlerinin infazı gibi görevlerin bizzat Meclis-i Ali tarafından yapıldığını dolayısıyla, kanunun Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na taban tabana zıt olduğunu belirtmiştir.²⁴⁹ Dersim Vekili Feridun Fikri Bey ise söz konusu kanunun Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 70. maddesinde yer alan "vicdan, tefekkür, seyahat, neşir, içtima ve cemiyet hürriyeti Türklerin tabii hakkındandır" şeklindeki maddesi ile çeliştiğini ve görüşülen yasanın bu konudaki tüm yetkiyi hükümetin takdirine bıraktığını belirtmiştir. Konya Vekili Refik Bey ise yasa hakkında: "Erbabı namus değildir bu kanun. Çünkü siyasi hayatta hakkı takdirini istimal etmek, kendilerine en ziyade itimat olunan hükümetlere bile verilmemiştir" ifadelerini kullanmıştır.²⁵⁰ Kanun aleyhinde sözlerine devam eden Feridun Bey, yasada geçen "sükûn ve huzur" ifadelerinin son derece geniş bir anlam ifade ettiğini belirtmiş ve dünyadaki bütün keyfi icraatların, yanlış uygulamaların "sükûn ve huzur" ilkesinden hareketle yapıldığını savunmuştur.²⁵¹ Kazım Karabekir de kanun aleyhinde söz alarak isyan zuhur eden mıntıkada hükümetin her türlü kanuni icraatına taraftar olduklarını ancak bu yasanın gayrı vazih ve elastiki olduğunu savunarak, İstiklal Mahkemeleri'nin kurulmasını da eleştirmiş ve şöyle demiştir: "İsmet Paşa Hazretleri eğer İstiklal Mahkemeleri'ni ıslahat aleti olarak görüyorsa pek ziyade yanılıyordur."²⁵² Yasa aleyhinde söz alanlardan bazıları da yasanın iki sene yürürlükte kalmasını eleştirmişlerdir.²⁵³

Kanunun lehine söz alan Vekillerin önemli bir kısmı kanunun yalnızca isyancılar için çıkarılmış olduğunu, eğer kanundan korkması gereken birileri varsa

²⁴⁸ **TBMM Kanunlar Dergisi** C. 3, No: 578, 4 Mart 1925, s. 98

²⁴⁹ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem II. C. 15, Birleşim 69, s. 132

²⁵⁰ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem II. C. 15, Birleşim 69, s. 133

²⁵¹ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem II. C. 15, Birleşim 69, s. 134

²⁵² **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem II. C. 15, Birleşim 69, s. 135

²⁵³ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem II. C. 15, Birleşim 69, s. 136

bunların isyancılar ve vatan düşmanları olduğunu belirtmişlerdir.²⁵⁴ Müdafaa-i Milliye Vekili Recep Bey ise kanunu savunarak, konuyu İstanbul basınına getirerek şöyle demiştir: "...her sabah milletin yüzüne fişkıran zararlı ifrazat masum halkı mütemadiyen devlet kuvvetinin itibara layık bir şey olmadığı hakkında aşılacaktır." Recep Bey yasanın bu gibi faaliyetleri de engelleyeceğini savunmuştur.²⁵⁵ Feridun Fikri Bey'in Anayasa'nın 70. maddesi ile ilgili tereddütlerine daha çok Mahmut Esat Bey cevap vermiştir. Mahmut Esat, "hürriyetten bahsediyoruz, mutlak hürriyetten değil, yani anarşiden bahsetmiyoruz. Koca bir vatanın şark kısmı baştan başa irtica ateşi ile yanarken, asilerin karşısına anarşizm hürriyeti ile mi çıkacağız."²⁵⁶ Yasanın müzakere sürecinde söz alan İsmet Paşa, daha ziyade Kazım Karabekir'in iddialarına cevap vermekle yetinmiş ve Karabekir'in İstiklal mahkemeleri ile ilgili sorusuna şöyle cevap vermiştir: "İslahat emniyet ve asayiş temelinde istinat ederek yapabiliriz."²⁵⁷ Diyerek İstiklal Mahkemeleri'nin gerekliliğini savunmuştur.

Kanun maddeleri ile ilgili tartışmalar önemli ölçüde iktidar partisi ile muhalefet arasında bir güven sorunu üzerinden yürütülmüştür. Muhalefet adına en fazla söz alan vekil Dersim Vekili Feridun Fikri olmuştur. Muhalefet adına müzakerelerin genelinde söz alan Feridun Fikri Bey, yasanın isyandan sonra hükümet tarafından suiistimal edileceğini kast eden konuşmalar yapmıştır. Müzakereler zaman zaman kişisel tartışmalara da dönüşmüştür. Başvekil İsmet Paşa müzakerelerin sonuna doğru iki kez söz almış ve bu konuşmasında Kazım Karabekir'in iddialarına cevap vermiştir. İktidar adına en çok söz alan kişi Müdafaa-i Milliye Vekili Recep Bey olmuştur. İktidar, yasayı savunurken inkılâpların yerleşmesi ve devam eden isyanın ciddiyetini öne çıkarmıştır.

Sonuç olarak müzakere sonunda yasa için oylamaya geçilmiştir. Oylamaya 144 kişi katılmış, 122 kişi kabul ederken, 22 kişi yasanın aleyhinde oy kullanmış ve yasa oy çokluğu ile kabul edilmiştir.²⁵⁸ Aleyhte oy kullanan vekiller şunlardır: Ali Fuat Paşa (Ankara), Necati Bey ve Osman Buri Bey (Bursa), Feridun Fikri Bey

²⁵⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem II. C. 15, Birleşim 69, s. 138

²⁵⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem II. C. 15, Birleşim 69, s. 139

²⁵⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem II. C. 15, Birleşim 69, s. 142 - 143

²⁵⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem II. C. 15, Birleşim 69, s. 145

²⁵⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem II. C. 15, Birleşim 69, s. 155,

(Dersim), Cafer Tayyar Paşa (Edirne), İhsan Bey (Ergani), Sabit Bey (Erzincan), Halet, Münir, Hüsrev Bey ve Rüştü Paşa (Erzurum), Arif Bey (Eskişehir), Zeki Bey (Gümüşhane), Hüseyin Rauf Bey (İstanbul), Kazım Karabekir (İstanbul), Ahmet Şükrü Bey (İzmit), Kamil Efendi (Karahisarı Sahip), Hulusi Bey (Karesi), Halit Bey (Kastamonu), Besim Bey (Mersin), Halis Turgut Bey (Sivas), Ahmet Muhtar ve Rahmi Bey (Erzurum)²⁵⁹

Takrir-i Sükûn Kanunu'nun kabul edilmesinden kısa bir süre sonra Ankara İstiklal Mahkemesi bir beyanat yayımlamıştır. Bu beyannamede TBMM'nin verdiği yetki ile ülkede huzur ve sükûnetin tesisi için göreve başlandığı belirtilmekteydi. Ayrıca "...dini şahsi ve siyasi menfaatlerine alet edenler, düzene karşı nefret ve isyan hissi telkin edenler, ülkenin düzenine karşı harekete geçenler, vazife-i askeriyeden firar edenler veya firara teşvik ve himaye suretiyle iştirak edenlerle mücadele edileceği" duyurulmuştur.²⁶⁰ İsyanın başlaması ile kurulan İstiklal Mahkemeleri, isyan sürecinde yakalanan birçok kişinin yargılamasına başlamıştır. Bu kişiler ile ilgili verilen hükümlerin önemli bir kısmı müebbet veya muvakkat süreli kalebentlik cezaları şeklinde olmuştur.²⁶¹

4 Mart 1925 tarihinde Heyeti Umumiye Kararı uyarınca kurulan iki istiklal mahkemesinin üyeleri TBMM tarafından 7 Martta seçilmişlerdir. Bu mahkemeler Mazhar Müfit (Kansu) başkanlığındaki İsyan Mıntıkası İstiklal Mahkemesi ve Ali Çetinkaya başkanlığındaki Ankara İstiklal Mahkemesidir.²⁶²

Mart ayı boyunca devam eden çatışmalarda isyancılar Diyarbakır civarında işgal etmiş oldukları birçok köyden çıkarılmış, Palu ve Varto civarında da ordu birlikleri önemli ölçüde kontrolü sağlamışlardır. Varto civarında yaşanan çatışmada Şeyh Sait'in oğullarından biri öldürülmüştür.²⁶³ Bunun üzerine Şeyh Sait, bölgedeki aşiretlerin isyana katılması için zaman zaman çağrıda bulunmuştur. Ancak bölgedeki tüm aşiretlerin isyana destek verdiği söylenemez. 19 Mart 1925 tarihinde Mardin bölgesindeki birçok aşiret reisi bir beyanname yayımlayarak isyana karşı olduklarını belirtmişlerdir. Bu beyannamede bölgedeki aşiret reisleri isyana karşı harekete hazır

²⁵⁹ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem II. C. 15, Birleşim 69, s. 156

²⁶⁰ **Hâkimiyet-i Milliye**, 13 Mart 1925

²⁶¹ **Hâkimiyet-i Milliye**, 30 Mart 1925,

²⁶² **Hâkimiyet-i Milliye**, 18 Mart 1925,

²⁶³ **Hâkimiyet-i Milliye**, 15 Mart 1925

olduklarını duyurmuşlardır.²⁶⁴ Bu arada 31 Mart 1925'te hükümetin işlerini kolaylaştıran "595 sayılı kanun" çıkarılmıştır. Bu kanun divanı harplerde alınan idam kararlarının ordu, kolordu, müstakil fırka veya mevki-i müstahkem kumandanları tarafından infaz edebilme hakkını tanıyordu.²⁶⁵

Ayaklanmanın devam ettiği süreçte, merkezi Diyarbakır'da olan Genel Müfettişliğin kurulmasına karar verilmiştir. Hükümet 20 Nisan 1925 tarih ve 134 nolu mülki idarede değişiklik yetkisi veren kararla kurulan müfettişliğin başına Mahmut Tali Bey'i getirmiştir.²⁶⁶

Doğu ve Güneydoğu'nun coğrafi koşulları isyana doğrudan müdahaleyi yer yer zorlaştırmıştır. Bu nedenle hükümet, Türk birlikleri ve malzemelerini taşıyabilmek için Suriye'deki Fransız yetkililerden izin istemiştir. Fransızların bu izni vermeleri isyana müdahaleyi kolaylaştırmıştır.²⁶⁷ Bilal Şimşir, İngiltere'nin Fransa katında girişimde bulunarak Türkiye'nin demiryoluyla asker naklini geciktirmeye çalıştığını ve bu davranışın da İngiltere'nin ayaklanmasının arkasında olduğu yolundaki görüşleri desteklediğini aktarmaktadır.²⁶⁸

1925 Nisan ayı boyunca bölgede çatışmalar devam etmiştir. Bu süreçte isyancıların işgal ettikleri bölgeleri peyderpey terk ettikleri anlaşılmaktadır. 5 Nisan'da Lice ve çevresi isyancılardan temizlenmiştir.²⁶⁹ 6 Nisan'da Palu ve Çapakçur'da ordu birlikleri kontrolü sağlamışlardır.²⁷⁰ 9 Nisan'da Şeyh Sait'in önemli bazı adamları yakalanmıştır.²⁷¹ Şeyh Sait Lice civarındaki karargâhından çıkarılmış ve İran'a kaçmaya çalışırken 15 Nisan'da isyanın diğer önemli liderleri birlikte yakalanmıştır. Fakat isyanı tümüyle bastırma harekâtı Mayıs sonuna kadar sürmüştür.²⁷² İsyanın bastırılması sonucunda başlatılan sıkıyönetim sürecinde, hükümet basına da sansür koymuştur. 3 Mayıs 1341 tarih ve 1846 sayılı kararname ile "Havali-i Şarkiyede İdarei Örfiye Mıntıkasında Tatbik Edilecek Sansür Talimatnamesini" kabul etmiştir. Bu talimatname ile sadece sıkıyönetim

²⁶⁴ **Hâkimiyet-i Milliye**, 19 Mart 1925,

²⁶⁵ **TBMM Kanunlar Dergisi** C. 3, No: 595, 31 Mart 1925, s. 118

²⁶⁶ **TBMM Kanunlar Dergisi**, C. 3, No: 134, 20 Nisan 1925, s. 328

²⁶⁷ Jwaideh, **a.g.e.** s. 399

²⁶⁸ Bilal Şimşir, **Kürtçülük 1924 - 1999**, C. II. Bilgi Yayınevi, Ankara, 2011, s. 266

²⁶⁹ **Hâkimiyet-i Milliye**, 5 Nisan 1925,

²⁷⁰ **Hâkimiyet-i Milliye**, 6 Nisan 1925,

²⁷¹ **Hâkimiyet-i Milliye**, 9 Nisan 1925,

²⁷² Tuncay, **a.g.e.** s. 136

bölgesindeki neşriyat değil, ülkeye bazı yabancı gazetelerin de girmesi yasaklanmıştır.²⁷³ Gerek 1846 sayılı kararname ve gerekse Takrir-i Sükûn Kanunu çerçevesinde İstiklal Mahkemesi, isyanın başlamasında etkili olduğu düşünülen hilafet yanlısı basını kontrol altına almış, sorumlu görülenler sürgün ve hapis cezasına çarptırılmıştır.²⁷⁴

İstiklal Mahkemesi 25 Mayıs 1925 tarihinde görev bölgesi içindeki bütün TPCF şubelerini de kapatma kararı vermiştir. Mahkeme muhalefet partisinin programındaki "*efkâr ve itikadat-ı diniyeye hürmetkâr*" olma ilkesiyle gericiliğin kışkırtıldığını kabul ederek gereğinin yapılması için hükümetin dikkatini çekmiştir.²⁷⁵ Nitekim Ankara İstiklal Mahkemesi'nin birçok davada TPCF mensupları ile ilişkiler kurması üzerine hükümet TPCF'nin kapatılması kararını almıştır.²⁷⁶ Feroz Ahmad Kemalistlerin başlangıçta tek partili bir devlet kurmak gibi bir niyetlerinin olmadığını ancak 1925 yılında yaşanan Kürt isyanının Ankara'da bir "karşı devrim korkusu" yarattığını, bunun sonucunda da Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatıldığını belirtmiştir.²⁷⁷

2.1.1. Şeyh Sait İsyanı Sanıklarının Yargılanmaları ve Sürgün Kararları

Şeyh Sait isyanına karşı askeri harekât devam ederken, isyanla ilişkili olan birçok kişinin yargılanması başlamıştır. Bu çerçevede Nisan ayı boyunca halkı kin ve nefrete sevk ettikleri gerekçesiyle birçok kişi yargılanmış ve yine önemli bir kısmı hakkında sürgün kararı alınmıştır.²⁷⁸ Benzer davalar Mayıs ayında da sürmüştür. Örneğin Şeyh Sait İsyanı lehinde açıklamalar yaptığı gerekçesiyle yargılanan Hoca Reşat ve esnaftan Ahmet Ağa, Türk Ceza Kanunu'nun 61. maddesi mucibince iki yıl sürgün cezası almışlardır. Bu kişilerin cezalarını Yozgat'ta çekmelerine karar verilmiştir.²⁷⁹

²⁷³ Mustafa Yılmaz, "*Cumhuriyet Dönemi'nde Bakanlar Kurulu Kararı ile Yasaklanan Yayınlar (1923 - 1945)*", **Kebikeç - İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırma Dergisi**, S. 6, Ankara, 1998, s. 56

²⁷⁴ Mustafa Yılmaz - Yasemin Doğaner, **Cumhuriyet Dönemi'nde Sansür (1923 - 1973)**, Siyasal Kitapevi, Ankara, 2007, s. 6

²⁷⁵ Tuncay, **a.g.e.** s. 153

²⁷⁶ **Hâkimiyeti Milliye**, 5 Haziran 1925 tarihli sayısında "*Terakkiperver Merkez ve Şubeleri'nin seddi*" başlığı ile bu haberi okuyucularına duyurmuştur.

²⁷⁷ Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945 - 1980)**, Hil Yayınları, İstanbul, 1996, s. 17

²⁷⁸ **Hâkimiyet-i Milliye**, 8 Nisan 1925,

²⁷⁹ **Hâkimiyeti Milliye**, 1 Haziran 1925

Şeyh Sait ve beraberindekilerin yakalanmasından sonra yargılama süreci başlamıştır. Yargılama Şark İstiklal Mahkemesi tarafından yapılmıştır. Mahkeme başkanı Denizli milletvekili Mazhar Müfit Kansu'ydu. Üyeler: Urfa Milletvekili Ali Saip ve Kırşehir Milletvekili Lütfi Müfit Özdeş'ti. Savcılar Karesi Milletvekili Ahmet Süreyya (Örgeevren) ve Bozok Milletvekili Avni Doğan'dı.²⁸⁰

İstanbul'daki Kürdistan Teali Cemiyeti'nin başkanı Seyit Abdülkadir, oğlu Seyit Mehmet, Huşrev Aşireti Reisi Nafiz, Bitlisli Kemal Fevzi, Diyarbakırlı Hacı Ahti Mehmet Tevfik, Cemil Paşazade Ekrem, Hoca Askeri, Diyarbakırlı Ahmet, Divriğili İlyas ve Palulu Kör Sait'in yargılanmaları Şark İstiklal Mahkemesi tarafından yapılmıştır.²⁸¹ Şark İstiklal Mahkemesi Savcısı Ahmet Süreyya Bey iddianamesinde sanıkların Türk vatanını gizli amaçlarla dört aşamada bölmekle suçlamıştır. Birinci devrede hayal kurma, ikinci devrede tertip, üçüncü devrede karar ve dördüncü devrede icraata geçmek.²⁸²

Şeyh Sait'in yargılanmasının devam ettiği 3 Haziran 1925 tarihine kadar, İstiklal Mahkemesi ayaklanmaya katılmak suçlarından 389 kişiyi yargılamıştır. Bu yargılamalar neticesinde 4 kişinin bölgeden sürülmesine karar verilmiştir.²⁸³

Şeyh Sait sorgusunda ne içeriden, ne dışarıdan herhangi bir kışkırtmanın olmadığını belirtmiştir. Şeyh Sait savunmasının genelinde olayların kendi iradesi dışında geliştiği ve amacının dini hükümlerin uygulanmasını sağlamak olduğunu belirtmiştir.²⁸⁴ Sorgu sırasında Şeyh Sait, "...ben bu işin ne önünde ne arkasında idim, herkes gibi orada bulundum" demiştir.²⁸⁵ İsyanın önde gelene isimleri de, ayaklanmanın siyasi bir niteliği olmadığını esasen dini olduğu görüşlerini savunmuşlardır. Örneğin Diyarbakır cezaevinde Şeyh Sait ile karşılaştığını belirten Karerli Mehmet Efendi, Şeyh Sait isyanını yerel bir asayiş meselesi olarak nitelendirmiştir. Yine isyana liderlik eden ve Elazığ'ı işgal eden Şeyh Şerif ise isyanın Kürtlük veya siyasetle ilgili olmadığını belirtmiştir. Şeyh Şerif dine tasallut olduğunu, hilafetin kaldırıldığını, şeriatın kaldırıldığı ve seferlerinin bunun için

²⁸⁰ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre II, C. 15, s. 218 - 253

²⁸¹ Mumcu, **a.g.e.** s. 114

²⁸² Mumcu, **a.g.e.** s. 114

²⁸³ Aybars, **a.g.e.** s. 203

²⁸⁴ Mumcu, **a.g.e.** s. 134 - 155

²⁸⁵ Ahmet Süreyya Örgeevren, **Şeyh Sait İsyanı ve Şark İstiklal Mahkemesi**, Temel Yayınları, İstanbul, 2002, s. 275

olduğunu belirtmiştir. ²⁸⁶ Ayaklanmaya öncülük eden kişilerin bu söylemleri, ancak isyana karışan halk için geçerliydi. Lider kadrosunun ise özerk hatta bağımsız bir Kürdistan kurulması yönünde 1925'ten önce birçok faaliyet ve hazırlık içinde olduğu anlaşılmaktadır. ²⁸⁷

Yargılama sonunda karar 28 Haziran 1925 tarihinde açıklanmıştır. Mahkeme kararında "yalan yere, din ve şeriati alet ederek, hakikatte müstakil bir İslam Kürt Hükümeti kurmak amacıyla Şeyh Sait'in vukua getirdiği isyan ve ihtilal hareketlerine muhtelif şekil ve suretlerde karışıp katılarak isyanın devam ettiği haftalar ve aylar boyunca, şehir kasaba ve köyleri - devlet zabıta ve askeri kuvvetleriyle, kanlı ve harp halinde, çarpışmak suretiyle - zapt ve işgal eden ve ihtilal bölgesindeki en mühim vilayet merkezlerinden Diyarbakır şehrini dahi muhasaraya alan...bu süreçte birçok asker, zabıt ve vatandaşı esir, şehit eden, gasplar yapan ve yaptıran şahıslardan oldukları iddiasıyla muhakemeleri icra edilmiş olan 81 sanıktan 48 kişi idam cezasına mahkum edildiler. ²⁸⁸

Çapakçur kaymakamı Hüseyin Hilmi Bey'in daha önceki dönemlerde muhtelif zamanlarda vatana yaptığı hizmetlerden ötürü hakkında verilen idam kararı 15 sene kürek cezasına çevrilmiştir. İsyana suçunda "fer'an zimethal"(*ikinci dereceden*) olduklarına kanaat hasıl olan Cemil Paşazade Ekrem, Malazgirt Müddeiumumisi Abdülmecit, Jandarma Mülazımı Mehmet Mühri, Jandarma Yüzbaşısı Ali Avni, Hanili Mustafa Bey hafidi örfi haklarında, örfi suçun işlendiği tarihte henüz 13 yaşını doldurmamış olduğu için üç sene müddetle ve diğerlerinin de onar senede müddetle küreğe konulmalarına, vazifelerinde kayıtsızlık ve ihmal gösterdiği sabit olan Genç Valisi İsmail Hakkı Bey'in bir sene hapsine ve Çapakçur Hakimi Ali Rıza'nın milli hudut haricine çıkarılmasına karar verilmiştir. ²⁸⁹

²⁸⁶ Kärerli Mehmet Edendi, **Yazılmayan Tarih ve Anılarım**", Kalan Yayınları, Ankara, 2007, s. 132-134 - 168

²⁸⁷ Eric Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 248 - 249

²⁸⁸ **Hâkimiyeti Milliye**, 29 Haziran 1925, Örgüevren, **a.g.e.** 275 - 278

²⁸⁹ Örgüevren, **a.g.e.** s. 278

Cumhuriyet Hükümeti aleyhine ve Şeyh Sait lehinde propaganda yapan Yürekli Terzizade Abdurrahman'ın hafifletici sebeplerle 15 yıl kürek cezası 5 yıla indirilerek Sinop'a sürgün edilmiştir.²⁹⁰

Şeyh Sait'in dördü kız, altısı erkek on çocuğu vardı. Bütün çocuklar, gelinler ve damatlar Trakya'ya sürülmüştür. Ali Rıza Gıyaseddin, Selahaddin, Abdülmelik ve Ahmet Fırat Kırklareli'nin Vize ilçesi Midye ve Sergen köylerine sürgüne gönderilmişlerdir.²⁹¹

Şeyh Sait ailesinden geriye kalanlar bir araya toplanmış, jandarma nezaretinde, Erzurum'a götürülmüşlerdi. Erzurum'da kayıt altına alınan aile fertleri kağrı arabaları ile Trabzon'a gönderilmişlerdir. Trabzon'da gemilerle İstanbul'a götürülen aile fertleri buradan İzmir'e, İzmir'den de Antalya'ya gönderilmişlerdir. Antalya'da aile ikiye bölünmüştür. Bir kısmı Milas'a bir kısmı da Eğridir'e gönderilmiştir. Eğridir'e gönderilenler için yaşam koşulları zordu. Göl içinde küçük bir adaya yerleştirildiler. Bu adada herhangi bir yerleşim yoktu.²⁹² Ancak aile daha sonra kaymakamla görüşerek şehir merkezinde ikamet için izin almıştır. Eğridir'e sürgün edilenler arasında Mela Saide Kürdi (Yani Bediüzzaman Saidi Nursi) de vardı. Bunların dışında başkaldırıya karşı durmuş, hükümet güçlerinden yana tavır koymuş aşiretler, ağalar ve şeyler de sürülmüştü.²⁹³ Örneğin sürgüne gönderilenler arasında, Şeyh Sait'e karşı savaşmış, Atatürk 7. Kolordu komutanı olarak Diyarbakır'a geldiğinde kendisini ağırlamış olan Hazrolu Hatip Bey de vardı.²⁹⁴ Hatip Bey sürgün kararı alındıktan sonra Mustafa Kemal'le görüşmüştür. Bu görüşmede Hatip Bey Mustafa Kemal'e:

Paşam size saygımı ve bağlılığımı biliyorsunuz. Biz sizinle Şeyh Sait'e birlikte vurduk. Onlar bizden öldürdü biz de onlardan öldürdük. Şimdi bizi assan bize ağır gelmez. Fakat sen bizi onlarla bir yaptın. Sürdün. Bu ağırımıza gittiği için sana

²⁹⁰ Aybars, **a.g.e.** s. 193

²⁹¹ Mumcu, **a.g.e.** s. 202

²⁹² Ferzende Kaya, **Mezopotamya Sürgünü (Abdülmelik Fırat'ın Yaşam Öyküsü)**, Anka Yayınları, İstanbul, 2003, s. 48 - 49

²⁹³ Kaya, **a.g.e.** s.50-51

²⁹⁴ Kaya, **a.g.e.** s. 53

geldik. Mustafa Kemal ise Hatip Bey'e: Hatip Bey, sen akıllı bir adamsın. Bir insan ki milletine haindir. Ondan bir hayır gelmez. Hadi şimdi git.²⁹⁵

İsyan doğu illerinden birçok aşiret ve kişinin sürgünü sürecini de başlatmıştır. Bozganlı Rüştü, Hüseyin, Sıhhiye Kâtibi Niyazi, Fakih İlyas, Emekli Binbaşı Kasım Muğla'ya sürgün edilmişlerdir.²⁹⁶ Birçok aile de İzmir, Aydın, Saruhan, Antalya ve Bursa'ya sürülmüştür. Sürülen isimlerden önde gelenleri şunlardır: Abdülislam oğlu Refet Bey, Aveneli Ahmet Ağaoğlu, Andülkadir Bey, Kerhli Mehmet Ağa, Hasilili Hacı Mehmet, Muharremzade Mehmet Bey, Hacı Hamit Efendizade, Eşref Bey, Ganizade Doktor Cevdet, Reşat Bey, Cerciszade Abdülkerim Bey, Nakipzade Bekir Sıtkı Bey, Nakipzade Osman Sıtkı, Halifezade Sait, Salih Ağa, Cemilpaşazadelerden Kasım, Ömer, Memduh, Bedri, Fikri ve Muhittin Beyler, Şamrahlı Mahmut Bey, Arif Efendizade Nedim ve Edip Beyler, Emin Ağa, Koğlu Hasan, Derikli İlyas, Hevedanlı Rıfat Beyler.²⁹⁷

Şeyh Sait isyanı sanıklarının yargılanmaları sürecinde yargıçlar ve Süreyya Bey, Cumhurbaşkanı ve Başbakan'a yolladıkları raporda sebep ve etkileri dolayısıyla yörenin sosyal durumu ve bazı derebeyi zorbalara hakkında bilgi verilmiş, bölgedeki feodal yapının mutlaka ortadan kaldırılmasını önermişlerdir. Mahkeme heyeti bu raporunda suçları tespit edilemeyenlerin hüviyetlerine bakılmadan bölgeden uzaklaştırılmalarının önemine değinmiştir.²⁹⁸

Sürgün edilen kişilerin bir yerde toplu olarak yerleşmelerine izin verilmemiştir. Genellikle dağınık bir şekilde yerleştirilmelerine dikkat edilmiştir. Ayrıca sürgün ailelerin memleketlerine dönmelerine de izin verilmemiştir. Ancak zaman zaman bazı istisnalar yapılmış ve bazı kişilerin sürgün mıntıkası dışındaki akrabalarına kısa süreli ziyaretler yapmalarına izin verilmiştir.²⁹⁹ Ayrıca sürgüne gönderilen bazı resmi görevlilerin sürgün mahallinde görevlerini sürdürmelerine de izin verilmiştir. Örneğin Şeyh Sait isyanından sonra sürgüne gönderilen Ahmet

²⁹⁵ Mumcu, a.g.e. s. 173

²⁹⁶ Karerli, a.g.e. s. 157

²⁹⁷ İsmail Beşikçi, **Resmi Tarih Tartışmaları - 6, Resmi Tarihte Kürtler**, Özgür Üniversite Yayınları, İstanbul, 2009, s. 330

²⁹⁸ Aybars, a.g.e. s. 197

²⁹⁹ Aybars, a.g.e. s. 343

Mümtaz Cizrelioğlu'nun sürgün yeri olarak Konya'da hakimlik yapmasına izin verilmiştir. Sürgünlerin kaldıkları yerlerde iş yeri açmalarına da izin verilmiştir.³⁰⁰

Dönemin İngiliz Büyük elçisi bu süreçte doğudan batıya 20 bin civarında kişinin sürülmüş olabileceğini belirtirken, The Times ise 150 tanınmış aile, bunun da beş veya altı bin kadın, erkek ve çocuğa tekabül edeceğini belirtmiştir.³⁰¹ Başka bir kaynak Şeyh Sait isyanı sırasında 500 ailenin sürülmüş olabileceğini kaydetmektedir.³⁰² Rakamlar arasında ciddi farkların olması, dönemin koşullarında zorunlu iskana sevk edilenlerin düzenli kayıtlarının tutulmaması ile ilgilidir. Ayrıca söz konusu dönemde bazı kişi ve çevreler tarafından abartılı propaganda metinlerinin hazırlanmış olması da rakamlar arasında dengesizliğin bir nedeni olabilir. Örneğin bu tür bir abartılı propaganda raporunda, 1926 - 1927 kışında 13 bin kişilik nüfusa sahip 200 köyün yerle bir edildiği, 1925 - 1928 arasındaki dönemde yaklaşık 10 bin yerleşim yerinin yok edildiği, 15 binden fazla insanın katledildiği ve yarım milyondan fazla insanın da göçe zorlandığını, yaklaşık 200 bin kişinin de kaybolduğu iddia ediliyordu.³⁰³

İsyandan sonra sürgüne gönderilenler 7 Mayıs 1928 tarihinde kabul edilen 1316 sayılı " Şark Mıntıkasında Muayyen Vilayet ve Kazalarda Ceraim Takibatı ile Cezaların Tecili" adlı kanun ile affedilmişlerdir. Bu kanuna göre;

9 Mayıs 1928 tarih ve 1239 numaralı kanunun ikinci maddesine fıkartı atıye tezyil edilmiştir: Diyarbekir, Elaziz, Van, Bitlis, Hakâri, Mardin, Urfa, Siirt, Bayazıt ve Malatya vilâyetleri ile Besni, Hınıs, Kiğı kazalarında işbu kanunun tarihi neşrine kadar efrat tarafından ika olunan cürüm ve kabahatlarla maznun veya hali firarda bulunan mahkûmin haklarındaki takibatın icrası veya hükümlerin infazı tecil edilmiştir.³⁰⁴

Ancak bu kişilerin çoğu 1935 yılında tekrar sürgüne gönderilmiştir. İkinci sürgün güzergâhı Bulgaristan sınırındaki Vize ilçesi olmuştur. "³⁰⁵

³⁰⁰ Aybars, **a.g.e.** 343 - 344

³⁰¹ Van, Bruinessen, **Kürdistan Üzerine Yazılar**, s. 166, McDowall, **a.g.e.** s. 277

³⁰² Ahmet Kahraman, **Kürt İsyancıları, Tedip ve Tenkil**, Evrensel Yayınları, İstanbul, 2004, s. 210

³⁰³ McDowall, **a.g.e.** s. 278

³⁰⁴ **Resmi Gazete**, No: 1316, S. 902, 30 Mayıs 1928, s. 5243

³⁰⁵ Kaya, **a.g.e.** s. 55-58

2.1.2. 885 Sayılı İskân Kanunu Çerçevesinde Yapılan Sürgünler

1925 yazında Şeyh Sait isyanının bastırılmasından sonra hükümetin birçok kanun ve kararlar benzer isyanların ve toplumsal hareketlerin önüne geçmek için bazı önlemler almıştır. 1926 yılında kabul edilen 885 numaralı kanun önemli iskân kanunlarından ilkidir. Ancak bu kanundan önce 28 Kasım 1925'de kabul edilen "Mahalli İskânlarını Bilamezuniyet (izinsiz) Değiştiren Muhacir ve Mültecilerle Aşair Hakkında Kanun"un birinci maddesine bakmakta fayda vardır: Bu kanunun birinci maddesinde:

"Gerek kendi arzularıyla ve gerek bir zaruret veya muahede dolayısıyla Türkiye'ye gelip kabul edilen ve bundan böyle gelecek olan mübadil veya gayrimübadil bilûmum muhacir ve aşair (aşiretler) ve mülteciler hükümetçe gösterilmiş veya gösterilecek olan iskân mahallerinde beş sene müddetle oturmağa mecburdurlar. Bunlar vekâleti aidesinin müsaadesi lâhik olmadıkça hiç bir suretle iskân yerlerini terk edemezler. Muvakkaten berayi maslahat mahalli iskânlarından infikâkleri (ayrılmaları); oralarını terk mahiyetinde olmamak meşruttur. İskân mahallerini bu şerait hilâfına olarak terk edenler iade olunurlar".³⁰⁶

Bu kanun esasen yurt dışından gelecek göçmenler için hazırlanmışsa da "*bilimum muhacir ve aşair*" ifadesinden kanunun bazı aşiretleri de kapsadığı anlaşılmaktadır.

Bu kanun dışında 885 sayılı ve 1926 tarihli iskân kanunu son derece önemlidir.³⁰⁷ Bu kanun önemli ölçüde ülke dışından gelecek veya getirilmesi düşünülen kişilerin nerelere yerleştirileceğini konu almaktadır. Ayrıca kanun ülke sınırları içine alınacak kişileri kategorize etmektedir. Ancak biz konumuzun sınırları gereği bu yasanın ülke içinde bulunan nüfusa nasıl uygulandığına bakmakla yetineceğiz.

Bu kanunun üçüncü maddesinde "*...casusçuluklarından şüphe edilen kişi veya kişilerin ülke sınırlarından uzaklaştırılacağına*" yer verilmiştir. Kanunda her ne kadar casusluğundan şüphe edilenlerin ülke dışına çıkarılacakları belirtilmişse de,

³⁰⁶ TBMM Kanunlar Dergisi C. 4, No: 675, 28 Kasım 1925, s. 19

³⁰⁷ TBMM Kanunlar Dergisi, C. 4, No: 885, 31 Mayıs 1926, s. 948

birçok belgeden de anlaşıldığı üzere, bu gibi kişiler daha çok ülkenin iç kesimlerine sürülmüşlerdir. Bu durumla ilgili bir belge şöyledir:

Çorum ve Yozgat vilayetleri hududu üzerinde bulunan Aygar Dağı'nın sarp ve yolsuz mıntıklarında yaptıkları obalarda oturan 4875 hayvana malik ve Kürt ırkına mensup 440 nüfus insanın 885 numaralı kanunun üçüncü maddesine tevfikan münasip mahallerde iskânları dâhiliye Vekâleti'nin 19/ 12/ 931 tarih ve 14826 /5807 numaralı tezkeresiyle yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyeti'nin 3/ 1/ 932 tarihli içtimanda tasvip ve kabul olunmuştur.³⁰⁸

885 sayılı kanunla ilgili başka bir belgede;

"Seyit Han Çetesi'nin takibine memur kıtaatın harekâtından mezkûr çeteyi haberdar etmek suretiyle casusluk yaptıkları ve halen de Suriye'deki firarilerin hal ve hareketlerinden malûmattar oldukları cihetle casusluklarından şüphe edildikleri anlaşılan merbut cetvelde isimleri yazılı 18 şahıstan dokuzunun Çanakkale vilayetinin Ayvacık kazasına diğer dokuzunun da Bolu vilayetinin Gerede kazasına karı ve çocuklarıyla birlikte nakil ve iskânları; Dâhiliye Vekaleti'nin 20/ 4/ 932 tarih ve 17995/ 9794 numaralı tezkeresiyle yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyeti'nin 27/ 4/ 932 tarihli içtimanda tasvip ve kabul olunmuştur.³⁰⁹

Bu belgede 885 sayılı kanun gereği casusluk ettiklerinden şüphelenilen kişilerin hükümet kararı ile sürgün edildikleri anlaşılmaktadır. Burada dikkati çeken bir husus, bir şekilde suçlu olduklarından şüphe edilenlerin mahkeme kararı olmadan, hükümet kararı ile sürgün edilebilmeleridir. Ayrıca, suçlu olarak görülenlerin, ailelerinin de aynı cezaya çarptırılmış olmaları da dikkati çekmektedir. Başka bir belgede "Sason ve Mutki mıntıkasında evleri dağılık olan ve eşkıyaya yataklık etmek suretiyle memleketin asayişini bozmaya yeltenen 350 ev halkının 885 sayılı kanunun 3. maddesine göre Trakya'ya iskânlarının onaylandığı" belirtiliyordu.³¹⁰

Atatürk Dönemi'ndeki iskân faaliyetlerinin önemli bir kısmının göçebelik hayatının ortadan kaldırılması ve toplu yerleşmenin sağlanması, feodal yapılanmanın ortadan kaldırılması hedefine de yönelik olduğunu belirtmek gerekmektedir. 885

³⁰⁸ BCA, FK. 030.0.18 YN. 01.02.25. 2 s. 1

³⁰⁹ BCA, FK. 030.0.18 YN. 01.02.28.32 s.1

³¹⁰ BCA, FK. 030. 0.18 YN.01.02.39.62 s.13

sayılı İskan Kanunu da salt cezai yaptırımlar için kullanılmamıştır. 1933 tarihli bir belge bu konudaki düşüncemizi desteklemektedir:

Eski Artvin vilayeti dahilinde göçebe bir halde bulunan Hemşinli 89 ailenin göçebelikten kurtarılabilmesi için 885 sayılı kanunun üçüncü maddesine göre iç vilayetlere iskanları; Dahiliye Vekilliğinin 16/ 10/ 933 tarih ve 9156/ 4616 sayılı tezkeresi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 5/ 11/ 933'te kabul olunmuştur.³¹¹

885 sayılı kanun ile ulus devlet projesinin tamamlanmasının da hedeflendiği anlaşılmaktadır. Yine bir belgede;

Tokat vilayetinin Pazar nahiyesine bağlı mübadil Rumlardan kalan Gerdikan ve Sarıtarla köylerine 885 numaralı kanunun 3. 6 ve 9. maddelerine göre 50 hanede 207 kişiden ibaret Gaygel Türk aşireti efradının iskanları ve ilişik listede yazılı 74 hanede 391 kişiden ibaret Bazikli Kürt aşiretinin Tokat vilayeti dahilindeki Türk köylerine serpiştirilme sureti ile yerleştirilmeleri Dahiliye vekilliğinin 3/ 9/ 933 tarih ve 3943 sayılı tezkeresi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 5/ 11/ 933 tarihinde kabul edilmiştir.

³¹²

Belgeye göre, söz konusu 885 sayılı kanunun 3, 6 ve 9. maddelerine göre yapıldığı belirtilmiştir. Bu yasanın 3. maddesi "göçebe ve casusluk faaliyetlerinden dolayı kişilerin yerlerinin değiştirilebileceğini" belirtmektedir. Aynı kanunun 6. ve 9. Maddelerinde ise "göçebe yaşam süren aşiretlerin iskanı durumunda kendilerine iskan edilecekleri bölgede belirli koşullarda, toprak, emlak veya alet edevat yardımlarının yapılacağı" belirtilmektedir. Belgede, adı geçen Kürt aşiretinin Türk köylerine "serpiştirilmek suretiyle" yerleştirilmesi ifadesi dikkat çekmektedir. Bu da iskân uygulamalarının, ulus devlet projesi kapsamında bir amaca da hizmet ettiğini, göstermektedir. Cumhuriyet dönemi resmi belgelerinin çoğunda Osmanlı dönemindeki iskân uygulamaları eleştirilmiştir. Bu eleştiri noktalarından biri de iskân edilenlerin toplu bir şekilde bir yerde iskân edilmeleridir. Bununla ilgili Dâhiliye Vekili imzalı ve Riyaseti Cumhur Kâtibi Umumiliği'ne gönderilen bir raporda:

"...şimdiye kadar muhtelif tarihlerde Anadolu'nun muhtelif yerlerine serpiştirildiği anlaşılan Türklüğe yabancı bazı unsurların hükümet eliyle yerleştirildikleri iskân sahalılarında toplu blok halinde kalmış olmaları harsi ve medeni hiçbir kıymeti

³¹¹ BCA, FK. 030. 0.18 YN.01.02.40.78 s. 2

³¹² BCA, FK. 030. 0.18 YN. 01. 02.41. 81 s.11

olmayan dillerini bu güne kadar muhafaza etmelerine sebep olmuş; Türklüğe temessüllerini geciktirmiş ve güçleştirmiştir. Bu tür örneklerin bir daha yaşanmaması için maddi, iktisadi, harsi ve inzibati tedbirlerin alınması gerekmektedir."³¹³

Bu belge, Osmanlı dönemi zorunlu iskân veya sürgün siyaseti uygulamasını eleştirmesi dışında, Cumhuriyet dönemindeki sürgün siyasetinin temel hedeflerinden birinin "ulus devlet" anlayışını tesis etmek olduğunu göstermektedir.

2.2. İzmir Suikast Girişimi (1926)

Cumhuriyetin ilk yıllarının önemli bir özelliği, Kurtuluş Savaşı döneminde silah arkadaşlığı yapmış olan lider kadronun kendi içinde bölünmeler yaşamasıdır. Bu bölünmelerin en önemlilerinden biri Halifeliğin kaldırılmasından bir süre sonra Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasıdır. Bu partinin bünyesinde eski İttihatçılar da yer almıştır. Ancak bu parti girişimi travmatik bir tecrübe ile sonuçsuz kaldı.

Cumhuriyet'in ilk üç yılında atılan devrim adımlarına karşı bazı çevreler ülke genelinde çeşitli propagandalar yapmaya başlamışlardır. Bu gizli propagandalar veya benzer faaliyetlerde bulunan kişi ve kişiler polis tarafından sıkı bir gözetim altına alınmıştı.³¹⁴

İzmir Suikast tertibi Mustafa Kemal'in 1926 yazında Batı Anadolu'da yaptığı bir seyahat sırasında ortaya çıkmıştır. O sırada Mustafa Kemal Balıkesir'deydi. Hükümet Mustafa Kemal'in İsmet Paşa'ya gönderdiği telgrafla suikast girişiminden haberdar olmuştur.³¹⁵ Suikast girişimi Mustafa Kemal'in 17 Haziran günü İzmir'e yapacağı seyahati ertelemesi üzerine, suikast girişimi içinde yer alan Giritli Şevki'nin durumdan kuşkulması ve Vali Kazım Paşa'ya durumu ihbar etmesi üzerine ortaya çıkmıştır. İhbar üzerine yapılan operasyonda Ziya Hurşit Gaffarzade Oteli'nde, Laz İsmail ve Gürcü Yusuf Ragıppaşa Oteli'nde, Çopur Hilmi ise kardeşinin Karşıyaka'daki evinde basılarak ellerindeki mühimmatla birlikte yakalanmışlardır.³¹⁶

³¹³ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, IV- 9- 57- 36- 3

³¹⁴ Aybars, a.g.e. s. 295

³¹⁵ İnönü, a.g.e. s. 472

³¹⁶ Turgut, a.g.e. s. 442

Suikastın ortaya çıkmasından sonra, hükümet konumu itibarıyla Ankara İstiklal Mahkemesini yetkili kılmıştır. Mahkeme 17 Haziran 1926 tarihinde İzmir'e hareket etmiştir. Ankara İstiklal Mahkemesi Afyon mebusu Ali (Çetinkaya) başkanlığında kurulmuştur. Diğer üyeleri şunlardı: Gaziantep mebusu Kılıç Ali, Aydın mebusu Dr. Reşit Galip, Yedek üye Rize mebusu Ali (Zırh) ve savcı Denizli Mebusu Necip Ali (Küçüka).³¹⁷

İzmir Suikastı davasının sanıkları Mustafa Kemal'i öldürmek ve hükümeti bir darbeyle devirmek, gerici bir siyasal düzen kurmakla suçlanıyorlardı. İzmir Suikast davası ilki İzmir'de diğeri de Ankara'da olmak üzere iki ayrı evrede tamamlanmıştır. Davanın İzmir evresinde suikast sanıkları yargılanmış ve suçlu bulunanlar cezalandırılmıştır. Ankara evresinde ise cumhuriyeti yıkmaya yönelik olay ve girişimlerin yargılanması yapılmıştır. Bu evredeki yargılamanın çerçevesi giderek genişlemiş TPCF üyeleri ve eski İttihatçıları da kapsamıştır.³¹⁸

İzmir Suikastı olayından sorumlu kişilerin başında gelen isimler şunlardır: Sabık Laistan Mebusu Ziya Hurşit, Laz İsmail, Laz Yusuf, Sarı Efe namı ile Edip, Giritli Şevki Kaptan, Çopur ve Köse namıyla bilinen Hilmi, Saruhan Mebusu Abidin Bey.³¹⁹ Ancak suikast çerçevesinde yapılan soruşturmalar sonucunda çok sayıda kişi tutuklanmıştır. Tutuklananlar arasında Kazım Karabekir'de vardı. Haklarında tutuklama kararı çıkarılan Rauf Orbay ve Dr. Adnan Adıvar ise yurt dışında bulunuyordu.³²⁰

Sanıkların açık yargılanmaları 26 Haziran 1926 tarihinde başlamıştır. Duruşma için İzmir'de Elhamra Sineması'nın salonu ayarlanmıştır. Yargılama Savcının iddianamesini okumasıyla başladı. İddianamede özetle, tutuklu kişilerin bir darbe ile cumhuriyet hükümetini devirmek ve Reiscumhur Mustafa Kemal'i öldürmeyi hedefledikleri belirtiliyordu. Suikastçıların eylemlerini öncelikle Ankara'da gerçekleştirmek istedikleri ve bu amaçla Ziya Hurşit, Laz İsmail ve Gürcü Yusuf'un Şükrü Bey'den aldıkları maddi yardımla Ankara'ya geldiklerini ve orada TPCF Genel Merkezi olan binada misafir olarak kaldıklarını ve daha sonra Şükrü

³¹⁷ Yaşar Şahin Anıl, **Mahkeme Tutanaklarına Göre İzmir Suikastı Davası**, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 141 - 142

³¹⁸ Anıl, **a.g.e.** s. 144 - 145

³¹⁹ İnönü, **a.g.e.** s. 473

³²⁰ Anıl, **a.g.e.** s. 148

Bey'in evinde yapılan toplantıda Mustafa Kemal'i öldürmek için Arif Bey'in Çankaya yolu üzerindeki evinin bulunduğu bölgeyi seçtiklerini belirtmiştir. Suikast için ayrıca BMM'nin bulunduğu bölgede de araştırma yapıldığının anlaşıldığı belirtilmiştir. Benzer bir araştırmanın Bursa'da da yapıldığı ancak burada da bir karara varılamaması üzerinde İzmir'in Kemeraltı Caddesi üzerinde bulunan Gaffarzade Oteli'nin altındaki berber Nuri'nin dükkânında saklanacak olan Ziya Hurşit, Laz İsmail ve Gürcü Yusuf'un Gazi'yi silah ve bomba kullanarak öldürmeyi planladıklarını aktarmıştır.³²¹

Yargılamalar suikast girişiminin birinci dereceden sorumluları ile başlamıştır. Yapılan sorgulamada Ziya Hurşit, Laz İsmail ve Gürcü Yusuf iddianamedeki suçlamaları kabul etmişlerdir. Çopur Hilmi, Sarı Efe Edip, Baytar Rasim ve Abidin Beylerin sorgusuyla devam etmiştir. Birinci dereceden sanık olanların sorgusundan sonra diğer sanıkların sorgulamaları devam etmiştir. Bunlardan Ordu mebusu Faik Bey sorgu sırasında suikast girişiminden Rauf Orbay, Kazım Karabekir ve Refet Paşa'nın haberinin olduğunu belirtmiştir.³²² İzmit mebusu Şükrü Bey ve Arif Bey sorgu sırasında kendilerine yöneltilen suçlamaları reddetmişlerdir.³²³

TPCF mensuplarından davaya 27 mebus dahil edilmiştir. Bunlardan altısı hakkında idam kararı verildi.³²⁴ Kazım Karabekir, Cafer Tayyar, Ali Fuat, Refet ve Mersinli Cemal paşalar ise cumhurbaşkanının özel isteğiyle beraat ettirilmişlerdir.³²⁵ Şükrü Bey, Sarı Efe Edip, Albay Arif, Abidin Bey, Hafız Mehmet, Halis Turgut, İsmail Canbulat, Ziya Hurşit, Çopur Hilmi, Laz İsmail, Gürcü Yusuf, Baytar Rasim ve Rüştü Paşa hakkında idam kararı verilmiştir. İdam hükümleri 13 Temmuz'u 14 Temmuz'a bağlayan gece yarısından sonra gerekli resmi işlemlerin yapılmasından sonra uygulanmıştır. Firari olan Abdulkadir ve Kara Kemal ise gıyaben idama mahkum edilmişlerdir. Kara Kemal'in yeri kısa bir süre sonra polis tarafından tespit edilince, yakalanacağını anlayan Kara Kemal intihar etmiştir. Abdülkadir de bir süre sonra yakalanarak idam edildi.³²⁶ Halis Turgut ve İsmail Canbulat'ın idamları ilginç bir şekilde cereyan etmiştir. Mahkeme kararı ilk açıkladığı zaman bu iki kişiyi 10'ar

³²¹ Aybars, **a.g.e.** s. 308 - 309

³²² Aybars, **a.g.e.** s. 310

³²³ Anıl, **a.g.e.** s. 158 - 159

³²⁴ İnönü, **a.g.e.** s. 475

³²⁵ Tuncay, **a.g.e.** s. 168

³²⁶ Turgut, **a.g.e.** s. 322

sene küreğe mahkûm etmiştir. Son savunmaları istendiğinde ise, verilen cezaya itiraz eden Halis Turgut ve İsmail Canbulat, bu defa kürek cezası yerine idamla cezalandırılmışlardır.³²⁷ Sürmeneli Vahab'ın Ceza kanununun 58. Maddesinin "bir ittifakı hafî teşkil olunup da ol ittifaka muharrer fesadın esbabı icraiyesini tehiye zımmında teşebbüs olunmuş bir fiil ve tedbir tebeyyün etmeyip, yalnız icrasına karar verilmiş olmaktan ibaret bulunursa o halde dahili ittifak bulunan kimseler de muvakkaten kalebend kılınır" diye muharrer fırkai mahsusasına tevfikan 10 sene kalebentliğe ve 10 Temmuz 1926 tarihinden itibaren mevkiî meriyete yaz olunan yeni Ceza Kanunu'na göre bu kalebentliğin muvakkat nefy'e (sürgüne) tahviline ve mahalli menfasının (sürgün yerinin) Konya olarak tayinine karar verilmiştir.³²⁸

İzmir suikastını hazırlayan sanıkların İzmir'de İstiklal Mahkemesi'ndeki yargılamaları yapıp kararlar verildikten sonra İstiklal Mahkemesi Ankara'ya dönmüş ve çoğu eski İttihat ve Terakki Fırkası ileri gelenleri olan sanıkların duruşmasına 2 Ağustos 1926 tarihinde Ankara'da başlanmıştır.³²⁹ Bu duruşmalar İzmir'deki yargılamalara göre daha çok siyasiydi ve tutukluların, suikast ile olan doğrudan veya dolaylı bağları dışında, rejime olan sadakatleri sorgulanmıştır. Bu durum Müddeiumumî'nin iddianamesinden de açıkça anlaşılmaktadır. Müddeiumumî iddianamesinde suikast girişimini şahsî bir garz duygusundan öte mevcut hükümeti devirmek ve akabinde İttihatçılardan oluşan bir yeni hükümet kurulması olduğunu belirtmiştir.³³⁰ Mustafa Kemal de suikast girişimi ile ilgili yaptığı konuşmalarda, olayın kendi şahsından ziyade, rejime yönelik olduğunu belirtmiştir.³³¹ Özoğlu'ya göre, dava sürecinde Ankara evresini İzmir'den ayıran iki hedef vardı. Birincisi hükümetin iradesine boyun eğmeyi reddeden ve bu haliyle potansiyel bir tehlike olarak kabul edilen İTC ileri gelenlerini bertaraf etmektir. Böylece, aklından hükümetin otoritesine meydan okumayı geçirebilecek diğer alt kademe İTC mensuplarını caydıracak bir nirengi olsun isteniyordu. İkincisi, daha alt

³²⁷ Alkan, **a.g.e.** s. 81

³²⁸ Hakan Özoğlu, **Cumhuriyetin Kuruluşunda İktidar Kavgası: 150'likler, Tahrir-i Sükûn ve İzmir Suikastı**, (Çev. Zuhâl Bilgin), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 183, Ayrıca bkz. Turgut, **a.g.e.** s. 478 - 479, Aybars, **a.g.e.** s. 321

³²⁹ Azmi Nihat Erman, **İzmir Suikastı ve İstiklal Mahkemeleri**, Temel Yayınları, İstanbul, 1971, s. 168

³³⁰ Erman, **a.g.e.** s. 169

³³¹ Mustafa Kemal Atatürk, **Söylev ve Demeçler**, C. III, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1997, s. 119 - 120

kademeden bazı eski İTC mensuplarının da bulunduğu mahkeme, İTC'nin iç işleyişi hakkında malumat almak, daha önceki dönemlerde ulaşamadığı gizli bilgilere erişmek istiyordu.³³² Falih Rıfki Atay, daha sonraları bu konu ile ilgili olarak şunları yazmıştır: "...eski Maliye Bakanı Cavit Bey'in eli cepte konuşmak eski bir âdeti idi. Birçok fotoğrafında da böyle çıkmıştır. Belki farkında olmadan eli cepte mahkeme reisi Ali Bey'in karşısına çıkınca, Ali Bey Cavit'e hakaret etti. Bu hakarete, eski bir geri ittihatçının, eski bir ileri ittihatçıya karşı kininin köpürdüğünü hissediyordum."³³³

Bu yargılamalar sonucunda ise Sabık Maliye Nazırı Cavit, Dr Nazım, Ardahan mebusu Hilmi ve Nail Bey'in idamına karar verilmiştir. Sanıklardan Vehbi (İTC sorumlu sekreteri), Hüsnü (İTC sorumlu sekreteri), İbrahim Ethem (İTC sorumlu sekreteri), Hüseyin Rauf (sabık başvekil ve İstanbul mebusu) ve Rahmi (sabık İzmir Valisi) Ali Osman (kayıkçılar kâhyası), Salih Reis (hamallar kahyası) Beylerin sözü edilen Ceza Kanunu'nun 55. ve 56. maddelerinde bildirilen eylemlerden birini yerine getirmek amacıyla iki veya daha çok kişi aracılığıyla gizli bir birlik oluşturup, birlikte düzenlenen suçların yerine getirilmesi kararlaştırıldıktan sonra, başka icra esbabı hazırlanması zımında bazı fiiller ve tedbirlere dahi teşebbüs olunursa o ittifakta bulunan kimseler yaşam boyu "kalebend" olunur. Eğer öyle bir birleşme hakkında, bir şekilde usçun nedenini hazırlamak için girişilmiş eylemi kastetmiyor ve ancak yalnızca yapılması için sözleşilmiş bulunuluyorsa, o halde birleşime katılanlar geçici olarak "kalebend" olunur. Diye yazılı olan 58. Maddenin 2. Fıkrasına dayanarak 10'ar yıl süreyle kalebend edilmelerine karar verilmiştir.³³⁴ Bu yargılamalarda Ali Osman'ın, 10 yıl kalebend edilmesine karar verilmiştir. Sürgün cezasına çarptırılanlardan Vehbi Çankırı'da, Hüsnü Niğde'de, İbrahim Ethem Kastamonu'da, Ali Osman Sürmene'de, Salih Reis Malatya'da cezalarını çekeceklerdi.³³⁵

Sorgu sırasında sık sık "suikast planının arkasında ki beyin" olarak suçlanan Rauf Bey'in idama mahkûm edilmemiş olması ilginçtir. Bazı yazarlar, mahkemenin

³³² Özoğlu, **a.g.e.** s. 184

³³³ Atay, **a.g.e.** s. 441

³³⁴ Feridun Kandemir, **İzmir Suikastının İcyüzü**, C. II, Ekicigil Yayınları, İstanbul, 1955, s. 118, Ayrıca bkz. Özoğlu, **a.g.e.** s. 187, Anıl, **a.g.e.** s. 197,

³³⁵ Aybars, **a.g.e.** s. 322

milli hareketin önemli üyelerinden biri olan Rauf Bey'i idama mahkûm etmekten belli bir tedirginlik duyduğunu kaydetmektedirler.³³⁶ İsmet İnönü anılarında, Rauf Bey'in suikast olayı sezmiş olabileceğini, ancak Rauf'un böyle bir tertip içinde bizzat bulunmuş olduğuna hiçbir zaman inanmadığını belirtmektedir.³³⁷ Rauf Orbay anılarında konu ile ilgili şunları yazmıştır:

"...Londra'da bulunduğum bir sırada Cumhurreisine karşı İzmir'de tertiplenen suikast teşebbüsünde "müşevvik bulunduğum tahakkuk ettiğinden" benim gidip İstiklal Mahkemesi'ne teslim olmam lüzumu bildiriliyordu. Hâlbuki bahis konusu olan İzmir hadisesinden aylar evvel, Ankara'da vukua gelmek üzere olduğu sonraları yayımlanan muhakeme zabıtlarında görüldüğü gibi, Erzincan mebusu Sabit Bey'in beni durumdan haberdar etmesi üzerine, bizzat müdahalem ile tatbik sahasına çıkarılmadığı yine aynı İstiklal Mahkemesince ilan ve bu yüzden de Sabit Bey alenen tebrik edilerek sorumsuz sayılmıştır. Öyle iken, aynı mahkeme beni on sene sürgün cezasına mahkûm ediyor... Bu nasıl bir mantık ve adalet anlayışıdır ki, şayet varsa bir suikast teşebbüsünü haber alıp bana da haber veren Sabit Bey'i tebrik ile serbest bırakır da, bu teşebbüsün tatbik sahasına konmamasını temin eden beni, on seneye mahkûm eder?"³³⁸

İzmir Suikast davası sonucunda verilen sürgün kararları, doğrudan cezai bir yaptırım sonucunda gerçekleşmiştir. Dava neticesinde verilen kararlar dönemin Türk Ceza Kanunu'nun ilgili maddelerine dayandırılmıştır.

2.3. Bazı Eşhasın Şark Menatıkından Garp Vilayetlerine Nakillerine Dair Kanunun Kabulü ve Uygulanışı

885 sayılı İskân Kanunu'nun ilanından bir yıl sonra 10 Haziran 1927 tarihinde 1097 sayılı başka bir kanun ilan edildi. Bu kanun "*Bazı Eşhasın Şark menatıkından Garb Vilâyetlerine Nakillerine Dair Kanun*" adı ile çıkmıştır.³³⁹

Kanunun birinci maddesinde idari ve toplumsal sebeplerden dolayı şark idare-i örfiye bölgesi ile Bayezit vilayetinden³⁴⁰ 1400'e kadar şahsın aileleriyle 80 asi ailesinin ve ağır ceza mahkûmlarının batı illerine nakli için hükümete izin verilmiştir.

³³⁶ Özoğlu, a.g.e. s. 187

³³⁷ İnönü, a.g.e. s. 476

³³⁸ Orbay, a.g.e. s. 388

³³⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, 76. Birleşim, C. 33, s. 153 - 276

³⁴⁰ Bugün Ağrı'ya bağlı Bayezit ilçesi.

İkinci maddede nakil işleminin 1927 Ağustos ayının sonuna kadar devam edeceği belirtilmiştir. Nakledilen kişilerden ziraatla uğraşanların aileleri Kasım ayının sonuna kadar oturdukları yerde kalabilirler. Sekizinci maddede belirtilen tasfiye muamelesinin sonuna kadar bu ailelerden bazılarının memleketlerinde kalmaları için izin verme yetkisi İcra Vekilleri Heyetine aittir.

Üçüncü maddede nakledilenlerden muhtaç durumda olanlar mahalli müretteblerine kadar hükümet tarafından nakil ve yolda ve iskân muamelelerinin sonuna kadar naklolundukları mahallerde iâşe olunurlar. Dönemin İngiliz Büyükelçisi Sir George Clerk hükümetine gönderdiği bir raporda, bu maddenin uygulanmadığını belirtmiştir. Clerk'e göre, zorunlu göçe tabi tutulanların nereye gönderileceklerine dair hiç bir bilgi verilmiyor ve fakir olanların kaç tanesinin iskân bölgesine ulaşabildiği merak konusudur."³⁴¹ Clerk'in iddiasının ne kadar doğru olduğu şüphesiz ki tartışılabilir. Ancak dönemin ulaşım şartlarında iskâna tabi tutulan kişilerin, sevk edilmeleri sürecinde ciddi sorunlar yaşamış oldukları tahmin edilebilir.

Örneğin 1936'da Celal Bayar tarafından hazırlanan Şark Raporu'nda, Artvin'den Yozgat'a nakil edilen bir halk kütesinin, Türkçe konuştukları ve halis Türk oldukları anlaşıldıktan ve mühim kayıplar verdikten sonra tekrar eski yerlerine iade edildiği belirtilmektedir.³⁴² Bu rapor, iskân sürecinde bazı aksaklıkların yaşandığını göstermektedir.

Dördüncü maddede; varlıklı olsun veya muhtaç olsun tüm nakledilenler iskan edildikleri mahallerde borçlanma kanununa uygun bir şekilde iskan olunurlar. Ancak tasfiye neticesine intizar istidadında bulunanların iskânlarından sarfi nazar olunur. (vazgeçilir)

Beşinci maddede, nakil ve iskân edilenler hükümetin garp vilayetlerinde gösterdiği mıntikalarda ikametgâh tesisine mecbur olup iskân mahallerini terk mahiyetinde olmamak üzere seyahat etmekte tamamen özgürdürler. Ancak birinci maddede zikredilen bölgelere geri dönüş ve oralara seyahat edemezler. Buna uymayanlar hakkında Türk Ceza kanununun 526. maddesi uygulanır.

³⁴¹ David McDowall, **Modern Kürt Tarihi**, Doruk Yayınları, Ankara, 2004, s. 277

³⁴² Celal Bayar, **Şark Raporu**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2006, s. 65

Altıncı maddede, mahkûmlardan İcra Vekilleri Heyetince nakil ve iskânlarına karar verilenler ceza müddetlerini bitirdikten sonra gayri mahkûmlar gibi aileleri ile birlikte iskân olunurlar ve bu gibi mahkûmların aileleri müddeti mahkûmiyetlerinin bitiminde naklolunurlar.

Sekizinci maddede, nakledilen kimseler araziden ve araziye tâbi olan müsakkafattan (ev, dükkân vb) maada mutasarrıfı oldukları bilûmum taşınamaz mallarını iki sene zarfında tasfiye etmek üzere tasarrufa devam ederler. Ancak bu müddetin sonuna kadar tasfiye yapmadıkları surette Hükümetçe emvali mezkûreleri bilmüzayede satılıp bedelleri kendilerine verilir.

1097 sayılı kanuna göre batıya nakledilen kimselerin geride bıraktıkları arazinin hazineye intikal edeceği, bu arazinin kıymeti hakkında bir rapor hazırlayarak İskan Müdürlüğü'ne vermeleri istenmiştir. Bu muamele sonucu oluşturan kıymet cetvelleri için gerekirse mahkemeye başvurabileceklerdi. Zorunlu iskana tabi tutulanların taşınabilir mallarını istedikleri gibi tasarruf etme hakları verilmiştir. İskân sürecindeki masraflar ise İskan Müdüriyeti Umumiyesi bütçesinden karşılanması kararı alınmıştır.

Bu kanun dışında, 12 Aralık 1927 tarihinde, "*1097 Numaralı Kanun Hükümünün Refine İcra Vekilleri Heyetinin Mezun Olduğuna Dair Kanun* kabul edildi.³⁴³ Bu kanunun görüşmeleri sırasında söz alan Şükrü Kaya;

"...geçen sene Büyük Millet Meclisinin verdiği salâhiyete binaen hükümetin gördüğü lüzum üzerine garba naklettiği vatandaşlardan bazılarının memleketine iadesi imkânını hazırlamaktadır. Çünkü o zaman ittihazı zaruri ve lüzumlu olan bu tedbirden bugün beklenen fayda hâsıl olmuştur. Bütün bu tedbirler orada tesis edeceğimiz normal ve sivil idarenin başlangıcıdır" diyerek kanunun kabul edilmesini istemiştir.³⁴⁴

1178 numaralı kanunun ilk iki maddesi şöyledir:

Birinci Madde - 1097 numaralı kanun mucibince batı illerine nakledilen şahıslardan Şeyh Sait vakası ve müteakip şiddet olaylarıyla bilfiil alâkadar olmayan ve nakil oldukları yerlerde olumsuz davranışları görülmeyenler hakkında mezkûr kanun hükmünün refine İcra Vekilleri Heyeti mezundur.

³⁴³ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre III, 14. Birleşim, C. 1, s. 85-86

³⁴⁴ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre III, 14. Birleşim, C. 1, s. 84

İkinci Madde - Mahallelerinde öteden beri şiddet, isyan ve zorbalık edenlerle aileleri ve garptaki mahalli müreffehlerinden firarla eşkıyaya katılan bu kanunun tarihi neşrinden itibaren üç ay zarfında dehalet etmeyen isyancıların aileleri hakkında 1097 numaralı kanun hükmü meridir.

Bunun dışında, 1097 sayılı kanun çerçevesinde batıya sürülen bazı kişilerin doğrudan hükümet kararı ile yerlerine iade edildiği anlaşılmaktadır. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal imzasıyla kabul edilen 1928 tarihli bir kararname şöyledir;

"1097 numaralı kanun mucibince garba nakledilen mahkuminden tecili takibat kanunundan istifade ile tahliye olunan eşhas ile yine bu kanuna tevfikan nakledilmiş olan merbut defterde isimleri münderiç 17 şahsın memleketlerine iadeleri Dâhiliye Vekâleti'nin 23/ 12/ 928 tarih ve 957 numaralı teskeresi ile yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyeti'nin 26 / 12/ 928 tarihli içtimanda tasvip ve kabul olunmuştur.

³⁴⁵

Gerek 1178 sayılı kanun ve gerekse hükümet kararları ile batı bölgelerine sürgün edilen ailelerin birçoğunun geri dönmesine izin verilmiştir. Şükrü Kaya'nın da açıklamalarından anlaşıldığı üzere, hükümet 1097 sayılı kanun ile bölgede güvenliğin sağlandığını ve amaca ulaşıldığını düşünmektedir. Ayrıca bu açıklamalar, 1097 sayılı kanun kapsamında uygulanan sürgün politikalarının en başta güvenlik amacına yönelik olduğuna işaret etmektedir.

2.4. TAKRİR-İ SÜKÛN DÖNEMİ BASIN DAVALARI VE SÜRGÜNLER

2.4.1. Cevat Şakir Kabaağaçlı (Halikarnas Balıkcısı)

Cevat Şakir Kabaağaçlı 17 Nisan 1880 tarihinde Girit'te dünyaya gelmiştir. Çocukluğunun ilk yılları Girit, Atina ve Büyükkada'da geçmiştir. Ortaöğrenimini Robert Koleji'nde tamamlayan Kabaağaçlı, Oxford Üniversitesi'nde Yakın Çağlar Tarihi bölümünde eğitim almıştır. 1913 yılında İtalya'da evlenen Cevat Şakir, 1914'de babasının ölümüne neden olduğu için 14 yıl hapis cezasına çarptırılmıştır. Yedi yıl ceza evinde kaldıktan sonra -verem hastalığına yakalandığı için- serbest bırakılmıştır.³⁴⁶

³⁴⁵ BCA, FK. 030.0.18 YN: 01.02.1.11 s. 9

³⁴⁶ Abdullah Acehan, **Sürgün Kalemler (1839- 2000)**, Siyasal kitapevi, Ankara, 2011, s. 141

1925 yılında Cevat Şakir, Sedat Simavi aracılığıyla Zekeriyya Sertel'le tanışmıştır. Kısa bir süre sonra Sertel'in yayımlamakta olduğu Resimli Hafta Dergisi'nde çalışmaya başlamıştır. Bu derginin 13 Nisan 1925 tarihli sayısında "Hüseyin Kenan" müstearıyla "*Hapishanede idama mahkûm olanlar bile bile asılmaya nasıl giderler*" başlıklı yazıyı yayımlamıştır. Yazı yayımlandıktan sonra İstiklal Mahkemesi, Başbakanlığa başvurarak derginin sahibi ve öykünün yazarı hakkında Takriri Sükûn Kanunu'na göre bir karar alınmasını önermiştir. Bunun üzerine 18 Nisan 1925 tarihinde toplanan Bakanlar Kurulu aşağıdaki kararı almıştır:

"...adı geçen yazarın "*Hapishanede idama mahkum olanlar bile bile asılmaya nasıl giderler*" başlığı altında çıkan hikayenin genel anlamı, şu sırada halkı askerlikten soğutmaya yönelik bir mahiyette ve seferberlik aleyhine bir kastı mahsus ile mahirane bir tarzda tertip edilmiş olması umumi efkarı karıştırmak güttüğü cihetle adı geçen gazete hakkında Takriri Sükun Kanunu'na uyarak bir karar alınması teklif edilmiştir. Keyfiyet İcra Vekilleri Heyeti'nin 18 Nisan 1925 toplantısında görüşülerek Takriri Sükûn Kanunu'nun ahkâmına muhalif görülmüş olan neşriyat hasebiyle Resimli Hafta Mecmuasının yayımının yasaklanması ile İstiklal Mahkemesine verilmesine karar verilmiştir.³⁴⁷

Bu arada Cevat Şakir'in ve Zekeriya Bey'in tutuklanmasına yol açan İstiklal Mahkemesi'nin kurulmasından kısa bir süre önce yayımlanan "*Hapishanede idama mahkûm olanlar bile bile asılmaya nasıl giderler.*"³⁴⁸ başlıklı yazının özeti ve bu yazıyı neden yazdığı ile ilgili Cevat Şakir'in görüşleri şöyledir: "...Yazı, Birinci Dünya Savaşı'nda birkaç asker kaçağının mahkemesiz asılmaları ile ilgiliydi. Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru asker kaçakları çoğalmıştı. Bunların bir kısmı dağlara sığınarak eşkıyalık yapıyorlardı. Bir cepheden bir başka cepheye trenle taşınan askerler, kendi köylerinin yanından geçerken bile trenden inemezlerdi. Vagonlardan atlayanlar olursa, diğer askerlerin bu gibi kişileri vurma hakkı vardı. Böylece ailelerinin yanından geçen askerlerin bir günlüğüne bile yakınlarını görme hakları yoktu. Ne var ki bu kesin emirlere ve tehlikeye rağmen birçok asker evlerini ziyaret etmeye çalışıyordu. Suriye cephesinde yıllarca savaşan birisinin Galiçya cephesine götürülürken hısım akrabasını görmeye kalkışması gibi tabii bir şey

³⁴⁷ Sadi Borak, **Halikarnas Balıkcısı ve Bir Duruşmanın Öyküsü**, Bilgi Yayınları, Ankara, 1982, s. 32

³⁴⁸ Cevat Şakir'in "Hüseyin Kenan" mahlası ile Resimli Hafta Dergisi'nde yayımlanan yazısının tam metni için bkz. Ek: 20

olamazdı. Fakat bu atlayanların bir kısmı köylerinden dağa kaçıyordu. Bir kısmı ise ailesi ile görüştüğten sonra, köylerine en yakın şehre gelip, oradaki askerlik şubesine teslim oluyorlardı. Bu durumda yine de emre itaatsizlik edildiğinden çeşitli cezalar alabiliyorlardı. Afyon köylerinden geçerken, o köylülerin köylüsü olup da bir iki yıl düşman karşısında çakmak çalmış birkaç delikanlı trenden kaçıp eşlerini ve çocuklarını bir iki gün dünya gözü ile gördükten sonra kendiliğinden gelip Afyon'daki askeri makamlara teslim olmuşlardı. Dağdaki kaçaklara ve kaçmayı tasarlayanlara ibret olsun diye bu delikanlılar mahkeme edilmeden hemen darağaçlarına çekildiler. Ancak ben bu yazıyı bu haksız idamları protesto etmek için değil, öleceklerini anlayan bu adamların ölüm karşısında gösterdikleri metaneti anlatmak için yazdım." ³⁴⁹

Bu sırada Cevat Şakir söz konusu yazıdan dolayı tutuklanmıştır. Ancak ne için tutuklandığı hakkında bir fikri yoktur. Tren istasyonunda Zekeriya Bey'le (Sertel) karşılaşan Cevat Şakir, Zekeriya Bey'e neden Ankara'ya gittiklerini sormuştur. Zekeriya Bey: "...*senin yazdığın şu idam edilen asker kaçakları ile ilgili hikâye için*" karşılığını vermiştir. Cevat Şakir'in bu cevap karşısında şaşırması üzerine Zekeriya Bey şöyle karşılık vermiştir: "*Senin yazdığın hikâyede bir şey yok ama aksi zamana rastladı. Onun için sorun yaptılar.*" ³⁵⁰ Zekeriya Bey'in olay karşısında yaptığı değerlendirme tutarlıdır. Çünkü 13 Şubat 1925'de başlamış olan Şeyh Sait İsyanı hala devam etmektedir. Yani ülkede olağanüstü bir durum hakimdir. Bu koşullarda Cevat Şakir'in yazısı beklenenden daha çok tepki çekmiştir.

Cevat Şakir ve Zekeriya Bey Ankara'ya doğru yola çıkarken, Cevat Şakir'in aksine Zekeriya Bey yaşananlar karşısında daha sakin ve umutlu davranmış ve yazıdan dolayı sert bir uyarı alacaklarını düşünmüştür. ³⁵¹ Ancak Ankara'ya ulaştıktan sonra gelişmeler pek de Zekeriya Bey'in beklediği gibi olmamıştır. Tutuklular Ankara'ya ulaştıktan bir süre sonra mahkeme karşısına çıkarılmışlardır.

³⁴⁹ Halikarnas Balıkcısı, **Mavi Sürgün**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2012, s. 60- 61

³⁵⁰ Halikarnas Balıkcısı, **a.g.e.** s. 56

³⁵¹ Halikarnas Balıkcısı, **a.g.e.** s. 58, Cevat Şakir Mavi Sürgün adlı eserinde, bu yazıyı basmadan önce Zekeriya Bey'i bu yazı hakkında uyardığını belirtmektedir. Yazının, dönemin koşullarında (Şeyh Sait İsyanını kastederek) sorun yaratabileceğini belirten Cevat Şakir'e Zekeriya Bey: "...amma da işkillisin. O yazıda Ankara'nın kuşkulanaacağı bir şey yok, olsaydı tabii basmazdım" demiştir. Halikarnas Balıkcısı, **a.g.e.** s. 67

Sanıkların yargılanması sırasında ilginç bir durum yaşanmıştır. Mahkeme başkanı (Kel Ali) sanıkların isim tespitini yaparken, Cevat Şakir'in Şakir Paşa'yı (*Şakir Paşa, Cevat Şakir'in babasıdır*) bir cinnet anında öldüren kişi olduğunu anlamıştır. Yıldız Sertel'e göre, İstiklal Mahkemesi üyeleri Şakir Paşa'nın yakın dostlarıydı. Bundan dolayı mahkeme başkanı sinirlenmiş ve elini Zekeriya Bey'e uzatarak "*beraber çalışacak başka adam bulamadın mı? Çıkın dışarı*" diye bağırmıştır. Mahkeme beş gün sonra yeniden toplanmak üzere dağılmıştır.³⁵²

Duruşma bittikten sonra mahkûmlar Cebeci Hapishanesine getirilmişlerdir. Mahkemenin birkaç gün sonra aldığı karar şöyleydi:

"Tahkikatın genişletilmesi hakkında başka istek olmadığını ve sanıkların söyledikleri dışında başka söyleyecekleri bulunmadığını söylemeleriyle muhakeme sona ermiştir. Gereği düşünüldü:

İstanbul'da çıkan Resimli Hafta Mecmuasının 14 Nisan 1341 tarih ve 35 numaralı nüshasının 6. Sayfasında ve "Hapishanede İdama Mahkum Olanlar Bile Bile Asılmaya Nasıl Giderler" başlığı ile yayımlanması kamuoyunun zihnini karıştırmayı amaçlar bir sureti mahirane tertip olunmuş olduğundan adı geçen gazetenin imtiyaz sahibi Zekeriya Bey ile makale sahibi Cevat Şakir Beylerin icray-ı muhakemeleri talebini havi 23 Nisan 1341 tarih ve 103 esas numaralı iddianamesiyle evrakı müteferrikası mahkemeye tevdi kılınmakla icra kılınan muhakeme neticesinde bu namdaki başlık altında yayımlanan hikayenin genel anlamı, şu sırada halkı askerlikten soğutmayı amaçlayan nitelikte görülmüş olduğundan Kanunu Ceza-i Umumi'nin 6. Maddesinin "t" fıkrası gereğince her ikisinin de üçer sene kalebent edilmelerine kati suretle yüzlerine karşı ve müttefikan karar verilmiştir."³⁵³

Cevat Şakir mahkemenin kararına sevindiğini kaydetmektedir. Kendisi bu durumu şu sözlerle ifade etmiştir: "Mahkeme Zekeriya ile beni üç yıl süresince kalebentliğe mahkûm etti. Birdenbire o görkemli mahkeme kurulunun omuzları üstünde kanatlar filizlenmeye başladı. O kanatlar hızla büyüyüp yükseldi. Kurulun her üyesi cankurtaran bir meleğe dönüştüler. Hatta sevincimi çok fazla belli etmemek için kendimi zor tuttum. Duyduğum mutluluk nedeniyle adamların boynuna sarılıp

³⁵² Yıldız Sertel, **Babam Gazeteci Zekeriya Sertel- Susmayan Adam**, Cumhuriyet kitapları, İstanbul, 2002, s. 127-130, Ayrıca, Zekeriya Sertel, **Hatırladıklarım**, Remzi kitapevi, İstanbul, 2000, s.131

³⁵³ Borak **a. g. e.** s. 66, 67; Ayrıca bkz. Tuncay, **a.g.e.** s.152

şapır şupur öpesim geliyordu." ³⁵⁴ Cevat Şakir'in bu sevinci, söz konusu yazıdan dolayı idam edileceklerini düşünmesinden kaynaklanmıştır.

Mahkeme kararının açıklanmasından bir gün sonra Cevat Şakir, yanına bazı kişisel eşyalarını alarak iki jandarma nezaretinde yola çıkarılmıştır. Jandarmalar kaçma ihtimalinin olmadığını düşündüklerinden olsa gerek kelepçe takmamışlardır. Tren yolu ile Ankara'dan İzmir'e ulaşan Cevat Şakir'i akrabaları karşılamıştır. İzmir'den Bodrum'a deniz yolu ile gideceğini düşünen Cevat Şakir bunun mümkün olmadığını kısa sürede anlamıştır. Zira mahkeme deniz yolunu - mahkûmun kaçma ihtimalini düşünerek - tehlikeli bulmuştur. ³⁵⁵ Bunun yerine Bodrum'a kara yolu ile ve yaya olarak gideceklerini öğrenmiştir. Ancak bu karar, akrabalarının devreye girmesiyle, yaya olarak değil de tren olan yerde trenle, olmayan yerde ise otobüsle gitme şekline dönüştürülmüştür. (Ancak kendisine refakat eden jandarmaların gidiş-dönüş ücretlerini üstlenmek şartıyla). Fakat Cevat Şakir Bodrum'a yinede yaya olarak gitmiştir. Çünkü o yıllarda Bodrum'a demiryolu ve düzenli karayolu yoktu.

Cevat Şakir'in jandarma eşliğindeki Bodrum yolculuğu üç buçuk ay sürmüştür. İstanbul'dan ayrılış tarihi de göz önüne alınırsa, Cevat Şakir'in üç yıllık kalebentlik cezasının yaklaşık altı ayı yollarda geçmiştir. ³⁵⁶ Bu durum Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye'deki ulaşım ağının ne kadar yetersiz olduğunu göstermesi açısından da ilginçtir.

Sürgün yeri olan Bodrum'a ulaşan Cevat Şakir, Ankara İstiklal Mahkemesi'ne bir telgraf çekerek şu talepte bulunmuştur:

"Zekeriya Bey; bendenizle aynı suretle, aynı mesele için, aynı cezaya düşer olmuştur. Kendisi Sinop'ta ev kiralayıp ailesiyle oturmaktadır. Bendeniz ise mahpusluğum, yakalandığım verem illeti dolayısıyla ölümümü hızlandıracaktır. Hâkimler heyetince bana verilen ceza idam olmayıp, üç sene kalebentliktir. Kanunun bendenize bahsettiği müsaadeden istifade edebilmekliğim için yani ailemle oturabilmekliğim için ilgili makamlara emir verilmesini istirham ederim efendim" ³⁵⁷

Cevat Şakir'in mahkemedен bu yöndeki talebi olumlu karşılanmıştır. Mahkeme tutuklunun ailesiyle birlikte yaşamasının dışında sürgün bölgesi içinde

³⁵⁴ Halikarnas Balıkcısı, **a.g.e.** s. 77- 78

³⁵⁵ Halikarnas Balıkcısı, **a.g.e.** s. 97.

³⁵⁶ Halikarnas Balıkcısı, **a.g.e.** s. 84

³⁵⁷ Borak, **a. g. e.** s.71-72

serbest dolaşmasına izin vermiş,³⁵⁸ fakat hükümlünün denize açılmasını yasaklamıştır.³⁵⁹

Yaklaşık bir buçuk yıl Bodrum'da sürgün hayatı yaşayan Cevat Şakir'in, İstiklal Mahkemesinin kararı ile geri kalan cezasını İstanbul'da geçirmesine karar verilmiştir. Böylece Cevat Şakir İstanbul'a gelmiştir. Ancak İstanbul'da serbest dolaşımına izin verilmediği için tekrar mahkemeye başvurmuştur. Başvurusunda İstanbul'da serbest olmadığı için Bodrum'a tekrar geri gitmek isteğini bildirmiştir. Bunun üzerine mahkeme Cevat Şakir'in İstanbul'da da serbest olmasını kabul etmiştir. Sürgün cezasının bitmesi üzerine Cevat Şakir Polis Karakolu'na giderek serbest kaldığını ve cezasının bittiğini resmi olarak teyit etmek istemiştir. Bu arada Bodruma gitmeyi düşünmektedir.³⁶⁰ Ancak polis karakolunda görevli memur, Cevat Şakir ile ilgili evrakı bulamamıştır. Görevli memura göre, dairede kendisi ile ilgili bir kayıt olmaması, bir buçuk yıl önce serbest bırakıldığını, İstanbul'a naklinin ise bir tür kitabına uydurmak şeklinde olduğunu belirtmiştir. Polis karakolundan ayrılan Cevat Şakir ertesi gün Bodrum'a hareket etmiştir.³⁶¹ Cevat Şakir sürgün yıllarını şu sözlerle değerlendirmiştir: "...İnanır mısınız ben bu kalebentlikten çok yararlı, karlı çıktım. Cezamı Bodrum'da çekmeseydim orası zavallı bir köy gibi bakımsız, değer bilinmez bir yer olarak kalırdı. Ama tarihiyle, doğasıyla, denizinin zenginliği, mağaralarının şiirsi suyu, sesi ve görüntüsü ile kolay kolay bilgi alanımıza girmezdi. Bir gün benim adımla Bodrum'u keşfedişim nedeniyle anacaklar, ben toprak olduktan sonra".³⁶²

Sürgün yıllarında Cevat Şakir'in edebi çalışmalarına hiç ara vermediği anlaşılıyor. S. Kemal Karaalioğlu'na göre Cevat Şakir sadece Bodrum'daki bir buçuk yıllık sürgün hayatında 11 bin sayfa çeviri yapmıştır. Ayrıca sürgün hayatının ikinci yarısını geçirdiği İstanbul'da da edebi faaliyetlerine devam ettiği anlaşılmaktadır.³⁶³

³⁵⁸ Acehan, **a. g. e.** s. 146

³⁵⁹ Halikarnas Balıkcısı, **a.g.e.** s. 168

³⁶⁰ Cevat Şakir sürgün hayatının bir buçuk yılını geçirdiği Bodrum'dan çok hoşlanmıştır. Hatta sürgün hayatının bitmesini ve Bodrum'a tekrar gideceği günü dört gözle beklemektedir.

³⁶¹ Halikarnas Balıkcısı, **a.g.e.** s. 191

³⁶² Kemal Sülker, **Anılara Yolculuk**, s. 146'dan aktaran Acehan, **a.g.e.** s. 148

³⁶³ Seyit Kemal Karaalioğlu, **Cevat Şakir Kabağaçlı, Resimli Motifli Türk edebiyatı Tarihi**, C. IV. s.647'den aktaran Acehan, s. 148, Cevat Şakir, İngilizce, Fransızca, İtalyanca, İspanyolca ve Rumca'yı ana dili biliyor ve bu dillerde hem konuşabiliyor, hemde yazabiliyordu. Ayrıca latince de

2.4.2. Mehmet Zekeriya Sertel

Zekeriya Sertel 1890 yılında Makedonya'ya bağlı Usturumca'da doğmuştur. İstanbul hukuk fakültesini bitirdikten sonra Sorbon Üniversitesi'nde Sosyoloji öğrenimi görmüştür. ABD'de Columbia Üniversitesi'nde Gazetecilik eğitimi alan Sertel, Türkiye'ye döndüğünde Basın Yayın Genel Müdürlüğü'ne atanmıştır. Çalışma hayatı boyunca birçok gazete ve dergi çıkarmıştır.³⁶⁴

Zekeriya Sertel, 1925 yılında Matbuat Umum Müdürlüğü'nden ayrılarak İstanbul'a gelmiş, İstanbul'da Yunus Nadi Bey'in gazetesinde başyazarlık yaparken, diğer yandan Resimli Ay ve Resimli Hafta dergilerini yayımlamıştır. Bu süreçte Cevat Şakir ile tanışmıştır. Cevat Şakir'in "*Hapishanede İdama Mahkûm Olanlar Bile Bile Asılmaya Nasıl Giderler*" başlıklı yazısı nedeniyle tutuklanmış ve İstiklal Mahkemesi tarafından yargılanmıştır. M. Zekeriya mahkemenin kendisine isnat ettiği suçları kabul etmemiştir.

Zekeriya Bey, Cevat Şakir'le birlikte polis nezaretinde Ankara'ya getirilerek Ankara (Cebeci) hapishanesinde nakledilmiştir. Burada haklarında tam olarak ne tür bir suçlamanın olduğunu bilmeden bir süre kalmışlardır. Zekeriya Bey yakın arkadaşı Nebizade Hamdi Bey³⁶⁵ ile temasa geçmiş ve arkadaşından suçlama ve bu suçun cezasının ne olduğuna dair bilgi istemiştir. Nebizade Hamdi ertesi sabah gelerek şöyle konuşmuştur:

"Kardeşim, dün akşam İstiklal Mahkemesi üyelerini evime yemeğe çağırdım. Beraber yedik, içtik, senin durumunu sordum. Sana kötü bir haber getirdim, üzülme sakın." Başını eğdi, gözleri doluydu. Mırıldanır gibi ağzından şu kelimeler döküldü: "Seni asacaklar kardeşim!"³⁶⁶

Bu diyalogdan sonra Zekeriya Bey karamsar bir ruh haline bürünmüş, neyle suçlandığından emin olmadan asılacağı haberini alması, Zekeriya Bey'de derin bir

biliyordu. Ünlü italyan şairi Dante'nin Divina Comedia adlı eserini latince ezbere okur, sonra Fransızca ve Türkçeye çevirirdi. Bütün bu meziyetlerinin dışında -iyi, kötü- resim de yapardı.

³⁶⁴ Acehan, **a.g.e.** s. 280

³⁶⁵ Nebizade Hamdi Bey, Zekeriya Bey'in yakın arkadaşıdır. Kurtuluş savaşı yıllarında milletvekili olmuş, Trabzon'da istiklal mahkemesinde üye olarak çalışmıştır. Ankara İstiklal Mahkemesi üyelerini de yakından tanımaktadır.

³⁶⁶ Sertel, **a.g.e.** s.128

sarsıntı yaratmıştır. Zekeriya Bey'in bu kadar etkilenmesi bu haberi eski bir İstiklal Mahkemesi üyesinden almış olması ile ilgilidir. Ayrıca bu kişi yakından tanıdığı ve güvendiği bir isimdi. Zekeriya Bey asılacakları bilgisini aldıktan bir gün sonra Cevat Şakir'le birlikte mahkemeye çıkarılmıştır.

Mahkeme çıkışında Zekeriya Bey kapıda Ata Çelebi adında bir gençle karşılaşmıştır. Ata Çelebi Mersin'de "*Doğru Söz*" gazetesini çıkaran bir komünistti. Zekeriya Bey ve Ata Çelebi arasında geçen kısa diyalog Zekeriya Bey'in endişelerini daha da arttırmıştır. Bunun nedeni, Ata Çelebi'nin İstiklal Mahkemesi'nin işleyişi ile ilgili yaptığı ilginç bir tespit olmuştur. Ata Çelebi'ye göre; eğer mahkeme duruşma tarihinden önce bir sanığı mahkemeye çağırırsa bu idam hükmünün verilmiş olduğunun göstergesidir. Fakat tam zamanında çağırırsa mahkemenin sanık için kesin bir hüküm veremediğini göstermektedir. Zekeriya Bey mahkemenin belirlediği tarihten iki gün önce duruşmaya çağırılınca bütün umutları kırılmıştır.³⁶⁷

Sorgu sırasında mahkeme reisi (Ali Çetinkaya) kimlik tespiti yaptıktan sonra M. Zekeriya Bey'e dönerek;

Resimli Hafta sizindir ve sorumlu müdürsünüz, yayınların manen ve maddeten sorumluluğu size aittir. O halde 14 Nisan 1925 tarihli nüshanızda bir hikâyeniz var. Adı: "Hapishanede İdama Mahkûm Olanlar Bile Bile Asılmaya Nasıl Gidiyorlar?" işte bundan dolayı muhakemenizi icra edeceğiz. Tabiidir ki doğu bölgesinde isyan çıktığından haberiniz var. Ve memleketin bir kısmında da seferberlik ilan edilmiş ve birçok vatan evladı, işini ticaretini bırakarak isyanı bastırmak için vatani görevlerini yapmak için davet edilmişlerdir. Ve bu isyanın hükümetin ve devletin bütçesine milyonlarca zarar vereceğini elbette takdir edersiniz.

İkinci olarak, harekât dolayısıyla millet fertlerinin canlarını kaybedeceklerini de takdir edersiniz. Şu halde yüksek bir gazeteci olmak dolayısıyla böyle bir hikâye yazdırmaktaki amacınız nedir?³⁶⁸

Mahkeme reisinin bu sorusu üzerine Zekeriya Bey, bu yönde bir hikâye yayımlamakta özel bir amacının olmadığını ve yaklaşık on yıl öncesinde - I. Dünya Harbi'nde - yaşanmış bir olayı yayımlamakta bir sakınca görmediğini belirtmiştir. Bunun üzerine mahkeme reisi, sorusunu biraz genişleterek tekrar sormuş, Zekeriya

³⁶⁷ Sertel, **Hatırladıklarım**, s. 132- 133

³⁶⁸ Borak, **a. g. e.** s.47

Bey, adı geçen hikâyenin tamamen insancıl ilgiyi taşıyan bir yapıda olduğunu belirtmiştir.³⁶⁹ Mahkeme reisi ile Zekeriya Bey arasındaki diyalog bu şekilde bir süre devam etmiştir. Bütün suçlamaları reddeden Zekeriya Bey, söz konusu yazıda bir kasıt olmadığını yinelemiştir. Mahkeme heyeti bütün açıklamalara karşın hikâyenin yayımlanmasında "kasıt" olduğu düşüncesinde ısrar etmiştir. Mahkemenin bu ısrarında adı geçen yazının Şeyh Sait isyanı ile aynı zamana denk gelmesinin etkili olmuştur. Bir gün sonra Zekeriya Bey tekrar mahkemenin karşısına çıkarılmıştır. Son savunmasını yapmak üzere Zekeriya Bey'e söz verilmiş, Zekeriya Bey savunmasında şunları kaydetmiştir:

"Hikâyeyi kasten yayımlamadım. Bendeniz milliyetperver bir gencim. Mütarekenin ilanında "Büyük Mecmua" adında bir dergi yayımlamıştım. Bu gazete herkesin sustuğu bir zamanda açıkça bağırmaktan çekinmemişti. Ve bunun yüzünden Bekirağa Bölüğü'ne gittim. Salıverildikten sonra Amerika'ya gittim. Orada asıl görevim öğrencilik olduğu halde milli hayatımızı Amerika'ya ve Amerikalılara tanıtmak için makaleler yazdım, konferanslar verdim. Ve orada Türkler arasında milli cereyanı yaydım... Amerika'dan döndüğümde matbuat Müdürlüğü'nde kısa bir süre görev yaptım. Ondan sonra Yunus Nadi Bey'le Cumhuriyet'i kurduk. Vatan haini olan birini zannederim Nadi Bey gazetesine almazdı...

İnsanların gaflet anları vardır. Özellikle bizim gibi 12 saat çalışan insanlarda bu gaflet anını tetkik etmek lazımdır. Bununla beraber bu cinayeti işlerken veya işledikten sonra cürüm ortağı arayamazdım. Onun için kendim yazmamış veya yazdırmamış olduğum halde bunu da yapmak aklıma gelmez. Hayata yeni girerken fena bir leke ile lekelenmeyi istemem. Mahkûm ediniz fakat leke kondurmayınız. Ağaoglu Ahmet, Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Bey gibi hayatımı beraber geçirdiğim kimselerle konuşup hakkımda fikir almış olsaydınız, benim bu konuda kasten hareket ettiğime kanaat getirmezsiniz. Kürt isyanını ne suretle telakki etmişsem açıkça yazılmıştır. Kürt isyanından sonra ona ters düşen böyle bir şeyi yazmak acaba mümkün müdür? Savunmam bundan ibarettir.³⁷⁰

³⁶⁹ Borak, a. g. e. s.47

³⁷⁰ Borak, a.g.e. s. 63-64

Mahkeme Cevat Şakir ve Zekeriya Bey'i üçer sene kalebentliğe mahkûm etmiştir. Mahkeme başlangıçta her iki hükümlüyü de Bodrum'a sürmüş, ancak daha sonra Zekeriya Bey'in sürgün yeri Sinop olarak değiştirilmiştir.³⁷¹

Zekeriya Bey Sinop'a sürüldüğüne sevinmiştir. Sinop sürgünlüğü ile ilgili anılarında Zekeriya Bey, Sinop'un güzel bir şehir olmasına rağmen, anlaşılmaz derecede durgun, sessiz olmasından yakınmıştır. Öyle ki şehirdeki memurların tek eğlencesi poker oynamaktır. Yine Zekeriya Bey'in anılarından anlaşıldığına göre şehirdeki devlet görevlileri kendini çok sıcak ve samimi karşılamışlardır. Zekeriya Bey cezasını çekerken, Sinop'a iki sürgünün daha getirildiğinden söz etmiştir. Bunlardan birincisi Terakkiperver Cumhuriyet Partisi kurucularından Fethi Bey adında eski bir subaydı. Zekeriya Bey'e göre bu kişinin tek suçu Terakkipervere üye olmaktı. İkinci sürgün ise Kamil Şengin adında bir Kürt Beyiydi. Bu kişi, Şeyh Sait isyanından dolayı sürülmüştür. Son derece varlıklı olan bu Kürt beyi kısa sürede şehirde öne çıkmış, Zekeriya Bey'e göre Savcı Bey Kürt derebeyinin kesesine göz koymuştu. Çünkü sürekli poker oyununa davet ediyordu.³⁷² Sertel'in anlatılarına göre, Sinop'a sürgün edilen suçlular, sürgün yerlerinde (menfalarında) genel olarak sıradan kent sakinleri gibi yaşamaktadırlar. Zekeriya Bey'in Sinop'taki sürgün hayatı oldukça rahat olmuş, hükümlünün bir ev kiralamasına ve ailesini de yanına getirmesine izin verilmiştir.

Zekeriya Bey'in Sinop'ta üç yıllık sürgün cezası affa uğrayarak bir buçuk yıla indirilmiş, kalebentlik de, hapisane dışında serbest sürgüne dönüştürülmüştür. Bir buçuk yıldan sonra Zekeriya Bey İstanbul'a dönmüştür.³⁷³

2.4.3. Hüseyin Cahit Yalçın

Hüseyin Cahit Yalçın, 7 Aralık 1875'te Balıkesir'de doğmuştur.³⁷⁴ İlköğrenimini Serez'de orta öğrenimini İstanbul'da İstanbul İdadisi'nde yapmıştır. İdadiyi bitirdikten sonra Mektebi Mülkiye'ye girmiştir. Mektebi Mülkiye'yi bitirince

³⁷¹ Acehan, **a.g.e.** s. 282

³⁷² Zekeriya Sertel, **Hatırladıklarım**, s. 136

³⁷³ Yıldız Sertel, **Babam Gazeteci Zekeriya Sertel**, s. 132

³⁷⁴ Yazarın doğum tarihi ile ilgili farklı tarihler verilmiştir. Acehan **a.g.e.** s. 176'da yazarın 1875'de doğduğunu belirtmişken, Suat Hızarcı ve Hıfzı Topuz yazarın 1874'de doğduğunu belirtmişlerdir. Hıfzı Topuz, **Türk Basın Tarihi**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2003, s. 143

(1896), Maarif Nezareti Mektubi Kalemine 250 kuruş aylıkla memur olmuştur.³⁷⁵ Meşrutiyet'in ilanından sonra memurluktan ayrılmış, Tefik Fikret ve Hüseyin Kazım'la birlikte Tanin Gazetesi'ni kurarak (1908), siyaset hayatına atılmıştır. Bu süreçte İttihat ve Terakki Fırkasına girmiş ve gazetesinde bu fırkanın düşüncelerini savunmuştur.³⁷⁶

Hiç istememesine rağmen katı bir İttihatçı taraftarı olarak görünen Hüseyin Cahit ve gazetesi Tanin, kısa zamanda Meşrutiyet karşıtlarının tepkisini almaya başlamıştır. Serbesti Gazetesi yazarı Hasan Fehmi'nin öldürülmesi ile başlayan ve 31 Mart Olayı olarak anılan gelişmeler, Hüseyin Cahit'in yaşamını derinden etkileyen hadiseler sahne olmuştur. Bu sırada kendisine benzerliği ile bilinen Arslan Bey'in isyancılar tarafından öldürülmesinden sonra, can güvenliğinin kalmadığını gören Hüseyin Cahit, yakın arkadaşı Cavit Bey ile Odesa'ya kaçmış, buradan Selanik'e geçmiş ve ancak isyan bastırıldıktan sonra İstanbul'a dönmüştür.³⁷⁷

Hüseyin Cahit, Selanik'te kaldığı süreçte arkadaşı Cavit Bey'in önerisi ile masonluğu benimsemiş, ancak İttihat ve Terakki'nin masonlukla özdeş tutulması ve yine masonluğun bir yükselme aracı olarak görülmesinden rahatsız olmuş ve bu cemiyete olan ilgilini kaybetmiştir.³⁷⁸

I. Dünya Savaşı yıllarında Hüseyin Cahit İstanbul'da kalmıştır. Savaşın kaybedilmesi ve imparatorluğun dağılmasının kesinleşmesi üzerine başlayan Kurtuluş Savaşı sürecinde, Hüseyin Cahit İstanbul'da kalmıştır. Ancak Şubat 1919'da tutuklanarak Bekirağa Bölüğü'ne atılmış ve bir süre sonra da İngilizler tarafından Malta adasına sürgün edilmiştir.³⁷⁹

Malta'daki sürgün hayatının bir kısmını Savatore Kalesi'nde geçirmiş, ancak kızının hastalanması üzerine Mareşal Plumer'den ailesini Malta'ya getirmek için izin almıştır. Ailesi Malta'ya gelince kamp dışında bir ev kiralamış ve orada yaşamaya başlamıştır. Diğer tutukluların benzer talepleri Malta yöneticileri tarafından kabul

³⁷⁵ Suat Hızarcı, **Hüseyin Cahit Yalçın**, Varlık Yayınları, İstanbul, 1969, s. 3- 4

³⁷⁶ Hızarcı, **a. g. e.** s. 4

³⁷⁷ Temuçin Faik Ertan, **Atatürk Dönemi'nde Devletçilik - Liberalizm Tartışmaları, Şevket Süreyya Aydemir - Hüseyin Cahit Yalçın Polemiği**, Phoenix Yayınları, Ankara, 2010, s. 20-21

³⁷⁸ Ertan, **Atatürk Dönemi'nde Devletçilik - Liberalizm Tartışmaları, Şevket Süreyya Aydemir - Hüseyin Cahit Yalçın Polemiği**, s. 21

³⁷⁹ Ertan, **Atatürk Dönemi'nde Devletçilik - Liberalizm Tartışmaları, Şevket Süreyya Aydemir - Hüseyin Cahit Yalçın Polemiği**, s. 23-24

edilmemiştir. H. Cahit'e tanınan bu ayrıcalığın nedeni olarak kızının rahatsızlığı ileri sürülmüştür.³⁸⁰ Hüseyin Cahit'in Malta'daki sürgün hayatı 692 gün sonra 1921 yılında sona ermiştir. Anadolu'da milli hareketin başarı kazanması üzerine İngiltere bazı Türk sürgünlerin serbest bırakılması konusunda Ankara hükümeti ile anlaşmaya varmıştır.³⁸¹

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra birçok kişi ile Malta adasına sürülen Hüseyin Cahit, prensip olarak milli harekete bağlı ve Mustafa Kemal'in liderliğini de destekler bir tutum içinde olmuştur. Bu tutumu, gerek İstanbul'da tutuklu kaldığı sürede Anadolu'ya kaçmayı düşünmesi,³⁸² gerekse Malta'daki sürgün yıllarında Anadolu'daki milli mücadeleyi dikkatli bir şekilde takip ederek desteklemesinden anlaşılmaktadır. Ancak Malta'daki sürgün döneminin sona ermesinden sonra Anadolu'ya geçmek istemesinin Mustafa Kemal tarafından soğuk karşılanması ve Duyunu Umumiye Temsilciliği görevinin yine Mustafa Kemal tarafından engellenmesi,³⁸³ Yalçın'ın Mustafa Kemal'e karşı kişisel bir kırgınlık duyması sonucunu doğurmuştur.

Cumhuriyetin ilanı ile birlikte Hüseyin Cahit genel olarak muhalif bir tutum sergilemiştir. Esasen cumhuriyetin ilanına karşı olmamakla birlikte bazı uygulamalardan duyduğu rahatsızlığı gazetesinde açıkça eleştirmiştir. Örneğin devrimlerin yapılması ve korunması için çıkarılan kanunları ve yapılan eylemleri doğru bulmamış, cumhuriyet rejiminde tek partili düzenin olamayacağını, cumhurbaşkanlığı ile siyasi parti liderinin aynı kişi olmasının doğru olmadığını savunmuştur.³⁸⁴ Hüseyin Cahit'in bu ve benzeri eleştirileri normal koşullarda son derece anlaşılabilir ve haklı olmasına karşın, yazar bu eleştirileri yaparken içinde bulunulan dönemin siyasi konjonktürünü neredeyse hiç hesaba katmamıştır. Bu nedenle kısa süre içinde devrim kadrosunun ve Ankara'nın dikkatini çekmiştir.

Hüseyin Cahit'in Ankara hükümeti ile ciddi şekilde karşı karşıya ilk geldiği olay, Gazeteciler Davası'nda olmuştur. Tanin Gazetesi'nin 5 Aralık 1923 sayısında

³⁸⁰ Hüseyin Cahit Yalçın, **Siyasal Anılar**, (Yay. Haz. Rauf Mutluay), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1976, s. 266

³⁸¹ Acehan, **a. g. e.** s. 179

³⁸² Hilmi Bengi, **Gazeteci, Siyasetçi ve Fikir Adamı Olarak Hüseyin Cahit Yalçın**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2000, s. 267, Ayrıca bkz. H. C. Yalçın, **a.g.e.** s. 261

³⁸³ Bengi, **a.g. e.** s. 217, Ayrıca bkz. Yalçın, **a. g. e.** s. 269,

³⁸⁴ Hizarcı, **a. g. e.** s. 5

"Emir Ali ve Ağa Han" imzasıyla Londra'dan Başbakan İsmet Paşa'ya gönderilen mektubun yayımlanması, Hüseyin Cahit'in İstiklal Mahkemesi tarafından yargılanmasına sebep olmuştur.³⁸⁵

Tanin Gazetesi'nin birinci sayfasında "*hilafet meselesine dair*" başlığı ile yayımlanan bu yazıda halifenin nüfuzunun azaltılması veya kaldırılmasının İslam'ın dağılması anlamına geleceği ileri sürülmüş ve hilafetin Müslümanların birlik ve saygısına layık bir yere konulması" talebinde bulunulmuştur.³⁸⁶

Başbakan İsmet Paşa bu duruma şiddetli tepki vermiştir. 8 Aralık 1923'te bu konuyu TBMM'ye getirerek Ağa Han ve Emir Ali'nin maddi çıkarlar peşinde koşan ve İngiliz Hükümeti'nin etkisinde olan kişiler olduklarını belirtmiştir. Başbakan halifeliğin kaldırılması meselesi ile ilgili kendisine gönderilen mektubu yayımlayan gazetecilerin İstiklal Mahkemesi'nde yargılanmasını istemiştir.³⁸⁷ Bu yazının Ankara'yı bu denli rahatsız etmesinin nedeni, dönemin siyasal hassasiyetleri düşünüldüğünde anlaşılabilir. Cumhuriyetin ilan edilmesine dahi birçok çevrenin şiddetli tepki verdiği bir ortamda halifelik makamının geleceği ile ilgili bu yöndeki bir yayının yaratacağı olumsuz hava Ankara'yı haklı bir endişeye sevk etmiştir.

TBMM'de yapılan gizli görüşmeden sonra İstiklal Mahkemesi'nin kurulması kararı alınmıştır. Başkanlığına İhsan Bey'in getirtildiği İstiklal Mahkemesi "*efradı umumiyyeye fesat sokmak suretiyle karıştırmak cüretinde buldukları*" gerekçesiyle Tanin, İkdam ve Tevhidi Efkâr gazetelerinin imtiyaz sahibi ve sorumlu müdürleri Hüseyin Cahit, Velid, Ahmet Cevdet, Hayri Muhittin ve Ömer İzzettin Beylerin tutuklanmasına karar vermiştir.³⁸⁸ Hüseyin Cahit yargılanması sırasında yaptığı savunmada şunları söylemiştir:

"Bu memlekette cumhuriyetin dayanakları bir kaç ya da beş on zatı muhterem değildir. Cumhuriyetin dayanakları hak ve adalettir, kanundur. Kimden gelirse gelsin, millet zulümden, istibdattan nefret eder, Ben cumhuriyetin dayanaklarını sağlamlaştırmak için bütün iyi niyetimle çalışıyorum. Biliyorum ki üzerime

³⁸⁵ Bu mektup hilafetin kaldırılması düşüncelerine bir tepki niteliğinde olup, İsmet Paşa'ya ulaşmadan önce Tanin gazetesi ile birlikte Ahmet Cevdet'in İkdam, Velid Ebuuzziya'nın Tevhid-i Efkâr gazetelerinde yayımlanmıştır. Bengi, **a.g.e.** s. 217

³⁸⁶ Yazının tam metni için bkz. Bengi, **a.g.e.** s. 218. Ayrıca yazarın halifelik ile ilgili görüşleri için bkz. Topuz, **a. g. e.** s. 144

³⁸⁷ Topuz, **a. g. e.** s.145

³⁸⁸ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi, C. III.** Bilgi Yayınevi, Ankara, 1995, s. 41

düşmanları çekiyorum. Fakat ne yapayım, bir gazeteci için düşündüğünü söylemek vatan borcudur. ...ben vatan haini değilim" ³⁸⁹

Yapılan yargılamalar neticesinde sanıkların bu mektubun basım ve yayımı ile ilgilerinin ve iştiraklerinin görülmediği ve "kasıt cürmü gerekli bir hal ve hareket bulunmadığı" belirtilen kararda; iddia makamının "Hıyaneti Vataniye Kanunu"na tevfikan tecrim ve tecziyeleri" talebinin uygun bulunmadığı ve sanıkların tamamının beraatlarına oy birliği ile karar verildiği belirtilmiştir. ³⁹⁰

Bu davada İstiklal Mahkemesi'nin neden beraat kararı verdiği çok tartışılmıştır. Çünkü yukarıda adı geçen gazete sahipleri ve sorumlularının - daha önce değindiğimiz gibi - hassas bir siyasi ortamda söz konusu mektubun yorumlanarak yayımlanmasını rejimin ve daha ileride yapılacak devrimler için ciddi bir sorun olacağı ortadadır. Bu konuda M. Tuncay, hükümetin ve dolayısıyla mahkemenin amacının basına bir tür gözdağı vermek olduğunu savunmuştur. Nitekim kısa bir süre sonra basınla hükümet arasında bir barış sürecinin başlaması da buna kanıt olarak gösterilmiştir. ³⁹¹ Cumhuriyetin ilanından sonra ciddi bir devrim sürecini başlatmayı hedefleyen Ankara'nın, özellikle İstanbul basını ile arasını bozması ve basını tümüyle karşısına alması devrimlerin toplumsal kabul görmesi noktasında sorun yaratabilirdi. Bu esaslar düşünüldüğünde mahkemenin Tuncay'ın değerlendirmesine paralel bir mantıkla hareket etmiş olabileceği anlaşılabilir. Örneğin İstiklal Mahkemesi Başkanı İhsan Topçu'nun duruşmaların bitmesinden sonra yaptığı şu açıklama bu görüşü destekler niteliktedir: "...bazın su ve ateş gibi bir unsurdur. Hem çok faydalı hem de çok zararlı olabilir. Yapılacak şey iyi ilişkiler kurarak faydalarını en yükseğe çıkarmak, zararlarını en aşağıya çekmektir. ³⁹² 5 Şubat 1924'te İzmir'de İstanbul basınından birçok kişi ile bir araya gelen Mustafa Kemal'in burada yaptığı konuşmasında:

³⁸⁹ Topuz, **a.g.e.** s.145

³⁹⁰ Tuncay, **a.g.e.** s. 85, Ayrıca bkz; Bengi, **a.g.e.** s. 230

³⁹¹ Tuncay, **a.g.e.** s. 85

³⁹² Ankara Gazeteciler Cemiyeti (Hazırlayan), **Cumhuriyet Basını**, Ankara, 1998, s. 114

İhsan Topçu'nun bu açıklamasından sonra 4 Şubat 1924'te hükümetle İstanbul basını arasındaki buzların çözülmesi için Atatürk ve başyazarların katıldığı bir toplantının yapılması önemlidir. İzmir'de yapılan bu toplantıya katılan yazarlar şunlardır: İkdam'ın sahibi Ahmet Cevdet, Tanin'in başyazarı Hüseyin Cahit, İleri'nin başyazarı Celal Nuri İleri, Akşam'ın başyazarı Necmettin Sadak, Vakıf'ın başyazarı Mehmet Asım Us, Tercümanı Hakikat'ın başyazarı Hüseyin Şükrü, Vatan'ın yazarı Ahmet Emin Yalman. Topuz, **a.g.e.** s. 146

"...Arkadaşlar, Türk basını milletin gerçek seda ve iradesinin kendini belirtmesi şekli olarak, cumhuriyetin çevresinde çelikten bir kale vücuda getirmelidir. Bir fikir kalesi, bir zihniyet kalesi...basın mensuplarından bunu istemek, cumhuriyetin hakkıdır. Bütün milletin samimi bir birlik ve dayanışma içinde bulunması bir zarurettir. Umumun selameti ve saadeti bundadır. Mücadele bitmemiştir. Gerçekleri milletin kulağına ve vicdanına gereği gibi ulaştırmakta basının görevi çok önemlidir.

393

Mustafa Kemal'in bu açıklamasında da devrim kadrosunun ve hükümetin yapacağı köklü reformlar için basının desteğini istediği ve bu konuda üst perdeden basına bir balans ayarının verilmek istendiği anlaşılmaktadır. Gözden kaçırılmaması gereken nokta şudur ki, bin yıllık bir şark gelenekçiliğine sahip, son derece kapalı ve kent kültürünün batılı anlamda hemen hiç gelişmediği 1920'li yılların Türkiye'sinde batılı anlamda köklü değişikliklere girişen bir hükümetin, basının desteğini önemsemesi oldukça anlaşılabilir. Yani bir başka ifade ile 1924'te hükümetin basını manipüle etme girişimlerini "basına yönelik anti demokratik bir müdahale" ekseninde değerlendirmek doğru değildir. Bu yöndeki bir müdahalenin günümüzde yapılması en ağır eleştirileri hak edebilir. Fakat cumhuriyetin ilk yıllarında hükümet ile basın arasında yaşanan bu ilişkileri daha farklı bir perspektiften incelemek ve anlamak gerekir.

Bu arada Gazeteciler Davası'nda tümüyle beraat kararının verilmesinde 13 Aralık 1923 tarihinde Matbuat Cemiyeti'nin TBMM'ye ortak bir bildiri sunarak adı geçen gazetecilerin bu yayımlarında bir kasıt gütmediklerine inandıklarına dair bir bildiri sunmaları da bu davanın sonucunu etkilemiş olabilir.³⁹⁴

Gazeteciler Davası'nın Hüseyin Cahit lehine sonuçlanmasından bir süre sonra, Şeyh Sait isyanı nedeniyle tutuklanan Üsküplü Salih Başo'nun Ankara İstiklal

³⁹³ **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C. II, Atatürk Araştırma Merkezi, TTK Basımevi, 1997, s. 171

³⁹⁴ Matbuat Cemiyeti'nin TBMM'ye sunduğu bildiri şöyledir:

a) Matbuat Cemiyeti Hürriyeti münakaşanın mahfuz kalacağına dair gerek hükümet ve gerekse İstiklal mahkemesi tarafından verilen teminatı memnuniyet ve şükran ile telakki ve içtihat farklarından ve hüsnüniyete müstenit tenkidattan dolayı gazetecilerin mutap tutulmayacağına izhar-ı itimat eder.

b) Matbuat Cemiyeti, İstiklal Mahkemesinin adaletle iş göreceğinden ahvalin tavazzuhuna hizmet edeceğinden emindir.

c) Matbuat Cemiyeti, şüphe üzerine tevkif ve lüzumu muhakemelerine karar verilen üç gazeteci arkadaştan menaf-i vatana mugayır ve suiniyete yakın bir hareket sadır olamayacağına samimiyetle kanidir.

d) Bu noktaların arzı vesilesiyle, heyeti aliyyelerine ihtiramatımızı arz ederiz. Tuncay, **a. g. e.** s.85

Mahkemesi'ne verdiği ifade doğrultusunda TPCF'nin İstanbul merkez şubesindeki evraklara polis tarafından el konulmuştur. TPCF'nin polis tarafından aranmasını "baskın" başlığı ile haber yapan³⁹⁵ Hüseyin Cahit Yalçın hakkında tekrar dava açılmıştır.

Hüseyin Cahit 19 Nisan 1925 tarihinde Ankara'ya getirilmiş, mahkeme işlemlerinin tamamlanmasının ardından Cebeci Hapishanesine gönderilmiştir. H. Bengiye göre H. Cahit bu yargılamanın bir tutuklulukla sonuçlanmayacağına inanmaktaydı. Kısa sürede suçsuz olduğunun anlaşılacağını ve İstanbul'a tekrar dönebileceğini düşünmekteydi.³⁹⁶ Ancak ilerleyen süreç, H. Cahit'in umutlarının kırılmasına sebep olacaktır. Yalçın ve arkadaşları Baha, Kadri Nuri ve Muammer'in yargılanmasına 27 Nisan 1925 tarihinde başlanmıştır.

2.4.3.1. Hüseyin Cahit'in Savunması

H. Cahit savunmasında, baş makalelerle ilgili sorumluluğun kendisine ait olduğunu belirtirken, diğer yazılardan yazı işleri müdürünün sorumlu olduğunu, çoğu zaman gazetenin tertibini görmediğini, sıradan bir vatandaş gibi gazetenin içeriğinden, baskı yapıldıktan sonra, ertesi gün haberdar olduğunu belirtmiştir. H. Cahit, ayrıca gazetede ki yazılardan dolayı gazete sahibinin hiç bir kanuni sorumluluğunun olmadığını altını çizmiştir. Ayrıca muhabire de "yazılarını garazkarane yahut tarizli bir suretle yazması" yolunda bir talimatının olamayacağını belirtmiştir. Bu arada H. Cahit mahkeme başkanına hitaben: "muhabirlerin yazıları sadece olan biten şeyleri olduğu gibi hikâyeden ibarettir. Burası sabit olduktan sonra da beni hala sorumlu tutuyor musunuz?" sorusunu yöneltmiştir. Ali Çetinkaya'nın tereddüt göstermeden "evet" demesi üzerine Savcı Necip Ali Bey araya girerek: "Cahit Bey'in bir talimat vermediği sabit olmuştur. Ancak Cahit Bey'in öyle bir şahsiyeti vardır ki, tabii olarak muharrirler üzerinde hakimdir. Muhabir Nuri Efendi yazısını o tesir altında yazmıştır" demiştir. Bunun üzerine söz konusu haberi yazan

³⁹⁵ **Tanin**, 16 Nisan 1925

³⁹⁶ Bengi, **a.g.e.** s. 231

muhabir Nuri: " ...hangi gazetede olsaydım aynı şeyi yazardım" şeklinde karşılık vermiştir.³⁹⁷

H. Cahit davanın yasal dayanaktan yoksun olduğunu, Takriri Sükûn Kanunu çıkmadan önceki fiil ve davranışlarından dolayı yargılanamayacağını ifade etmiştir. Yazar, geçmiş dönemlerde yazdığı makalelerden dolayı kendisinin yargılanmasını ve suçlu görülmesini Türk Cumhuriyeti'nin adli tarihine kötü bir örnek olarak geçeceğini söylemiş, "*böyle bir muhakemede ben hakim olmaktan ise mahkum vaziyetinde bulunmayı tercih ederim*" demiştir. Savunmasına devam eden H. Cahit:

"...En hürmet ettiğimiz ağızlar bile "Hürriyeti matbuatın ilacı gene hürriyeti matbuattan ibarettir" demiyorlar mı? Bunlar demiyorlar mı ki hürriyeti matbuatın ilacı sonradan bir istiklal mahkemesi teşkil ederek ve kanunu geriye doğru işleterek gazetecileri mahkum etmekten ibarettir. İşte Reis Beyefendi Hazretleri, bu müdafaaya istinad ederek diyorum ki, vatanın en yüksek fikri adaletini temsil etmesi lazım gelen mahkeme-i aliyeleri beni mahkum edemez. Yalnız kasıt, intikam ve kuvvet mahkum edebilir"³⁹⁸

Mahkeme başkanı Ali Çetinkaya³⁹⁹ ve savcı Necip Ali Küçüka, Hüseyin Cahit'e salt Tanin Gazetesi'ndeki "*Dün Gece Terekiperver Fırka Basıldı*" başlıklı yazısından⁴⁰⁰ ötürü değil, Lozan antlaşmasından bu yana hükümete, rejime yönelik suçlamalarından dolayı yargılandığını söylemişlerdir. Mahkeme başkanı Ali Çetinkaya sanığın iddialara cevap vermek yerine, kamuoyunu kışkırtacak şekilde İstiklal Mahkemesi'nin kanuni dayanaktan yoksun olduğu iddialarını ortaya attığını ileri sürerek, mahkeme heyetinin Hüseyin Cahit'in savunmasını "*laf cambazlığı*" olarak gördüğünü belirtmiştir.⁴⁰¹ H. Cahit Yalçın ise "engizisyon devrinden sonra uygar ve özgür dünyada özellikle de halka dayanan bir demokrasi ve cumhuriyette hiç kimsenin düşüncesinden ve mesleğinden ötürü suçlanamayacağını belirterek savunmasını basın ve düşünce özgürlüğü tezi üzerinden yapmıştır. Ayrıca kendisini ancak "kasıt, intikam ve kuvvet" in mahkûm edebileceğini öne sürmüştür. Sonuç olarak mahkeme H. C. Yalçın'ı Basın yasasının 17. maddesi uyarınca ömür boyu

³⁹⁷ Bengi, a. g. e. s. 234

³⁹⁸ Bengi, a. g. e. s. 239

³⁹⁹ Yargılamayı yapan mahkemenin reisi Ali Çetinkaya'nın, mütareke yıllarında Hüseyin Cahit ile Malta'da sürgün olması ilginç bir rastlantıdır.

⁴⁰⁰ **Tanin**, 13 Nisan 1341

⁴⁰¹ Bengi, a.g.e. s. 240

sürgün cezasına çarptırmıştır. Sürgün yeri Çorum'dur. Tanin Gazetesi sorumlu müdürü Muammer ve yazar Nuri'ye 2'şer yıl hapis cezası verilmiştir.⁴⁰²

Hüseyin Cahit'in tutuklanması hükümetin Tanin gazetesinde çıkan bir yazıyı tehlikeli ve kışkırtıcı bulması ve bu konuda Ankara İstiklal mahkemesini göreve çağırması ile başlamıştır. Tahriri Sükûn Kanunu'nun birinci maddesi⁴⁰³ hükümete bu konuda açıkça bir hak ve müdahale hakkı tanımaktadır. Bu noktada İstiklal Mahkemesinin göreve çağırılması ile Hüseyin Cahit bu kanun çerçevesinde tutuklanmıştır. Mahkeme yukarıda verilen karar metninde tutukluyu esasen " efkârı umumiyeyi tahdiş (bulandırma) gayesine matuf görüldüğü cihetle, mezkûr gazetelerin Tahriri Sükûn Kanunu hilafındaki hareketinden dolayı" ifadesi ve gerekçesi ile yargılamıştır. Bu da Hüseyin Cahit davasında davaya konu olan yazının yayımlandığı dönemde hükümetin kaygıları ile ilgili olduğunu göstermektedir. Ancak mahkeme tutuklunun yargılanması sürecinde yaptığı savunmayı da esas alarak bu konudaki kanaatine daha erken ulaşma imkanına kavuşmuştur. Mahkeme esasen basın yasasının 11. maddesine değil de 17. maddesine göre Yalçın'ı cezalandırmıştır. 11. madde, ayaklanma niteliğinde işlenen cinayetleri basın yolu ile teşvik edenlerin bizzat bu suçu işlemiş gibi cezalandırılacağını belirtmektedir. Yani bu madde bu tür durumlarda sanığın idamına hükmetmektedir. Ancak mahkeme 17. maddeyi kullanarak süresiz sürgün tercihinin kullanmıştır. Bu tercihi kullanırken de sanığın ileri sürülen suçu kasıt güderek yaptığının sabit olmamasını gerekçe göstermiştir.⁴⁰⁴

⁴⁰² İstiklal Mahkemesi'nin dava sonunda verdiği kararın sunuç kısmı şöyledir: ...Hüseyin Cahit Bey'in Matbuat Kanunu'nun 17. maddesi mucibince ve nefy-i ebed (süresiz sürgün) cezasına muhkimiyetine ve cezasını Çorum'da ikmaline;

Maznurlardan Tanin Müdür-i Mes'ulü Muharrem Bey'in, müdür-i mes'ullerin gazetede ki salâhiyetleri hakkında gazeteciler arasındaki usûl ve teamül mucibince âdemi mesuliyet (sorumsuzluk) talebi varid görülmeyip, kanun mevcut iken usul ve teamüle itibar edilmeyeceğinden Matbuat Kanunu'nun 19. Maddesinin 3. Fıkrasına tevfikan iki sene hapsine, Tanin muharrirlerinden Nuri Bey'in mensup olduğu gazetenin mesleğine tevfik suretiyle (eğilimine uyarak) kışkırtıcı şekilde yazılan havadisın muhbir ve muharriri olduğu, Cahid, Baha, Kadri, Muammer Beylerin ifadeleri ve kendi ikrar ve itirafıyla sabit olduğundan kezalik Matbuat Kanunu'nun 19. Maddesi 3. Fıkrası mucibince iki sene hapsine, cürümde iştiraki sabit olmayan ve gazetenin meslek-i siyasisinde dahil ve tesiri olmadığı anlaşılan Bahaeddin Bey'in beratına ve Heyet-i Tahririye Müdürü Kadri Bey'in de müddeti mevku fiyyeti kafi görülerek tahliye edilmesine müteffikan ve sureti kat'iyede karar verildi. Turan, **Türk Devrim Tarihi** C. III. s. 127, Ayrıca Bengi, **a.g.e.** s.241- 242

⁴⁰³ "İrtica ve isyana ve memleketin nizamı içtımasını ve huzur ve sükûnunu ve emniyet ve asayişini ihlale bais bilumum teşkilat ve tahrikât ve teşvikat ve teşebbusat ve neşriyatı hükümet, Reiscumhur tasdiikiyle, re'sen ve idareten men'e mezundur. İşbu efal erbabını hükümet İstiklal Mahkemesine tevdi edebilir".

⁴⁰⁴ Düstur, **a.g.e.**, s. 399,

Mahkeme Hüseyin Cahit'e isnat edilen suçun dışında sanığın savunmasını yaparken kullandığı bazı ifadeleri, kavramları ve mahkemenin meşruiyetine dair sarf ettiği cümleleri de dikkate alarak kararda açıklamıştır. Yani Hüseyin Cahit'in savunmasını bir nevi meydan okumaya dönüştürmesi de kararı etkilemiş benzemektedir. Bu konuda mahkemenin kararda belirttiği şu ifadeler dikkat çekicidir:

"Cahit Bey'in müdafaanamesinde bir taraftan memleketimizin rehberi adalet olduğundan hiç bir şüphe etmediğini söylerken, diğer taraftan İstiklal Mahakiminin kanun ile mukayyed olmadığı tarzında bir iddiayı bizzat tertip ve tasni ederek (yakıştırarak) bu mürettep iddia etrafında mütalaa serdetmesi ve kendisini mevzuatı kanuniyyeden ve adalet mefhumundan uzak bir hükme maruz imiş gibi göstermesi, Heyeti Hakimede adı geçenin efkarı ammeyi tahrik için vesileler icad eylediği hakkında oluşan kanaati teyid ve takviye eylemiştir..."⁴⁰⁵

Bu alıntı yapıldıktan sonra mahkemenin karar metninde İstiklal Mahkemelerinin ulusal düzeyde meşruiyeti ile ilgili geniş bir açıklama yapmaya girişmesi, sanığın mahkeme ile ilgili sarf ettiği sözlerin mahkeme heyetini ne kadar etkilediğini ilginç bir şekilde göstermektedir.

Sonuç olarak Hüseyin Cahit'in cumhuriyetin ilk yıllarında yapılan devrimlere temelden karşı olduğu savunulamaz. Fakat Tanin gazetesinde dönemin koşullarını çok iyi tahlil etmeden henüz yeni kurulmuş bir ülkeyi Avrupa düzeyindeki demokrasilerle kıyaslayıp görece sert eleştiriler yapması resmi makamların dikkatini çekmiştir. Örneğin halifeliğin kaldırılması gibi belki de Cumhuriyetin ilanından sonra en önemli devrimlerden biri hakkında sert eleştiriler yapması, hükümet tarafından haklı olarak sakıncalı bulunmuştur. Bunun dışından H. Cahit'in bilerek ve isteyerek toplumu isyana teşvik ve tahrik etmiş olması olası değildir. Benzer bir düşünceyi Ertan da savunmuş, bu dönemdeki yargılamaları Takrir-i Sükûn Dönemi'ne damgasını vuran tek parti uygulamalarının doğal sonucu olarak görmek gerektiğinin altını çizmiştir.⁴⁰⁶

⁴⁰⁵ Bengi, a.g.e. s.241- 242

⁴⁰⁶ Ertan, **Atatürk Dönemi'nde Devletçilik - Liberalizm Tartışmaları, Şevket Süreyya Aydemir - Hüseyin Cahit Yalçın Polemiği**, s. 31

2.4.3.2. Hüseyin Cahit'in Çorum'da Sürgün Hayatı

H. Cahit Yalçın siyasi hatıratında Çorum'da geçen sürgün yıllarının rahatlık, bolluk içinde geçtiğini anlaşılmaktadır. Çorum'a ulaştıktan sonra gerek yerel halkın gerekse ildeki memurların kendisini sık sık ziyaret ettiğini ve rahat bir yaşam sürmesi için elinden geleni yaptıklarını belirtmektedir. Bu arada memurların kendini ziyaret etmesinin memurlarda "işlerinden dolayı bir kaygı yaratmamasını" Ankara'nın bu yönde bir propaganda yapmamış olmasına bağlamaktadır. Bu konunun kendisini bir hayli mutlu ettiğini vurgulamaktadır.⁴⁰⁷ Hüseyin Cahit de tıplı Zekeriya (Sertel) ve Cevat Şakir gibi Çorum'da serbest bir şekilde dolaşma ve yaşama hakkına sahip olmuştur. Yine H. Cahit de kısa süre sonra ailesini de Çorum'a getirtmiştir. H. C. Yalçın'a göre Çorum'da yaşadığı ev şehir halkı tarafından dayalı döşeli bir şekilde kendisine teslim edilmiştir.⁴⁰⁸ Ancak H. Cahit Yalçın siyasi anılarında verdiği ayrıntılı bilgilerde Çorum halkının kendisine neden bu kadar aşırı ilgili ve sevgi gösterisinde bulduklarını açıklamaz. Yani Cumhuriyet'in ilk yıllarında devlet tarafından sürgün cezası verilmiş bir mahkûma - özellikle de Takriri Sükûn Kanunu çıkarılmış ve hali hazırda ülkede Şeyh Sait İsyanı sürüyorken- bu aşırı sevgi ve ilginin neden gösterildiği belli değildir. Bu konuda Hilmi Bengi, Hüseyin Cahit Yalçın'ın siyasi kişiliği, gazeteciliği ile ilgili yaptığı ayrıntılı çalışmada şu değerlendirmede bulunmuştur.

"Hüseyin Cahit Çorum'daki sürgün döneminde bölge halkından aşırı bir ilgi ve alaka görmüştür. Bu alakayı gösterenler arasında bazı kamu görevlileri de vardır. H. Cahit bu kamu görevlilerinin kendisini izlemekle görevli olduklarını, düşünce ve davranışlarını resmi kurumlara rapor ettiklerini ya bilmemekte ya da bilmezlikten gelmektedir. Ne var ki bu ziyaretçilerin bir bölümü Emniyet'e yazarla ilgili bilgiler aktarmakla görevlidir."⁴⁰⁹

Bengi'nin yaptığı bu değerlendirme son derece olasıdır. Zira Ankara hükümetinin Cumhuriyetin ilk yıllarında özellikle sürgün cezası almış mahkûmlara ve yine yüzellilikler listesinden yurt dışına çıkarılmış kişileri imkânları ölçüsünde takibe aldığı bilinmektedir. Hatta af kanunundan yararlanıp Türkiye'ye dönüş yapan birçok yüzellilik uzun süre hükümet mercileri tarafından takip edilmişlerdir. Bu

⁴⁰⁷ Yalçın, **a.g.e.** s. 278- 279

⁴⁰⁸ Yalçın, **a.g.e.** s. 280

⁴⁰⁹ Bengi, **a.g.e.** s. 243

konuda gösterilen hassasiyet şüphesiz Cumhuriyetin ilk yıllarında ülkenin içinde bulunduğu olağanüstü koşullarla ilgilidir. Devrimi yapan kadro toplumda çeşitli şekillerde etkili olan ve kamuoyunu yönlendirebilen kişilerin hemen her davranışına karşı derin bir şüphe ve ihtiyatla yaklaşmıştır. Özellikle Hüseyin Cahit'in hüküm giydiği yıllarda Şeyh Sait isyanının yarattığı etki düşünüldüğünde bunun son derece olası olduğu anlaşılabilir.

Bu arada Hüseyin Cahit'in Ankara'nın bu yönde bir faaliyet içinde olabileceğini ön görmemiş olması da neredeyse imkânsızdır. Zira Avrupa'da bile tanınan bir gazeteci olan ve son derece iyi eğitim almış, politik eğilimleri ve öngörülleri olabildiğince güçlü bir gazetecinin, Çorum'da kamu görevlilerinin kendine yönelik alışılmışın dışında bir ilgi göstermelerini "masum bir sevgi gösterisi" şeklinde algılaması pek olası değildir. Bu iddiayı destekleyen ilginç bir veri de Hüseyin Cahit'in sürgündeyken Şapka Kanunu'na gösterdiği abartılı ilgidir. Hüseyin Cahit kanun çıkar çıkmaz hemen şapka sipariş eder ve hatta bu konuda bir makale bile yayımlamıştır. Ki kendi ifadesiyle Çorumlular bu şapkadan pek hoşnut olmasalar bile kendisine son derece saygılı davranmışlardır. Anlaşılan o ki Hüseyin Cahit şapka yasasına gösterdiği bu pratik ilgi ile devrim karşıtı olmadığını adeta Ankara'nın gözüne sokmaya çalışmakta ve bu davranış ve eğilimlerinin Ankara tarafından takip edildiğini bilmektedir.

Hüseyin Cahit, sürgün kararının kanuni dayanağı 1909 Matbuat Kanunu'dur. Bu kanun 1931 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. Kanunun 17 Maddesi basın suçları için "nefy-i ebed" yani süresiz sürgünü öngörmekteydi. Hüseyin Cahit de bu kanunun bu maddesi kapsamında yargılanmıştır.

Hüseyin Cahit Çorum'da sürgün cezasını çekerken ceza yasasında yapılan bir değişiklikle süresiz sürgün (nefy-i ebed) cezası kaldırılmıştır. Bu sırada Ankara'da İzmir Suikast'i davası başlamıştır. Bu davada suikast tertibinde olanların eski İttihatçılar olduğu tezi de işlenmektedir.⁴¹⁰ Hüseyin Cahit yaklaşık bir hafta sonra tekrar tutuklanır ve hapsedilir. Kısa süre içinde Ankara'ya getirilir. Mahkeme H. Cahit'in eski İttihatçılarla Cavit Bey'in evinde yapılan bir toplantı üzerinden H. Cahit'i Mustafa Kemal'e karşı bir tertip yapmaya çalışmış olmakla suçlamaktadır. 26

⁴¹⁰ Yalçın, a. g. e. s. 282

Ağustos 1926'da mahkeme H. Cahit'in tutukluluk halinin devamına hükmetmiştir.⁴¹¹ Bu tutukluluk tekrar Çorum'da devam edecekti. Ancak araya giren Hakkı Tarık (Us) mahkemeye kefil olarak H. Cahit'i serbest bırakılmasını sağlamıştır.⁴¹² H. Cahit mahkemenin kendisini kanunen de zaten serbest bırakmaya mecbur olduğu düşüncesindedir.

Serbest bırakıldıktan sonra İstanbul'a dönen H. Cahit, Atatürk döneminde siyasi faaliyetlerde bulunmamıştır. Hayatını devam ettirebilmek için bir süre gümrük komisyonculuğu yapmışsa da başarılı olamamıştır. Bir süre gazetelerde tekrar yazı yazma girişiminde bulunmuş ancak bu girişimleri sonuçsuz kalmıştır. 1930 yılında ise İsmet Paşa'nın etkisiyle Sanayi ve Maadin Bankası yönetim kurulu üyeliğine seçilince hayatı kısmen de olsa kolaylaşmıştır.⁴¹³ Hayatının hemen her aşamasında Batıcılık düşüncesinin amansız bir savunucusu olan Hüseyin Cahit, 1932 yılında Birinci Türk Dili Kurultayı'nda resmi görüşü eleştirerek, dilde aşırı sadeleştirmeye karşı çıkmış ve dilin doğal gelişimine bırakılması gerektiğini savunmuştur. Ayrıca liselerde yabancı dil öğretiminin kaldırılması düşüncelerine yanlış bularak, bu uygulamanın gençlerin batılı düşüncelere ulaşmasını engelleyeceğini belirtmiştir. Bu görüşlerinden dolayı Sanayi ve Yönetim Kurulu Başkanlığı görevinden alındığını da belirtmek gerekiyor.⁴¹⁴ Bu süreçten sonra bir geçim sıkıntısı ve yalnızlık sürecine giren Hüseyin Cahit, 1933 -1940 yılları arasında Fikir Hareketleri adlı bir dergi çıkarmıştır. Ancak bu dergide siyasi konulara girmekten dikkatle kaçındığı anlaşılmaktadır.

⁴¹¹ Ertan, **Atatürk Dönemi'nde Devletçilik - Liberalizm Tartışmaları, Şevket Süreyya Aydemir - Hüseyin Cahit Yalçın Polemiği**, s. 31

⁴¹² Yalçın, **a. g. e.** s. 283, Yalçın siyasi anılarında, zaten tutukluluk halinin devam edemeyeceğini şu şekilde açıklamaktadır: Süresiz sürgün cezası ortadan kalkınca benim cezam belirli süre sürgüne dönüşmeliydi. Bunun da en aşırı süresi üç yılı geçemezdi. Oysa duruşmalar sırasında tutuklu olduğum gibi bu son yargılanma sırasında da tutukluluk sürelerim vardı. Yasaya göre bir günlük tutukluluk yedi günlük sürgün süresine denk sayılıyordu. Bu hesaplar yapılırca süreli sürgün cezasının en uzun süresini de doldurmuş bulunuyordum. Dolayısıyla buna dayanarak yasaya göre serbest bırakılmam bir zorunluluktur. Yalçın, **a.g.e.** s. 284

⁴¹³ Ertan, **Atatürk Dönemi'nde Devletçilik - Liberalizm Tartışmaları, Şevket Süreyya Aydemir - Hüseyin Cahit Yalçın Polemiği**, s. 33

⁴¹⁴ Y. Doğan Çetinkaya, "*Hüseyin Cahit Yalçın*", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce**, C. 3, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 326

2.4.4. Arif Oruç

Arif Oruç 1893 yılında Elazığ'da doğmuştur.⁴¹⁵ İdadi tahsilinden sonra Tanin, Sabah ve Tasvir-i Efkâr'da muhabirlik yapmıştır. 1914 yılında Sabah Gazetesi adına Balkanlarda muhabirlik yapmıştır. Sofya'da çıkan Türk Sedası Gazetesi'nde muhabirlik yapmıştır. Bu yıllarda Mustafa Kemal ve Fethi (Okyar) Bey'le temasa geçmiştir.⁴¹⁶

Milli mücadele yıllarında Ankara Hükümeti'nin stratejik olarak Sovyetlere yakın bir politik tavır içinde olduğu bilinmektedir. Bu amaçla birinci TBMM'de Yeşil Ordu ve Halk Zümresi gibi grupların yer alması ile bir anlamda Sovyet hükümetine "Ankara'nın sosyalizme karşı bir alerjisinin olmadığı" vurgusu yapılmak isteniyordu. Hatta bu grup içinde Sağlık Bakanı Dr Adnan Adıvar ve Maliye Bakanı Hakkı Behiç Bayiç ile birlikte Yunus Nadi, Hüsrev Sami, Mehmet Şükrü ve Muhittin Baha Pars gibi bakan ve milletvekilleri de vardı. Yeşil Ordu Grubu'nun tüzüğünde "kapitalizme ve her türlü emperyalizme ve askeri yönetimlere karşı olduğu, İslamiyet'in esaslarına ve Türk aile yaşamına saygı duyulduğu, ancak ekonomik ve toplumsal hayatta devletin etkin bir rol almasının gereği" vurgulanıyordu. Bu derneğe Çerkez Ethem ve ağabeyi Reşit de üye olmuştur. Yeşil ordunun kuruluşu ile ilgili olarak hükümete resmen başvurulmadığı için dernek faaliyetlerini gizli bir örgüt gibi yürütmekteydi. Tüm bu faaliyetler Mustafa Kemal tarafından kuşku ile karşılanmış ve derneğin çalışmalarını durdurmuştur. Ancak her şeye rağmen derneğin Eskişehir'deki örgütlenmesi önlenememiştir. Bu arada sorumluluğunu Arif Oruç'un üstlendiği Bolşevizm yanlısı "Arkadaş" gazetesi 30 Ağustos 1920'de yayımlanmaya başlanmıştır.⁴¹⁷ Bir hafta kadar sonra bu gazetenin adı "Seyyare-i Yeni Dünya" olarak değiştirilmiştir. Bu gazete doğrudan Çerkez Ethem'in himayesindeydi. Gerek Yeşil Ordu ve gerek onun bir tür yayım organı olarak

⁴¹⁵ Arif Oruç'un doğum tarihi ve yeri ile ilgili farklı bilgiler mevcuttur. Örneğin Acehan yazarın doğum yılını 1891 olarak vermişken, H. Topuz ve M. Tuncay 1893 olarak vermişlerdir. Mete Tuncay, Arif Oruç yazarın Elazığ doğumlu olduğunu belirtmişse de Arif Oruç'un Dimetoka doğumlu olduğunu söylediğini de belirtmiştir. Mete Tuncay, **Tek Parti Dönemi'nde Yurtdışından Muhalefet Eden Bir Yayın Organı: Arif Oruç'un Yarın'ı** (1933), İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s. 10

⁴¹⁶ Acehan, **a.g.e.** s. 120

⁴¹⁷ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi**, (2.kitap) C. II, Bilgi Yayınları, Ankara,1998, s. 235

Seyyare-i Yeni Dünya gazetesi ilkelerini bir tür İslami sosyalizm tezi üzerine kurmaya çalışıyordu. ⁴¹⁸

Bu arada Mustafa Kemal cılız da olsa gelişmeye başlayan sol hareketi kontrol altına alma gereği duymuş ve hükümet eliyle 18 Ekim 1920'de Türkiye Komünist Partisi'nin kurulduğunu ve Yeşil Ordu'nun bu partiye katıldığını ilan etmiştir. Parti genel merkezinde İsmet paşa, Refet Paşa, Fevzi Çakmak, Ali Fuat, Yunus Nadi, Kılıç Ali... gibi isimler de bulunmaktaydı. ⁴¹⁹ TBMM tarafından kurulan komünist partinin bir tür danışıklı dövüş olduğu Rusya tarafından anlaşılmıştır. Bu sırada Moskova Büyükelçiliğine atanan Ali Fuat Paşa aracılığıyla Komünist Enternasyonal'e bir güven mektubu gönderilmiştir. Ama Enternasyonal bu eylemin gayrı ciddi olduğunu düşünerek partiyi tanımayı reddetmiştir. Yeşil ordunun kapatılması ve TKP'nin kurulması ile Yeni Dünya Gazetesi de Eskişehir'den Ankara'ya taşınmıştır. ⁴²⁰

Çerkez Ethem'in düzenli orduya katılmamak konusundaki kararlılığı Ankara'nın şiddetli tepkisini çekmiş ve kısa sürede Ethem'in başkaldırısı ile sonuçlanmıştır. Çerkez Ethem'in başkaldırdığı sıralar Ankara'da Resmi TKF'nin yayım organı olan Yeni Dünya Gazetesi de hükümete karşı cephe almış ve Ç. Ethem aleyhine muhtemel bir askeri hareketi önlemek için demiryolu işçilerini greve çağırmıştır. Bunun üzerine 2 Ocakta (1921) Yeni Dünya idarehanesi hükümet taraftarlarınca tahrip edilmiştir. Gazete yazarı Arif Oruç ve arkadaşları da tutuklanmıştır. ⁴²¹ Bu arada resmi TKP'nin kurulmasından sonra faaliyete geçen Türkiye Halk İştirakiyun Partisi'nden de birçok kişi tutuklanmıştır. Ayrıca Bakü'de kurulan komünist partiden Mustafa Suphi ve birçok arkadaşının Karadeniz'de şüpheli bir şekilde ölmeleri de aşağıda yukarı bu döneme denk gelmektedir. T. H. İ. P yetkilileri 1 Şubatta partiyi kapattıklarını açıkladılar. Ancak bu durum parti ve mensupları hakkındaki takibatı önleyemedi. Bu şekilde kalabalık bir grup Ankara İstiklal Mahkemesi'ne verilmiş ve "hükümeti zorla devirmek suçlaması" ile yargılamalara başlanmıştır. Mahkeme bu yargılamalar neticesinde;

⁴¹⁸ Orhan Koloğlu (Hazırlayan), **Kemalist Anadolu Basını (Tiflis 1922)**, ÇGD Yayınları, Ankara, 1995, s. 102 - 103

⁴¹⁹ Turan, **Türk Devrim Tarihi, (2.kitap)** C. II, s. 236

⁴²⁰ Turgut, **a.g.e.** s. 171

⁴²¹ Mete Tuncay, **Türkiye'de Sol Akımlar (1908- 1925)**, Bilgi Yayınları, Ankara, 1967, 124

"...Hafî komünist partisi teşkili suretiyle gene hükümeti devirme cürmünü irtikâp teşebbüsünde buldukları anlaşılan Tokat mebusu Nazım'ın tevkif edildiği tarih olan 12 Nisan 1337'den ve Baytar Binbaşı Hacıoğlu Salih Efendi'nin 11 Kanunusani 1337'den ve Matbuat Müdürlüğü memurlarından Ziyetullah Nuşirevan'ın da 27 Kanunusani 1337'den itibaren Ceza kanununun 46. maddesi delaletiyle Hıyaneti Vataniye kanununun 12. maddesi mucibince 15 sene müddet ile küreğe konmalarına ve diğer maznunlardan Bursa mebusu Şeyh Servet Efendi ve Afyon mebusu Şükrü Bey ile diğerlerinin mesuliyetsizliklerine karar verilmiştir. Bunlardan başka... Ethem ve arkadaşlarının gıyaben idamlarına karar verilmesine karşılık, onların sözcülüğünü yapan Arif Oruç -mevkufiyeti yeter sayılarak- serbest bırakılmış ve savaşın sonuna kadar hükümetin uygun bulacağı bir yerde ikamete memur edilmiştir.⁴²²

Yeni Türk devleti Milli Mücadele yıllarında bir taraftan taktiksel olarak SSCB ile iyi ilişkiler geliştirirken, diğer taraftan sosyalist - komünist akımları kontrol altına almaya çalışmıştır. Örneğin TBMM Milli Mücadele yıllarında Rusya'daki Türk komünistlerinin faaliyetlerini takip etmeye çalışmıştır. 1921 tarihli bir istihbarat raporunda şu bilgiler verilmiştir: "Türkiyeli Süleyman Nuri kendi riyasetinde olarak Moskova'da Türk Komünist Partisi teşkil etmiştir. Batum'da bulunan Kayserili İsmail Hakkı ve Bakü'deki Tatar Alimof, Süleyman Nuri'nin reis olmasına muhaliflerdir. Bakü, Nahcivan ve Gümrü'de birer Türk Komünist yurdu tesis etmişlerdir. Bu yurtlar Türkiye'de komünist teşkilatını takviyeye ve bu teşkilat ile irtibat ve muhabere vücuda getirmeye çalışacaklardır."⁴²³

Genel olarak muhalif kişiliği ile tanınan Arif Oruç, milli mücadeleye destek vermiştir. Bu desteği sadece kalemi ile olmamış, silahlı mücadeleye de aktif olarak katılmıştır. Fakat cumhuriyetin ilanı genel siyasi ve idari gidişatı çekinmeden ve zaman zaman sert bir şekilde eleştirerek dikkatleri üzerine çekmiştir.⁴²⁴

⁴²² Tuncay, **Türkiye'de Sol Akımlar (1908- 1925)**, s. 126

⁴²³ **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Arşivi**, Kutu No. 21. Gömlek No: 69 Belge No: 69001. Süleyman Nuri, I. Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesindeyken, ülke yönetimindeki aksaklıkları ve ordunun içinde bulunduğu olumsuzlukları öne sürerek, birkaç arkadaşı ile Rus keşif koluna sığınmış ve Rusya'ya kaçmıştır. Süleyman Nuri, **Çanakkale Siperlerinden TKP Yönetimine Uyanan Esirler**, Tüstav Yayınları, İstanbul, 2002, s. 132- 140. Süleyman Nuri, Cumhuriyet yıllarında SSCB tarafından özel bir görevle Türkiye'ye gönderilmiştir. Ancak Türk yetkililer tarafından yakalanmış ve mahkeme tarafından 15 sene 2 gün ağır hapse ve Çorum'da da 7 yıl sürgüne mahkûm edilmiştir. Ali Birinci, **Tarihin Alacakaranlığında Meşahir-i Meçhuleden Birkaç Zat- 2**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2010, s.459

⁴²⁴ Tuncay, **Arif Oruç'un Yarın'ı (1933)**, s.9

Bu gelişmelerden sonra Arif Oruç Antalya'ya gitmiştir. Burada Yeni İzmir Gazetesi'ni çıkarmıştır. Bu gazetede Arif Oruç milli mücadele yanlısı yazılar yayımlamıştır. Bir süre sonra İzmir'e giden yazar Yeni Turan adında başka bir gazete çıkarmıştır. (1922) Ancak bu gazete çok başarılı bir çıkış yapamamış ve Halit Ziya Uşaklıgil'in "Şark" gazetesi ile birleşmiştir. Ancak bu ortaklık çok uzun sürmemiş ve Yeni Turan Gazetesi ile Şark Gazetesi yollarını ayırırlar. Yeni Turan gazetesi 1924 yılına kadar yaşamış fakat gazetede İstanbul'da bir hilafet kongresinin toplanacağı haberinin yapılmasından sonra gazete kapatılmış ve Arif Oruç tutuklanmıştır.⁴²⁵ Arif Oruç bu davadan beş ay hapis ve para cezası almıştır. Mahkeme Arif Oruç'un bu haberi hassas bir dönemde vererek gerek suiniyet gösterdiğini ileri sürmüştür. Ayrıca söz konusu haberin manşetten ve büyük harfler kullanılarak verilmesi de mahkemeyi rahatsız etmiştir. Yine söz konusu haberin 4 Mart 1924'te çıkması da ayrıca Ankara hükümetinin tepkisini çekmiştir.⁴²⁶

1924 yılından sonra bir süre siyasi gazetecilik faaliyetlerine ara veren Arif Oruç 1929 Aralık ayında "Yarın" adlı gazeteyi yayımlamaya başlamıştır. Ancak bu gazete de 1931'de Basın Kanunu ile kapatılmıştır.⁴²⁷ Arif Oruç, Yunus Nadi ile yaptığı bir münakaşada söylediği bir sözü yerine getirmek için bir kundura boyacısı dükkânı açarak hayatını kazanmaya başlamıştır. Ancak bu süreçte CHF Arif Oruç ve onunla ilişkili gelişmeleri yakından takip etmektedir. Hatta 8 Eylül 1931 tarihinde CHF genel sekreteri Recep (Peker) İstanbul'da çıkmaya başlayan "mücadele" adlı bir gazete hakkında Cumhuriyet Halk Fırkası idare heyetini uyarmaktadır:

" İstanbul'da Mücadele isminde yeni bir gazete çıktı. Bu gazetenin başlığı altındaki yazıda işçi ve çiftçi haklarını müdafaa edeceği yazılıdır. Bundan başla "Niçin çıkıyoruz? Başlıklı bir makalesinde hükümetçe tesisine müsaade edilmeyen işçi ve çiftçi teşekkülünün maksatlarına uyan ifadeler ve ezcümle kol ve kafa işçilerinden, esnaf ve çiftçiden bahseden milli birliği bozacak noktalar vardır.

Gazetenin isminden de ve ilk nüsha başında firkamıza tariz etmesinden de anlaşılacağı üzere sahiplerinin gayesi çatışmak, efkârı umumiyyeye karşı firkamız aleyhine telkinat yapmaktır. Gazetenin kullandığı harflerden ve ilk nüshası muhteviyatından anlaşılın hüviyeti, bunun kapanan (yarın) gazetesinin isim

⁴²⁵ Topuz, a. g. a. s. 136, Acehan, a. g. e. s.120

⁴²⁶ Tuncay, Arif Oruç'un Yarın'ı (1933), s.11-12

⁴²⁷ Yılmaz ve Doğaner, a.g.e. s. 191

değiştirmiş halinden başka bir şey değildir. ...yeni müteşebbisler içinde görünürde Arif Oruç, Habil Adem, Burhanettin Ali ve Süleyman Tevfik yoktur. Bu malumata göre Yarın gazetesinde ikinci safta bulunanlar Mücadele gazetesinde birinci safa geçmişler, birinci saftakiler rollerini ikincilere bırakarak el altından çalışmayı tercih etmişlerdir. Yeni müteşebbislerden Üzeyir Efendi gibi parasız ve vasitasız ve aynı zamanda Şark demiryolları amelesini ifsat ettiğinden (kışkırtarak karışıklık çıkarmak) işinden çıkarılarak bostancılık yapan Arnavut asıllı bir şahıs Mücadele gazetesi için iki bin lira tahsis etmiştir. Umumi hatlarını çizdiğimiz bu levha eski Yarın ve yeni Mücadele isimli gazetelerin aynı hüviyette ve aynı mahiyette ve hangi membalardan beslendiği belli olmayan, bilhassa milli varlık, milli birlik ve milli inzibat fikirlerini tahrip için çalışan vasıtalar olduğunu gösterir. ...Fırkamızın bu gibi teşebbüsler karşısında dikkatli olması gerekir...⁴²⁸

Recep Peker imzalı bu uyarı ve bilgilendirme telgrafı Arif Oruç ve çevresinin hükümet tarafından dikkatli bir şekilde takip edildiğini göstermektedir. İstanbul'da çıkarılan "Mücadele" gazetesi hakkındaki yorum ve öngörülerini Peker ve genel olarak Halk Fırkası'nın hakim siyasi ve ekonomik görüş karşısında pek de müsamaha göstermediğini göstermektedir. Peker, gazetenin "işçi ve çiftçi haklarını savunmak için kurulduğunu vurgulaması"nı milli birliği bozmak şeklinde yorumlamaktadır. Ayrıca dikkati çeken bir nokta da Peker'in gazetesinin isminden de ciddi şekilde rahatsızlık duymakta olduğudur. Anlaşılan o ki CHF genel sekreteri "mücadele" kavramının salt sosyalist bir manasının olduğunu düşünmektedir.⁴²⁹ Ayrıca gazetenin CHF'yi tenkit etmesini de "olağandışı" bir hareket olarak görmektedir. Yine dikkati çeken bir diğer husus şudur; genel sekreter " *hangi membalardan beslendiği belli olmayan*" ifadesiyle gazetenin dış kaynaklar tarafından finanse edildiği veya teşvik edildiğini düşünmektedir. Temel devrimlerin önemli ölçüde tamamlandığı 1930'lu yıllarında başında CHF'nin bu tür bir basın muhalefetine bile ciddi bir şüphe ile yaklaşması sadece devrim hassasiyeti olarak açıklanamaz. Burada siyasi iktidarın

⁴²⁸ Tuncay, **Arif Oruç'un Yarın'ı (1933)**, s. 14-15

⁴²⁹ Cumhuriyetin ilanı ile sol veya Marksist düşünce yapısına karşı derin bir endişe ve kaygının uzun süre devam ettiğini belirtmek gerekmektedir. Atatürk döneminde hükümetin, sosyalist fraksiyon ve eğilimleri ulusal birlik ve bütünlüğe karşı bir tehdit unsuru olarak algıladığı ve bu bağlamdaki muhalefete karşı müsamahakar davranmadığı görülmektedir. Komünistlere karşı 1929 - 1933 yılları arasında ciddi kovuşturmaların yapıldığı anlaşılmaktadır. 193 Eylül ayında İstanbul ve Ankara'da komünist propaganda yaptıkları gerekçesiyle 30 kişi tutuklanmıştır. Yine 1931 Mayıs'ında Aydın'da bir parti hücresi keşfedilmiş, 1932 Şubat'ın 35 komünist tutuklanmıştır ve çeşitli cezalara çarptırılmıştır. Socrates - James Asteriou, "TKP 1925 - 1935," (çev. Mete Tuncay), **Birikim Dergisi**, C. 7, S. 8, İstanbul, 1989, s. 63

kendi politikalarına karşı farklı bir görüş ve düşünceyi potansiyel tehdit olarak algılama alışkanlığının etkili olduğu görülmektedir.

Arif Oruç'un faaliyetlerinin hükümet tarafından dikkatle takip edildiğine dair önemli bir diğer belge ise şöyledir:

Arif Oruç'un teşkil etmek istediği İşçi ve Çiftçi Fırkası hakkında tedkikatda bulunmak üzere Habil Âdem'in Aydın yoluyla Denizli ve Nazilli'ye gittiği ve bu babda vilayetinize de malumat verildiği İzmir Vilayeti'nin işarından anlaşılmıştır. mazisi ve umumi ahvali itibarıyla çok şayan-ı dikkat ve müfsid (fesat çıkarıcı, bozan) bir adam olan mumaileyh ahval ve hareketi kendisine haber ettirilmeksizin sıkı bir murakabeye tabi tutularak maksad-ı seyahatiyle temaslarının esaslıca tedkik ve tespiti ve neticesinin mühimmen işarı rica olunur.⁴³⁰

Yukarıda yapılan uyarı sonucunda Arif Oruç ve arkadaşları devlet yetkilileri tarafından takip edilmiş, ancak söz konusu kişilerin bölgedeki temaslarının ve bir İşçi ve Çiftçi Fırkası fikrinin bölgede çok "lakaydane" şekilde karşılandığı, halkın bu fikre sıcak bakmadığı belirtilmiştir. Ancak çok zararlı bir şahsiyet olarak nitelendirilen Arif Oruç'un dikkatle takip edilmesinin önemi tekrar vurgulanmıştır.⁴³¹

Arif Oruç 1933 yılında ülkeyi terk etmeye mecbur olmuş ve Yarın'ı broşür olarak Paris ve Sofya'da, Gazete olarak da Şumnu'da (Bulgaristan) yayımlamıştır. Arif Oruç'un yurt dışındaki faaliyetleri hükümetçe yakından takip edilmiştir. Örneğin 18 Haziran 1933'te yayımlanan bir kararnamede şöyle deniliyordu:

"Arif Oruç tarafından Paris'te bastırılan "yarın" başlıklı broşürde memleketimiz aleyhine muzır yazılar yazıldığı görüldüğünden "yarın kurtuluş neşriyatı" namına çıkarılan broşür, kitap, gazete vesairesin memleketimize sokulmasının yasaklanması İcra Vekilleri Heyeti'nin toplantısında kabul edilmiştir.⁴³²

Örneğin 6 Temmuz 1933 tarihinde CHF genel sekreteri Recep Peker de CHF idare heyetine Arif Oruç'un yurt dışı faaliyetleri hakkında şu telgrafi çekiyordu:

"Bulgaristan'da bulunan Yarın Gazetesi sahibi Arif Oruç tarafından Paris'te bastırılan ve tamamen irticai yazıları ve Türkiye Kurtuluş Fırkası programını ihtiva eden Arap harfleri ile matbu bir broşürün Bulgaristan'da bazı Bulgarca gazeteler içinde birçok

⁴³⁰ **TİTE Arşivi**, Kutu No: 27 Gömlek No: 95 Belge No: 95-1001

⁴³¹ **TİTE Arşivi**, Kutu No: 27 Gömlek No: 95 Belge No: 95001

⁴³² **BCA**, Kutu no: 37, Dosya Gömleği no: 46, Sıra no: 14, Dosya no: 86- 130

yerlere gönderilmekte olduğu anlaşılmıştır. Teşkilatımızın bu hususta çok ihtiyatlı bulunmasını ve Fırkamız mensuplarına gelecek bu risalelerin derhal hükümete teminini rica ederim efendim. "⁴³³

Sofya'daki Mayıs 1934 darbesinden sonra Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin isteği üzerine Bulgar hükümeti Arif Oruç'u Yugoslavya'ya sınır dışı etmiştir. Oruç, 17 Ağustos 1937'de Türkiye'ye döndükten sonra tutuklanmıştır. Savcının idam talebine karşın ağır cezada beraat ederek serbest bırakılmıştır. 1946 Kasım ayına kadar Son Posta ve Tasvir gazetelerinde "Ayhan" imzası ile tarihi ve edebi tefrikalar kaleme almıştır. ⁴³⁴

Basın Kanunu'nun değişmesi ile 1946'da Yarın'ı tekrar çıkarmış ancak bir süre sonra kapatmıştır. Bu tarihten sonra hayatını çeşitli tefrikalar yazarak kazanmıştır. Son eseri Milliyet Gazetesinde yazdığı "Fatih Sultan Mehmet" isimli tefrikadır. ⁴³⁵

2.4.5. Saidi Nursi (Bediüzzaman)

Saidi Nursi 1877 tarihinde Bitlis iline bağlı Hizan Kazası'nın İsparit nahiyesinin Nurs köyünde doğmuştur. Babasının adı Mirza, annesinin adı Nuriye'dir. Dokuz yaşına kadar ailesinin yanında yaşamıştır. Daha sonra İsparit yakınlarında Taç köyünde Molla Mehmet Emin Efendi'nin medresesine devam etmiştir. Ancak bu

⁴³³ Tuncay, **Arif Oruç'un Yarın'ı (1933)**, s. 16

⁴³⁴ Tuncay, **Arif Oruç'un Yarın'ı (1933)**, s. 8-16

⁴³⁵ Tuncay, **Arif Oruç'un Yarın'ı (1933)**, s. 9

köyde fazla kalmayıp Nurs'a geri dönmüştür. Belli bir süre daha benzer bazı medreselere devam etmeye çalışmış, ancak bu durum süreklilik arz etmemiştir.⁴³⁶

Tarihçe-i Hayat'ta anlatıldığına göre, Saidi Nursi henüz ergenlik çağına ulaşmadan dönemin koşullarında medrese düzeyinde verilen dini içerikli ders ve yaklaşımların hemen hepsini öğrenerek bölgede bulunan şeyhlerin dikkatini çekmiştir.⁴³⁷ Ancak o yıllarda alınabilen Sufi icazetnamelerinin çeşitliliği nedeniyle, Saidi Nursi'nin "mezuniyet"inin ne anlama geldiğinden emin değiliz. Fakat dini konularda, özellikle de hadis konusunda zamanla son derece yetkin bir konuma ulaştığı kesindir.⁴³⁸

Saidi Nursi'nin içinde doğup büyüdüğü türden bir toplumda, şeyhlerin yerel iktidarı altında bir yer edinmek, daha alt düzeyde toplumsal temele sahip kişiler için, toplumsal hareketliliği gerçekleştiren önemli kaynaklardan birini oluşturuyordu. Nitekim Bediüzzaman'ın⁴³⁹ gençlik dönemi de bu tür faaliyetlerle dolu olarak, kendisine bu tür bir konum elde etme çabaları içinde geçmişe benzemektedir.⁴⁴⁰ Nitekim Bitlis'te yörenin önde gelen şeyhlerinden Şeyh Emin Efendi ile karşı karşıya gelince vali tarafından sürgün edilmiştir.⁴⁴¹ Bu, Saidi Nursi'nin ilk sürgün edilişidir ve Şirvan'a gitmiştir. Bu sırada siyasi meselelere de ilgi duyan Saidi Nursi bu hareketlerinden dolayı da Mardin'den Bitlis'e sürülmüştür.⁴⁴²

Saidi Nursi bir süre sonra Hasan Paşa'nın daveti üzerine Van'a gitmiştir. Van'da on beş yıl kaldığı anlaşılıyor. Bu yıllarda Van'da "Medresetü'z Zehra" adında bir üniversite kurmayı planlamıştır. Bu amaçla İstanbul'a gitmiştir. Sözmez'e göre

⁴³⁶ **Bediüzzaman Said Nursi, Tarihçe-i Hayatı**, Zehra Yayınları, İstanbul, 2003, s. 34

⁴³⁷ Tarihçe-i Hayat, s. 40-42

⁴³⁸ Şerif Mardin, **Bediüzzaman Said Nursi Olayı**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 117

⁴³⁹ "Bediüzzaman" kavramı, genç yaşında kendisini sınava tabi tutan Siirt'te Molla Fethullah Efendi tarafından Said Nursi'nin zekâsını övmek için kullanılmıştır. Siirt'te Molla Fethullah Efendi'yi ziyaret eden Said Nursi, kendisine hangi kitap sorulduysa "bitirdi" cevabını verir. Molla Fethullah hayret içinde "...geçen sene deli idin, bu senede mi deli oldun " der. Molla Fethullah hangi kitaptan sordu ise hepsine cevap verir. Neticede hocası: Zekâ ile hıfzın ifrat derecesinde bir adamda toplanması ender hadiselerdendir" diyerek kendisine "*Bediüzzaman*" unvanını verir. Bu unvan zamanın güzeli, çağın eşsizi anlamlarına gelmektedir. Necmeddin Şahiner, **Bediüzzaman Said Nursi**, Elips Yayınları, Ankara, 2008, s. 28 Kısa süre sonra Sait Nursi "Bediüzzaman" unvanı ile anılmaya başlanmıştır. Mustafa Süzen, **Eski Said'den Yeni Said'e**, Sebat Yayınları, Ankara, 2007, s. 522

⁴⁴⁰ Mardin, **a.g.e.** s. 100 - 101

⁴⁴¹ Tarihçe-i Hayat, s. 40-42

⁴⁴² Tarihçe-i Hayat, **a.g.e.** s. 47

Saidi Nursi, 1907'de İstanbul'a sağlık sorunlarından dolayı gelmiştir.⁴⁴³ Ancak İstanbul'dayken II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra bir süre başkentte kalmıştır. Saidi Nursi'nin İstanbul hayatı bir derece siyasideir. Jön Türklere karşı muhalif bir tutum içinde olmuştur. Bu sırada bazı arkadaşları ile İttihadı Muhammedi Cemiyeti'nin kurmuştur.⁴⁴⁴ Saidi Nursi Doğu Anadolu'daki öteden beri gelen eğitim-öğretim sorunları ile yakından ilgilenmeye çalışmıştır. Ona göre, Doğu Anadolu'da faaliyet gösteren öğretim kurumları çeşitli yönlerden yeterli değildi. Hatta bu konuda 1902- 1903 yıllarında Sultan Abdülhamit ile görüşmeyi başarmıştır. Ancak Saidi, sadece eğitim ve öğretimle ilgili eleştirilerini sunmayıp, rejimin gizli jurnallerle insanları gelişigüzel cezalandırmasını da eleştirince, tutuklanarak yargılanmıştır.⁴⁴⁵ Saidi Nursi'nin Halife Sultan'ın huzurundaki rahat davranışları ve bizzat Sultan'ı eleştirmesine şahit olanlar, Saidi Nursi'nin akli dengesinin yerinde olup olmadığı konusunda kuşkuya düşmüşlerdir. Bu yüzden müşahede için Toptaşı Akıl Hastanesi'ne gönderilmiştir. Ancak yapılan muayene neticesinde Saidi Nursi'nin akli dengesi ile ilgili bir sorununun olmadığı anlaşılmıştır.⁴⁴⁶

31 Mart İsyanı'nda Saidi Nursi etkin bir rol oynamıştır. İsyan başladığında Saidi Nursi İstanbul'daydı ve başta Volkan Gazetesi olmak üzere çeşitli yayın organlarında yazıları yayımlanıyordu. Saidi Nursi ayaklanmayı başlatan askerlere, subaylara karşı itaatli olmayı öğütleyerek şöyle diyordu: "...Asker, *şanlı asakir-i muvahiddin*" dir. Bunlar, milleti iki defa büyük bir vartadan kurtaran kahramanlardır. Bu iki vartadan kurtuluşu sağlayan ve yüz sene içinde benzeri yapılamayan iki inkılâptan biri II. Meşrutiyet'in ilanı, diğeri de 31 Mart'tır."⁴⁴⁷ Saidi Nursi ayaklanmasının başlaması ve gelişmesinde öncü rol oynayan İttihad-ı Muhammedi

⁴⁴³ Selim Sönmez, "Bediüzzaman Said Nursi'nin İlk İstanbul Hayatına Dair Bazı Belgeler," **Köprü Dergisi**, S. 84, İstanbul, 2004, s. 78

⁴⁴⁴ Tarihçe-i Hayat, **a.g.e.** s. 51- 57

⁴⁴⁵ Bu konuda Said Nursi'nin 1902- 1903 yılları arasında II. Abdülhamit ile yaptığı bir görüşme ilginçtir. Bu görüşmede Said Nursi: "...Doğu Anadolu'lular Osmanlı milletinin önemli bir kısmını teşkil etmektedirler. Hükümet durumları bildiği halde, yine de ihtiyaç duyulan hizmetlerle ilgili bazı dilek ve talepleri iletmek için yüksek müsaadenizi istirham ediyorum. Doğu Anadolu'da bazı modern okullar açıldı. Fakat bunlardan ancak Türkçe bilenler istifade etmektedirler. Türkçe bilmeyenler medresede okutulan fen derslerini iletirmek ve bir yere gelmek için yeterli sayıyorlar. Böylece çocuklar modern eğitim ve öğretimden yoksun kalıyorlar. Çünkü bu modern okullarda ders veren öğretmenler mahalli dili bilmiyorlar..." şeklindeki görüşlerini sunmuştur. Karpaz, **a.g.e.** s.589-590

⁴⁴⁶ Mardin, **a.g.e.** s. 134

⁴⁴⁷ Sina Akşin, **31 Mart Olayı**, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Sevinç Matbaası, Ankara, 1970, s. 96 - 129

Cemiyeti'nde Vahdeti ve Enderunlu Lutfi ile birlikte önde gelen bir isimdi. ⁴⁴⁸ İsyana bastırıldıktan sonra Saidi Nursi yargılanmış, sorgu sırasında kendisine yöneltilen "sen de şeriat istemişsin" şeklindeki soruya şöyle yanıt vermiştir: "...şeriatın bir hakikatine, bin ruhum olsa feda ederim. Zira şeriat, sebab-i saadet ve adaletin ta kendisidir. Fakat ihtilalcilerin isteği gibi değil." Mahkeme sonunda Saidi Nursi beraat etmiştir. ⁴⁴⁹ Her ne kadar bu yargılamadan beraat etmişse de hükümet tarafından faaliyetleri dikkatlice izlenmiştir. Hatta o yıllarda yayımladığı "Divan-ı Harbi Örfi" adlı eserinin "halkı heyecana getirdiği ve bazı istenmeyen konulara değindiği için" toplatılması istenmiştir. ⁴⁵⁰ Saidi Nursi'nin 31 Mart İsyanı'ndan dolayı yargılanmasına rağmen, meşrutî düzene karşı olmadığını savunan yazarlar da vardır. Bu yönde bir düşünceyi savunan Markham, Nursi'nin temel demokrasi yöntemlerinin bir şeriat düzeninde somutlaştırılabileceğine inandığını ve I. Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra da Türkiye'nin İslam'ın merkezi olması gerektiğini düşündüğünü kaydetmektedir. ⁴⁵¹ Saidi Nursi, doğrudan meşrutiyete karşı olduğunu söylemese de aslında pratikte batılı anlamda bir meşrutî rejime şiddetle karşı olmuştur. Hatta denilebilir ki Saidi Nursi bir tür "meşrutî şeriat" özlemi veya beklentisi içinde olmuştur.

Saidi Nursi I. Dünya Savaşı'na "Gönüllü Alay Kumandanı" olarak katılmış ve 36. Piyade Tümeni ile Erzurum'a hareket etmiştir. Ancak 1916'da Bitlis'te Ruslara esir düşmüş, bu esaret hayatı iki buçuk yıl sürmüştür. 1918'de Rus esir kampından kaçmayı başararak Anadolu'ya dönmüştür. ⁴⁵² İstanbul'a döndüğünde Meşihat dairesinde - kendisinden habersiz - Darü'l Hikmeti'l İslamiye azalığına tayin edilmiştir. ⁴⁵³ Saidi Nursi Anadolu'ya geçtiğinde Milli Mücadele devam ediyordu. Nursi, kendi perspektifinden milli mücadeleyi haklı bulmuş ve desteklemiştir. Hatta Osmanlı şeyhülislamı Dürrizade'nin milli mücadele aleyhindeki fetvasını reddederek "*işgal altındaki bir memleketin Şeyhülislamının verdiği fetva geçersizdir ve hükmü*

⁴⁴⁸ Akşin, **a.g.e.** s. 237

⁴⁴⁹ Süzen, **a.g.e.** s. 507, Ayrıca; Tarihçe-i Hayat, **a.g.e.** s. 62

⁴⁵⁰ Sönmez, **a.g.e.** s. 79

⁴⁵¹ Ian S. Markham, **Engaging With Bediüzzaman Said Nursi, A Model of Interfaith Dialogue**, Ashgate Publishing Company, Burlington, USA, 2009, s. 48

⁴⁵² Rahmi Erdem, **Bediüzzaman ve Talebelerinin Hukuk Mücadelesi**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2007, s. 33

⁴⁵³ Darü'l Hikmet, o yıllarda Mehmet Akif, İzmirli İsmail Hakkı, Elmalılı Hamdi gibi İslam bilginlerinden mürekkep bir tür İslami akademi niteliğindeydi. Bkz. Tarihçe-i Hayat, **a.g.e.** s. 119

yoktur" şeklinde bir tür karşı fetva yayımlamıştır. Hatta bu nedenle İngilizler tarafından takibe alınmıştır.⁴⁵⁴ Saidi Nursi'nin de mensubu olduğu Nakşibendîlik tarikatı 19. yüzyılda genellikle barışçı, militanlıktan uzak ve hâkim siyasi otoriteyle iyi ilişkiler içinde kalmaya dikkat etmiştir.⁴⁵⁵ Ancak Anadolu'da gerçekleşen Batılı işgale, İslam'ın ahlaki ve hukuki düzenine yöneltilen tehditlere karşı mücadele etmiştir. 1919- 1922'de Üsküdar Özbekler Tekkesi, Nakşibendî Tarikatı'nın bir kalesi niteliğindedir. Bu yıllarda tarikat Türk milliyetçilerini İngiliz işgali altındaki İstanbul'dan kaçırarak Anadolu'da Mustafa Kemal kuvvetlerine katılmalarına yardım etmiştir. Hatta bundan dolayı tekkenin başında bulunan Şeyh Ata İngilizler tarafından tutuklanmıştır.⁴⁵⁶ Milli Mücadele'nin kazanılmasından sonra Ankara'da meclise çağrılarak bir konuşma yapması istenmiştir. (9 Kasım 1922)⁴⁵⁷ Tarihçe-i Hayat'ta anlatıldığına göre, Ankara hükümeti Saidi Nursi'nin İstanbul'daki eylem ve davranışlarının kıymetini anlayarak Ankara'ya davet etmiştir. Hatta davet bizzat şifreli bir telgrafla Mustafa Kemal tarafından yapılmıştır. S. Nursi'nin bu telgrafa cevabı şöyle olmuştur: "Ben, tehlikeli yerde mücadele etmek istiyorum. Siper arkasında mücadele etmek hoşuma gitmiyor. Anadolu'dan ziyade burayı daha tehlikeli görüyorum" diyerek daveti kabul etmemiştir. Nihayet eski Van Valisi Mebus Tahsin Bey'in (Saidi Nursi'nin eski dostu) daveti üzerine Anadolu'ya geçmeye

⁴⁵⁴ Erdem, **a.g.e.** s. 36, Tarihçe-i Hayat'ta anlatıldığına göre İngiliz kumandanı Said Nursi'yi idam ettirmek istemiştir. Ancak kendisine Bediüzzaman idam edilirse bütün Doğu Anadolu'nun ve özellikle aşiretlerin isyan ederek İngilizlere karşı harekete geçecekleri uyarısı yapılmış bundan vazgeçilir. (Tarihçe-i Hayat, **a.g.e.** s. 138) Ancak bu iddiada ciddi bir mübalağa yapılmış olması muhtemeldir. Zira 1918-1919'da Said Nursi'nin Doğu Anadolu'da bu derece bir nüfuzla sahip olması pek mümkün gözükmemektedir. Said Nursi Kürt kökenlidir. Hatta bundan dolayı yer yer "Saidi Kürdi" olarak da anılmıştır. Zekariya Kitapçı'ya göre "Saidi Kürdi" ifadesi resmi devlet ideolojisi tarafından bilinçli olarak, kendi deyimiyile "pis bir emele hizmet için" kullanılmaktadır. Yazar, Nursi'nin de bu şekilde kendisine hitap edilmesinden hoşlanmadığını aktarmaktadır. Zekariya Kitapçı, **Bediüzzaman Said Nursi ve Anadolu İman Hareketi**, Kuzucular Ofset, Konya, 1998, s. 227,

⁴⁵⁵ 19. yüzyılda genel olarak yönetimle barışık bir siyasi çizgi takip eden Nakşibendî tarikatının, Türkiye'de 1923'den itibaren aynı perspektifte bir çizgi takip ettiği savunulamaz. Zira Mustafa Kemal öncülüğünde temelleri atılan laik- cumhuriyet projesi ve bununla beraber gelen birçok hukuki, sosyal ve siyasal pratik tarikat çevreleri tarafından hiddetle karşılanmış ve zaman zaman tepkiler verilmiştir. Nitekim birçok yazar 1925 Şeyh Said, 1930 Menemen gibi isyanları Nakşî Tarikatı ile ilişkilendirmiştir. Hatta denilebilir ki Cumhuriyet döneminde Batılı çağdaşlaşma projesine yönelik kapsamlı tepkilerin önemli bir çoğunluğuna Nakşibendî Tarikatı öncülük etmiştir. (Atay, **a.g.e.** s.64,) Ayrıca 20. Yüzyılın ikinci yarısında Türkiye'de kurulan birçok muhafazakâr siyasal partinin lideri Nakşî Tarikatına mensup olduklarını gizlememişlerdir. Kemal H. Karpat, **İslam'ın Siyasallaşması**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2001, s. 195

⁴⁵⁶ Karpat, **a.g.e.** s. 196- 206

⁴⁵⁷ Süzen, **a.g.e.** s. 533

karar vermiştir. ⁴⁵⁸ Saidi Nursi'nin Mustafa Kemal'e cevap niteliğinde gönderdiği iddia edilen telgrafta "...siper arkasında mücadele etmek hoşuma gitmiyor... Tehlikeli yerde mücadele etmek istiyorum" ifadelerinden tam olarak ne kastedildiği anlaşılamamaktadır. Zira 1919 yılı düşünüldüğünde Batı Anadolu, Güne Anadolu'da Kuvay-ı Milliye ile işgal güçleri arasında şiddetli sıcak çatışmaların devam ettiği bilinmektedir.

Burada önemli bir nokta şudur: Mustafa Kemal neden Bediüzzaman Saidi Nursi'yi Ankara'ya davet etmiştir? Saidi Nursi'nin İstanbul'daki eylemlerinin Ankara'yı hangi yönden etkilemiş veya ilgilendirmiş olduğu düşünülebilir? Milli mücadeleye askeri ve siyasi açıdan yeni bir strateji sunmuş olma ihtimali zayıf olan Saidi Nursi'nin Ankara'ya ısrarla davet edilmesinin muhtemel nedeni, Anadolu halkı (özellikle Doğu Anadolu) üzerinde dini tesirinin kullanılmak istenmesidir. I. Dünya savaşından önce özellikle Van ve çevresinde belli bir etki alanı yaratmayı başaran Saidi Nursi'nin 1920'li yıllarda feodal ve dini ilişkiler açısından son derece bölünmüş bir coğrafya özelliği arz eden Doğu Anadolu'da etkili olabileceği düşünülmüş olsa gerektir.

Ancak Ankara'ya gelen Saidi Nursi Mustafa Kemal ve çevresini bir anlamda şaşırtan tavırlar içine girmiştir. Örneğin kendisinin bizzat davet edilmesine maksadını aşan bir nitelik vererek meclise yönelik bir beyanname yayımlamıştır. Bu beyannameye daha çok mebusların dini hassasiyetten uzak olmasını eleştirerek, ⁴⁵⁹ meclisin bu tavrı ile milli mücadelenin kazanılması arasında bir paralellik kurmaya çalışmıştır. Yine Tarihçe-i Hayat'ta belirtildiğine göre, o tarihlerde Saidi Nursi'nin öncelikli hedefi bir Şark Darülfünunu kurmaktır. ⁴⁶⁰

Nursi'nin mecliste yaptığı konuşmaya ana hatları ile bakıldığında kazanılan zaferin önemli olduğunu ancak bundan sonra nasıl davranılması gerektiği konusunda bazı tavsiyelerde bulunduğu görülmektedir. Konuşmasının bir bölümünde: "...peygamberlerin ekseriyetinin Doğu'dan, feylesofların ekserisinin ise Batıdan çıkmıştır. Bu kaderi ilahinin bir hikmetidir. Doğuyu ayağa kaldıracak din ve kalptir,

⁴⁵⁸ Tarihçe-i Hayat, **a.g.e.** s. 138, 139

⁴⁵⁹ Örneğin Saidi Nursi, bu beyannameye mebusların neden namaz kılmadıkları konusu üzerinde uzun uzun durmuştur. Tarihçe-i Hayat, **a.g.e.** s. 142

⁴⁶⁰ Tarihçe-i Hayat, **a.g.e.** s. 143

felsefe ve hikmet değildir" demiştir. ⁴⁶¹ Bu ifadeler Nursi'nin Ankara'nın kurmayı düşündüğü siyasal ve toplumsal düzeni benimsemediği veya benimsemeyeceği anlamında geliyordu. Genel olarak şiddete karşı ilim ve tefekkürden bahseden Nursi, Batı karşısında Doğu toplumlarının neden geri kaldığını kavrayamamıştır. Yukarıdaki ifadelerinden de açıkça anlaşıldığı gibi, "felsefeyi" kendi çerçevesinde aşağılayarak bunu Doğu toplumları için açık bir tehdit olarak görmüştür. Bu düşünce ve eylemlerinden dolayı kısa zaman içinde Ankara ile sıklıkla karşı karşıya gelecektir.

Saidi Nursi Van'da "Medinetüzzehra" adlı dini ve pozitif bilimlerin okutulacağı bir tür üniversitenin (Darülfünun) açılması için Van mebusu Haydar Bey ve yine Kayseri mebusu Âlim Efendi aracılığıyla bir kanun teklifinde bulunmuştur. Bu teklifin gerekçesinde Saidi Nursi: " *...Hutbelerin halkın anlayamadığı bir lisanda olması ve onların da bugünkü icaplar ve ihtiyaçlarımıza temas etmemesi, halife ve padişah namını taşıyan müstebitlerin arkasından köle gibi gitmeye mecbur etmek içindi. Hutbeden maksat ahalinin tenvir ve irşadıdır, başka bir şey değildir. Yüz, iki yüz hatta bin sene önceki hutbeleri okumak, insanları cehl ve gaflet içinde bırakmak demektir.*" Şarkta artık zaruret haline gelen müspet ilimlerle dini ilimlerin birlikte okutulacağı, giderleri zekât ve sair gelirlerden ve vakıf gelirlerinden karşılanmak üzere her yıl şarklı iki bin talebenin yatılı olarak tahsil görmesi için kurulması düşünülen üniversite için 150 bin lira tahsis edilmesini istemiştir. Bu teklif mecliste görüşülür ve komisyona havale edilir. Teklif II. Dönem TBMM tarafından Şeriyeye ve maarif encümenlerine gönderilir. 29.11.1925 tarihinde ise teklif komisyonca reddedilir. 02. 12. 1925 tarihinde de Genel Kurul teklifin reddine karar verir. ⁴⁶²

Saidi Nursi Nisan 1923'te Van'a gelmiş, Van'da bir süre ikamet ettikten sonra 1925'te ortaya çıkan Şeyh Sait isyanından sonra Burdur'a sürgün edilmiştir. Burada yaklaşık sekiz ay kadar kaldıktan sonra Barla'ya gönderilmiş, burada ise dokuz yıl kalmıştır. ⁴⁶³ Dönemin Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, bir gazeteye verdiği demeçte,

⁴⁶¹ Erdem, **a.g.e.** s. 36

⁴⁶² Süzen, **a.g.e.** s. 569

⁴⁶³ Erdem, **a.g.e.** s. 39, 40

kendisine "Bediüzzaman" adını veren Saidi Kürdi'nin (Nursi) dini siyasete alet ederek propaganda girişiminde bulunduğunu belirtmiştir.⁴⁶⁴

Şeyh Said'in isyan öncesinde Saidi Nursi ile irtibata geçtiği bilinmektedir. Birçok kaynak bu isyan davetine Saidi Nursi'nin olumsuz yanıt verdiğinin altını çizmiştir.⁴⁶⁵ Ancak Şeyh Said isyanının bastırılmasından sonra doğudan Batı'ya gönderilen öne çıkan toprak ağaları ve aşiret reisleri, şeyhler arasında Saidi Nursi de vardır. Saidi Nursi'nin sürgün edilişi ile ilgili dönemin tanıklarından eski Van Milletvekili Kinyas Kartal sürgün sürecini şöyle aktarmaktadır;

"1925 yılının Mart ayı başlarıydı. Bizi Van'dan Batı'ya sürgün ediyorlardı. Önce bizi bir ortaokul binasında topladılar. Saidi Nursi'yi ilk kez bu sırada görmüştüm. Daha önceleri de kendisi hakkında birçok şey duymuştum. O yıllarda 25- 26 yaşlarındaydım. Saidi Nursi'nin ikazıyla Van Vilayeti Şeyh Said isyanına katılmamıştı. İlk gece kabile Ağrı'nın Hamur kazasında konakladık. Van'dan 17- 18 günlük bir yolculuktan sonra Trabzon'a vardık. Seyda ile yolculuğumuz (*S. Nursi'yi kastediyor*) İzmir'e kadar devam etti. Başında bir kefiye (sarık) vardı. Alırlar, hakaret ederler diye düşünüyordum. İzmir'de Mezarlıkbaşı semtinde bir otelde, zannediyorum Abdülkadir Paşa otelinde, iki gece kaldık. Sonra bizi Manisa'nın Muradiye kazasına verdiler. Bediüzzaman'ı Burdur'a götürdüler.⁴⁶⁶

Şeyh Said isyanı ve Saidi Nursi arasındaki ilişkiye dair bir hatırat da, isyan sürecinde İstanbul'da tahkikat yapan polis baş komiseri Tahsin Tandoğan'a aittir. Tandoğan ise süreci şöyle anlatmaktadır:

"....isyanla ilişkili olarak Saidi Nursi'nin ifadesini bizzat ben aldım. S. Nursi, "*bu isyanla bir alakam yoktur. Ben kardeş kanına giremem*" dedi... Saidi Nursi'yi burada serbest bıraktık. Sonra onu Isparta'ya ihtiyati bir tedbir olarak gönderdiler. Ben o kanaatteyim ki, öyle bir isyana katılacak türden bir adam değildi."⁴⁶⁷

Barla'daki (Isparta) ikameti sürecinde S. Nursi düşüncelerini geliştirmeye ve bu arada da müritleri ile iletişim içinde olmaya devam etmiştir. Hatta denilebilir ki Isparta, Saidi Nursi'nin irşad faaliyetleri için bir nevi üs olarak kullanılmıştır. Bunun

⁴⁶⁴ **Tan**, 10 Mayıs 1935

⁴⁶⁵ **Karpat, a.g.e.** s. 206'da Cumhuriyet Dönemi'nde Said Nursi ve Şeyh Mehmet Esat Efendi'nin 1925 ve 1930'da çıkan isyanlarla ilgisinin olmadığını savunmuştur.

⁴⁶⁶ **Süzen, a.g.e.** s. 510-511

⁴⁶⁷ **Süzen, a.g.e.** s. 512

nedeni, bu şehrin Osmanlılar döneminde din adamları yetiştirmede uzmanlaşmış, tecrid edilmiş, dağlık bir bölge olmasından ileri geliyordu.⁴⁶⁸ Bu durum Ankara'nın dikkatini çekmiş, Saidi Nursi ve talebeleri sürgün yerlerinde de devlet tarafından sıkı bir takip altında olmuşlardır. Bir kimsenin Saidi Nursi'yi açık açık ziyarete kalkışması çok büyük bir cüret ve suç olarak görülmekteydi.⁴⁶⁹ Nitekim Saidi Nursi, 17 Nisan 1935 yılında Eskişehir Ağır Ceza Mahkemesi'nde idamla yargılanmıştır. Kendisine isnat edilen suç ana hatları ile rejim aleyhtarlığıydı. Saidi Nursi, yargılama sırasında ilginç bir savunma refleksi geliştirmiştir. Saidi Nursi'ye göre, kendisine isnat edilen suçlamalar yersizdi. Zira eyleme dönüşmüş bir durum söz konusu değildi. Bu bağlamda şu benzetmeyi yapmıştır:

"...imkanat başkadır, vukuat başkadır. Her bir ferdin çok adamları öldürmesi mümkündür. Bu imkânı katil cihetiyle mahkemeye verilir mi? Her bir kibritin bir haneyi yakması mümkündür. Bu yangın imkânı ile kibritler imha edilir mi?"⁴⁷⁰

Saidi Nursi anlaşılacağı üzere "*eyleme dönüşmediği sürece düşüncesinden dolayı kimsenin suçlanamayacağı*" ilkesiyle savunmasını yapmaya çalışmaktadır. Bu ilke günümüzde de hukuk devleti ilkeleri içinde savunulan ve esasen kabul edilen bir görüştür. Ancak cumhuriyetin ilk yıllarının siyasi - sosyal konjonktürü esas alındığında, Saidi Nursi'nin eylem ve davranışlarının Ankara tarafından tepkiyle karşılanması anlaşılabilir. Hemen her söz ve davranışında kurulmasına çalışılan rejime karşı "bir alternatif" ileri süren ve bu noktada sistemli bir şekilde örgütlenmeye çalışan Saidi Nursi'nin tümüyle masum bir entelektüel çaba içinde olduğunu düşünmek zordur.

Saidi Nursi Eskişehir Ağır Ceza Mahkemesi'ndeki yargılamada 11 ay ceza almış, 1935 yılında Eskişehir hapisanesinden çıktıktan sonra Kastamonu'ya sürülmüştür. Üç buçuk ay polis merkezinde ikamete mecbur bırakılan Nursi, karakol karşısındaki bir evde sekiz yıl gözetim altında tutulmuştur.⁴⁷¹ Bazı yazarlar Nursi'nin bilinçli olarak Kastamonu'ya sürüldüğünü belirtmişlerdir. Mustafa Kemal için özel bir anlam taşıyan bu şehrin tercih edilmesi ile Said'in talebeleri ile olan tüm

⁴⁶⁸ Mardin, **a.g.e.** s. 242

⁴⁶⁹ Kitapçı, **a.g.e.** s. 221

⁴⁷⁰ Erdem, **a.g.e.** s. 52

⁴⁷¹ **Tan**, 10 Mayıs 1935

bağlantısının kesilmesinin hedeflendiği savunulmuştur.⁴⁷² Ancak Nursi, Kastamonu'da da Risale-i Nurların yazımını sürdürmüştür.⁴⁷³ Kastamonu'dan sonra Saidi Nursi 73 öğrencisiyle birlikte Denizli Ağır Ceza Mahkemesi'ne sevk edilmiştir. Ancak Denizli Ağır Ceza Mahkemesi oy birliği ile Saidi Nursi hakkında 16. 6. 1944 tarih ve 199/136 sayılı kararla beraat kararı verilmiştir. Aynı mahkeme Risale-i Nur Külliyyatını da serbest bırakmıştır. Saidi Nursi Denizli'de yaklaşık iki ay kadar kaldıktan sonra Afyon ilinin Emirdağ kazasına sürgün edilmiştir.⁴⁷⁴

Saidi Nursi 1947 yılının Aralık ayında Afyon Ağır Ceza Mahkemesi'ne on beş öğrencisiyle birlikte sevk edilmiş, mahkeme yargılama neticesinde Saidi Nursi'ye yirmi ay ceza vermiştir. Ancak karar temyiz edilmiş ve Saidi Nursi beraat etmiştir. 20 Eylül 1949 tarihinde kalan cezasını tamamlamış ve tahliye edilmiştir. Bir süre Afyon'da kalan Saidi Nursi Emirdağ, Isparta ve Barla'da faaliyetlerini sürdürmeye devam etmiştir.⁴⁷⁵

Bu süreçte 1946'da kurulan Demokrat Parti Türkiye sathında örgütlenerek 1950 Mayıs ayında yapılacak seçimlere hazırlanıyordu. Saidi Nursi Isparta'daki dini faaliyetlerinin yanı sıra siyasi olarak Demokrat Parti'yi desteklemiştir. 3. 7. 1952'de DP azalarından Nur Talebeleri imzası ile Adnan Menderes'e gönderilen bir yazıda Saidi Nursi ile hükümetin ilişkilerine dair son derece ilginç bilgiler verilmektedir:

Üstadımız Bediüzzaman hazretlerinin şimdi kuran, İslamiyet ve vatan hesabına bütün kuvveti, talebeleri ve risaleleri ile Demokrat Parti'nin iktidarda kalmasını muhafazaya çalıştığını anlamış bulunmaktayız. Üstadımıza neden Demokrat Parti'yi desteklediğini sorduk. Eğer dedi, Demokrat Parti düşse, ya Halk Partisi veya Millet Partisi iktidara gelecek olursa komünist kuvveti aynı partinin perdesi altında vatana hakim olacaktır. Hâlbuki bir Müslüman katiyyen komünist olamaz. O zaman anarşist olur. Bir Müslüman hiçbir zaman ecneblerle mukayese edilemez. İşte bunun için hayatı içtimaiye ve vatanımıza dehşetli bir tehlike teşkil eden partinin iktidara gelmemesi için Demokrat Parti'yi Kur'an, Vatan ve İslamiyet namına muhafazaya çalışıyorum dedi...⁴⁷⁶

⁴⁷² Kitapçı, **a.g.e.** s. 233

⁴⁷³ Kitapçı, **a.g.e.** s. 234

⁴⁷⁴ Erdem, **a.g.e.** s. 142

⁴⁷⁵ Erdem, **a.g.e.** s. 150-152

⁴⁷⁶ **BCA, FK. 030-0-001-000-000-18. YN.104. s. 37**

Aynı belgede Millet Partisi de ırkçılık ve Turancılık yapmakla suçlamaktadır. Son olarak Nur Talebeleri, Andan Menderes'ten ricada bulunarak, Bediüzzaman'ın tüm faaliyetlerinin, kitaplarının serbest bırakılmasını ve kendinin rahatsız edilmesine müsaade edilmemesini istemişlerdir.

Şüphesiz ki, Sait Nursi'nin Demokrat Parti'yi desteklemesinde, 27 yıl boyunca ülkeyi tek parti olarak idare eden Cumhuriyet Halk Fırkası döneminde uğradığı baskılar ve kurduğu cemaate yönelik resmi tedbirlere karşı duyduğu tepki etkili olmuştur. Ancak söz konusu belgede herhangi bir somut delile dayanmadan ülkedeki iki temel partiden birini komünizm ve diğerini de ırkçılıkla suçlaması son derece ilginçtir.

Nitekim 1960'da ölümüne kadar, gerek Nur talebeleri ve gerekse ruhani liderleri Saidi Nursi fiilen DP'yi desteklemekten geri kalmamışlardır. 1950- 1960 yılları arasında "Nur Cemaati" olarak bilinen yeni bir tür İslami yaklaşımın örgütlenmesini neredeyse tamamlamıştır. Bu dönemde, otuz yıllık bir süreçte hazırlanan Risale-i Nur külliyyatı Anadolu'nun neredeyse en ücra noktalarına kadar yayılmış bulunuyordu. Ancak Nursi, 1960 yılına doğru ciddi sağlık sorunları yaşamaya başladı. 1960 Mart ayında rahatsızlığına rağmen Isparta'dan Urfa'ya uzun sürecek bir seyahate çıkmaya karar verdi. 21 Mart 1960 tarihinde Urfa'ya ulaştı ve İpek Palas oteline yerleşti. Ancak iki gün sonra 23 Mart'a Saidi Nursi ikamet ettiği otelde hayatını kaybetti.⁴⁷⁷

Ölümünden bir gün sonra Urfa'da Halilullah Dergâhında defnedilmiştir. N. Şahiner'e göre bizzat kısa bir süre sonra (11 Temmuz) bizzat askerler tarafından mezarı tahrif edilerek Said Nursi'nin naaşı buradan alınarak uçakla bilinmeyen bir yere (Şahiner'e göre Isparta'ya) gömülmüştür.⁴⁷⁸ İlginç olan durum, Said Nursi'nin sağlığında mezarının yerinin bir iki talebesi dışında bilinmeyen bir yere gömülmesini kendisinin istemesidir. Hatta bunu neden isteğini soran talebelerine şu yanıtı vermiştir: "...ehli dünya, mevtanın dünyevi şan ve şerefine ziyade ehemmiyet verip

⁴⁷⁷ Şahiner, **a.g.e.** s. 143

⁴⁷⁸ Şahiner, **a.g.e.** s. 146

öyle ziyaret ediyorlar. Ben de Risale-i Nurlardaki azamî ihlâsı kırmamak için kabrimi bildirmemeyi vasiyet ediyorum".⁴⁷⁹

2.4.5.1. Saidi Nursi Neden Sürgün Edildi?

Saidi Nursi cumhuriyetin ilanından sonra hayatının önemli bir kısmını sürgün olarak ve zaman zaman da hapishanelerde geçirmiştir. Sürgün cezası, yukarıda çeşitli yerlerde de vurgulandığı gibi, Osmanlı geleneğinden gelen bir cezalandırma veya asayişini temin etme yöntemi olarak kullanılmış ve cumhuriyete de miras kalmıştır. Saidi Nursi'nin neden sürgün edildiği ve çeşitli şekillerde takibata uğradığı sorusunun yanıtını vermeden önce, Said Nursi'nin ne yapmak istediği, genel İslami geleneğin neresinde durduğu, hangi söylem ve pratiklerle seleflerinden ayrıldığı, ne tür pratikleri hayata geçirmek istediği ve Mustafa Kemal'in kurmak istediği siyasi - sosyal düzenle hangi noktalarda karşı karşıya geldiği sorularının cevaplanması gerekmektedir.

XVI. yüzyılda dünyanın önemli bir kısmını kontrol altında tutan Osmanlı Devleti, belli bir noktadan sonra Batıdaki değişim ve gelişmelerin dışında kalarak, hem kısa sürede Avrupa'nın gerisinde kalmış, hem de gittikçe tipik bir şark gelenekçiliği içinde hapsolmüştür. Tanzimat'la beraber bir değişim sürecine girmişse de bu, hemen hiçbir zaman toplumsal bir konsensüste karşılık bulmamış, geniş halk kitlelerini kapsamamıştır. Bu süreçte XX. yüzyılın kaotik ortamına biraz batılı ama daha çok doğulu bir kimlikle giren Osmanlı Devleti, kısa sürede dağılmak sonucu ile karşı karşıya kalmıştır.

Osmanlı'da XVIII. yüzyıldan itibaren devam eden batılılaşma süreci birçok kesim tarafından geleneğe, dine ve inançlara yönelik bir saldırı olarak algılanmıştır. XX. yüzyılın başında yaşanan 31 Mart Vakası bir anlamda bu yönde bir başkaldırmadır. II. Meşrutiyetle çağdaş Saidi Nursi, bu tepkiselliğin temsilcilerinden biri olarak kabul edilebilir. Bu süreçte başlayan muhalif tavırları olgunlaşmadan Osmanlı Devleti, Balkan Savaşları ve I. Dünya Harbi ile yüz yüze gelmiştir. Saidi Nursi'nin Rus esir kampından kaçarak İstanbul'a döndüğü 1918 yılı önemlidir. Çünkü Nursi bu tarihten sonra bir yandan kendi perspektifinden milli mücadeleye destek

⁴⁷⁹ Şahiner, a.g.e. s. 146-147

verirken, diğer yandan genel gidişatı değiştirmek için faaliyetlerine hız vermiştir. 1922 sonlarında Anadolu'nun işgal güçlerinden temizlenmesinden sonra Mustafa Kemal öncülüğündeki hemen her eylem Saidi Nursi tarafından eleştiriye maruz kalmıştır. Nursi'nin bütün eserindeki söylem ve pratikleri düşünüldüğünde, basit bir söylemle "batılı olan hemen her şeye karşı bir tavır içindedir" hatta birçok söyleminde Osmanlı'nın çöküşü ve İslam dünyasının Batı karşısında aldığı ezici hezimetini yegâne bir sebebe bağlamaktadır. Bu sebep İslamların genel olarak dini esas ve kaidelerden uzaklaşmalarıdır. Gerek Saidi Nursi ve gerekse kendisine sempati duyan birçok yazarın kullandığı "ilim" kavramının karşılığı olarak daha çok "dini ilimler" kastedilmiştir.

Ö. Faruk Uysal "*Bir Muhalif Olarak Saidi Nursi*" adlı makalesinde Saidi Nursi için hangi sıfatın kullanılması gerektiğini sorarak şöyle devam etmektedir. Saidi Nursi; bir muhalif midir, bir muvafık mıdır, köklü bir muhalif midir, oldukça muvafık mıdır, hiç biri midir? Yazar makalenin sonunda bunlardan hiç birinin tam olarak Saidi Nursi'yi yansıtmadığı sonucuna ulaşmıştır.⁴⁸⁰ Ayrıca Uysal, Saidi Nursi'nin neye muhalif olduğu sorusuna da cevap vermeye çalışmıştır. Yazara göre, Saidi Nursi ne iktidara, ne cumhuriyete, ne laikliğe ve ne de sosyal hukuk devletine karşıdır. Yazara göre, Nursi "zındıklar" ve "münafıklara" muhalefet etmekte, onları kendisine muarız olarak görmektedir. Muhalifi olan zındıklar ve münafıkların varlıklarını ve yaşam haklarını değil de "*istibdadı mutlak, irtidadı mutlak, safahatı mutlak ve cebr-i keyfi-i küfriye*" fiillerine karşı durmaktadır.⁴⁸¹

1923- 1938 yılları Atatürk öncülüğünde yapılan Batı eksenli reformların kuşkusuz bazı eksiklikleri ve sorunları olmuştur, olmak durumundadır. Yüzlerce yıllık katı şark gelenekçiliği ve bağnazlığı karşısında yapılan reformları bütünüyle "*zındıklık veya münafıklık*" perdesinden eleştirerek karşı çıkmak, alternatif olarak da salt "manevi haz ve tatmin" bağlamında iman ve itikadı koyarak kurtuluşu bu yönde aramak ne kadar gerçekçi bir yaklaşımdır, tartışılabilir. Saidi Nursi gerek 1923- 1938 yılları arasında ve gerekse Nurculuğun etkin yılları olarak kabul edebileceğimiz 1950 - 1960 yılları arasında, yeni Türk devletinin batılı modernleşme sürecini başlatan ve

⁴⁸⁰ Ömer Faruk Uysal, "*Bir Muhalif Olarak Bediüzzaman Saidi Nursi*", **Köprü Dergisi**, Sayı: 86, İstanbul, 2004, s. 34

⁴⁸¹ Uysal, **a.g.m.** s.31

görece elit tabakayı oluşturan kesimin dışında kalan, onların yaptıklarına ve yer yer dayattıklarına karşı çıkan, kendi geleneksel - yerel kalıpları içinde yaşayan yoksul kesimlerin desteğini almayı hedeflemiştir. Cumhuriyeti kuran toplumsal kesim de Saidi Nursi'nin tanımladığımız bu kesim üzerindeki etkisini en başından beri fark etmiştir. Saidi Nursi'nin söylemi, toplumun devrim sürecindeki kazanımlarından kısa vadede faydalanamayan kalabalık bir bölümünün, karşı karşıya olduğu sosyo - ekonomik sorunları çözmekten çok, onların manevi tatminine yarayan bir uhrevi pratik üzerine şekillenmiştir. Örneğin Risale-i Nur Külliyyatı'nın hemen hiç bir metninde kitlelerin içinde bulunduğu yoksulluğa, cehalete, pratik ve açık bir çözüm sunulmamış, tersine onların bu sorunlarla yaşamayı kabullenmeleri ve nihayetinde kazançlı çıkacaklarına dair geniş anlatımlara yer verilmiştir.

Aynı makalede Uysal, "muhalefet" kavramının İslam terminolojisindeki yerini açıklamaya çalışmış ve şu sonuca ulaşmıştır:

"...Muhalefet kelimesi Nursi'de siyasi olmaktan çok, fikir ayrılığı, tenkit ve geleneksel İslam düşüncesinde muhaliflerin kural olarak iktidara ve devlete talip olmadıklarını, itirazlarının ilke ve ideal bazında esasa ilişkin ve daha köklü olduğunu görmüş bulunuyoruz" ⁴⁸²

Nursi'nin siyasal bir muhalif olarak, 1923- 1938 arasında açıktan açığa iktidarı ele geçirmek niyetini ifşa etmesi konjonktürel olarak zaten imkânsızdır. Doğu halklarının devletin yüceliğine ve sorgulanamazlığına olan tarihsel inançları, başkaldırı kültüründen çok mutlak itaat ananeleriyle bezeli bir geçmişi, bu yönde bir eylemi en azından 1920'li yılların ilk yarısında mümkün kılmaz. Zira 1950'de iktidarın el değiştirmesinden sonra Uysal'ın değerlendirmesinin aksine, Saidi Nursi öncülüğündeki Nur Hareketi siyasetin dışında kalmamış, bilakis iktidarı çeşitli yönlerden desteklemekten ve mevcut durumu korumaktan geri durmamıştır. Aynı konuda Şerif Mardin'in değerlendirmesi şöyledir: "Saidi Nursi, medresedeki siyasi ortama ve cemaat içindeki iktidar mücadelesine katılıyordu. Onun gözlerini dışarıdaki dünyaya çeviren, müceddidi Nakşibendîliğin militanlığıydı." ⁴⁸³

Sonuç olarak 1923- 1938 yılları arasında Saidi Nursi'nin rejimle çatışması sorununa surların neresinden baktığımıza bağlı olarak sonuç değişkendir. Saidi Nursi

⁴⁸² Uysal, **a.g.m.** s.37

⁴⁸³ Mardin, **a.g.e.** s. 357

cephesinden düşünöldüğünde Mustafa Kemal'in Batı eksenli reformları Nursi'nin tüm söylem ve pratikleri ile çelişen, onu ve sempatizanlarını oyunun dışında bırakan ve hatta onlara hayat hakkı tanımayan yeni bir sosyal, ekonomik, siyasal ve hatta dini bir düzen öngörüyordu. Saidi Nursi kendi imkân ölçülerinde bu tehlikeye karşı mücadele ediyordu.

Aynı durumu Mustafa Kemal ekseninde düşündüğümüzde, geniş bir coğrafyada, tümüyle katı gelenekçi bir geçmiş ve anlayışa sahip bir toplumun, radikal bir şekilde yeni, alışılmadık bir forma sokarak değiştirilmesi hedeflemektedir. Bu süreçte geniş halk kitleleri üzerinde öteden beri belirli bir etkiye sahip şeyh ve seyitlerin hemen her eylem ve davranışı Mustafa Kemal için açıktan bir tehdit unsuruydu. Mustafa Kemal'in yaptığı ise bu tehdit odaklarını olabildiğince etkisiz kılmaktı. Örneğın devrimi benimsemeyip alternatif bir siyasal düzen kurma çabasındaki Saidi Nursi, Şeyh Said gibi kişiler dışında toplumu birtakım hurafelerle etkilemeye çalışın,⁴⁸⁴ doğrudan gündelik hayat alanında yapılan inkılaplara karşı çıkan birçok kişi için de sürgün bir tedbir olarak düşünölmüş ve uygulanmıştır.⁴⁸⁵

Saidi Nursi'nin rejimle bu denli kavgalı olmasına rağmen, söylem ve pratiklerinde dikkatli bir şekilde şiddet unsurlarından uzak durması, onun belki de rejim tarafından daha sert bir karşılık almasını önlemiştir.

⁴⁸⁴ **TİTE Arşivi**, Kutu No: 27, Gömlek No: 109, Belge No: 109-001

⁴⁸⁵ Ahmed Nedim, **Ankara İstiklal Mahkemesi Zabıtları 1926**, İşaret Yayınları, İstanbul, 1993, s. 293.

III. BÖLÜM

1930'LAR TÜRKİYE'SİNDE SİYASAL OLAYLAR VE SÜRGÜNLER

3.1. 1930'lar Türkiye'sine Genel Bir Bakış

Cumhuriyetin ilanından kısa bir süre sonra rejimi ve yeni Türk devletini güçlendirme hedefi ile 1925 yılında Takrir-i Sükûn Kanunu kabul edilmiştir. Hak ve özgürlüklerin askıda bulunduğu, muhalefetin ve basının tamamen susturulduğu bu dönem 1929'da son bulmuş ve kısmen de olsa bir yumuşama dönemi başlamıştır.⁴⁸⁶ Cumhuriyetin kuruluş dönemindeki devrimsel değişimler, geleneksel İslam - Osmanlı temeli yerine onun karşıtı olarak ulus egemenliği ve bağımsızlık ilkesini yerleştirmeyi hedeflemiştir. Başka bir ifadeyle, 1930 yılına kadar bu süreçte atılan adımlar, bağımsız- ulus devlet ilkesini bir klişe veya özlem olarak kalmak yerine, gerçeğe dönüştürmenin yollarını açan eylemler olarak kabul edilebilir. Bu eylemler Osmanlı'dan miras kalan gelenekçiliği yok ederek, onun yerine çağdaşlaşma yörüngesine uygun örgütleri yerleştirmek, toplumun yeni kuşaklarını bu yörüngenin gereklerine göre yetiştirerek gelenekle çağ arasında geçiş köprüsünü kurmak olmuştur.⁴⁸⁷

1930'lu yıllar Türkiye için ekonomik kalkınmaya öncelik verilen ve bir devrim ideolojisi üretilmesi için çaba sarf edilen bir dönem olarak ele alınabilir.⁴⁸⁸ Bu dönem Türkiye'sinde ekonomi - politiği belirleyen iki önemli faktör vardır. Birincisi dünyayla birlikte Türkiye'yi de olumsuz etkileyen 1939 Dünya Ekonomik Buhranı, ikincisi ise olumlu etki yaratan Lozan'daki sınırlamaların kalkmasıdır. Bu yıllarda 1929 Ekonomik Buhranının etkileri Türkiye'de de hissedilmiş, CHP'nin takip ettiği iktisat politikalarının başarısızlığı, çeşitli alanlardaki yolsuzluklar iyiden iyiye ortaya çıkınca, Mustafa Kemal gerek toplumdaki huzursuzlukların giderilmesi ve gerekse

⁴⁸⁶ Temuçin Faik Ertan, **Kadrocular ve Kadro Hareketi (Görüşler, Yorumlar, Değerlendirmeler)**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994, s. 9

⁴⁸⁷ Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 522

⁴⁸⁸ Temuçin Faik Ertan, *"Cumhuriyetin İlk Yıllarında Muhalefete Muhalif Bir Gazete: İnkılâp,"* **Altıncı Uluslararası Atatürk Kongresi, Bildiriler**, C. I, 12-16 Kasım 2007 /Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2010, s. 805

CHP'nin kendisine çeki düzen vermesini sağlamak amacıyla yakın arkadaşlarından Fethi Bey'in Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı kurmasını istemiştir.⁴⁸⁹ Gerçekten de SCF'nin liberal bir iktisadi tavır sergilemesi iktidar partisi olarak CHP'yi savunmaya itmiş ve siyasal yelpazedeki yerini açıklamak zorunda bırakmıştır. Bu etkiyle 30 Ağustos 1930 tarihinde Başbakan İnönü ilk kez "ılımlı devletçilik" deyimini kullanmış ve partisinin konumunu izah etmeye çalışmıştır.⁴⁹⁰ Atatürk'ün girişimi ile başlayan SCF denemesi üç aylık bir sürede başarısız olmuş, bu başarısızlığın da etkisiyle Türkiye 1930'ların başında otoriter bir sürece yönelmiş, hatta kitlelere tek partinin faziletleri ve vazgeçilmezliği aşılarmaya başlanmıştır. Türkiye bu dönemde İtalya'da hüküm süren Faşist rejime yakın bir tutum içine girmiştir.⁴⁹¹

1930'ların başından itibaren Türkiye, talihsiz iktisadi konjonktür, sermayesizlik, teknolojik gerilik ve girişim çekingenliği gibi faktörlerin de etkisiyle iktisadi hayatta devletçilik düzenine geçmeyi gerekli görmüştür. Atatürk'ün çerçevesini çizdiği bu devletçi model, özel kesime ve kamu sektörüne paralel fonksiyonlar tanıyan bir karma model veya bir orta yoldu.⁴⁹² Bu devletçi modelin hedefi, ciddi bir dış borçlanma olmaksızın, ulusal kaynaklarla ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmektir.⁴⁹³

Buhranla birlikte ortaya çıkan karmaşık tabloyu salt ekonomik bir mesele olarak algılamak da doğru değildir. Öyle ki bu liberal buhran, dönemin Kemalist entelektüel ve siyasetçilerine göre "ferdiyetçiliğin" de çöküşünü sembolize etmiştir. Örneğin Recep Peker, feodal devletin yerine inşa edilen liberal devlet tipinin eskidiğini ve rolünü yitirdiğini savunmuştur. Yahup Kadri ise buhranın Avrupa'daki müesses nizamın da hesabını gördüğünü savunmuştur. Kısacası 1929 İktisadi Buhranı, Türk inkılâbının orijinalliğine vurgu yapılmasını, mevcut ideolojiler arasında en ileri hareket olduğu görüşünün öne çıkarılması neticesini de

⁴⁸⁹ Ertan, **Kadrocular ve Kadro Hareketi (Görüşler, Yorumlar, Değerlendirmeler)**, s. 9 - 10

⁴⁹⁰ Yüksel Ülken, "*Atatürk'ün İktisadi Düşüncesi ve Politikası*", **Atatürkçülük (2. Kitap), Atatürk ve Atatürkçülüğe İlişkin Makaleler**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1988, s. 265

⁴⁹¹ Ertan, **Kadrocular ve Kadro Hareketi (Görüşler, Yorumlar, Değerlendirmeler)**, s. 15

⁴⁹² Feridun Ergin, "*Atatürk ve Türk Ekonomisi*" **Atatürkçülük (2. Kitap), Atatürk ve Atatürkçülüğe İlişkin Makaleler**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1988, s. 278

⁴⁹³ Niyazi Berkes, **Türk Düşününde Batı Sorunu**, Bilgi Yayinevi, Ankara, 1975, s. 106 - 107

doğurmuştur.⁴⁹⁴ Tam da bu süreçte Türk devriminin ideolojisini yaratmak, devrimi sürekli kılmak ve evrensel hale getirmek; devletçiliği sosyo - ekonomik sistem olarak yerleştirmek için ferde önem vermeyen, hürriyeti tehlikeli bulan ve otoriter uygulamaları sık sık öneren bir yöneliş olarak Kadro Hareketi'nin ortaya çıkması,⁴⁹⁵ 1930'lar Türkiye'sinin entelektüel dünyasını etkileyen önemli bir diğer faktör olarak gösterilebilir.

1930'lu yıllar Türk milliyetçiliğinin daha belirgin bir şekilde öne çıkarıldığı yıllar olmuştur. Yeni Türk devletinin ulus - devlet projesine paralel olarak dil ve tarih meselesine bu yıllarda daha etkin bir şekilde eğildiği görülmektedir. 1933 yılında ezanın ve dini metinlerin Türkçeleştirilmesi sağlanmış, 1934 yılında kabul edilen Soyadı Kanunu'nun bir sonucu olarak Türkçe dışında soy isimlerinin kullanılmaması kabul edilmiştir.⁴⁹⁶ Bu süreç yer isimlerinin de Türkçeleştirilmesi ile devam etmiştir.⁴⁹⁷ 1931 yılında toplanan I. Türk Tarih Kongresi'nde ortaya atılan "*Türk Tarih Tezi*"nde, Türklerin çok eski bir medeniyetin temsilcileri olduğu vurgulanmış, Orta Asya'yı terk ederek dünyanın geri kalanını uygarlaştırmak için dört bir yana dağıldıklarının altı çizilmiştir.⁴⁹⁸ Ayrıca 26 Eylül 1932 yılında toplanan Türk Dil kurultayında pek çok dilin Türkçe kökenli olduğu vurgulanmış, 1936'da ise "*Güneş Dil Teorisi*" ileri sürülerek, başlıca tüm dünya dillerinin Türkçeye dayandığı iddia edilmiştir.⁴⁹⁹

Türkiye 1923 - 1930 yılları arasında dış politikada uluslararası düzeyde istikrarlı bir konum kazanmak amacına yönelmiş ve bu amacına önemli ölçüde ulaşmıştır. Ancak 1931 yılından itibaren uluslararası ilişkiler şiddetli bir buhran evresine girmiş, bu da Türkiye dış politikasını doğrudan etkilemiştir. Türkiye bu süreçte revizyonist Avrupa devletlerinin yaptığı gibi, bir yayılma yoluna gitmemiş, aksine kolektif barış ve güvenliğin hararetli bir savunucusu olarak anti- revizyonist

⁴⁹⁴ Yiğit Akın, "*Umutlar, Korkular, Kaygılar: Dünya İktisadi Buhranının Siyasal Düşünce Ortamına Etkileri*," **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce**, İletişim Yayınları, C. 9, İstanbul, 2009, s. 337 - 338

⁴⁹⁵ Ertan, **Kadrocular ve Kadro Hareketi (Görüşler, Yorumlar, Değerlendirmeler)**, s. 246

⁴⁹⁶ Temuçin Faik Ertan, "*Cumhuriyet Kimliği Tartışmasının Bir Boyutu: Soyadı Kanunu*", **Kebikeç - İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırma Dergisi**, S. 10, Ankara, 2000, s. 268

⁴⁹⁷ Berk Balçık, "*Milliyetçilik ve Dil Politikaları*", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce**, C. 4, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 785 - 786

⁴⁹⁸ Soner Çağaptay, *Otuzlarda Türk Milliyetçiliğinde Irk, Dil ve Etnisite*", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce**, C. 4, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 246

⁴⁹⁹ Çağaptay, **a.g.e.** s. 251 - 256

bir politika izlemiştir. ⁵⁰⁰ Türkiye bu doğrultuda Milletler Cemiyeti başta olmak üzere, birçok uluslar arası yapının içinde yer almış, ayrıca Lozan'dan arta kalan bazı dış politik sorunlarını da yerinde müdahalelerle çözmeyi başarmıştır. Atatürk bu süreçte uluslararası saldırganlık ve buhranın ancak iyi niyetle, karşılıklı fedakârlıkla ve barışçıl adımlarla çözüleceğine inanmış ve bu doğrultuda bir dış politika belirlemiştir. ⁵⁰¹

3.2. TRAKYA OLAYLARI VE SONUÇLARI

XV. yüzyıl boyunca ve XVI. yüzyıl başlarında 300 bin civarında Yahudi İber Yarımadası'nı terk etmek zorunda kalmış ve bunların önemli bir kısmı Osmanlı Devleti tarafından himaye edilmiştir. II. Mehmet döneminde Avrupa'da çeşitli yerlerden sürülen çok sayıda Yahudi Osmanlı'nın Güneydoğu Avrupa'da fethettiği yerlere akın etmiştir. ⁵⁰² Yine XVI. yüzyılda II. Bayezit Dönemi'nde Osmanlı Devleti yaşadığı iç sorunlara rağmen, Kemal Reis komutasındaki bir filoyu İspanya'ya göndererek, baskı altındaki çok sayıda Yahudi ve Müslüman'ı kurtarmıştır. ⁵⁰³

Osmanlı Devleti'nin siyasi tarihinde Yahudi Cemaati'ne dönemin koşulları içinde güvenli ve özgür bir yaşama sahası oluşturmasının da etkisiyle, Yahudiler Osmanlı'nın dağılma döneminde meydana gelen çok sayıda mücadelede, genel olarak, Türk tarafını tutmuş ve savaşlar nedeniyle oluşan ayrılıkçı hareketlere katılmamışlardır. 1897'den itibaren büyük bir hız kazanan Siyonizm hareketinde de rol almamaya dikkat etmişlerdir. Bunun önemli bir nedeni yukarıda da değinildiği gibi, kendilerine dört yüzyıllık bir süreçte nispeten rahat bir yaşam veren Osmanlı yönetimi ile dayanışma içinde kalmak istemeleri olmuştur. ⁵⁰⁴

⁵⁰⁰ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914 - 1995)**, C. 1-2, Alkım Yayınları, İstanbul, 2005, s. 335

⁵⁰¹ Jorge Blaco Villalta, **Atatürk**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1982 s. 682 - 685

⁵⁰² Stanford J. Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler**, Kapı Yayınları, İstanbul, 2008, s. 23 - 53

⁵⁰³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi - İstanbul'un Fethinden Kanuni Sultan Süleyman'ın Ölümüne Kadar**, C. II. TTK Basımevi, Ankara, 1983, s. 200

⁵⁰⁴ Moshe Sevilla Sharon, **Türkiye Yahudileri**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992, s. 100

Lozan Antlaşması'ndan sonra azınlık cemaatlerinin her biri için cemaat üyeleri arasından seçilmiş temsilciler ile hükümeti temsil eden kişilerden oluşmuş Karma Kanun Encümenleri kurulmuştur. Bu encümenlerin amacı, azınlık cemaatlerinin aile hukuku alanındaki din, örf ve adetlerini temel alarak bunlara uygun birer kanun tasarısı hazırlamaktır. Yahudi Cemaati ile ilgili Karma Kanun Encümeni Komisyonu 23 Nisan 1925 tarihli Adliye Vekâleti'nin emri ile kurulmuştur. Komisyonunda Saruhan Mebusu Mustafa Fevzi (Karaağaç) reis olarak yer almıştır. Komisyonun diğer üyeleri Prof. Cevdet Ferit ile Yahudi Cemaatini temsilen Avukat Kalef Gabay ve hukuk profesörü Mişon Ventura idi.⁵⁰⁵ Komisyonu'nun kurulmasının üzerinden bir yıl geçmeden Mişon Ventura ile Kalef Gabay Kanun Encümeni Komisyonu'ndan çekildiklerini açıklamışlardır. Hahambaşı Haim Becerano ise Yahudilerin Lozan Antlaşması'nın azınlıklarla ilgili maddelerinin ruhani konularla ilgili olanları hariç olmak üzere, tamamının lüzumsuz olduğuna inandıklarını ve hahamların da artık ruhani kıyafetleriyle umumi yerlerde dolaşmayacaklarını belirtmiştir.⁵⁰⁶ Yahudi Cemaati bu girişimi ile Lozan Antlaşması'nın azınlıkların haklarının korunması ile ilgili maddeleri arasında yer alan 42. maddedeki⁵⁰⁷ haklarından vazgeçmiş, yeni yönetimle dayanışma ve kader birliği içinde olduğunu göstermiştir.⁵⁰⁸ Amerikan kaynaklarına göre Yahudiler bu kararı belirli baskılar altında almışlardır.⁵⁰⁹

⁵⁰⁵ Rıfat N. Bali, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Yahudileri: Bir Türkleştirme Serüveni (1923 - 1945)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 60

⁵⁰⁶ Bali, **a.g.e.** s. 64

⁵⁰⁷ **Lozan Antlaşması'nın 42. maddesi:** Türkiye Hükümeti Müslüman olmayan azınlıkların aile ya da kişi statüleri konusunda, bu sorunların sözü geçen azınlıkların törelerine göre çözümlenmesine uygun her türlü hükümleri koymayı kabul eder. İşbu hükümler Türkiye Hükümeti ile ilgili azınlıklardan her birinin eşit sayıda temsilcilerinden oluşan özel komisyonlarda düzenlenecektir. Anlaşmazlık olursa, Türkiye Hükümeti ile Milletler Cemiyeti Meclisi, birlikte, Avrupalı hukukçular arasında bir üst hakem atayacaktır. Türkiye Hükümeti söz konusu azınlıkların Kiliseleri, Havraları, mezarlıkları ve öteki dinsel kurumlarına her türlü koruyuculuğu göstermeyi yükümlenir. Bu azınlıkların bugün Türkiye'de bulunan vakıflarına ve dinsel ve yardım kurumlarına her türlü kolaylığı gösterecek ve izinleri verecek ve yeni dinsel ve yardım kurumları kurulması için, benzeri öteki özel kurumlara sağlanmış olan gerekli kolaylıklardan hiçbirini esirgemeyecektir. Bkz: İsmail Soysal, **Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920 - 1945)**, C. I. TTK Yayınları, Ankara, 2000, s. 104 - 105

⁵⁰⁸ Sharon, **a.g.e.** s. 101

⁵⁰⁹ Bali, **a.g.e.** s. 65

3.2.1. Trakya Olayları Hazırlayan Faktörler ve Milli İnkılâp Dergisi

XX. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Avrupa'da ve özellikle de Almanya'da ciddi düzeyde bir antisemitist politika yürütülmekteydi. Ancak Türkiye'de bir ideoloji ve devlet politikası anlamında antisemitizmin yaşandığı savunulamaz. Diğer Gayrimüslimler gibi Yahudilere de devletin güvensizliği sürmekle birlikte, Yahudiler için özel bir uygulama söz konusu değildi.⁵¹⁰ Esasen bu türden uygulamalar, Osmanlı son dönemlerinde Avrupalı devletlerin kışkırtmalarının da etkisiyle oluşan azınlık sorununun ve bu sorunun doğurduğu sonuçların etkisinin Cumhuriyet Türkiye'sinin hafızasında hala taze olması ve bundan ötürü azınlıkların potansiyel bir "iç tehdit" olarak algılanması ile ilgilidir.

Osmanlı'da yer yer devletin önemli kademelerinde yer alan Yahudiler, cumhuriyetin ilanından bir süre sonra devlet işlerinden uzaklaştırılmışlardır. Bu arada İbranice öğrenimi de yasaklanmıştır.⁵¹¹ Örneğin askerlik çağına gelmiş Yahudiler diğer Türklerle silahlı eğitime alınmıyor, yol yapımı gibi zor şartlarda çalışan ağır işçi taburlarında görevlendiriliyorlardı.⁵¹²

1927'de yapılan resmi nüfus sayımına göre, Türkiye'nin Avrupa kesiminde 55.592, Anadolu'da ise 26.280 olmak üzere Türkiye Cumhuriyeti'nde 81.872 Yahudi yaşamaktaydı.⁵¹³ Sanılanın aksine, 1930'lu yıllarda Türkiye'de yaşayan Yahudi nüfus toplumun müreffeh sınıfını oluşturmuyordu. 1935 yılında yapılan nüfus sayımının sonuçlarına göre Yahudi erkeklerin % 45,9'u bir meslek sahibi değildi ve gündelik işlerde çalışıyorlardı. % 24'ü ticaretle uğraşıyor ve % 20,5 ise zanaatkârdı ve sanayide çalışıyordu.⁵¹⁴

Trakya olaylarının yaşanmasından yaklaşık bir yıl önce 18 Nisan 1933 tarihinde Başbakanlığa gönderilen bir resmi bildiriye Balkanlar'da Nazi'lerin etkisi

⁵¹⁰ Esther Benbassa ve Aron Rodrigue, **Türkiye ve Balkan Yahudileri Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 341

⁵¹¹ Sharon, **a.g.e.** s. 102

⁵¹² Esther Benbassa ve Aron Rodrigue, **a.g.e.** s. 341

⁵¹³ Shaw, **a.g.e.** s. 397

⁵¹⁴ Corry Guttstadt, **Türkiye, Yahudiler ve Holokost**, (Çev: Atilla Dirim), İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s. 30

ile Yahudi karşıtlığının arttığı belirtilmiş, Türkiye'nin de Trakya Yahudileri konusunda dikkatli olmaları gerektiği vurgulanmıştır.⁵¹⁵

Hüseyin Nihal Atsız ve Cevat Rifat Atılhan başta olmak üzere, Nazi yanlısı ve antisemitist yayım yapan yazarların çoğalması, bölgede tansiyonu yükselten faktörlerin başında gelmiştir. Hüseyin Nihal Atsız, *Orhun Dergisi*'nde "saf kan, saf soy ve öz Türk" gibi kavramları öne çıkaran yayımlar yaparken, bir yazısında şu ifadelerle yer vermiştir: "...Aynı günde doğan bir Türk çocuğu ile bir Yahudi çocuğunu aynı terbiye müessesesine alıp, ikisine de yalnız esperanto dili öğretseler bile muhakkak ki Türk çocuğu yine yiğit, Yahudi yine korkak olacaktır. Türk çocuğu yine doğru, Yahudi ise yine sahtekâr yetişecektir."⁵¹⁶ C. Rifat Atılhan ise Nazi Almanya'sına yaptığı bir seyahatten sonra 1934 yılında Yahudi karşıtı yayım yapan *Milli İnkılâp* adında bir mecmua çıkarmaya başlamıştır.⁵¹⁷ *İnkılâp Mecmuası* Nisan 1933'de İzmir'de yayımlanmıştır. Mecmuanın başlığında "*Siyasi, İçtimai, Edebi Aylık Mecmua*" ifadesi yer almıştır. Sahibi Osman Senai, ve Genel Yayın Müdürlüğü'nü mecmuanın aynı zamanda başyazarı olan Cevat Rifat tarafından yürütülmüştür.⁵¹⁸

İnkılâp Mecmuası Trakya Olayları'nın yaşanmasından kısa bir süre önce yayım hayatına başlamış ve Yahudi vatandaşlar aleyhine neşriyata başlamıştır. Bu tür neşriyatın başlamasından kısa bir süre sonra Türkiye Yahudileri dergi hakkında şikâyetlerde bulunmuşlardır.

Hükümet yetkililerinin *İnkılâp Mecmuası* konusunda yaptıkları uyarılar üzerine, mecmuanın uzun süre Almanya'da eğitim almış yazarlarından Osmanoğlu Lemi Bey CHF Genel Sekterliğine bir mektup göndermiştir. Lemi Bey mektubunda, yazdığı yazılar konusunda uyarıldığını ancak yanlış anlaşıldığı belirtmiş, asla Hitlerci olmadığını altını çizmiştir. Ancak mektubun önemli bir kısmında Yahudileri sert şekilde eleştirerek, onları din maskesi altında dolaşan şarlatanlar olarak nitelendirmiş, yine din kisvesi altında içtimai ve iktisadi cambazlık yaptıklarını savunmuştur.⁵¹⁹ Osmanlıoğlu Lemi'nin Hitlerci olmadığını belirtmesine karşın

⁵¹⁵ BCA, FK.030-0-010-000 YN. 241-627-12

⁵¹⁶ Güven Bakırezer, "*Nihal Atsız*", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, C. 4, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 354, Ayrıca bkz: Bali a.g.e. s. 244

⁵¹⁷ Benbassa ve Rodrigue, a.g.e. s. 242

⁵¹⁸ BCA, FK. 490-0-001-000- YN. 590-40, s.20

⁵¹⁹ BCA, FK. 490-0-001-000- YN. 590-40, s. 3-6

mecmuada yayımlanan yazıları incelendiğinde açık bir şekilde Nazi politikalarını savunduğu ve halkı da bu yönde hareket etmeye davet ettiği anlaşılmaktadır. Örneğin Osmanoğlu Lem'i tarafından yazılan ve İnkılâp Mecmuası'nın Mayıs 1933 tarihli 2. sayısında "*Almanya'dan Alınacak Dersler*" adlı bir yazı yayımlanmıştır. Bu yazıda Lemi, Almanya'da Hitler'in Yahudilere karşı bir temizlik hareketine girişmesinin önemine değinerek şu satırları yazmıştır:

"...Yahudiliğin daldığı yerde samimiyet, insanlık namına fazilet namına ve selamet, din ve iman yoktur ve olamaz da. Herhangi bir milletin içine vampirler gibi girip, o milletin içine bozgunculuk, öz yurttaşlar arasına ayrılıklar sokmuş, yalnız ve yalnız kendi habis ve menfaat düşkünlüklerinden başka bir şey düşünmeyen ve bir şeye yaramayan ancak pislikleriyle, korkunç vaziyetleriyle sinsi ve korkak, biraz da kurnaz, aldatici şarlatanlığın en pis örneği birer karga ve leş kargalarının şebekesidir."⁵²⁰

Mecmua hakkında şikâyetlerin artması üzerinde CHF içinde konu ile ilgili yazışmalar artmış ve hükümet dergiyi daha dikkatli incelemeye almıştır. Bu konuda 14 Haziran 1933 tarihinde CHF Genel Sekreterliği'ne bir rapor gönderen Balıkesir Mebusu, Cevat Rifat tarafından çıkarılan İnkılâp Mecmuası'nı savunmuş, bölgedeki Yahudilerin Türkleşme konusundaki samimiyetsizliklerini eleştirmiştir. Ayrıca raporda, Milli Mücadele yıllarında Yahudilerin Türkler aleyhine yaptıkları olumsuz davranışların da kendilerine karşı bir nefreti tetiklediğini belirtilmiştir. Balıkesir mebusu İnkılâp Mecmuası konusunda kendisine şikâyette bulunan Yahudilere; Milli Mücadele yıllarındaki menfi ve yurttaşlığa yakışmayacak hareketlerinden ötürü kabahatli olduklarını ve bundan sonra dürüst hareket, Türkçe konuşmak ve Türkleşmek hareketlerinde samimi olarak hareket ettikleri takdirde kendilerine yardım edeceğini söylediğini belirtmiştir.⁵²¹

İnkılâp Mecmuası ile ilgili devlet yetkililerinin tümünün görüşleri aynı olmamıştır. Örneğin CHP Genel Sekreterliği'ne 17 Mayıs 1933 tarihinde gönderilen bir yazıda, Yahudilerin bu mecmuadan rahatsız olduklarını ve şikâyette buldukları belirtilmiş, ayrıca mecmuanın incelendiği belirtilerek şu tespitlerde bulunulmuştur:

⁵²⁰ BCA, FK. 490-0-001-000- YN. 590-40, s. 20 - 21

⁵²¹ BCA, FK. 490-0-001-000- YN. 590-40, s.1-2

"...Bu nüshaları inceledik. Şiddetli ve uzun Yahudi aleyhtarlığı ile doludur. Bu yazılarda eğer şantaj yoksa bir Hitler taklitçiliği görüyoruz".⁵²²

4 Mayıs 1933 tarihinde Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'ya Avukat Ferudun'un gönderdiği bir mektupta da Milli İnkılâp mecmuasının Yahudileri aşağıladığına yönelik şikâyette bulunulmuştur. Avukat Ferudun ve İzmir Valisi şikâyete konu olan yazıya TCK'nin 175. ve 312. maddelerine göre işlem yapılabileceğini belirtmektedir. Mektupta söz konusu mecmuanın Hitlerci bir tutum içinde olduğunu ve Musevileri telaşlandırdığı belirtilerek şu not düşülmüştür: "Ne de olsa Hitler ve Faşizm gibi sistemlerin müdafaası Türk gazetecilerine düşmez".⁵²³

Atatürk Dönemi'nde genel olarak Nazi yanlısı propagandalar konusunda devletin son derece hassas davrandığı ve bu yöndeki yayım faaliyetlerine karşı dikkatli olduğu görülmektedir.⁵²⁴ Nitekim ilerleyen zamanlarda ise İstanbul'da Yahudi karşıtı yayın yapan "*Milli İnkılâp*" dergisi ülke içinde ve dışında olumsuz gelişmelere neden olduğu, milli birlik ve beraberliği bozduğu gerekçesi ile kapatılmıştır.⁵²⁵ Ayrıca derginin kurucusu Cevat Rıfat Atılhan ve antisemitizm seferberliğinde ona eşlik eden birçok kişi tutuklanmıştır.⁵²⁶ Nihal Atsız tarafından 1933 - 1934 yılları arasında yayımlanan *Orhun Derisi* ise 1934 yılında Bakanlar Kurulu kararı ile kapatılmıştır.⁵²⁷ Yahudi karşıtı yayımların devlet tarafından takibe alındığına dair bir belgede: "Teodor Friç tarafından yazılıp, İsmet Uskent tarafından Türkçeye çevrilen ve Cevat Rıfat tarafından İstanbul'da Selamet Matbaası'nda basılan ve satışı yasaklanmış "Yahudilik ve Masonluk" adlı kitabın zararlı yazılar içerdiği ve matbuat kanununun 51. maddesine göre toplatılması" gerektiği belirtilmiştir.⁵²⁸

Olayların başlamasının önemli bir nedeni de bölgede yaşayan Yahudilerin ticari alandaki faaliyetlerinin bölgedeki Müslümanları rahatsız etmiş olmasıdır.

⁵²² BCA, FK. 490-0-001-000- YN. 590-40, s. 17

⁵²³ Mustafa Yılmaz, "*Atatürk Dönemi Emniyet Genel Müdürlüğü Raporlarında Nazi Propagandası*", *Atatürk Yolu Dergisi*, C. 10, S. 40, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2007, s. 701 - 702

⁵²⁴ Bu konuda ayrıntılı bir çalışma için bkz. Yılmaz, "*Atatürk Dönemi Emniyet Genel Müdürlüğü Raporlarında Nazi Propagandası*," s. 693 - 705

⁵²⁵ *Aynı Tarihi*, C. 15, S. 8, 1- 31 Temmuz 1934, s. 8

⁵²⁶ Shaw, a.g.e. s. 409

⁵²⁷ Güven Bakırezer, "*Nihal Atsız*", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, C. 4, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 352

⁵²⁸ BCA, 030-0-018-001-002-65-49-11

Kırklareli'nde yayımlanan Yeşilyurt Gazetesi olaylarla ilgili olarak, bölgedeki Yahudilerin ticari alanlarda tekelleşmeye varan bir derecede piyasaya hâkim olmalarını ve Yahudilerin Türkleşmemelerini bir neden olarak göstermiştir. Gazetede yayımlanan bir yazıda:

"...Bizim Kırklareli Yahudilerinin uzun zamandan beri devam eden yanlış, çok egoist hareketleri vardır. Bir Mişon Salinoz, Bir Yosef Adato, bir Azarya memleketin belli başlı iktisadi işi olan mandıracılık işlerinde o kadar inhisar göstermişlerdir ki, binlerce teneke peynir çıkardıkları halde ufak bir mandıra almak isteyen Türk çocuğuna her türlü müşkülât göstermişlerdir." ⁵²⁹

Trakya'da yaşayan Yahudilerin bölgedeki ekonomik faaliyetleri kontrol etmesinin Türk Müslüman unsurları rahatsız etmiş olması muhtemeldir. Gazete, Yahudilerin yasal yollarla elde ettikleri ticari başarıyı bir tür suç unsuru gibi göstermekte ve haberi Yahudilerin Türkleşmemeleri ile devam ettirmektedir.

9 Temmuz 1934 tarihinde "*Kabahat Kimde?*" başlığı ile basında çıkan bir haberde, eğer Musevi vatandaşlar bir kanunsuzlukla karşı karşıya kalmışlarsa mutlaka bunu şikâyet etmelerini hatırlatıp, şu tespit yapılmıştır:

"...Fakat aynı zamanda Museviler kendilerini şikâyeti mucip ahvalden mümkün merteye tevakki etsinler (sakınsınlar). Çünkü onlar bizden daha ala bilirler ki, bugün dünyanın mihverini iktisadiyat teşkil ediyor...Bir lokma ekmek büyük milletleri bile yek diğerinin boğazına sarılmaya mecbur ederse, artık fertleri ne kadar birbirine düşürmez. Türkler hiçbir unsurun aleyhinde olamazlar. Fakat bunun için iktisadi hayatta faaliyet gösterenlerin hareketlerinin de meşru olması şarttır... Türklerle iyi geçinmekten kolay bir şey yoktur. Fakat Türkün dünyada hiçbir millete nasip olmayan hasleti civanmerdanesi de suiistimal edilmemelidir. Çünkü nihayet bu memleketi felaket zamanlarında, kurtarmak için canımızı veren biziz, kanımızı döken de biziz, şu halde nimetlerinden de gene bizim istifade etmemize müsaade olunmasını istemek, zannederiz, hem hakkımız, hem de vazifemizdir."⁵³⁰

Yukarıda verilen haberde, Yahudilerin saldırıya uğraması kınanıp ve bu konuda kanuni yolların kullanılması önerildikten sonra, konu Yahudilerin bölgedeki ticareti kontrol etmesine getirilmiştir. Ancak yazıda Yahudilerin varsa bir ticari

⁵²⁹ Bali, a.g.e. s. 252

⁵³⁰ **Ayın Tarihi**, C. 15, S. 8, 1-31 Temmuz 1394, s. 78

üstünlüğünün hangi noktalarda illegal olduğuna dair bir açıklama yapılmaması dikkati çekmektedir. Başka bir ifadeyle, Yahudi vatandaşların uğradığı saldırılar kınanırken, Yahudilerin de ticari başarılarının olaylara zemin oluşturduğunun altı çizilmiştir.

Olayların başlamasından kısa bir süre önce bölgede 19 Şubat 1934 tarihinde Umumi Müfettişlik kurulmuş ve başına İbrahim Tali atanmıştır. Umumi Müfettişliğin kurulması gerekçesinde " Edirne, Kırklareli, Tekirdağ ve Çanakkale mıntıklarında nafıa, iskân işlerinin esaslı bir suretle tanzim ve idaresi için" ifadesine yer verilmiştir.⁵³¹ Olayların başlamasından önce Trakya Umum Müfettişi İbrahim Tali (Öngören) tarafından hazırlanan bir raporda;

"Trakya Yahudi'si göze batacak kadar ahlaki fesat ve karaktersizlik içindedir. Muzurdur. Son asırda diğere muhtelif kanlarla mütemadi ihtilat neticesinde zahiri bir istifaya uğrayarak Yahudiliğın bünyevi esas karakterini tamamen denecek derecede kaybetmesine rağmen Yahudiliğın yılışık, hilekâr, zamirini gizler, kuvveti daima alkışlar, alrına tapar, yurt sevgisini koğar karakterini olduğu gibi muhafaza etmiş ve hatta bu sahada beşeriyete ıstırap verecek kadar zararlı bir şekilde inkişafıara da mazhar olmuştur. Yahudi terbiyesinde şeref ve haysiyetin terbiyesi yoktur. Trakya Yahudi'si harplerin Türk unsuru üzerinde yaptığı tahripkar tesirleri üzerinde yükselmiş, zenginleşmiş ve kuvvet bulmuştur....Trakya Yahudileri Trakya'yı Filistin'e eş yapma davasındadır. Trakya'nın bütün iktisadi kaynaklarına elini uzatmış olan bu unsurun Trakya Türkünün kanını daha fazla emmesine müsaade etmemek Trakya'nın inkişafı için en büyük ihtiyaçtır."⁵³²

Trakya Umumi Müfettişi'nin bu raporu, olayların yaşanmasından önce devletin üst düzey yetkililerinin de bölgedeki Yahudi nüfusuna son derece şüpheli ve antisemitik bir şekilde yaklaştığının açık bir göstergesidir. Bu raporda yapılan vurgulardan hareketle, olayların yaşanmasında bölgedeki resmi yetkililerin sessiz kaldığı sonucuna ulaşılabilir.

⁵³¹ Cemil Koçak, **Umumi Müfettişlikler 1927 - 1952**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 127

⁵³² Guttstadt, **a.g.e.** s. 147 - 148

3.2.2. Musevilerin Türkçe Konuşmalarını Sağlama Faaliyetleri

1930'lu yıllarda Türkiye Cumhuriyeti Yahudiler arasında kendi dillerini ya da İspanyolca konuşmalarını önlemek için çalışmalara başlamış ve birçok yerde Türkçe Konuşurma Komisyonları oluşturmuştur. Bu konuda Halk Evleri'nin de yardımı ile Museviler arasında Türkçeden başka dil konuşurulmamasının sağlanması istenmiştir.⁵³³ 1933 yılında Museviler arasında Türkçe konuşmanın yayılmasını denetlemek üzere Halk Evleri İdare Heyeti'nden Necmettin Bey memur kılınmıştır.⁵³⁴ Necmettin Bey raporunda Museviler arasında Türkçe konuşmanın sağlanması için bir komite kurduklarını, bu komitenin bir seneden fazladır ciddi bir mesai harcadığını, bu çerçevede Musevilerin aydınlatılması için birçok konferansın düzenlendiğini belirtmiştir. Raporun devamında Necmettin Bey: "...her ne kadar Musevilerin bu konuda samimiyetle yaklaştığı ve Türkçeyi kullanmak konusunda azami çaba sarf ettikleri doğrusa da daha ciddi önlemlerin alınmasını, hatta cezai uygulamaların bir an önce başlatılması gerektiğini" belirtmiştir.⁵³⁵

Bu çabalar sonucunda Yahudiler arasında Türkçe konuşma ve konuşurma cemiyetleri kurulmuştur. Bene Berit (B'nai B'rith)⁵³⁶ ve Yardımlaşma ve Kardeşlik Cemiyeti'nin şu ilanı bu konuda Yahudi vatandaşlar arasındaki çabanın önemli bir örneğidir. Bildirinin önemli bazı noktaları şöyledir:

"Museviler her nerede bulunurlarsa o memleketin lisanını ana dili olarak kullanmışlardır. Biz Türkiye Musevileri ise geçmiş senelerden itiyat neticesi olarak her nasılsa şimdiye kadar bize yabancı olan İspanyol lisanını konuşuyoruz. Bu halin devamı doğru değildir... Türkçenin aramızda hızla yayılması için ve yakında aile dili olabilmesi için genç ihtiyar, erkek, kadın elbirliği ile çalışmalıyız. Ancak bu suretle yakın bir atide ana dilimiz Türkçe olabilir. Bundan sonraki parolamız ise şu olmalıdır: *Vatandaş Türkçe Konuş!*"⁵³⁷

⁵³³ BCA, FK. 490-0-001-000- YN. 590-40, s. 9

⁵³⁴ BCA, FK. 490-0-001-000- YN. 590-40, s. 7

⁵³⁵ BCA, FK. 490-0-001-000- YN. 590-40, s. 8

⁵³⁶ Bene Berit (B'nai B'rith) "Ahit Oğulları" anlamına gelmektedir. Örgüt 1843 yılında New York'ta kurulmuştur. Dünyanın en büyük ve en geniş Yahudi hizmet örgütü olup, birçok ülkede loca ve bölümleri vardır. Örgütün programı Yahudilerin tüm sorunlarını kapsamaktadır. Örgütün İzmir, Edirne ve Constantinople şubeleri 1933 yılında Türkiye'de birçok konuda faaliyet göstermiştir. Rıfat N. Bali, "*Bir Yahudi Dayanışma ve Yardımlaşma Kurumu: B'nai B'rith XI. Bölge Büyük Locası Tarihçesi ve Yayın Organı Hamenora Dergisi*", **Müteferrika Dergisi**, Bahar - Yaz 1996, S. 8-9, s. 42 - 46

⁵³⁷ BCA, FK. 490-0-001-000- YN. 590-40, s.10

Haydarpaşa - Kadıköy Yahudi Cemaati Başkanı Yeşua Elnkave, Yahudiler arasından Türkçeyi yaygınlaştırma amacını güden Türk Dilini Yaygınlaştırma Komisyonu'nu kurmuş ve başkanlığı üstlenmiştir. Musevi Lisesi Müdürü David Markus ise verdiği bir beyanatta Türkçeyi övmüş ve kendisinin de Türkçe dersleri almaya başladığını belirtmiştir.⁵³⁸ Ancak "Vatandaş Türkçe Konuş" kampanyasının bütün Yahudiler veya diğer azınlıklar tarafından sükûnetle karşılandığı söylenemez. Bu kampanyaya karşı yer yer direnişler de olmuştur. Örneğin, kampanya ile ilgili afişlerin yırtılması ya da bu tür afişlerin altına oturup Arapça, İbranice, Ermenice veya Çerkezce konuşmak şeklinde protestolar da yaşanmıştır.⁵³⁹

Türk milliyetçiliğinin yükselişi özellikle nüfusun bazı unsurlarının İslam ile milliyetçiliği özdeşleştirmeleri, bazı Yahudilerin gelecekte endişe duymalarına sebep olmuştur. Jön Türklerle sıkı bir ilişki kurmuş olan Selanik Yahudisi Moise Kohen (1883 - 1961), bu yükselen milliyetçilik karşısında "Tekinalp" soyadını alarak çevresindeki Yahudilere: "...Sizin vatanınız Türkiye'dir. O halde Türkçe konuşmalısınız" demiştir. Tekinalp, Türk Kültür Birliği ve Türkçe Konuşurma Birliğini kurarak Yahudiler arasında Türkçe kullanımını teşvik etmiş ve yetişkinlere Türkçe dersi vermeye başlamıştır.⁵⁴⁰ Tekinalp'in Soyadı Kanunu'nun kabulü sürecinde, azınlıkların Türkçe soyadı almaları konusunda bir çağrı yapması da ayrıca dikkat çekicidir.⁵⁴¹

Musevi vatandaşların Türkçe konuşmak konusundaki gayretlerinin gerçekten bu konudaki kampanyalara olan inançlarından mı, yoksa 1930'lu yıllarda başta Avrupa olmak üzere gittikçe şiddetlenen Yahudi karşıtlığından ötürü bir savunma mekanizması olup olmadığı tartışılabilir. Zira dil ve kültürlerine son derece bağlı bir halk olarak bilinen Yahudilerin Türkçeyi ana dilleri olarak yerleştirme çabaları, uzun yıllardır sürdürdükleri nispeten güvenilir yaşam alanlarını koruma içgüdüleri olarak algılanmalıdır.

⁵³⁸ Bali, Cumhuriyet Dönemi'nde Türkiye Yahudileri, s. 133

⁵³⁹ Bali, Cumhuriyet Dönemi'nde Türkiye Yahudileri, s. 136

⁵⁴⁰ Shaw, a.g.e. s. 404

⁵⁴¹ Ertan, "Cumhuriyet Kimliği Tartışmasının Bir Boyutu: Soyadı Kanunu", s. 269

3.2.3. Trakya Olayları'nın Başlaması ve Yahudilerin Bölgeden Göçe Zorlanması

1934 yılında yükselen milliyetçilik, Nazi propagandaları, bazı basın kuruluşlarının antisemitizm yönünde yayımlar yapmaları ve bölgede görev yapan resmi makamların Yahudi vatandaşlara yönelik şüpheli tutumları gibi nedenlerden ötürü Doğu Trakya, Kırklareli ve Edirne kentlerinde yağmalar yaşanmaya başlamıştır. 21-24 Haziran 1934 tarihlerinde Çanakkale'de Yahudi mahallesine giren kalabalık birçok Yahudi'nin evini yıkmış, benzer olaylar 3 Temmuz'da Kırklareli'nde devam etmiştir. Devlet bu tür saldırılara karşı önlemler olarak Yahudilerin koruma altında olduğunu belirtmişse de bu şehirlerdeki Yahudilerin önemli bir kısmı İstanbul'a göç etmek zorunda kalmıştır.⁵⁴² Yahudilere yapılan ekonomik boykota, mal ve kişilere fiziki saldırılar eklenince bölgede bir karmaşa hali yaşanmıştır. Bölgede yerleşik olan Yahudiler halkın baskısı ile yerlerini terk etmeye zorlanmaya başlamışlardır. Olaylar Trakya'nın önemli Yahudi yerleşim yerlerinden Gelibolu, Keşan, Uzunköprü, Kırklareli, Tekirdağ, Babaeski, Lüleburgaz, Çorlu, Lâpseki ve Edirne'ye sıçramıştır. Edirne Yahudileri arasında La Vaka (Vakıa) veya Furtuna (Fırtına), Lüleburgaz'da Barunda (karışıklık, büyük hengâme) olarak anılan olaylar üç gün sürmüştür.⁵⁴³ Olaylar sırasında birçok Yahudi'nin ev ve iş yerleri ya doğrudan yağmalanmış ya da gayrimenkul ve eşyaları yok pahasına satın alınmıştır. Yağma olaylarına bazı resmi görevliler de katılmıştır.⁵⁴⁴ Bunun üzerine Başbakan İsmet İnönü antisemitizmi lanetleyen ve Türk Yahudi'lerin haklarını savunan bir beyanat vermiştir. İsmet İnönü beyanatında, bazı Yahudilerin hususi ve mahalli tazyiklerin etkisi ile yerlerini terke mecbur olduklarını belirterek, cumhuriyet kanunlarına aykırı teşebbüslerin kanunun ağır hükümlerine uğrayacağını belirtmiştir. İnönü bu beyanatının şikâyet sahiplerine cevap niteliğinde olduğunu ve olaylar sırasında mağdur olan Yahudi vatandaşların adli mercilere müracaat etmelerini istemiştir. Ayrıca antisemitizmin Türkiye zihniyeti olmadığını belirten Türkiye Başbakan'ı, meselenin dış kaynaklı olduğuna işaret etmiştir.⁵⁴⁵ Başbakan İsmet İnönü'nün konu

⁵⁴² Benbassa ve Rodrigue, **a.g.e.** s. 343

⁵⁴³ Naim A. Gülerüz, **Tarihte Yolculuk - Edirne Yahudileri**, Gözlem Yayınevi, İstanbul, 2014 s. 206

⁵⁴⁴ Gülerüz, **a.g.e.** s. 207

⁵⁴⁵ **Cumhuriyet**, 6 Temmuz 1934

ile ilgili beyanatından sonra Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya olayların yaşandığı bölgede inceleme yapmak üzere Trakya'ya gönderilmiştir.⁵⁴⁶ Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'ya Trakya Umumi Müfettişi İbrahim Tali Bey, İstanbul'da bulunan dört Mülkiye Müfettişi eşlik etmiştir.⁵⁴⁷ Bölgeye giden Dâhiliye Vekili konu ile ilgili ilk açıklamasında:

"...Türkiye'de yerli ve yabancı herkes kanunların teminatı altındadır. Yabancı yerlerde görülen antisemitik cereyanlar bazen bizde de görülüyor. Yahudiler aleyhine bu yolda neşriyatta bulunan ve telkinatta bulunanları yola getirmek Türk kanunlarını tatbikle mükellef olan hükümetimize ve mahkemelerimize aittir."⁵⁴⁸

Olayların Ankara'ya yansımından sonra hükümetin üst düzeyde konu ile alakadar olması dikkat çekmektedir. Ayrıca Yahudi aleyhtarı yayımların takibe alınması da hükümetin konuyu ciddiye aldığını işaret etmektedir. Ankara'nın konu ile yakından ilgilenmesi Yahudi cemaatini de memnun etmiş, gelişmeler karşısında Yahudiler adına Prof. Mişon Ventora şu açıklamayı yapmıştır:

"Trakya'da bazı istenmeyen hadiseler yaşanmıştır. Fakat bu vakalarla sistemli bir Yahudi aleyhtarlığı arasında bir münasebet aramak abestir. Bu halin Museviler kadar Türkleri müteessir ettiğine eminim. Türk tarihi Türklerle Museviler arasında birçok yakınlıklar ve karşılıklı muhabbete delalet eden mühim vakalar kaydeder. Hükümetimizin kuvvetli bir uzvunu (*Dâhiliye Vekili kastediliyor*) derhal bölgeye göndermesi ve İsmet Paşa'nın konu ile ilgili derhal bir açıklama yapması bu yönde hükümetin iyi niyetine işarettir."⁵⁴⁹

Ancak Ankara'nın meseleyi ciddiyetle ele almasına rağmen, basında çıkan bazı haberlerde meselenin Museviler tarafından abartıldığına dikkat çekiliyorken, basında bir biri ile çelişen çok sayıda haber yayımlanmıştır. Örneğin Cumhuriyet Gazetesi, gelişmelerin yaşanmasından birkaç gün sonra İstanbul'a gelen Yahudi sayısını 1500'ü geçtiğini bildirirken, diğer taraftan Musevi vatandaşların bu kadar gürültü çıkaracaklarına sadece bir telgrafla meseleyi Dâhiliye Vekâleti'ne bildirmelerinin yeterli olacağını belirtmiş, sükûnetle yerlerinde beklemeleri ve yersiz bir telaşla

⁵⁴⁶ **Cumhuriyet**, 7 Temmuz 1934

⁵⁴⁷ **Cumhuriyet**, 8 Temmuz 1934

⁵⁴⁸ **Cumhuriyet**, 7 Temmuz 1934

⁵⁴⁹ **Cumhuriyet**, 8 Temmuz 1934

İstanbul'a kaçmalarını anlamsız bulduğunu bildirmekteydi.⁵⁵⁰ Bu arada Son Posta Gazetesi de 8 Temmuz tarihli sayısında, Trakya'da bir Yahudi meselesinin ve bölgeden de bir Yahudi muhaceretinin olmadığını belirtiyordu.⁵⁵¹

9 Temmuz tarihli bir gazete haberinde Sirkeci'de bekleyen Yahudi muhacirlerin bir kısmının tekrar Trakya'ya dönmeye başladığı, bir kısmının da hala tereddüt içinde beklediği haberi yer almıştır.⁵⁵² 10 Temmuz'da İstanbul'a kaçan Yahudilerin sayısı 1800'ü bulmuş, üst düzey hükümet yetkililerinin olayların kontrol altına alındığı ve göçe zorlanan kişilerin tekrar yerlerine dönebileceklerine dair beyanata rağmen çok az Yahudi yerleşim yerlerine geri dönmüştür.⁵⁵³

12 Temmuz'da basına yansıyan haberlerde Edirne ve Kırklareli Yahudilerinin telaşla ev ve iş yerlerini sattıkları, Uzunköprü'de yerleşim yerlerini terk eden Yahudilerden hiçbirinin geri dönmediği belirtilmiştir. Ayrıca Çanakkale ve Gelibolu'da bir tek Yahudi'nin kalmadığı, bölgedeki Musevi sakinlerinin İstanbul'a göç ettikleri belirtilmiştir.⁵⁵⁴

Olayların yaşandığı bölgede hükümet yetkilileri incelemelerini tamamladıktan sonra resmi bir bildiri yayımlanmıştır. Bu bildirinönemli yönleri şunlardır:

" Yahudilerin yabancı dil ve harsta kalmakta ısrar ettikleri ve içlerinde demilitarize mıntikalarda memleketin emniyeti için zararlı ve casus adamlar bulunduğu hakkındaki zanlar mevcuttur. Haziran ortasından itibaren halk arasında hükümetin Yahudileri Trakya'dan kaldırmak istediği ve bu hareketin açıktan açığa değil, hususi tertipler ve tazyikler ile yapılmasını terviç eylediği işaa edilmiştir. Bu şerait altında Trakya'da bazı hadiseler yaşanmıştır. Olaylar sırasında Trakya'da ve Çanakkale'de bulunan 13 bin kadar Yahudi'den 3 bin kadarı İstanbul'a hareket etmiştir. Kazalarda ve Edirne'de boykot teşebbüsü olmuştur. Kırklareli'nde 3 - 4 Temmuz gecesi çapulcu anasır harekete gelerek Yahudi evlerine tecavüzle hırsızlığa ve soygunculuğa koyulmuşlardır. Bu esnada 65 ev soyulmuştur. Hadiseler sırasında bir jandarma şehit olmuş ve bir Yahudi yaralanmıştır. Gelişmeler karşısında hükümet şu tedbirleri almıştır:

⁵⁵⁰ **Cumhuriyet**, 8 Temmuz 1934

⁵⁵¹ **Son Posta**, 8 Temmuz 1934

⁵⁵² **Son Posta**, 9 Temmuz 1934

⁵⁵³ **Cumhuriyet**, 10 Temmuz 1934

⁵⁵⁴ **Cumhuriyet**, 12 Temmuz 1934

- a) Sorumlular takibe alınmış, idari ve adli muamele başlamıştır.
- b) Kırklareli hadisesinde Yahudi evlerinden çalınan eşyanın % 75'inden fazlası adli tedbirlerle meydana çıkarılmış ve sahiplerine iade edilmiştir. Sorumlular yargı önüne çıkarılmıştır.
- c) Korku içinde yerlerini terk edenlerin geri dönmelerinde bir mahsur olmadığı ilan edilmiştir.
- d) Hükümet her ne suretle olursa olsun hicret tazyiklerine ve boykot hareketlerine izin vermeyecektir.⁵⁵⁵

3.2.4. Trakya Olayları'nın Değerlendirilmesi ve Sonuçları

Alman Nazi raporlarında yer aldığı üzere Trakya olaylarına rağmen Türkiye genelinde antisemitizm bir ideoloji olarak işlememiştir. 1930'lu yıllarda Orta Avrupa'dan gelen iyi yetişmiş Yahudi mültecilere Türkiye seçici bir siyaset uygulamıştır. Aralarında hekimler bilim insanları, sanatçılar ve entelektüellerin bulunduğu 300 kişi bu sayede güvenilir bir sığınak bulmuş, hatta üniversitede kadro sahibi olmuşlardır. 1933 yılında İstanbul Üniversitesi'ne aralarında Almanya'da kadrolarını yitirmiş olanların da bulunduğu 40 Alman Yahudi öğretim görevlisi davet edilmiştir.⁵⁵⁶ Bu bilim insanlarından Fritz Arndt Kimya alanında, Wolfgang Gleisberg astronomi alanında önemli çalışmalar yapmışlardır. E. Finlay Freundlich İstanbul Üniversitesi'nde modern bir astronomi laboratuvarının temelini atmıştır.⁵⁵⁷ Almanya'dan Türkiye'ye kabul edilen göçmenler sözleşmelerinde hiç vakit kaybetmeden Türkçe ders vermek ve kitap yayımlamakla yükümlü kılınmışlardı. Ancak bazı göçmen akademisyenler Türkçeyi tam olarak asla öğrenmedi. Bu süreçte dersler çevirmenler aracılığı ile devam etmiştir. 1933 yılında Türkiye'ye gelen bu "davetsiz akademisyenler" in tek sorunu Türkçe olmamıştır. Ayrıca onların gelmesiyle konumları sarsılan birçok Türk akademisyenin, Almanya'dan gelenlerin çalışmalarını baltalamaya çalışmasına da zaman zaman rastlanmıştır. Örneğin, Arthur von Hipper'in dersini görevli çevirmenin kasıtlı olarak yanlış tercüme etmesi

⁵⁵⁵ **Cumhuriyet**, 14 Temmuz 1934

⁵⁵⁶ Benbassa ve Rodrigue, **a.g.e.** s. 370

⁵⁵⁷ 1933 yılında Almanya'dan Türkiye'ye gelen Yahudi bilim insanları için bkz. Arnold Reisman, **Nazizm'den Kaçanlar ve Atatürk'ün Vizyonu**, (Çev: Gül Çağalı Güven), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2011, s. 222 - 253

dersi izleyen milliyetçi öğrenciler tarafından şiddetle protesto edilmiş ve çıkan olaylar üzerine Hipper'in üniversite'deki sözleşmesi beş yıldan bir yıla indirilmiştir.

⁵⁵⁸ Hipper, sürgün akademisyenlerin durumunu şu sözlerle belirtmiştir:

"...Modern bir üniversitenin çekirdeğini oluşturan, aileleriyle birlikte 25 - 30 profesör vardı. Eski Türk akademisyenlerin birçoğu işten çıkarılmıştı. Ama hala parlamentodaki bağlantılarıyla güçlü düşmanlardı. Bu nedenle biz yeni gelenler, sürgün şokunu iliklerimize kadar hissederek, kendimizi tuhaf bir kültürde entrikalarla kuşatılmış olarak bulduk. Her türlü başarı veya talihsizlik hepimizi etkiliyordu. Bu, insani nitelikler açısından keskin bir sınama zeminiydi. Bir psikolog açısından heyecan verici bir deney olabilirdi." ⁵⁵⁹

Her şeye rağmen gerek Yahudi vatandaşlar ve gerekse sürgün akademisyenler, Türk yönetimi altında Avrupa'daki diğer Yahudi cemaatlerden daha rahat ve örnek bir yaşam sürdürmüşlerdir. Türk hükümeti dışarıdan gelen bu akademisyen grubuna imkânları ölçüsünde yardımlarını esirgememiştir. Fakat Almanya'dan gelen akademisyenlerin, Hipper örneğinde olduğu gibi, bazı yerel entrika ve engellemelerle karşılaşmaları kaçılmaz olmuştur. Türk hükümetinin Atatürk Dönemi'nde dışarıdan gelen akademisyenlere sağladığı olağanüstü imkânlar, ancak buna rağmen karşılaşılan birtakım teknik ve yerel sorunlar ile ilgili olarak ABD'nin Ankara Büyükelçisi John Van Antwerp MacMurray, 14 Temmuz 1936'da "*İstanbul Üniversitesi'nde Alman - Yahudi Profesörlerle İlgili Memorandum*" başlıklı rapor geniş bir açıklamaya yer verilmiştir. ⁵⁶⁰

Pogrom, yağma, keyfi idam ve katliamlar gibi Yahudi tarihinde sık sık rastlanan olaylar Türk-Yahudi tarihinde görülmemiştir. Cumhuriyet'in erken döneminde Yahudi Cemaati ile ilgili yaşanan hadiseler, Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet'e geçişin yarattığı kaçınılmaz gelişmeler ve meydana gelen bazı tatsız

⁵⁵⁸ Reisman, **a.g.e.** s. 298 - 305, Arthur von Hipper baskılar sonunda ABD'de Massachusetts Institute of Technology (MIT)'de kalıcı bir kadro bulmuştur. Hipper emekli olana kadar burada çalışmalarını sürdürmüştür. Hipper Türkiye'ye gelmeden önceki çalışmalarına dayanarak, 21. yüzyılda hala dünya çapındaki tüm sektörleri yeniden biçimlendiren, bugün "nanoteknoloji" olarak bilinen alanın kurucusu oldu. Başka bir ifade ile Türkiye Prof. Hipper'in ülkeden ayrılmasına izin vererek devasa ölçekte bir fırsatı da kaçırmış oluyordu.

⁵⁵⁹ Reisman, **a.g.e.** s. 301

⁵⁶⁰ Reisman, **a.g.e.** s. 306 - 310

olaylar devrim yaşayan her ulusun içinde oluşan geçici bunalımlar göz önünde tutularak değerlendirilmelidir.⁵⁶¹

Trakya olayları ile ilgili 14 Temmuz 1934 tarihli resmi hükümet bildirisinde Cumhuriyet Halk Fırkası içinde hadiseler sırasında görevleri suiistimal edenler hakkında gerekli muamelenin yapılacağı belirtilmiştir.⁵⁶² Gelişmelerden dolayı Kırklareli Emniyet Müdürü Mustafa Bey görevden alınmış,⁵⁶³ ayrıca Kırklareli Jandarma komutanının yeri değiştirilmiştir.⁵⁶⁴ Rıfat Bali, Trakya'daki Yahudi yerleşim merkezlerine yapılan saldırıların meydana gelmesine yol açan kıvılcımın 2510 sayılı İskân Kanunu olduğunu savunmuştur. Bali, geçmişte birçok kere işgal edilmiş olan Trakya'da meydana gelebilecek bir savaşa karşı Boğazların ve bölgenin askeri açıdan tahkim edilmesine başlandığını, bu suretle bölgede yaşayan azınlıklara kuşku ile bakıldığını, bu bölgeden uzaklaştırılmasının hedeflendiğini belirtmektedir. İskân kanununun kabul edilmesinden yaklaşık iki hafta sonra Edirne, Çanakkale, Uzunköprü, Kırklareli, Babaeski gibi yerleşim merkezlerindeki Yahudi mahallelerine karşı bir yağmaya girişilmesini⁵⁶⁵ ve Şükrü Kaya'nın bir basın toplantısında: " Trakya'yı kuvvetlendirmek mecburiyetindeyiz. Trakya bizim için hem İstanbul, hem Boğazlar meselesi demektir. Trakya, İstanbul, Boğazlar bizim elimizde olmazsa Türkiye Afgan gibi bir şey olur. Trakya'yı takviye için burasını iskân edeceğiz. On senede buraya en az 500 bin nüfus yerleştireceğiz. Burasını gerektiği zaman kendi kendisini müdafaa edebilir bir hale getireceğiz." şeklindeki sözlerini bu görüşüne temel olarak gösterilmiştir.⁵⁶⁶ Benzer bir görüş, Doğu illeri ile ilgili çıkarılan 2510 sayılı zorunlu İskân Kanunu'nun 14 Haziran'da yürürlüğe girmesi ve bazı yöneticilerin söz konusu yasanın amacını aşarak Trakya'daki Yahudilere de uygulanmasına göz yummasıyla olayların yaygınlaştığı yönündedir.⁵⁶⁷ Bazı yazarlara göre, 1930'lu yıllarda Türkiye - Bulgaristan ilişkilerinin gerginliği, Şubat 1934 yılında Trakya bölgesi için bir Umumi Müfettişliğin kurularak bir tür olağanüstü hal ilan edilmiş olması ve bu süreçte 1934 tarihli zorunlu İskân Kanunu'nun çıktığı tarihe

⁵⁶¹ Sharon, **a.g.e.** s. 104

⁵⁶² **Cumhuriyet**, 14 Temmuz 1934

⁵⁶³ **Son Posta**, 12 Temmuz 1934

⁵⁶⁴ **Son Posta**, 13 Temmuz 1934

⁵⁶⁵ Bali, Cumhuriyet Dönemi'nde Türkiye Yahudileri, s. 246

⁵⁶⁶ Bali, Cumhuriyet Dönemi'nde Türkiye Yahudileri, s. 254

⁵⁶⁷ Gülerüz, **a.g.e.** s. 205

olayların rastlaması, Trakya Olayları'nın devlet tarafından organize edildiği şüphesini güçlendirmiştir. ⁵⁶⁸ 1936 yılında Trakya Umum Müfettişliğinin bölgedeki azınlıklar ile ilgili kayda değer saptamalarda bulunmuş ve alınacak önlemleri sıralamıştır. Bu saptamaların Yahudiler ile ilgili bölümünde şu tespitler yapılmıştır:

"İki sene önce bir hareket olmuş... Bu Yahudiler İstanbul ve Çanakkale'ye inmişler. Bunların mevcudu Trakya'da 15 - 20 bin, Çanakkale'de de bir o kadardır. Bunlar sanayiye ellerine almışlar. Bütün ekonomi şebekesine girmiş ve teşkilatlanmışlardır. Uzun yıllar bütün bu memleket bünyesini emmeye başlamışlardır. Bütün köylere kadar Hasan, Hüseyin namı ile girerek, ticaret işlerini ellerine almışlardır. Bunlara zorlayıcı hareket doğru değildir. Mukabil ekonomik hareket lazımdır... Kooperatifleşmek lazımdır. Kooperatifleri kurarken tekniğe ve bilgiye dayanmak lazımdır. Yahudilere birinci darbe de budur. Ziraat Bankası propaganda şebekesine ağırlık vermiştir. Kuş yemi ve buna benzer mahsulleri avans vermek suretiyle, Yahudilerin kapatmasından kurtarmak tedbirleri almıştır." ⁵⁶⁹

Cemil Koçak, Trakya Olaylarıyla siyasi-idari zihniyet arasında paralellığe dikkati çekmekmiş ve olaylarla merkez arasında en azından düşünsel düzeyde bir ilişkinin olduğunu savunmuştur. ⁵⁷⁰

Cumhuriyet Gazetesi'nde 16 Temmuz 1934 yılında Yunus Nadi Bey imzasıyla yayımlanan "Trakya Musevi'lerine Karşı Yapılan Hareket Hakkında" başlıklı makalede yapılan bir yorumda şu ifadelere yer verilmiştir:

" Yahudi aleyhtarlığının her yerdeki iktisadi sebeplerini burada dahi varit (geçerli görmek) farz etmek mümkündür... Ticaretle meluf olan Musevi'nin saf köylü ile teması murabahanın bütün şekillerini ve bütün neticelerini ortaya çıkarır. Malumdur ki, Rusya ile Romanya'daki Museviler aleyhtarlığı bilhassa bunu ileri sürmekle maruftur. Bizde fazla olarak Musevi'nin asırlardır iyi bir Türkçe konuşmayacak surette Türk kültüründen uzak kalmakta devam etmiş olmasının, Yahudi aleyhtarlığı yapmaya kalkışmış olanlara kuvvetle kullanılıp iyice istifade olunacak bir delil vazifesi görmüş olduğu ve böyle olunca gayrı askeri bir mıntıkanın emniyeti de artık kolaylıkla ileri sürülebilmüş bulunduğu anlaşılıyor... Bu fikir ve maksatla harekete geçenlerin her vasıtayı mubah görmüş olduklarına hükmetmek lazım geliyor... Ancak bu hakikatten gafletle iyi bir iş yapıyoruz diye kendi kendilerine harekete geçenler her şeyden evvel

⁵⁶⁸ Guttstadt, **a.g.e.** s. 146

⁵⁶⁹ Koçak, **Umumi Müfettişlikler 1927 - 1952**, s. 143

⁵⁷⁰ Koçak, **Umumi Müfettişlikler 1927 - 1952**, s. 144

devlet otoritesine karşı hürmetsizlik etmiş olurlar. Emniyet meselesi yalnız hükümetin karar verebileceği bir iştir."⁵⁷¹

Yunus Nadi bu makalede Yahudi karşıtlığının ticari faktörleri dışında kültürel faktörlerine de işaret etmiştir. Ancak daha da önemli olarak, bazı kişi veya kişilerin, askeri anlamda güvensiz bir bölgenin yaratacağı tehlikelere dikkat çekmek maksadı ile olayları tetiklediğini ima etmektedir. Bu yazı Trakya Olayları için ileri sürülen "güvenlik kaygıları", yine olayların çıkmasında yerel unsurların veya bazı resmi kurumların etkisi yönündeki tezleri destekler nitelikte olması açısından da dikkati çekmektedir. Ayrıca yazar bu türden işlerin her önüne gelen tarafından yapılmasının sakıncalarını belirterek, eğer bölgede bu yönde bir sorun varsa devlet makamlarının bununla ilgileneceğinin altını çizmektedir.

Ancak tüm bu şüphe ve kaygılara rağmen, olayların hükümet kontrolünde çıktığına dair resmi bir belge veya kayda ulaşılamadığını da belirtmek gerekiyor. 15 Temmuz 1934 tarihinde CHF Genel Sekreteri Recep Peker'in olaylar ile ilgili olarak parti idare heyetlerine gönderdiği yazı bazı yönleriyle dikkat çekicidir. Recep Peker bu yazısında şöyle demektedir:

"Yahudilerin başka mıntikalara çekilmeleri işinde hadiseler başlayıp ilerleyinceye kadar, hadise mıntıklarındaki Fırka teşkilatı ve bilhassa doğruca merkeze bağlı Vilayet İdare Heyetleri Kâtibi Umumiliğe hiçbir şey yazmadılar. İdare heyetleri için yer yer ve çeşit çeşit teşviklerle daha hadisenin ilk tohumları ekildiği sırada bu cereyanın mahiyeti ile muhtemel inkişafı hakkında merkeze acele malumat vermek vazife idi... Nihayet meselenin telkin, hazırlık ve tatbik devirlerinde Fırka Kâtibi Umumiliği'ne haber vermek vazifesi niçin yapılmadı? Fırkılılardan bu karışıklıklardan şahsi menfaati için istifade eden ve Fırka nispetini şahsi menfaati için kullanan veya suiistimal yapan var mıdır?"⁵⁷²

CHF Genel Sekreteri'nin parti teşkilatlarına gönderdiği bu yazıda bölgedeki parti mensuplarının olayları zamanında merkeze bildirmediği açıkça belirtilmekte ve bu suretle teşkilat mensuplarının hadiseleri kendi şahsi çıkarları için kullanıp kullanmadıkları sorulmaktadır.

⁵⁷¹ **Ayın Tarihi**, C. 15, S. 8, 1- 31 Temmuz 1934

⁵⁷² **CHF Genel Kâtipliği'nin Fırka Teşkilatına Umumi Tebligatı**, (*Mahremdir, Hizmete Mahsustur, Fırka Bürolarında Kullanılacaktır*) Temmuz 1934'ten Birincikanun 1934 sonuna kadar, C. 5, Ulus Matbaası, 1935, s. 37 - 38

Trakya Olayları öncesinde ve sonrasında Atatürk Dönemi Türkiye'sinde Nazi benzeri resmi bir antisemitizm politikası güdüldüğü söylenemez. Başka bir ifadeyle, 1930'lu yıllarda Türkiye'nin Yahudi dini ya da etnik kimliği ile ilgili doğrudan bir sorunu yoktur. Ancak Yahudi meselesinin, milliyetçi bir algı ve kaygı doğrultusunda, bir azınlık sorunu olarak algılandığı ve bu çerçevede hükümet yetkililerinin Türkiye'nin kritik bir sınırında konuşlanmış olan Yahudilere en azından şüphe içinde yaklaştığı ve bir tür "iç düşman" algısı ile hareket ettiği, dönemin müfettişlik raporlarında da doğrudan doğruya açıklanmıştır. Trakya Olayları'nın başlamasının bir hükümet politikası olup olmadığına dair açık bir belgeye henüz rastlanmamıştır. Olaylar sırasında ve sonrasında hükümetin resmi olarak bölgedeki Yahudileri sürgüne veya zorunlu iskâna tabi tuttuğuna dair açık bir uygulama olmamasına rağmen, 1934 olayları sırasında yüzlerce Yahudi'nin yerel halk ve bölgede görevli devlet mensuplarının taciz ve baskısı sonucu yerlerini terk etmeye zorlandığı ve bu durumun resmi olmayan ancak yerel kanallar aracılığı ile bir kitlesel sürgün eylemine dönüştüğü söylenebilir. Hükümetin bu göçlerin yaşanmaması konusunda aldığı tedbirlerin etkili olmamış ve göç edenlerin de ciddi bir kısmının yerleşim yerlerine dönmemiştir.

Olayların durulmasından sonra da, zaman zaman Yahudilere karşı şüphe ve endişeler devam etmiştir. Hükümet bu çerçevede tedbir amaçlı bazı yasalar çıkarmış ve vatandaşlıktan çıkarmaya varan bazı uygulamalara gitmiştir. Örneğin, 1935 tarihli bir belgede: "...Kötü maksat ve hareketleri anlaşılan ve Erzurum'da oturan, orada kayıtlı bulunan Nisim, Nisan ve Simon adındaki üç Yahudi'nin 2510 sayılı kanunun 2. maddesinin B fıkrasına göre ve 10 nüfustan ibaret olan aileleri efradı ile vatandaşlıktan çıkarılmasına" karar verildiği belirtilmektedir.⁵⁷³ 3512 sayılı Cemiyetleri Kanunu 28 Haziran 1938 yılında kabul edilmiştir. Bu kanunun 10. maddesinde merkezi yut dışında olan bir cemiyetin şubesinin Türkiye'de açılmayacağını belirtilmiş, 15. maddesinde ise cemiyetlerin birden fazla mevzu ile uğraşamayacaklarını vurgulanmıştır. Bu yasanın kabul edilmesinden sonra Bene Berit Cemiyeti kendi kendini feshetmiştir.⁵⁷⁴ Sadece yardım konusunda faaliyet göstermek üzere Fakirleri Koruma Cemiyeti Hayriyesi adı altında yeniden

⁵⁷³ BCA, 030-0-018-001-002-58-72-12

⁵⁷⁴ TBMM Kanunlar Dergisi, C. 18, Kanun No: 3512, 28 Haziran 1938, s. 1093

düzenlenmiştir. ⁵⁷⁵ Olayların başlamasından Atatürk'ün ölümüne kadar, Türkiye'den 2179 kişi Filistin'e göç etmiştir. ⁵⁷⁶

3.3. DERSİM (TUNCELİ) OLAYLARI VE ALINAN TEDBİRLER

Dersim coğrafi olarak dağlık bir bölgedir. Kuzeyde Munzur dağları, Doğu'da Perisuyu'nun, Güneyde ve Batıda Murat ve Fırat'ın doğal bir sınırla çevrelediği, denizden iki bin metre yükseklikte bir bölgedir. Bölgenin güvenlikten yoksun olması, halkın temel ihtiyaçlarını karşılaması ve refah düzeyini olumsuz etkilemiştir. İlk basımı 1931 yılında yapılan "Derebeyi ve Dersim" adlı kitapçıkta şu bilgilere yer verilmiştir: "...Dersim'e sermaye girmediği gibi eşya da getirilemez. Ticaret pazarlarını Dersim henüz görmemiştir. Bütün ticaret ancak haftanın hakiki ihtiyacını bile koruyamayan birkaç katır yüküne - o da yükte ağır, paha da hafif eşya - inhisar eder. Muntazam ticaret kervanları Dersim'e emniyet edemez. Görenek asidir."⁵⁷⁷ Dersim, doğası kadar, tarih ve geleneği de katı olan bir bölgedir. Bölgenin geneli birçok aşirete bölünmüştür. Bu bölünme, beraberinde sonu gelmez iç çatışmaları da kaçınılmaz kılmıştır. Bu çatışmalara karşı Osmanlı devletinde ne İstibdat Devri'nde ne de Meşrutiyet Dönemi'nde olumlu müdahaleler olmamıştır. Hükümet çoğu zaman geçici çözümlerle işin içinden çıkmaya çalışmıştır. ⁵⁷⁸

Naşit Hakkı Uluğ'a göre, Dersimliler, Kızılbaş Müslüman'dır. Bir kısmı Zazadır. Bir kısmı da Cafer Sadık isminde bir imamın içtihadını tanır. Dersim dininde Orta Asya'dan gelen kabilelerin getirdiği totem dininin etkileri, tabiat inancının öğeleri vardır.

⁵⁷⁵ Bali, Cumhuriyet Dönemi'nde Türkiye Yahudileri, s. 301

⁵⁷⁶ Benbassa ve Rodrigue, a.g.e. s. 393

⁵⁷⁷ Naşit Hakkı Uluğ, **Derebeyi ve Dersim**, Kalan yayınları, Ankara, 2001, s. 22

Naşit Hakkı Uluğ: 1901 yılında İstanbul'da doğmuştur. Daha çok gazeteci kimliği ile tanınmıştır. 1925 yılında Vakit gazetesi adına Şeyh Sait İsyanı ile ilgili duruşmaları doğrudan izlemiştir. Daha sonra Şeyh Sait cezaevindeyken, odasına girerek resim çektiren başlıca gazetecilerden biridir. Bir süre sonra Dersim'e giden Naşit Hakkı, burada edindiği izlenimlerini, 1925 yılında başladığı "Derebeyi ve Dersim" adlı kitapçıkta toplayarak 1931 yılında yayımlamıştır. 1937 - 1938'deki Dersim Olayları'na kadar bölgede kalan Naşit Hakkı, bu yıllara kadar olan izlenimlerini "Tunceli Medeniyete Açılıyor" adlı kitabında toplamıştır.

⁵⁷⁸ Uluğ, a.g.e. s. 26

3.3.1. Osmanlı Devleti Dönemi'nde Dersim'e Genel Bir Bakış

Dersim adı verilen bölge, Osmanlı Devleti tarafından XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde önemli ölçüde kontrol altına alınmıştır. Ancak "İç Dersim" diye tabir edilen bölgede tam bir Osmanlı kontrolünün sağlandığı savunulamaz. Öyle ki, bu bölgede aşiretler ve daha küçük bir birim olarak kabileler şeklinde, tümüyle kendi koşullarında devam eden bir düzen vardı. İç Dersim diye tabir edilen bu bölgenin Osmanlı devlet idaresine karşı sıklıkla "asi" davrandığı anlaşılmaktadır. XVIII. yüzyıla kadar bölge ile ciddi şekilde ilgilenmeyen Osmanlı Devleti, bu yüzyıldan itibaren toprak kaybetmeye başlayınca, Dersim'den düzenli olarak asker ve vergi toplamaya karar vermiştir. Bundan dolayı Dersim bölgesinde devlet otoritesini kurmak istemiştir. II. Mahmut'tan itibaren Dersim üzerinde Osmanlı askeri bir baskısının arttığını söyleyebiliriz. Ancak bu askeri baskılardan kesin bir sonuç elde edilmemiş, çoğu zaman yakalanan bazı aşiret reisleri sürgün edilmiştir. Örneğin Sultan Abdülaziz döneminde yapılan bir harekât sonucunda bölgede Çarekan aşireti reisi Şah Hüseyin Bey, tutuklanarak İstanbul üzerinden Vidin'e sürgün edilmiştir.⁵⁷⁹

Şah Hüseyin Bey'in ölümünden sonra yerine oğlu Ali Bey geçmiştir. Bu dönemde Dersim, Osmanlı Devleti ile iyi ilişkiler geliştirmiştir. Hatta Ali Bey, Osmanlı yönetimi tarafından "Dersim Umum Müdürü" unvanı ile bir anlamda ödüllendirilmiştir.⁵⁸⁰ Burada Osmanlı yönetiminin tarihsel bir geleneği sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Zira Osmanlıların isyanları bastırmak için sıklıkla başvurdukları bir yöntem, isyancılara rütbe ve nişan vermektir. Ancak bu yöntemin çok etkili olmadığı anlaşılıyor.

Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyılda Dersim politikası kısaca düzenli vergi ve asker verilmesini sağlamak, suçluların teslimi konusunda kolaylık sağlamak, yol yapım çalışmalarına katılmak şeklinde özetlenebilir. Ancak XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin bu konuda ciddi bir ilerleme kaydettiği söylenemez. Dahiliye Vekaleti

⁵⁷⁹ Reşat Hallı, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar (1924 - 1938)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1972, s. 370, Cafer Demir, **Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi'nde Dersim**, Umur yayıncılık, İstanbul, 2010, s. 15

⁵⁸⁰ Demir, **a.g.e.** s. 16 Bazı kaynaklarda Ali Bey'in hükümet yanlısı bu tutumu Babıâli tarafından şüphe ile karşılanmıştır. Hatta Ali Bey'in Dersim sınırları içinde barınmasına izin verilmemiş, Erzincan'da zorunlu ikamete tabi tutulmuştur. Hüseyin Aygün, **Dersim 1938 ve Zorunlu iskân**, Dipnot Yayınları, Ankara, 2011, s. 57

Jandarma Umum Komutanlığı'nın 1932 yılında "*gizli ve zata mahsus*" yayımladığı Dersim Raporu'nda;

"...Dersimli kaymakamlar, gerçi Babîali namına hükümet yapıyorlarsa da, Dersimlilerin asker vermesini ve her türlü tekâlifi ifa etmesini temin edemiyorlardı. Nüfuzları nazari kalıyordu. Hükümet kuvvetlerinin tesiri altında bulunan kısımlardan kısmen vergi tahsilatı yapılıyorsa da, bu tahsilatın ancak yarısını hazineye gönderiyorlar ve diğer yarısını da tahsil olunmadı kaydıyla kendilerine tahsis ediyorlardı".⁵⁸¹

93 Harbi (1877 - 1878 Osmanlı Rus Savaşı), Dersim konusunda önemli gelişmelerin yaşanmasına yol açmıştır. Sultan II. Abdülhamit'in Ruslara karşı ilan ettiği cihada Dersimliler hatırı sayılır bir ilgi göstermemişlerdir. Hatta cihada katılmamakla kalmayan Dersimliler, bölgedeki Osmanlı askerlerinin savaş alanlarına kaydırılması ile birlikte, devlete ait konak ve karakolları tahrip etmişlerdir.⁵⁸² 93 Harbi sırasında Rusya ile iletişime geçen Dersimliler, savaş sürecinde Ruslarla ilişki içinde olmak istediklerini belirtmişlerdir. Bu yönde birçok görüşmenin olduğu anlaşılıyor. Fakat Rusya'nın bu konuda kesin bir tavırdan ziyade ihtiyatlı davrandığı anlaşılmaktadır.⁵⁸³ Fakat bu konuda farklı görüşler de vardır. Örneğin H. Aygün, Dersimli birçok aşiretin Ruslara karşı şiddetli bir mücadele verdiğini belirtmektedir. Yazar, Dersimli Demenan, Haydaran, Areyan, Alan, Yusufhan ve Kureyşan aşiret savaşçılarının fişekleri bitinceye kadar Ruslarla mücadele ettikleri belirtmektedir. Aliye Gax ve diğer aşiret liderlerinin Ruslara karşı gösterdikleri yararlılıklar nedeniyle Osmanlı'dan Cephe Kumandanı sıfatıyla çeşitli hediyeler aldıklarını, bu süreçte Seyit Rıza ve arkadaşlarının Mercan Dağları ve Pulur'daki mücadelelerinden dolayı yine Osmanlı tarafından ödüllendirildiklerini aktarmaktadır.⁵⁸⁴

Dersimlilerin topyekun olarak Osmanlı'nın yanında savaşa iştirak ettiğini söylemek zordur. Daha ihtiyatlı bir ifade ile, bölgedeki bazı aşiretlerin savaşa

⁵⁸¹ **Dersim Jandarma Umum Komutanlığı (1932)**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2012, s. 110, Ayrıca bkz: Hallı, **a.g.e.** s. 371

⁵⁸² 1877 - 1878 Osmanlı -Rus Savaşı öncesi Dersim'in bazı yerleşim yerlerinde karakol ve hükümet konakları vardı. Örneğin Hozat ve Mazgirt'te. Osmanlı Rus savaşı başlayınca Dersim'deki Osmanlı kuvvetleri Erzurum'a yollanır. Dersimliler derhal mevcut karakollara saldırırlar. Yakıp yıkarlar. Bu konuda JUK Dersim Raporu, s. 111

⁵⁸³ Demir, **a.g.e.** s.23 - 24, Dersim konusunda Rusya'nın tereddütlü yaklaşımı R. Hallı tarafından da aktarılmaktadır. Hallı, **a.g.e.** s. 372

⁵⁸⁴ Aygün, **a.g.e.** s. 67- 68

Osmanlı Devleti safında katıldıklarını, ancak önemli bir kısmının da savaşa katılmadıklarını belirtmek daha doğru olacaktır. Zira Dersimlilerin 93 Harbi sırasında Osmanlı ile birlikte hareket etmemeleri gerekçesi ile Babiâli daha da sert tedbirler alarak 1877'de bölgeye kapsamlı bir askeri harekât yapılması kararı almıştır.

"...1877'de Koçuşağı'ndan Ahmet adındaki reisin Kemaliye ve Çemişgezek mıntikasına tecavüzü üzerine, Eğinli kaymakamı Osman Bey, Harput'tan bir nizamiye taburu ile bu aşiret üzerine yürümüş ve tedibe başlamış ise de, bilahare Ferhat Uşağı reisi Alişan Ağa'nın Koçuşaklılara iltihakı üzerine, zorluklar içinde çarpışmalara bir hafta kadar devam edilmiş, Alişan ve bazı reisler de ele geçirilmiştir. Bu reisler hükümetçe Sinop'a sürülmüşlerdir."⁵⁸⁵

1878'de Osmanlı Devleti Tanzimat Dönemi'nden beri mutasarrıflık olan Dersim'i il haline getirmiş ve Fikri Paşa adında bir kişiyi de buraya vali olarak atamıştır. Ancak bu durum fazla uzun sürmemiş 1888'de Dersim, halktan toplanan vergilerin vilayete dair harcamaları karşılamadığı gerekçesiyle, il olmaktan çıkarılmıştır.⁵⁸⁶

Bu süreçte bölgede görevli olan 4. Ordu Müfettişi Mehmet Zeki Paşa ve Anadolu Umum Müfettişi Şakir Paşa'nın önerisi ile Dersim bölgesi için bir hükümet kararı çıkarılır. Buna göre;

1- Dersim bölgesi halkı, arazinin sarplığı nedeniyle sık sık yaptıkları yanlarına kar kaldığından bundan cesaret alarak hükümetin emirlerine uymuyorlar, vergi ve asker vermiyorlar.

2- Bölgedeki vergi veren halkı öldürüp, mallarını ellerinden almaktan başka, bunları vergiye bağlıyorlar.

3- Dersimlilerin bu yaptıklarının esas nedeni, ürettiklerini satabilecek yerlere gönderip para kazanmasını ve çabalarının ürünlerini değerlendirecek ticaret ve faydalanma yolunu bilmemeleri ve dışarıdan geçinmeye mecbur olmalarıdır.

4- Olay yerinde asker bulundurmak ve yer yer meydana gelen olaylara karşı devamlı asker yollanması veya sancak dahilinde çok fazla asker toplamak da itaatkar halkın güvenliği sağlanamamaktadır.

⁵⁸⁵ JUK, a.g.e. s. 111, Ayrıca, Aygün, a.g.e. s. 57

⁵⁸⁶ Demir, a.g.e. s. 25

5- Dersimlilerin ciddi ıslahları için kabul edilmesi ve uygulanması gerekli tedbirlere gelince;

- Muhtemel bir direnci hesap ederek, bunu kıracak kadar, 4. Ordudan kuvvetin oluşturulması
- Meydana getirilecek kuvvetlerin gürültüsüzce Erzincan, Çemişgezek ve Elazığ yönlerinden ayrı ayrı veya uygun bir noktada toplu olarak Dersim'in içine gönderilerek lazım olan yerlere yerleştirilmeleri
- Erzincan ile Elazığ'ı birleştiren Hozat yolunun askerlerin yardımı ile yapımına başlanması ve (yirmi kuruş ücret ve 600 gram ekmek suretiyle) Dersim halkının bu yolda çalıştırmakla Dersimlilerin vahşetlerinin giderilmesi,
- Aşiretler arasında birleşmeyi yasaklama,
- Arzu eden halka ziraat ve ticaret kapısı açacak olanakları yaratmakla, haydutluk mesleğini engellemek, ferahlı yaşamalarının araçlarını meydana getirmek esasları dahilinde telkinler yapılarak acıların hafifletilmesine çalışmak
- Bu telkinler arasında muhalefet gösterilmezse, şiddete başvurulmayacağı ve muhalefet halinde ise şiddetle hareket edileceğini özellikle anlatmak
- Kabile reisi ve fertlerinin niyetlerini bildikten sonra nüfus kayıtlarını oluşturmak ve aşamalı asker alış veriş usulünün uygulanması,
- Bu yapılacaklara karşılık muhalefette bulunacakların Trablus ve Yemen taraflarına yollanmalarının ve itaat gösterenlerin de 1. ve 4. Ordu dahilinde bulundurulacağını halka söylenmesi,
- Askeri harekât sırasında ve cinayet işlerini yürütenlere gerekli olan zamanda yakalamak için Dersim'de bir müddet için sıkıyönetim ilan edilmesi,
- Çemişgezek ve Mazgirt gibi itaatkâr halkın bulunduğu kazaların Elazığ Vilayeti merkezine yerleştirilmesi,
- Dersim Sancağı'nın kaldırılması,
- Ovacık, Hozat, Kızıl Kilise'de ve gerektiğinde Kuzuçan'da sıkıyönetim ilanı,
- Kaymakamlık, müdürlük görevlerinin o bölge kumandanlığında bulunan subay ve erlere terk edilmesi,
- Yalnız hukuk mahkemesi yarasının şeriatla ilgili maddesinin kadı vekiline havale edilmesi,

- Halkta sessizlik meydana geldikçe dinin yayılması için, dolgun maaşlı birkaç şeyh seçme ve gönderme,
- Uygun beş altı yerde ilk mektepler açma,
- Eğitim ve öğretimde bulunacak çocuklara para ve yüz dirhem ekmek ve yıllık adi bir elbise ve kumaş ve etekten ibaret kapama tarzı elbise vererek, çocukları okumaya özendirilmeye çalışmak.⁵⁸⁷

Bu süreçte yaşanan önemli bir gelişme, Dersimdeki Zeki Paşa ile Şakir Paşa arasında dersimde uygulanacak yöntemler konusunda anlaşmazlıktır. Bu konuda Anadolu Genel Müfettişi Şakir Paşa kendi görüşlerini bir rapor halinde hükümete sunmuştur. Bu değerlendirmenin bazı önemli noktaları şöyledir:

"...Dersim halkı eskiden beri ihtiyaçları gereği haydutluk yolunu tutmuşlardır. Şimdiye kadar üzerlerine üç beş defa askeri harekât yapılmış içlerinden fesatçı reisleri olarak bilinenler ya öldürülmüş veya uzak yerlere sürgün edilmişken, üzerinden beş on sene geçmeden yeniden birtakım reisler türemiş ve öncekinden daha fazla isyan yolunu tutmuşlardır. Bununla birlikte sert önlemler, zoraki çok masrafa ve birçok adamın öldürülmesi gibi devletçe benimsenmeyen neticelerden başka bir sonuç vermez. Bunun için, bu sefer de şiddet meydan gelirse, öncekiler gibi sonuçsuz kalacağına şüphe etmemek gerekir... Düşünceme göre, önce hastalığın sebebini incelemek gerekir. Haydutluğun nedeni fakirlik ve ihtiyaçlardır. Suçluların izlenememesi, genel cehalet, batıl inançlar ve ermiş sanılanın haydutluk yapmasının kutsal kabul edilmesi ve bu nedenle haydutluğun halkın gözünde sıradan yasalar olduğu düşüncesinin uyanması Dersim derdinin başlıca nedenleridir. ...genel ihtiyaçların ortadan kaldırılması, adı geçen halka olanak yaratılması ve haydutlukta ısrar edenlere meydan verilmemesi gerekir.⁵⁸⁸

1897'de Şakir Paşa'nın raporunda yaptığı genel değerlendirme, o tarihe kadar Osmanlı Devleti'nin Dersim konusunda salt askeri güce dayalı veya aşiret reislerine bazı unvan ve nişanlar vererek sorunu çözmeye yönelik politikasının başarısız olduğunun açıkça dile getirilmesi noktasında önemlidir. Şakir Paşa'nın "*...hastalığın sebebini incelemek gerekir... Ve haydutluğun kaynağı fakirlik ve cehalettir*" şeklindeki değerlendirmeleri dönemin koşullarına göre oldukça gerçekçidir.

⁵⁸⁷ JUK, a.g.e. s. 112-114

⁵⁸⁸ JUK, a.g.e s. 115-116

Dikkati çeken önemli bir nokta ise, Osmanlı'nın Dersim sorununun çözümünde askeri önlemler dışında standart bir şekilde bölgenin ileri gelenlerine yönelik "sürgün" cezasına başvurmasıdır. Ancak Şakir Paşa sürgünün de bir çözüm olmadığını raporunda belirtmektedir. Fakat yine de Dersim konusunda Osmanlı hükümetinin net ve tutarlı bir politika üzerinde uzlaşmadığı anlaşılmaktadır. Örneğin Dersim Mutasarrıfı Mardini Arif Bey bir raporunda; "...askere gitmeyenleri toplayıp uzaklara göndermek, Seyit, dede ve ağa unvanı altındaki eşkıyalık fesat kışkırtıcılarını yakalayıp bir daha Dersim'e ayak basmamak üzere İskodra, Trablusgarp ve Fizan gibi uzak yerlere sürmek"⁵⁸⁹ gerektiğinin altını çizmektedir.

Şakir Paşa'nın raporunda bölgede "Nakşibendi tekkelerinin kurulmasını" da önermektedir.⁵⁹⁰ Bu öneri, Osmanlı Devleti'nin bölgedeki meseleleri dini bir çerçeveden de değerlendirmeye çalıştığını anlıyoruz. Bilindiği gibi Dersim bölgesinin önemli bir kısmı Şii (Alevi - Kızılbaş) mezhebine bağlıdır. Bu konuda devletin bölgedeki halkın "Sünnileştirilmesi" düşüncesi ile sorunun çözüleceğini düşündüğü anlaşılmaktadır.

1906'da hükümetin talebi ile yine bir Dersim Mutasarrıfı Celal Bey hazırladığı raporda; "...Rusya savaşının sona ermesinden sonra Ali Şefik Bey'in çabasıyla başlanılan ve nasılsa sonu getirilmeyen ıslahat sırasında aşiret ağalarının Dersim'den yollanmasından sonra azalarak bugün hükümet otoritesince aşarın ve küçükbaş hayvanların % 10 sayımı mümkün olmayan bazı aşiretlere ait bedellerin ve vergilerin sayımları şunun bunun açıklamasına bağlı olarak düzelmeye başlamışken, daha sonra çıkarılan aflu, ağaların geri gelmeleri üzerine yavaş yavaş yine fenalık başlamış ve suça yeltenenler müsamaha edil edile seneden seneye artmıştır....Dersim ıslahı için ilk iş, ağa ve reisleri Dersim'den çıkararak, aşiret halkının üzerinde ağaların nüfuzunu kırmaktır..."⁵⁹¹

Görüldüğü gibi Dersim Mutasarrıfı Celal Bey'de 1906'da sorunun çözüm yollarından biri olarak sürgün seçeneğinin altını çizmektedir.

⁵⁸⁹ JUK, **a.g.e.** s. 162 - 164, Ayrıca Aygün, **a.g.e.** s. 61

⁵⁹⁰ Aygün, **a.g.e.** s. 59 Benzer bir düşünce Dersim Mutasarrıfı Mardini Arif Bey tarafından da vurgulanmıştır. Arif Bey raporunda, Mazgirt kaza merkezi ve Danaduran'ın tümüyle Sünnilerden oluştuğunu belirterek, "Sünniler devlet hizmetlerini görürler ve hükümete bağlıdır" görüşünü öne sürer. Arif Bey'e göre Dersim nüfusunun çoğunluğunu oluşturan ve fenalıkların başlıca sebebi olan Şiiler, Alevi dedelerinin kışkırtması ve yönlendirmesi altındadırlar. Aygün, **a.g.e.** s. 60- 61

⁵⁹¹ JUK, **a.g.e.** s. 165-166

1907 ve 1908'de Dersim bölgesine yönelik kapsamlı askeri harekâtlar yapılmıştır. Bu süreçte İstibdat Dönemi'nde Ermeni isyanlarına karşı kurulan Hamidiye Alayları da Dersim isyancılarına karşı kullanılmıştır. H. Aygün'e göre, Sünni Kürt beylerine paşalık, binbaşılık gibi rütbeler dağıtılarak kurulan ve silahlandırılan bu askeri birlikler, Dersim bölgesine yönelik askeri hareketlerde görev yapmışlardır. Osmanlı Devleti bu bölgedeki devlet yanlısı beyleri güçlendirerek Dersim sorununu çözmek niyetindeydi.⁵⁹² Ancak bu harekâtlardan istenilen sonuç elde edilemez. Bu konuda resmi beyanat şöyledir: "...esasen 1908 tedibatı iyi idare edilememiş ve halkı silahtan arındırmak harekâtın ilk ve en önemli hedefi olması gerekirken, bu noktaya önem verilmemiş ve netice alınamamıştır."⁵⁹³

Sonuç olarak XIX. yüzyılda Dersim meselesi ile ilgili Osmanlı politikasının daha çok askeri bir çözüm esasına dayalı olduğu anlaşılmaktadır. Bu süreçte, konu ile ilgili rapor hazırlayanların tamamının asker kökenli olması dikkat çekicidir. Bu da Osmanlı'nın konuya askeri bir mantıkla yaklaştığını göstermektedir. Ayrıca bölgede yaşayan insanların inanç ve gelenekleri de devlet tarafından "sakıncalı" olarak görülmüş ve bölgenin "Sünnileştirilmesi" konusuna sıklıkla değinilmiştir. Ancak raporlar bazı gerçekleri de teslim etmiştir. Örneğin "Dersimliler yaşamak endişesi ile silah taşımaktadırlar", "...şekavet olayının nedeni olağanüstü fakirlik ve çaresizliktir", "...ürünlerini revaçlı yere satıp para kazanamamaktadırlar", "...silahlı kavgaların çoğu aşiretler arasında meydana gelmekte ve nedeni ise arazi ihtilaflarıdır"⁵⁹⁴

1909 ve 1911 yıllarında da bölgeye kısmi askeri harekâtlar düzenlenmiştir. Ancak mevcut durumun değişmediğini belirtmek gerekiyor. I. Dünya Savaşı sürecinde ise bazı Dersim aşiretleri Osmanlı Devleti'nin yanında Ruslara karşı savaşmıştır. I. Dünya Savaşı'nın Dersim için asıl önemi, Rusların doğu bölgesinden çekilmesi ile birlikte bu bölgede kalan yüzlerce silah ve bunlara ait malzemenin ciddi ölçüde Dersimlilerin eline geçmiş olmasıdır. Reşat Hallı, Dersimlilerin Cumhuriyet döneminde isyanlarda kullandıkları silahların kaynağının I. Dünya Savaşı olduğunu belirtmektedir.⁵⁹⁵

⁵⁹² Aygün, **a.g.e.** s. 59

⁵⁹³ JUK, **a.g.e.** s.133

⁵⁹⁴ Aygün, **a.g.e.** s. 65

⁵⁹⁵ Hallı, **a.g.e.** s. 374

3.3.2. Milli Mücadele Yıllarında Dersim

I. Dünya Savaşı'ndan sonra Anadolu'nun Mondros Ateşkes hükümlerine göre işgal edilmesi, beraberinde bir otorite boşluğunu da getirmiştir. Nitekim ateşkesin imzalanmasından hemen sonra Koçgiri aşireti reislerinden Haydar Bey, İstanbul'a giderek, Seyit Abdülkadir öncülüğünde kurulan Kürt Teali Cemiyeti ile bağlantı kurmuştur.

Bugünkü Zara ve Divriği'nin merkezini oluşturduğu Koçgiri bölgesi, Osmanlı döneminde zaman zaman Dersim Sancağı'na bağlı bir kaza olarak idare edilmiştir. Bu coğrafyada yerleşik olan Koçgiri Aşiret Federasyonu, bölgeye adını vermiş, Koçgiri ismi bölgenin idari yapılanmasında bir ilçe adı olarak kullanılmıştır.⁵⁹⁶

1920'de Osmanlı Devleti tarafından imzalanan Sevr Antlaşması'nda "...Kürt bölgelerine bir tür özerklik" vurgusunun yapılmasından sonra, Dersim aşiretleri Ankara Hükümeti'nden bu özerklik durumunun tanınmasını istemişlerdir. Hatta 25 Kasım 1920 tarihinde Batı Dersim aşiret liderleri Elazığ vilayeti vasıtasıyla Ankara Hükümeti'ne aşağıdaki telgrafi çekmişlerdir:

Elaziz Vilayeti Vasıtasıyla Ankara Büyük Millet Meclisi Riyasetine

Sevr Antlaşması gereğince Diyarbakir, Elaziz, Van ve Bitlis vilayetlerinde bağımsız bir Kürdistan kurulması gerekiyor. Bu teşkil edilmelidir. Aksi takdirde bu hakkı silah kuvvetiyle almaya mecbur kalacağımızı beyan ederiz.⁵⁹⁷

Bu telgrafa Ankara'dan yazılı bir karşılık verilmemiştir. Ancak bu süreçte birçok Kürt aşireti ise İtilaf Devletleri'ne çektikleri bir telgrafta Türk hükümetinden ayrılmak gibi bir niyetlerinin olmadığını belirtmiştir.⁵⁹⁸ Bu telgraf I. İnönü Savaşı'ndan sonra toplanan Londra Konferansı'nda İtilaf Devletleri'ne hitaben yazılmıştır. Telgrafın tam metni Gaye-i Milliye Gazetesi'nin 15 Mart 1337 tarihli sayısında "*Kürtlerin Sadakati*" başlığı ile yayımlanmıştır.⁵⁹⁹ Bazı kaynaklar, İtilaf devletlerine çekilen bu telgrafın, Dersim ve çevresindeki Kürt aşiretleri tarafından değil, Büyük Millet Meclisi'ndeki 72 Kürt milletvekili tarafından çekildiğini

⁵⁹⁶ Mahmut Akyürekli, **Dersim Kürt Tedibi 1937 - 1938**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 49

⁵⁹⁷ Nuri Dersimi, **Kürdistan Tarihinde Dersim**, Doz Yayınları, İstanbul, 2004, Dersimi, **a.g.e.** s. 140

⁵⁹⁸ Demir, **a.g.e.** s. 58

⁵⁹⁹ **Gaye-i Milliye**, 15 Mart 1337, Yazının Tam metni için bkz. Ek: 2

savunmuştur.⁶⁰⁰ Ancak TBMM'deki Kürt mebuslar dışında da, birçok aşiret lideri Sivas Vilayet-i Celilesine hitaben, söz isyanı kınayan "Arz-ı Merbutiyet" başlıklı bir yazı göndermişlerdir. Bu yazıda adı geçen aşiret reisleri, Misakımilli'ye ve Büyük Millet Meclisi hükümetine tümüyle bağlı olduklarını belirtmişlerdir.⁶⁰¹

TBMM özerklik veya bağımsızlık taleplerini kabul etmemiştir. Koçgiri isyancıları üzerine öğüt kurulları göndermiştir. Kurul başkanı Şefik Bey, aşiretlerden görüşmeler sırasında isyan hareketinin durdurulmasını istemiştir.⁶⁰² 1921 Mart'ında başlayan Koçgiri İsyanı'nı bastırmak için Sakallı Nurettin Paşa ve Topal Osman'ın birlikleri görevlendirilmiştir. 1921 Nisan ayında ayaklanma sert bir şekilde bastırılmıştır. Ayaklanmanın bastırılmasından sonra birçok kişi idam edildi veya hapis cezasına çarptırılmıştır. Ayaklanmanın liderlerinden Alişan ve Haydar Bey ise İstanbul'a sürülmüştür.⁶⁰³

Koçgiri isyanına Dersim'deki aşiretler etkin bir katılım göstermemiştir. Ancak isyanın bastırılmasından sonra, Koçgiri'den Dersim'e kaçan birçok kişiyi himaye etmişlerdir. TBMM hükümeti Koçgiri hadisesinden sonra bölgede daha ciddi askeri tedbirlerin alınmasına karar vermiştir. Özellikle Erzincan ve çevresinde Dersim aşiretlerinin saldırılarına karşı bölgedeki askeri birliklerin desteklenmesi kararı alınmıştır.⁶⁰⁴ Dersim'deki bazı aşiret veya çetelerin bu yıllarda bazı köylere saldırılar düzenleyerek, hayvanları gasp ettikleri ve bölgedeki askeri birliklerin bu konuda yetersiz kaldığı dönemin resmi makamları arasında yapılan yazışmalardan anlaşılmaktadır.⁶⁰⁵

⁶⁰⁰ Nuri Dersimi, **Kürdistan Tarihinde Dersim**, Doz Yayınları, İstanbul, 2004, s. 136. Ayrıca bkz: Demir, **a.g.e.** s. 59

⁶⁰¹ **Gaye- i Milliye**, 16 Mart 1337, Gazetede yayımlanan yazının tam metni için bkz. Ek: 1

⁶⁰² Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, C. III, TTK Yayınları, Ankara, 1995, s. 449

⁶⁰³ Demir, **a.g.e.** s. 69

⁶⁰⁴ **TİTE Arşivi**, Kutu No: 24 Gömlek No: 23 Belge No: 23-3001

⁶⁰⁵ **TİTE Arşivi**, Kutu No: 24 Gömlek No: 23 Belge No: 23001

3.3.3. Cumhuriyet Dönemi Dersim Olaylarına Kadar Hazırlanan Raporlarda Sürgün

Dersim meselesi, cumhuriyetin ilanından sonra da Ankara'yı ciddi şekilde meşgul eden konuların başında gelmiştir. Lozan Konferansı'nın TBMM tarafından onaylanmasından sonra, Ankara'nın başlattığı ulus temelli merkezi politikalar kısa süre içinde Anadolu'nun doğusunda çeşitli tepkiler almaya başlamıştır. Bunlardan ilk önceki bölümde ele aldığımız Şeyh Said isyanıydı. Ancak Osmanlı'dan beri devlet otoritesinin tam olarak kurulamadığı Dersim bölgesi, cumhuriyetin de esas sorunlarından biri olmakta gecikmemiştir. Bu bağlamda 1923 - 1938 yılları arasında özelde Dersim ve genel olarak da ülkenin doğusu için birçok rapor hazırlanmıştır. Bu raporların her biri şüphesiz ki ayrı bir tartışma ve araştırma konusudur. Biz bu raporların genel karakterinden kısaca söz ettikten sonra, raporların dönemin sürgün politikaları çerçevesindeki önemini açıklamaya çalışacağız.

Bu konuda ilk ele almamız gereken rapor, 1925 yılında hazırlanan Şark Islahat Planı'dır. Bu plan, hem Şeyh Sait İsyanı'nın bastırılmasından sonra Cumhuriyetin Doğu siyasetine hangi açıdan baktığı, bu bakış açısını hangi yasal düzenlemelere dayandırdığı noktasında son derece önemlidir. Öncelikle belirtilmesi gereken husus şudur: 1925 itibarıyla Türk Ceza Kanunu'nun birçok maddesinde sürgün cezasına yer verilmiştir. Yani sürgün, kanuni bir cezalandırma yöntemi olarak uygulanıyordu. Şark Islahat Planı Cemil Uybâdın, Mehmet Esat Bozkurt, Orgeneral Kazım Orbay ve Abdülhalik Renda tarafından kabul edilmiş ve Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilerek yürürlüğe girmiştir. Bu ıslahat planının temel özelliği, sunulan önerilerin hemen hepsinin güvenlik ile ilgili olmasıdır. Örneğin bölgenin iktisadi kalkınması ile ilgili hemen hiç bir öneri yokken, daha çok bölgede güvenliğin sağlanması konularına ağırlık verilmiştir. Şark Islahat Planı'nda sürgün yönteminin bir çözüm olarak sıklıkla sunulduğu görülmektedir. Bununla ilgili aşağıda bazı örnekler verilmiştir.

Bu raporun hazırlanması sürecinde bölgede incelemelerde bulunan komisyon üyelerinden Orgeneral Kazım Orbay heyeti şu öneriyi sunmuştur: "...Milli birliğin kurulması için beş yıl içinde bölgeye Türk göçmenleri yerleştirilerek Kürt çoğunluğun azınlığa indirilmesi, dağlardaki Kürt köylerinin ovalara indirilmesi ve

halkının Türk köylerine dağıtılması, zararlı ve Kürtçü kişilerin bölgeden uzaklaştırılması; Van - Midyat sınırının doğu ve güneyinde basit bir Genel Yönetim kurulması; Doğu'da kalmış Ermeni, Süryani ve Keldani'lerin bu bölgeden çıkarılması.⁶⁰⁶

Kürt isyanını yönlendiren ve yönetenlerle bunların yakınları ve aşiret reislerinden hükümetin Doğu'da kalmalarını uygun görmediği kişi, aile ve gruplar Batı'da hükümetin göstereceği yerlere gönderilecektir. Ermeni mülklerine yerleşmiş olan Kürtler yerleştirildikleri yerlerden çıkartılarak, eski yerlerine veya Batı bölgelerine gönderilecektir.⁶⁰⁷ Ancak bu planın yürürlüğe girmesi ile birlikte, bölgede sorunların daha da arttığını belirtmek gerekmektedir.

Cumhuriyet Dönemi'nde Şark Islahat Planı dışında Dersim'e yönelik başka raporlar da hazırlanmıştır. Yukarıda verilen açıklamalardan da anlaşıldığı gibi, Dersim meselesi Osmanlı'dan Cumhuriyet'e miras kalmıştır. Hatta denilebilir ki, cumhuriyet Osmanlı'dan sadece bir sorun olarak Dersim'i almamış, sorunun çözüm metotlarını ve soruna yaklaşım tarzını da miras almıştır. Zira iki farklı dönemde - bazı istisnalar hariç - aynı sorun için, benzer eylemsel ve teorik yaklaşımlar dikkat çekicidir. Örneğin Cumhuriyet Dönemi'nde de Dersim ile ilgili olarak hazırlanan raporlarda sürgün yine bir çözüm olarak görülmüştür. Aşağıda bu raporların öne çıkanlarını sürgün politikaları çerçevesinde almaya çalışacağız.

3.3.3.1. Hamdi Bey Raporu (1926)

Mülkiye Müfettişi Hamdi Bey'in Dersim Raporu, Cumhuriyet Dönemi'nde hazırlanan ilk çalışmalardan biridir. Bu rapor, İçişleri Bakanı'nın verdiği görev doğrultusunda hazırlanmıştır.

Hamdi Bey, raporunda öncelikle konunun Osmanlı Devleti döneminden geldiğini belirterek, Dersim'de öteden beri uygulanan politika yanlışlığından söz etmektedir. Rapor'da Dersim'de halk ile devlet arasında ciddi bir kopukluğun olduğunu belirten Hamdi Bey, yakın bir zamanda bölgede bir isyanın çıkabileceğini

⁶⁰⁶ Hüseyin Yayman, *Şark Meselesinden Demokratik Açılıma Türkiye'nin Kürt Sorunu Hafızası*, Seta yayınları, Ankara, 2011, s. 77

⁶⁰⁷ Yayman, *a.g.e.* s. 78-79

belirtmektedir. Genel sorunları sıraladıktan sonra çözüm önerilerinde, bölgeye yönelik ciddi bir askeri baskının yapılmasını savunmaktadır. Ayrıca bölgedeki ekonomik sorunların çözülmesi ve halka imkânların sunulmasının, sorunun çözümünde etkili olacağını belirtmektedir. Bu süreçte sürgün yönteminin de altını çizmektedir. Hamdi Bey'e göre;

"...Halkın elindeki silahlar toplanmalıdır. Bu işlem bittikten sonra, halın bir esareti hayvaniye ile merbut ve emirlerinde tamamen münkat buldukları reis, şeyh, bey, ağa namılı eşhas ve mitegallibeyi ve bunların akarip (akrabalar) ve müteallikatını (yakınlarını) derhal uzak vilayetlere nakil ve iskan etmek."⁶⁰⁸

Yine aynı raporda;

"...Halka arazi vermek, sermaye ve tohumluk tevzii (dağıtım) ile üretken bir hale getirmek, esir halkı, bu şerirlerin tahrikâtından kurtarmak. Sürüleceklerin arazisine Türkleri iskan etmek, olmazsa bu itaatkar halka bir nisbeti mümkün dahilinde bu araziye bila bedel temlik etmek lazımdır."⁶⁰⁹

Hamdi Bey'in hazırladığı raporda sorunun esas nedeni olarak bölgedeki feodal yapılar gösterilmektedir. Bölgenin önde gelenlerinin sürülmesinden sonra da boşalan yerlere Türklerin iskan edilmesinin altı çizilmiştir. Hamdi Bey, sorunun temelini bölgedeki mütegalibe olarak adlandırılan şeyh ve ağalara bağlamakta, bunların halkı örgütlediğini savunmaktadır.

3.3.3.2. Ali Cemal Bardakçı Raporu (1926)

Ali Cemal Bardakçı, ⁶¹⁰ Şeyh Said isyanından sonra Diyarbakır Valiliği'ne atanmıştır. 1926 - 1929 yılları arasında görev yapmıştır. Ali Cemal Bey'in raporu, benzerlerine göre daha farklıdır. Hatta bazı ezberleri bozduğu söylenebilir. Görev yaptığı yerlerde halkla kaynaşmaya çalışmış, ılımlı yaklaşımları ile öne çıkmıştır. O,

⁶⁰⁸ İzzettin Çalışlar (Yayına Hazırlayan), **Dersim Raporu**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s. 233

⁶⁰⁹ JUK, **a.g.e.** s. 167 - 170

⁶¹⁰ Ali Cemal Bardakçı, 1887 Balıkesir doğumlu olan Ali Cemal, Şey Said İsyanı'ndan sonra Diyarbakır Valiliğine atanmıştır. 1926 - 1929 yılları arasında bölgede görev yapmıştır. Bu süreçte Elazığ Valiliği görevini de yürütmüştür. Ali Cemal Bey, gazeteci İlhan Bardakçı'nın babası ve Murat Bardakçı'nın dedesidir.

halk ile kaynaşmanın ve ılımlı politikaların ulusal birliğin sağlanmasında daha etkili olacağını savunuyordu. Ali Cemal Bey Dersimlilerle ilgili şu değerlendirmeyi yapmaktadır: "Alevi ve halis Türk olan Türkmenler, Yavuz zamanından beri müthiş baskılara maruz kalmış ve on binlercesi merhametsizce öldürülmüştür. Dersim kargaşalıkları, büyük - küçük memur ve mutaassıp hocaların tahrik ve teşviki ile cahil Sünni ahali tarafından haklarında reva görülen muamelelerden doğmaktadır. Baskılar son bulur ve şuurlu bir şekilde hareket edilirse Dersimliler, Cumhuriyet'e sadık ve fedakâr hadimler olabilirler."⁶¹¹ Ali Cemal Bey, Dersim meselesinin dört yüz yıllık bir sorun olduğunu ve dört beş yılda halledilemeyeceğini savunarak, o dönemde hazırlanan benzer raporlardan farklı olarak, sorunun nedeninin yoksulluk ve cehalet olduğunu belirtmiştir. Bölgede halkın silahlanmasına yol açan faktörlerin ortadan kaldırılmasının, silahları zorla toplamaktan daha etkili olacağını savunmuştur. "Dersimliler öldürülmekten ve göç ettirilmekten korkuyorlar ve bu nedenle silahlarını bırakmaya yanaşmıyorlar. Fakir Dersimli, Elazığ ve Malatya'daki terk edilmiş topraklarda iskân edilmelidir."⁶¹²

Ali Cemal Bey'in raporunda dikkati çeken önemli bir husus, Dersimlilerin göç ettirilmesini, bir ceza veya güvenlik önlemi olarak sürgün etmek şeklinde algılamadığıdır. Ona göre, yoksul Dersimli halka Elazığ ve Malatya'daki topraklar verilmelidir. Bu da Ali Cemal Bey'in raporunun diğerlerine göre önemli bir farklılığıdır.

Ali Cemal Bey'in bu nispeten ılımlı raporuna rağmen, 1926 yılında Koçan Aşireti'ne yönelik bir askeri harekâtı da önerdiği belirtilmelidir. Bazı kaynaklar, Ali Cemal Bey'in bu harekâtı hükümete önermesinin nedeni olarak, Koçgiri İsyanına katılmış, Alişer ve bunun gibi isyancıları Koçan Aşireti tarafından devlete tesliminin reddedilmesidir. Ali Cemal Bey'in bu konudaki ısrarlarına rağmen, Koçanlılar söz konusu hareketin aşiret geleneklerine uymadığını belirtmişlerdir. Bunun üzerine 1926 Sonbaharında bazı yerel aşiretlerin de desteği⁶¹³ ile iki ay kadar süren bir askeri harekât düzenlenmiş fakat istenilen sonuca ulaşmamıştır.⁶¹⁴

⁶¹¹ Yayman, **a.g.e.** s. 95

⁶¹² Çalışlar, **a.g.e.** s. 235-236

⁶¹³ Hükümet tarafından Koçan Aşireti'ne karşı düzenlenen askeri harekâta Seyid Rıza da katılmıştır. Ancak harekâtın başlamasından bir süre sonra ittifaktan çekilmiştir. Ancak Seyid Rıza'nın oğulları

Ali Cemal Bey'in önemli bir girişimi de 1926'da Baytar Nuri ile birlikte birçok aşiret reisi ile hükümet arasında Ankara'da bir görüşme ayarlamış olmasıdır. Seyit Rıza'nın katılmadığı bu görüşmede, aşiret reisleri Ankara'da Kazım Karabekir'le görüşmüşlerdir. Bu görüşmeden kısa bir süre sonra genel af ilan edilmiş ve birçok sürgün memleketlerine geri dönmüştür.⁶¹⁵

3.3.3.3. İbrahim Tali Öngören Raporu (1930)

İbrahim Tali Bey,⁶¹⁶ Atatürk Dönemi'nde doğu siyasetinin önemli isimlerinden biri olarak dikkati çekmektedir. CHP içinde etkili bir isim olan İbrahim Tali Bey, doğu siyasetinde daha sert tedbirlerin alınması gerektiğini düşünmektedir. İbrahim Tali Bey raporunun da genel yaklaşımı bölgede "güvenlik ve otorite"nin sağlanması eksenindedir. Rapor'a göre;

"...Bütün Dersim'in dışarı ile ilişkisini keserek saldırılarına ve ticaretlerine engel olmak gerekmektedir. Bu yolla aç kalacak halkı zamanla kendisine sığınmaya mecbur etmek gerekir. Her taraf esaslı suretle kapatıldıktan sonra kuşatma çemberini yavaş yavaş daraltmak ve yakalananları Dersim'den çıkararak Batı'ya serpiştirmek gerekir".⁶¹⁷

Görüldüğü üzere, İbrahim Tali Bey'de sorunun çözümünde sürgün önleminin önemine işaret etmektedir. İbrahim Tali Bey, yine bölgedeki iktisadi koşulların olumsuzluğunu belirtirken, söz konusu bölgede ekonomik kaynakların ağaların elinde olduğunun altını çiziyor, ancak çözüm olarak bu tür feodal yapıların bölgeden sürülmesi ile sorunun çözüleceği savunmaktadır. Ayrıca raporun bölgeye yönelik bir

ittifakta kalmaya devam etmişlerdir. (Demir, **a.g.e.** s. 85) Bu tür devlet - aşiret ittifaklarının nedeni, yine aşiretler arasındaki çıkar ve kan davaları ile ilgili olmalıdır.

⁶¹⁴ Demir, **a.g.e.** s. 78, 80

⁶¹⁵ Ali Kaya, **Başlangıçtan Günümüze Dersim Tarihi**, Can Yayınları, İstanbul, 2004, 247-249

⁶¹⁶ 1875 yılında İstanbul'da doğmuştur. Askeri Tıp Fakültesi'ni bitiren İbrahim Tali Bey, Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşı ve I. Dünya Savaşı'na katılmıştır. 1919 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal'le birlikte Samsun'a çıkan isimlerden biridir. Mustafa Kemal'in güvendiği isimlerden bir olan İbrahim Tali Bey, 1927 yılında I. Umum Müfettişi olarak Doğu Anadolu'da görev yapmıştır. Bu görevi 1932 yılına kadar sürdürmüştür. 1935 yılında Trakya'da kurulan II. Umum Müfettişliği görevine atanmıştır. I. Umum Müfettişliği döneminde Vali Ali Cemal Bey ile çatışma halinde olmuştur. Vali Cemal Bey'den farklı olarak Doğu meselesinin çözümünde sert tedbirlerin alınması gerektiğini düşünmektedir. (Yalman, **a.g.e.** s. 98, 99)

⁶¹⁷ Yayman, **a.g.e.** s.101

tür "ekonomik ambargo" önerisi de son derece dikkat çekicidir. Raporun devamında şu öneriler sunulmaktadır:

"Seyit, ağa ve reisler ile bunların halifeleri Dersim'den çıkartılmalı ve Batı'ya gönderilmelidir. Bu kimselerin toprakları köylülere verilmeli bütün silahlar alınmalıdır... Topraksız ve ağalara kul olmuş fakirler, Batı bölgelerine nakledilerek buralara yerleştirilmelidir." ⁶¹⁸

İbrahim Tali Öngören'in önemli bir özelliği de, 1927 yılında kurulması kararlaştıran Umum Müfettişlerinden biri olmasıdır. Umum Müfettişleri'nin yetkileri son derece geniş olup, bireysel veya toplu yer değiştirmelere karar verebiliyorlardı. Aşağıda verilen 3 Mayıs 1930 tarihli Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya imzalı belgede Umum Müfettişleri'nin yetkilerinin genişliği rahatlıkla anlaşılmaktadır:

" Hozatın Koçuşığı aşiretinden olup iki sene evvel Çemişgezek kazasının Hazeri ve Ahdut köylerine iskân edildikleri halde bu kere iskân edildikleri yerden çıkarıldıklarına dair Reisicumhur Hazretlerine çekilip vekâleti aciziyeye tevdi buyrulan telgraf - name üzerine keyfiyet Elazığ vilayetinden sorulmuştu.

Alınan cevapta: Koçuşığı aşiretinden yirmi kadar hane Hozat Kazası'ndan Çemişgezek kazasının Hazeri ve Ahdut köylerine gelerek yerleşmişlerse de bu iki köyde yerleşmeleri muvafık görülmediğinden Birinci Umum Müfettişliğinin emri ile yerlerinden çıkarılıp, yerlerine Türk zürrai yerleştirilmekte olduğu ve kendilerinin Elazığ ovasına nakillerini kabul ettikleri takdirde iskân edileceklerinin tefhim edildiği bildirilmiştir." ⁶¹⁹

1928 yılında Dersim'den ovaya naklen iskân olunan ailelerin miktar ve mensup buldukları aşiretler: ⁶²⁰

Kazası	Aşireti	Aile Miktarı
Hozat	Karaballı	35
Hozat	Abbas Uşağı	10
Hozat	Ferhat Uşağı	49
Hozat	Lâçin Uşağı	6

⁶¹⁸ Yayman, a.g.e. s.103

⁶¹⁹ CBA, 01. 009. 141

⁶²⁰ BCA, FK. 030-0-010-000-000 YN. 110-740-23, s. 18

Hozat	Bahtiyar Uşığı	30
Pertek	Plonek	20
Hozat	Şam Uşığı	6
Pertek	Karaballı Aşireti - Zive Kariyesi	3
Pertek	Karaballı Aşireti - Ziverek Kariyesi	4
Pertek	Karaballı Aşireti - Çovarak Kariyesi	2
Pertek	Karaballı Aşireti - Balan Kariyesi	2
Pertek	Karaballı Aşireti - Dümruk Kariyesi	5
Pertek	Karaballı Aşireti - Sağman Kariyesi	1
Pertek	Şavak	5
Mazgirt	Yusufhan	5
Mazgirt	Şeyh Mehmet	1
Mazgirt	Kırışan	2
Hozat	Abbasuşığı	7
Hozat	Karaballı	5
Hozat	Bahtiyar	1
Hozat	Ferhat Uşığı	1
Mazgirt	Alan	2
Mazgirt	Hızan	2
Mazgirt	Yusufhan	3
Hozat	Kargan	4
Hozat	Abbasuşığı	4
Yekûn		215

Naklen İskân olunan Dersimlilerin mahalli iskânları aşağıdaki gibidir: ⁶²¹

İskân Olunan Yer	Hane Miktarı	Nüfus Miktarı
Habus	35	218
Avşan	11	76
Tadım	34	159
Kuyulu	27	152
İçer	10	57
Ağnıs	11	66
Şenitel	9	36
Şeyh Hacı	13	71
Könek	19	94
Vertetil	8	54
Çocuk	12	76
Ağsenik	6	34
Kehli	3	16
Hasnik	1	5
Mori	1	7
Merkezi Vilayet	15	95
Yekûn	215	1216

3.3.3.4. Fevzi Çakmak Raporu (1931)

Fevzi Çakmak'ın (1876 - 1950) dönemin Genelkurmay Başkanı olması, hazırladığı raporu mutlaka daha önemli kılmaktadır. Doğu sorunu ve özelde Dersim ile ilgili hazırlanmış bütün raporlar Fevzi Çakmak'a sunulmuştur. Fevzi Çakmak bu raporları incelemiş ve kendisi de konu ile ilgili olarak bir rapor düzenlemiştir. Bu raporda öncelikle, bölge ile ilgili bazı tespitlerde bulunan Çakmak'ın önerileri

⁶²¹ BCA, FK. 030-0-010-000-000 YN. 110-740-23, s. 18 - 19, Söz konusu belgede "Nüfus Miktarı" bölümdeki sayı 1211 olarak verilmiştir. Ancak bu sayı 5 kişi eksik hesaplanmış olmalıdır.

arasında da sürgün bir çözüm yöntemi olarak savunulmaktadır. Raporun sürgün ile ilgili bölümleri şöyledir:

"...Bölgedeki silahlar toplanmalı ve zorunlu iskân uygulanmalıdır. Reisler, bey ve ağalar, seyitler bir daha gelmemek üzere Batı'ya gönderilmelidir. Problemin kaynağını oluşturan reisler alındıktan sonra halkın içinde de en zararlı olanlar Dersim'den uzak ovalara sevk edilmeli ve öz Türk köyleri içinde dağıtılmalıdır... Dersim'de kalacak olanlar da Batı'ya gönderilen reislerden alınacak arazilere yerleştirilmelidir... Kürt kökenli yerli memurlar tümüyle bölgeden çıkarılmalıdır."⁶²²

Mareşal Fevzi Çakmak'ın "Dersim'de bir koloni yönetimi kurulmalı, Dersimli okşanmakla kazanılmaz" şeklindeki önerileri, diğer raporlara göre daha sert önlemler önermektedir. Ayrıca Çakmak, Dersimlilerin sürgüne gönderildikleri yerlerde "polis nezareti altında tutulmasını" önererek, diğer rapordaki önerilen sürgün uygulamasından daha farklı görüşler ileri sürmüştür. Raporda, Dersim'den sürülmesi gereken kişiler ve yakınlarının adları teker teker verilmiştir. Bu isimler şunlardır:

- Seyit Rıza, oğulları ve biraderinin çocukları, Kırganlı Süleyman ve amcazadeleri, Bahtiyarlı, Rotanlı Veli Beyzade Hüseyin Bey ve amcazadesi, küçük oğlu, Karaballı Mehmet Ali Ağa ve Koç Ağa, Aşağı Abbas'tan Zeynozadeler kamilen, sabık mebus Mustafa ağa ve avanesi, Ferhat uşağından Cemşit, Diyar ağalar, Kahraman Ağa'nın torunları ve Küçük ağa, Pilvenk'ten Kavsioglu'nun oğulları, Ovacık'ta Güdi köyünde maruf Alişar, Hayran aşireti reisi kısmen, Küreyşah aşireti reisi kamilen, Koç uşağı aşireti rüesası kamilen, Ovacık'ta Pülürlü Munzur Ağa, Zeynel Ağa ve Kalanlı'da Munzur Ağa'ya mensup rüesadan Nuri Ağa ve biraderleri, Çarıklıların ve Kutu Deresine yakın olan aşairin rüesası kamilen, Keçel Uşağı resis ağa ve ali Şevki Bey.⁶²³

3.3.3.5. Ömer Halis Bıyıktay Raporu (1931)

Dönemin 3. Tümen Komutanı Korgeneral Halis Paşa'nın⁶²⁴ Dersim ile ilgili düşünce ve tespitleri, Ali Cemal Bey'in raporundan sonra ikinci ılımlı rapor olarak kabul edilebilir. Bıyıktay, sorunun silahla değil, itidalle çözülmesi gerektiğine inanmaktadır. Bu çerçevede Dersim'in boşaltılması yönteminin doğru olmadığını ve

⁶²² JUK, a.g.e. s. 181-184, Ayrıca; Yalman, a.g.e. s. 106

⁶²³ Çalışlar, a.g.e. s. 250

⁶²⁴ 1883 yılında Erzurum'da doğmuştur. Korgeneral Ömer Halis Bıyıktay, Harp Okulu'nu bitirdikten sonra Trablusgarp, Balkan ve I. Dünya Savaşı'na katılmıştır.

bunun bir çözüm getiremeyeceğini savunmaktadır. Ağaların Batı'ya sürülmesi durumunda da bunların yerine ikinci derecedeki adamların seyit ve ağa olacaklarını söyleyen Bıyıktay, bunun kalıcı bir çözüm olmadığını savunmuştur.

Bıyıktay'ın hazırladığı raporda, Batı'ya sürülen seyit ve ağaların bu bölgelerde kalıcı olarak tutulamadığını da belirtmektedir. Dersimlilerin Batı'ya nakilleri şeklindeki bir tehciye karşı olduğunu belirtmekle beraber, illa böyle bir şey yapılacaksa, nakledileceklerin Beyşehir Gölü içerisindeki adaya sürülmesi gerektiğini belirtmektedir. Böylece Dersimlilerin Batıya sürgünleri konusunda ilk kez Bıyıktay tarafından bir yer ismi verilmiş oluyordu.⁶²⁵

Bıyıktay'ın raporunda dikkati çeken unsurlardan biri de Osmanlı'dan beri Dersimle ilgili değerlendirme ve raporlarda sıklıkla olumsuz bir vurgu yapılan Alevilik ve buna bağlı kültürel dokulara dokunulmasının doğru olmadığı yönündedir. Bıyıktay, "...Dersim'e yapılacak tedip hareketinde amaç, Türklük, Alevilik, Sünnilik olmayıp, ancak devlet yasalarına mutlak bağlılık ve eşkıyalığın önlenmesi esasına oturtulmalıdır." Yine aynı raporda Dersimlilerin "siyasi ve milli bir gayelerinin olmadığı" da belirtilmiştir.⁶²⁶

3.3.3.6. Şükrü Kaya Raporu (1932)

İçişleri Bakanı Şükrü Kaya,⁶²⁷ I. Umum Müfettişi İbrahim Tali Bey, Kazım, Osman ve Kenan Paşalarla birlikte 1931 yılı sonunda bölgeye bir ziyarette bulunmuştur. Bu ziyaret sonrasında 18 Kasım 1931 tarihinde dönemin Başbakan'ı İsmet İnönü'ye bölgeyle ilgili bir rapor sunmuştur. Şükrü Kaya heyetle birlikte Çemişgezek, Hozat, Pertek ve Mazgirt kazalarına gitmiştir. Bu seyahate Siirt Mebusu Mahmut Bey de katılmıştır. Şükrü Kaya, Dersim meselesinin tam olarak anlaşılması

⁶²⁵ Çalışlar, **a.g.e.** s. 255

⁶²⁶ Aygün, **a.g.e.** s. 80-81

⁶²⁷ Şükrü Kaya, İttihat ve Terakki Dönemi'nde Aşair ve Muhacirin (Aşiretler ve Göçmenler) Genel Müdürlüğü görevini yürütmüştür. Mülkiye Müfettişi olarak Anadolu'da ve Irak'ta görev almıştır. Milli Mücadeleye aktif bir şekilde katılan Kaya, faaliyetlerinden dolayı tutuklanmış ve Bekirağa Bölüğü'ne gönderilmiştir. İstanbul'un işgalinden sonra Malta'ya sürülmüş, Malta'dan kaçarak Avrupa'ya gitmiştir. Milli Mücadele'den sonra 1924 yılında Fethi Okyar Hükümeti döneminde Dışişleri Bakanlığı görevine getirilmiştir. Ancak kısa bir süre sonra Fethi Okyar'ın istifası sonrasında kurulan 4. İsmet Paşa hükümetinde İçişleri Bakanlığı görevine getirilmiştir. Bu tarihten Atatürk'ün ölümüne kadar İçişleri Bakanlığı görevinde kalmıştır. 1959 yılında hayatını kaybetmiştir.

ve Dersimlilerin bölgeye verdiği zararın tam tespiti için Ovacık, Nazımiye, Kığı, Kemah, Erzincan ve Kangal'a da gitmek gerektiğini, fakat mevsimin buna müsait olmadığını belirtmiştir.⁶²⁸

Şükrü Kaya'nın Dersim ile ilgili yaptığı tespitler, kendisinden önce hazırlanan raporlarda sunulandan farklı değildir. Şükrü Kaya da bölgede devlet otoritesinin kalmamış olduğunu, bölgedeki feodal yapılanmanın temel bir sıkıntı haline geldiği, yoksulluk, eşkıyalık ve cehalet gibi sorunları sıralamaktadır. Kaya raporunda: "...Cehalet, fakirlik, arazi ve maişet darlığının bazı aşiret efradını şuraya buraya tecavüze sevk ettiğinin" altını çizmiştir.⁶²⁹

Şükrü Kaya, öncelikle idari ıslahat kapsamında yerli memurların bölgeden uzaklaştırılması gerektiğini savunmaktadır. Bundan sonra birinci aşamada, askeri harekâttan önce bölgedeki silahların toplanması ve aşiret reislerinin Batı illerine göç ettirilmesinin önemine değinmiştir.⁶³⁰ Kaya'ya göre, aşiret reisleri, aileleri, akrabaları ve reis olmak yeteneğinde bulunanlar, reislerin çapulculuk işlerine katılan şahıslar derhal Dersim'den uzaklaştırılmalıdır. Aksi takdirde Dersim'de kalan halkın başında yeni bir reis türeyebilir...Kuzey Dersim halkı batıya göç ettirilmelidir. Kuzey Dersim, çok sarp olup yolu bulunmamaktadır. Bu itibarla bu bölgede yaşayan halkın başka mahallere nakilleri sağlanmalıdır... Yerli memurlar casustur. Yerli memurlar, Dersimli eşkıyanın casusudur. Bunların Dersim'den uzaklaştırılması gerekmektedir."

⁶³¹

Şükrü Kaya Raporu'nun önemli bir özelliği de "sürülecek aileler listesini" vermesidir. Bu listeye göre 347 ailenin ismi belirtilmiştir. Buna göre; 76 aile Tekirdağ'a, 38 aile Edirne'ye, 56 aile Kırklareli'ne, 65 aile Balıkesir'e, 73 aile Manisa'ya, 34 aile İzmir'e olmak üzere 3470 kişiden oluşuyordu. Bu sürgün için 300 bin lira ödenek ayrılacaktı.⁶³² Bu raporda öncekilerden farklı olarak, daha sistemli ve kitlesel bir sürgün vurgulanmakla beraber, sürgün edileceklerin tek tek açıklanması ve muhtemel maliyetin belirtilmiş olması önemlidir. Raporda sorunun çözümüne

⁶²⁸ BCA, FK. 030-0-010-000-000 YN. 110-740-22, s. 1

⁶²⁹ BCA, FK. 030-0-010-000-000 YN. 110-740-22, s. 3

⁶³⁰ BCA, FK. 030-0-010-000-000 YN. 110-740-22, s. 4

⁶³¹ Yalman, a.g.e. s. 113

⁶³² Aygün, a. g. e. s. 86

yönelik tavsiyeler arasında, bölgedeki Türk köylülerinin silahlandırılmasının önerilmesi de dikkati çekmektedir.⁶³³

Şükrü Kaya raporunda sürgün ile ilgili düşünceleri dışında, bölgedeki halka toprak verilmesi, eğitim ve sağlık olanaklarının artırılması gibi daha yapıcı öneriler de sunmaktadır. Bunların sağlanması ile halkın hükümete bağlılık hislerinin de artacağını belirtmiştir.⁶³⁴

3.3.3.7. Celal Bayar'ın Şark Raporu (1936)

1936 yılında ayrıntılı bir Şark Raporu hazırlayan Celal Bayar Dönemin iktisat vekilidir. Raporun geneli sadece doğuda değil, genel olarak 1930'lu yılların Türkiye'sinde ekonomi anlayışının nasıl olduğu ve ekonominin geliştirilmesi için alınacak önlemlere ayrılmıştır. Doğu illerinin sahip olduğu iktisadi potansiyel de bu raporda açıklanmaya çalışılmıştır. Bayar'ın raporunun konumuzla bağlantılı bölümleri şunlardır.

Bayar raporuna Türkiye'nin henüz doğu bölgesine tamamen yerleşemediğini belirterek başlamıştır. Bu çerçevede Türkiye'nin iki mühim kuvveti olarak ordu ve jandarmanın kuvvetlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bayar doğuda devlet hakimiyetinin kurulması için bölgedeki devlet binalarının vaziyetinin düzeltilmesinin son derece önemli olduğunu savunmaktadır.⁶³⁵

Bayar, raporunda "Farklı Muamele" alt başlığında, daha önceki raporlardan farkı bazı değerlendirmelerde bulunmuştur:

Şeyh Sait ve Ağrı isyanlarından sonra Türklük ve Kürtlük ihtirası, karşılıklı şahlanmıştır. İsyân edenleri cezalandırmak için şiddetin manası, anlaşılır ve yerindedir. İsyândan sonra fark gözetmeksizin idare etmek de, bundan ayrı ve mutedil bir sistemdir... Hariçten sokulmaya çalışılan politikanın zararlı cereyanlarını kırmak ve bu yurttaşları anavatana bağlamak için devamlı çalışmak ister. Kendilerine yabancı bir unsur oldukları resmi ağızlardan da dikte edildiği takdirde, bizim için elde edilecek netice, bir tepkiden ibaret olabilir. Bugün Kürt diye, bir kısım vatandaşlar okutturulmamak ve devlet işlerine karıştırılmamak isteniliyor. Ve

⁶³³ BCA, FK. 030-0-010-000-000 YN. 110-740-22, s. 5

⁶³⁴ BCA, FK. 030-0-010-000-000 YN. 110-740-22, s. 5

⁶³⁵ Bayar, a.g.e. s. 63- 64

daha doğrusu bu kısım vatandaşlar hakkında ne gibi bir sistem takip edileceği idare memurlarınca açık olarak bilinmiyor. Bunu bir sisteme bağlayarak kendilerine açık talimat verilmesini, çok yerinde ve faydalı bir tedbir olarak görmekteyim. Hiç olmazsa bu suretle, tereddütlerin ve kişisel değerlendirmelere dayanan keyfi hareketlerin önüne geçilmiş olur.⁶³⁶

Bayar'ın bu açıklamaları çeşitli açılardan önemlidir. Öncelikle - diğer raporlardan farklı olarak- bölgede hem Türk hem de Kürt milliyetçiliğinin karşılıklı olarak yükseldiğinin altını çizmektedir. Bayar, "isyan varsa, doğası gereği bastırılır" ilkesinden hareketle, bu süreçte uygulanan şiddeti haklı görüyor, ancak isyandan sonra idare mekanizmasının ılımlı ve fark gözetmeden işlemesi gerektiğini belirtiyor. Raporda dikkati çeken bir husus da, bölge halkına resmi makamlar da dahil olmak üzere "yabancı bir unsur" muamelesinin yapılıyor olduğunun vurgulanmasıdır. Bayar bunun bir tepki yaratacağını savunmaktadır. Bayar raporunda, "Toprak Dağıtım" başlığında ise, ...devletin halka toprak vermesinin halkı bölgedeki mütegalibenin kontrolünden kurtaracağı ve doğal olarak hükümete de bağlılığı artıracak olduğunu savunmaktadır. Ayrıca bölgede daha önce yapılmış toprak dağıtımlarında yolsuzluklar yapıldığını da belirtmektedir. Bu çerçevede de bölgede farklı muamelelerin yapılmaması gerektiğinin altını çizmektedir. Bayar, köylüyü toprak sahibi yapmanın önemli bir şartının da, "o muhitteki nüfuz sahibi mütegalibenin, aileleriyle birlikte iç vatana nakledilmesi" olduğu düşünmektedir. Bayar, bu çerçevede uygulanacak bir politika ile, "...devlet nüfuz ve kuvvetini göstermekle beraber, halkı da zorbalıktan fiilen kurtaracaktır" düşüncesini savunmaktadır.⁶³⁷

⁶³⁶ Bayar, **a.g.e.** s. 64

⁶³⁷ Bayar, **a.g.e.** s. 65

3.3.3.8. Abidin Özmen Raporu (1937)

I. Umum Müfettişi olarak görev yapan Abidin Özmen,⁶³⁸ tarafından yazılan tarihsiz bir rapordur. Ancak 24 Ağustos 1937 tarihinde Başbakanlıkta kayda geçirilmiştir. Özmen, bu raporunda Doğu meselesi ile ilgili önemli açıklamalarda bulunmaktadır:

Kürtlük Meselesi

Daimi idare ve adliye makinesinin göstereceği intizam ve hakkaniyet, bir bölge halkını munis bir hale getirebilir ve hiçbir propagandaya kapılmamış bir azlığı zamanla temsile yarayabilse de, temsil işinin daha çabuk yapılması, milli duygu propagandasının önlenmesi kanaatindeyim, Bunun için,

a) Şark halkından elebaşı olanların, propagandacılarla münasebeti hissedilenlerin, köyleri tahrip edilip, etrafa dağılanların, herhangi bir suretle gayrı memnun hale gelmiş bulunanların, silahla hükümete karşı gelmiş, adli cezasını çekmiş ve kurtulmuş olanların, ceza mahiyetinde olmamak, doğu vilayetlerinde ilgisi kalmamak üzere, Batı vilayetlerimize nakli...

b) Türk muhacir getirterek, muayyen sahalara yerleştirilmesi...

c) İskân işlerini yoluna koymak için adeta hiçbir köye ve araziye bağlı olmayan halkı bir yere, bir köye, yani toprağa bağlamak gerekir.

- Kafkasya'dan gelen Kürt olduğu anlaşılan Brokolililer,

- İran'dan gelen Kürt, Türk olduğu hakkında zaman zaman yazı yazılmış olan, Türkçe konuşan Güresonlular,

- Ağrı'dan indirilenler,

- Zeylandan kaldırılanlar,

- Sason'dan çıkarılanlar,

- Dağlık sahalardan veya vergisi fazla tuta yerlerden kendi iradeleri ile başka yere taşınanlar, işte bu altı şekilde topladığım halk bir yere bağlı kalamamaktadır.

⁶³⁸ Zeynel Abidin Özmen 1890 Niğde doğumludur. I. Dünya Savaşı'ndan sonra Casusluk suçuyla Yunanlılar tarafından yakalanarak, İzmir'deki işgal Kuvvetleri Divanı Harbi'ne verildi. Burada müebbet hapis cezasına çarptırılarak, Yunanistan'a gönderildi. Yunanistan'da çeşitli hapisanelerde tutuklu - esir olarak kaldıktan sonra, 14 Şubat 1923 tarihinde serbest bırakıldı. Türkiye'ye dönünce çeşitli yerlerde kaymakamlık yaptı. 1926 yılında Bitlis Valisi oldu. Bunu Muş, Antalya ve Bursa Valilikleri izledi. Bu görevde iken Aydın Milletvekili olarak T.B.M.M.'ne girdi. 9 Temmuz 1934-11 Haziran 1935 tarihleri arasında Maarif Vekilliği yaptı. İstanbul'daki Mülkiye Mektebi'nin Ankara'ya taşınması ve modern bir yapı kazandırılmasında etkili oldu. 1935'de Milletvekilliğinden ayrıldı. 1943 yılına kadar Diyarbakır'da I. Umum Müfettişi olarak görev yaptı. 1943'de Trakya Umum Müfettişliğine gönderildi. Bu müfettişliklerin, 1948'de kaldırılması üzerine 21 Şubat 1948 Tarihinde Afyon Valiliği'ne tayin edildi. Özmen, 20 Ağustos 1966 tarihinde Mudanya'da hayatını kaybetti.

Bunların temsil gayesi itibarıyla Garbe nakilleri takarrur etse bile, kısım kısım ve zamanla yapılabileceğine göre, bugün buldukları yerde müstakir ve müfit bir halde kalmaları için münasip bir iskân programı takibinin uygun olacağını ve bilhassa Güresonlular gibi Türkçe konuşan ve aslen çetin bir halk olmayan kimselerin ikinci derece addedilen yerlerde iskânlarının uygun olacağını düşünüyorum.⁶³⁹

Abidin Özmen raporunda "sürgün" yine bir çözüm yöntemi olarak sunulmaktadır. Ayrıca Türk muhacirlerin bölgeye yerleştirilmesi önerisini de tekrarlamaktadır. Özmen'in "Güresonlular" dediği ve Türkçe konuşan halk için "çetin bir halk değil" vurgusu ilginçtir. Bu halkın "ikinci derece addedilen bölgelere iskânları" ifadesiyle, 1934 İskân Kanunu'ndaki belirtilen 2 numaralı mıntıkları, yani Türk kültürüne temsili istenilen nüfusun nakil ve iskânına ayrılan yerleri, kastetmektedir.

3.3.3.9. Hüseyin Abdullah Alpdoğan Raporu (1936)

Korgeneral Abdullah Alpdoğan,⁶⁴⁰ Tunceli Valisi ve IV. Umum Müfettişi olarak atandığında Dersim meselesi kritik bir sorun olmaya devam etmekteydi. Alpdoğan Raporu 1936'da Umum Müfettişler toplantısında sunulmuştur. Bu rapor önemli ölçüde daha önce hazırlanmış raporların tekrarı mahiyetindedir. Rapor, asayiş için gerekli askeri ve idari tedbirleri sıraladıktan sonra, bölgede düzenin sağlanabilmesi için Kürtlerin Batı bölgelerine nakillerini, Türklerin ise Doğu bölgelerine yerleştirilmesini teklif etmektedir. Raporda dikkati çeken önemli bir husus, bölgede halk arasında "...hükümetin kendilerini sürgün edecekleri" endişesinin hakim olduğunun belirtilmesidir.⁶⁴¹ Alpdoğan, halk arasında bu kaygılardan dolayı toplantılar yapıldığını ve bu toplantılarda "eğer hükümet bizi imha etmeye çalışırsa ve öldürücü havalı yerlere göndermeye çalışırsa" silahla ölünceye kadar karşı koymak kararlarının alındığı belirtmiştir. Alpdoğan, kendi

⁶³⁹ Cemil Koçak, **Umumi Müfettişlikler 1927 - 1952**, s. 101-102 Ayrıca bkz. Yeğen, **a.g.e.** s. 26

⁶⁴⁰ Korgeneral Alpdoğan, 1878 Kastamonu doğumludur. Trablusgarp, Balkan ve I. Dünya Savaşlarına katılmıştır. Kurtuluş Savaşı'nda da aktif rol alan Alpdoğan, Koçgiri İsyanı'nın bastırılması sırasında da görev almıştır. Alpdoğan, Koçgiri İsyanı'nın bastırılan Nurettin Paşa'nın da damadıdır. 1936 - 1943 yılları arasında Tunceli Valiliği, IV. Umum Müfettişliği görevlerinde bulunmuştur.

⁶⁴¹ Yalman, **a.g.e.** s. 121

mıntıkasında halka temas halinde olduklarını ve hükümetin sadece bölgede geniş bir ıslahat yapmak istediğinin halka anlatıldığını vurgulamıştır.⁶⁴²

Raporda önemle üzerinde durulan meselelerden biri de okul meselesidir. Bu konuda şu ifadelere yer verilmiştir: "...Türkçe bilmeyen çocuklara bu mekteplerde Türkçe öğretiliyor. Türk duygusu aşılıyor. Bu mekteplere heves ziyadedir. Tunceli içerisinde dilini unutmuş ve Türk soyundan olan insanların kasaba ve nahiyelerle civarına iskânları düşünülüyor. Bu hususta hazırlık yapıyoruz. Tunceli içerisinde bulunan Türk soyundan ve Türkçe konuşan, dağ Türkçesi bilmeyen yersiz, yurtsuz, şunun bunun yanında marabalık eden insanları, yeni kurulan kaza merkezlerine ve civarındaki araziye nakil ve iskan ederek toplamak istiyoruz."⁶⁴³ Aynı toplantıda Alpdoğan şu öneriyi sunmuştur: "...Bundan sonra Tunceli'de kalması caiz görülmeyecek derecede fesatçılık ve itaatsizlik gösterecek mahdut (sayıca az) insanlar çıkarsa, tedipleri ile beraber 4. Umumi Müfettişlik Mıntıkası haricine çıkarılmalıdır."⁶⁴⁴

3.4. 1934 Tarih ve 2510 Sayılı İskân Kanunu⁶⁴⁵ ve Gerekçeleri

İskân, bir devletin çeşitli amaçlarla kişi veya kişileri bir yerden başka bir yere, kişilerin istemi dışında yer değiştirmeye zorlaması veya teşvik etmesidir. İskân sürecinde devlet tarafından iskânları sağlanan kitlelere bazı kısıtlamalar veya bazı muafiyetler tanınabilir. Örneğin iskân edilenlerin dağınık bir şekilde oturmalarının istenmesi, seyahat özgürlüklerinin kısıtlanması gibi. Ancak bazen de askerlik veya vergilerden muaf tutulmaları veya yerleşme sürecinde devlet tarafından ev veya arazi vermek şeklinde pozitif yaklaşımlar da olabilir.

Tarihsel sürece bakıldığında zorunlu iskânın veya daha da geniş bir kavramla sürgünün hemen her devlet tarafından çeşitli şekillerde uygulandığı görülmektedir. Bununla ilgili ilk bölümlerde açıklamalar yapılmıştır.

⁶⁴² Koçak, **Umumi Müfettişlikler 1927 - 1952**, s. 254

⁶⁴³ Yalman, **a.g.e.** s. 122

⁶⁴⁴ Koçak, **Umumi Müfettişlikler 1927 - 1952**, s. 256 - 257

⁶⁴⁵ **TBMM, Kanunlar Dergisi**, C. 13, No: 2510, Bu kanun 19. 9. 2006 tarihinde 5543 sayılı İskan Kanununun 48. Maddesiyle kaldırılmıştır.

Yürürlükten kaldırılan hükümler: Madde 48- (1) 15 /5/1959 tarihli ve 7269 sayılı Umumi Hayata Müessir Afetler Dolayısıyla Alınacak Tedbirlerle Yapılacak Yardımlara Dair Kanunun ek 7. maddesi ile 14.6.1934 tarihli ve 2510 sayılı İskân Kanunu ek ve değişiklikleri ile birlikte yürürlükten kaldırılmıştır. (**TBMM, Kanunlar Dergisi**, C. 90, No: 5543)

İskân siyaseti ile İmparatorlukların dağılması ve ulus devletlerin kurulması arasında doğrudan bir ilişki vardır. Özellikle XX. yüzyılın ilk çeyreğinde dünyadaki belli başlı imparatorlukların çözülmesi ile her milletin bir devletinin olması gerektiği ve her devletin de bir milletin olması gerekliliği noktasında, bir ulus inşa etme süreci başlamıştır. Osmanlı devletinin dağılması ve Cumhuriyetin ilanı sürecinde de bu noktada bir durum yaşanmıştır. Kurulacak ulus devletlerin homojen bir yapıya sahip olmaları gerekliydi. Bunun için uygulanabilecek en bilinen yöntem iskan politikalarıydı. Ancak başta Dersim ve çevresindeki aşiretler olmak üzere, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Ankara Hükümetinin ulus - devlet projesinin kolay uygulanamayacağına dair önemli tecrübeler yaşandı. Bunlardan en önemlilerinden biri önceki bölümlerde ele aldığımız Şeyh Sait isyanı tecrübesi olmuştur. 1930'lu yıllara gelindiğinde ise Dersim bölgesindeki olağanüstü feodal bölünmüşlük, ekonomik ve sosyal geri kalmışlık, Osmanlı'dan gelen bir devlet otoritesini tanımama geleneği, Ankara için Dersim'i özellikle önemli kılıyordu. Bu süreçte iskan kanunu, bölgede kontrol edilemeyen kitleleri, belli bir yasal dayanak çerçevesinde ülkenin daha batı bölgelerine nakledilmesi için son derece önemliydi. Böylece "üzerinde tam kontrol sağlanamayan" aşiret ve liderleri batı bölgelerinde kontrol edilebilir bölgelere nakledilebilirdi.

Belirtilmesi gereken önemli bir nokta şudur ki, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra uygulanan iskân kanunu ve uygulamalarının tamamının salt bir "cezalandırma" amacı taşımadığını belirtmek gerekiyor. 1934 tarihli iskân politikasının genel hedefleri ile kanun hükümlerinin karşılaştırılması konusunu incelemek faydalı olacaktır. Buna göre 1934 İskân Kanununun hedefleri şunlardır:

- Osmanlı'dan devralınan ulus bilincinden yoksun, heterojen bir etnik, kültürel yapıyı ulus devleti kalıbı içinde mümkün olduğu kadar homojenleştirmek,
- Ulusal güvenliğin sağlanması ve devlet otoritesinin tüm ülke sathında hakim kılınması,
- Osmanlı'dan miras kalan feodal siyasi ve ekonomik bölünmüşlüğü, bölgeler arası iktisadi farkları ortadan kaldırarak, ekonomik kalkınmanın ve toplumsal refahın sağlanmasını hızlandırmak,
- Topraksız köylülere toprak temin etmek.

3.4.1. İskân Kanunu ve Ulus Devlet Projesi

1934 İskân Kanunu'nun temel hedeflerinden biri ülke sathında ulusal kültür ve birliği sağlamaktı. 1934 İskân Kanunu'nun kabul edilmesinden kısa bir süre sonra yayımlanan bir kitapta, bugüne kadar gelişi güzel ve plansız olarak yapılan İskân işlerinin bu kanunla, ekonomik, sosyal ve ulusal gayeler çerçevesinde bir siyasa takip edilmesini kolaylaştıracağına altı çizilmektedir. Yine bu kitapta, genel nüfusun yaklaşık 17 milyon olduğu, kilometre başına 22 insanın düştüğü ve arazisinin ancak küçük bir kısmını işleyebilmekte olan bir ülke için, nüfusun aynı ırka ve kültüre bağlı bir unsurla takviyesi ve çoğalmasının son derece önemli olduğu vurgulanmıştır.⁶⁴⁶ İskân Kanunu ile çağdaş bir ulus yaratmak⁶⁴⁷ ulus - devlet projesinin tamamlanması ve ülkedeki nüfusun olabildiğince homojen ve farklılıklardan arındırılması hedeflenmiştir. İskân Kanunu ile ilgili Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliğine Nüfus Müdürü Akif Bey tarafından sunulan bir raporda İskân kanununun hedefleri ile ilgili önemli açıklamalar yapılmıştır. Söz konusu raporda;

" Nereleri Türkleştireceğiz? (haritası⁶⁴⁸ merbuttur)

1. Vilayet, kaza, nahiye merkezleri
2. Hali hazırda büyük münakalat güzergâhları transit yolları, şoseler tarafeyni bu güzergâhlarda boyun noktaları, geçit yerleri, konak yerleri olan büyük köylerden başlanacaktır.

3. Müstakbel demiryollarının güzergâhları

4. Başlanılmış ve yapılmakta olan yolların güzergâhları Türkleştirmek lazımdır.

Belgede Türkleştirme tatbikatının faydaları başlığında;

A. Muhacirlere Faidesi: Hükümetin yakından himayesine mazhar olurlar, devlet müessasat ve hidameti umumiyesinden kolaylıkla müstefit olurlar, Gayrı Türklerin tecavüzlerine karşı masun bulunurlar, Gayrı Türklere karşı iktisadi faikiyet elde ederler. Nakliyecilik, otelcilik, hancılık, ticaret, komisyonculuk ve alel umum sanatkârlık Türklere intikal eder, şömendüferler, şoseler, inşaat, tamirat işletmesinde

⁶⁴⁶ Ömer Celal Sarc, **Ziraat ve Sanayi Siyaseti**, Arkadaş Matbaası, İstanbul, 1934, s.102

⁶⁴⁷ Selçuk Duman, "*Mustafa Kemal Atatürk Dönemi'nde Asayişin Sağlanmasına Yönelik Göç ve İskân Siyaseti ve Uygulamaları*", **H.Ü. Cumhuriyet Tarihi Araştırma Dergisi**, S. 4, Ankara, 2006, s. 19

⁶⁴⁸ Belgede söz konusu olan haritalar için bkz: Ek: 21

çalışırlar, Van Gölü nakliyatçılığı, balıkçılık, göl şarkında sodacılık, Görzüt mıntikasında madencilik Türk eli ile canlandırılmış olur. Hayvancılık ve ziraat konusunda Türkler tefevvuk (üstünlük) eder.

B. Devlete Faidesi: Harici ticaret, tiransit ve dahili ticaret munakalat yolları emin olur, yolların ve şömendiferlerin inşaatında kolaylıkla ucuz amele bulunur, devletin eminiyetini tehdit etmesi melhuz tahrikat Türkleşmiş bir veya birkaç harp ile kat edilmiş olan şark vilayetleri mıntikasını bir cihetten diğer cihetine sirayet edemez. Kendiliğinden tahdit edilmiş olur, zaman zaman şarkta vaki isyanlara nihayet verilerek tedibe sarf olunan külli meblağın ziyanına mahal kalmamış olur

Söz konusu belgede "Türkleştirmekte hedef ve maksadımız nedir? Sorusuna şöyle cevap verilmiştir. " Haritada kırmızı ile işaret edilen yerlerde (bir şehir, bir kasabayı, bir köyü, bir mıntıkayı) Türkleştirmek ne demektir? Gayrı Türk /Türk = 1 /10 nispetini tesis etmek demektir. Anadili Türkçe olanlar, ana dili Türkçe olmayanların misline baliğ oluncaya kadar;

- a. (Haritada kırmızı işaretli yerlere) Türkçe konuşanları yerleştirmek
- b. Yeniden hiçbir Gayrı Türkün yerleşmesine müsamaha etmemek
- c. Bu yerlerin eski ahalisinden olup ana dili Türkçe olanları iade etmek
- d. Bu yerlerin eski ahalisinden olup anadili Türkçe olmayanları katiyen iade etmemek
- e. Gayrı Türkleri nüfusu mektume sırasında (yerine göre) kayıt ve tescil edip etmemek salahiyetini Valilere bırakmak
- f. Firari aşiretlerden nüfus kütüğünde mukayyet olmayanları avdetlerinde hiç kabul etmemek
- g. Nüfus kütüğünde mukayyet olan aşiretleri avdetlerinde seyrü sefer takyidatına tabi tutmak
- h. Mevcut seyyar aşiretleri kırmızı mıntıkaya hiç yanaştırmamak
- i. Umumi müfettişlik mıntikasında yapılan muhtelif hareket ve tediplerde köyler ve meskenleri harap olan gayrı Türkleri asilerin ailelerini ve erkeksiz kalan aileleri Fırat'ın garbına Trakya ve Aydın havalisine nakletmek ve bu suretle (Mutki, Sason, Dersim gibi dağlık yerleri peyderpey boşaltmak) ⁶⁴⁹

⁶⁴⁹ CBA, IV- 9- 57- 25- 23, 24, 25

Aynı belgede söz konusu önlem ve hedefler sıralandıktan sonra, "...kırmızı mıntıkadaki (haritada) şehir, kasaba ve köy nüfusları üzerinde daimi muttarit tetkikatta bulunularak Türk ve gayrı Türk nüfuslarının azalıp çoğalmak farklarının ve sebeplerini takip ederek yukarıda zikri geçen maddeler dairesinde verilecek direktife tevfikan vilayetlerce salahiyet dahilinde tedbir almak ve tatbik ettirmek ve işin disiplinini bir kere tesis edildikten sonra her idare amiri kırmızı mıntika ile alakadar Türk nüfusun azalmasından ve gayrı Türk nüfusun çoğalmasından mesul tutulmak....

Yine aynı belgede önemli idari memuriyetlerin, önemli iktisadi iş ve projelerin kesinlikle Türk olmayanlara verilmemesi gerektiğinin altı çizilmektedir.⁶⁵⁰ Aynı belgede devamla şöyle denilmektedir: "...kırmızı mıntıkadaki Ermeniler eksildikçe artmalarının ve mıntika haricine çıktıkça avdetlerinin önüne geçilmelidir, Fırat'ın şarkına Ermeni koymamalı."⁶⁵¹

İskân Kanunu ile ilgili değerlendirmelerde bulunan Nüfus Genel Müdürü Akif Bey, farklı dini inanç ve geleneklerin bazılarını da tehlikeli bulmaktadır. Örneğin Alevilik ve Kızılbaşlılık dini inanç ve öğretilerin Türkler üzerinde zararlı etkiler doğurduğu belirtilmektedir. Bu çerçevede sözü edilen inançların Türkleri "Kürtleştirilmiş" olduğu düşünülmektedir. Akif Bey ayrıca (II. Abdülhamit dönemine gönderme yaparak) Kürtlerin aşiret alaylarına verildiğini Türklerin ise askere alınıp Yemen'e gönderilerek, Türklerin milliyetlerinin ve dillerinin unutmalarına vesile olunduğunu eleştirmektedir. Akif Bey'e göre eğer iskân siyaseti izah ettiği gibi uygulanırsa; ne ırken ne de ilmen hiçbir değeri olmayan kırmanç ve zazaları adaden, ilmen, harsen, iktisaden Türklerin tam ve kati hakimiyeti altına almış oluruz, ayrıca Kürtlüğü zararı mahz ve Türklüğü ise nefimahz haline getirmiş olacaklarını belirtmektedir.⁶⁵²

Nüfus Genel Müdürü Akif Bey, maarif meselesinin de üzerinde durulması gereken bir husus olduğunu düşünmektedir. O'na göre, "...evvela Türk çocuklarının saniyen Türkleşmekte olan ailelerin çocuklarına eğitim verilmelidir"⁶⁵³ Türk kültürünün bu mıntıkayı kaplaması tanzim olunmalıdır. Mıntıkaya dahil vilayetlerin coğrafya tarihine ait Türk tezine göre resimli ve halk diline uygun ilmi eserler

⁶⁵⁰ CBA, IV- 9- 57- 25- 26, 27

⁶⁵¹ CBA, IV- 9- 57- 25- 29

⁶⁵² CBA, IV- 9- 57- 25- 31

⁶⁵³ CBA, IV- 9- 57- 25- 43

hazırlanmalı ve ucuz neşredilmelidir. Mıntıka dahilinde Türklerin tarihi eserlerinden bir zerrenin bile ziyanına mahal bırakılmaksızın cümlesinin kıymetini tebarüz ettirecek tertipler alınmalıdır.⁶⁵⁴

Belgenin genelinden anlaşıldığı üzere, İskân kanunu ile farklılıklardan arındırılmış, homojen bir nüfus oluşturulmak istenmektedir. 2510 sayılı İskan Kanunu'nun ulus - devlet projesinin tamamlanmasına hizmet etmesi beklenen maddeleri ise şöyledir:

Yasanın birinci maddesinde;

"Türkiye'de Türk kültürüne bağlılık dolayısı ile nüfus oturuş ve yayılışının, bu kanuna uygun olarak, İcra Vekillerince yapılacak bir programa göre, düzeltilmesi Dâhiliye Vekilliği'ne verilmiştir.

İkinci maddede, "Dâhiliye Vekilliğince yapılp icra Vekilleri Heyetince tasdik olunacak haritaya göre Türkiye, iskân bakımından üç nevi mıntıkaya ayrılır:

1 numaralı mıntıklar: Türk kültürlü nüfusun tekâsüfü (toplanması) istenilen yerlerdir.

2 numaralı mıntıklar: Türk kültürüne temsili istenilen nüfusun nakil ve iskânına ayrılan yerlerdir.

3 numaralı mıntıklar: Yer, sıhhat, iktisat, kültür, siyaset, askerlik ve inzibat sebeplerde boşaltılması istenilen ve iskân ve ikamet yasak edilen yerlerdir.

3 Numaralı mıntıka için yapılan tanımlama önemlidir. Siyasi, askeri ve inzibati nedenlerle boşaltılması gereken yerden kastın Dersim ve çevresi olduğu anlaşılmaktadır. Bu madde ile TBMM, hükümete kanunda belirtilen çerçevede kişi ve kişilerin kolaylıkla başka bir yere nakledilmesi yetkisini vermiş oluyor. "2 numaralı mıntıklar: Türk kültürüne temsili istenilen nüfusun nakil ve iskânına ayrılan yerlerdir." İfadesindeki "*temsil*" kelimesi, "benzemek, benzetmek" anlamında kullanılmıştır. Yani Türk kültürüne benzetilmesi, benzemesi istenilen nüfusun nakil ve iskânına ayrılan yerlerdir. Bundan dolayı bazı yazarlar 1934 İskân Kanunu'nun esas hedefinin aşiretlerin veya feodal yapılanmaların tasfiye edilerek, topraksız köylüyü topraklandırmak olmadığını, temel amacın Anadolu'nun demografik kompozisyonunun etnik ölçüler uyarınca yeniden düzenlenmesi ve Türk

⁶⁵⁴ CBA, IV- 9- 57- 25- 44

olmayan unsurların ikili bir operasyon vasıtasıyla Türkleştirilmesi olduğunu savunmuşlardır.⁶⁵⁵

Kanunun dördüncü maddesinde;

- Türk kültürüne bağlı olmayanlar,
- Anarşistler,
- Casuslar,
- Göçebe Çingeneler,
- Memleket dışına çıkarılmış olanların Türkiye'ye muhacir olarak alınmayacağı belirtilmesi önemlidir. Bu maddeden anlaşıldığı üzere, ülkeye kabul edilecekler için bazı kıstaslar getirilmiştir. Bir şekilde ulusal birlik ve bütünlüğü bozma ihtimali olanların ülkeye alınmayacağı belirtilmektedir.

Yedinci maddede,

"...Türk ırkından olup Hükümetten iskân yardımını istememeyi yazı ile bildiren muhacirler ve mülteciler Türkiye içinde istedikleri yerde yerleşmeğe serbest bırakılırlar. Aynı maddede; "...Türk ırkından olmayanlar, Hükümetten yardım istemeseler bile, Hükümetin göstereceği yerde yurt tutmağa ve Hükümetin izni olmadıkça buralarda kalmağa mecburdurlar, izinsiz başka yere gidenler ilk defasında yerlerine çevrilirler. Tekerrürü halinde İcra Vekilleri Heyeti kararı ile vatandaşlıktan düşürülürler."

Bu madde de görüldüğü gibi Türk ırkından olan ve olmayanlara yönelik resmi muamele farklıdır. Bu da ulus devlet inşası kaygısını ortaya koymaktadır.

On birinci Maddede,

"...Ana dili Türkçe olmayanlardan toplu olmak üzere yeniden köy ve mahalle, işçi ve sanatçı kümesi kurulması veya bu gibi kimselerin bir köyü, bir mahalleyi, bir işi veya bir sanatı kendi soydaşlarına inhisar ettirmeleri yasaktır. Türk kültürüne bağlı olmayanlar veya Türk kültürüne bağlı olup da Türkçeden başka dil konuşanlar hakkında harsı, askerî, siyasî, içtimaî ve inzibatî sebeplerle, İcra Vekilleri Heyeti kararı ile Dahiliye vekili lüzumlu görülen tedbirleri almağa mecburdur. Toptan olmamak şartıyla başka yerlere nakil ve vatandaşlıktan ıskat etmek de bu tedbirler içindedir. Kasabalarda ve

⁶⁵⁵ Mesut Yeğen, **Devlet Söyleminde Kürt Sorunu**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 92

şehirlerde yerleşen ecnebilerin tutarı belediye sınırı içindeki bütün nüfus tutarının yüzde onunu geçemez ve ayrı mahalle kuramazlar."

Bu madde ile nüfusun homojenleştirilmesine yönelik tedbirler sıralanmıştır. Ayrıca bu kararlara uymayanlara karşı İçişleri Bakanlığı'nın cezai bir yaptırım olarak, kişileri başka bir yere sürebileceğinin, hatta vatandaşlıktan çıkarabileceği vurgulanmaktadır. İçişleri Bakanlığı'nın bu yetkisi cezai bir iskân ve daha doğru bir "sürgün" durumudur.

On İkinci Maddede;

"...1 numaralı mıntıkalara:

a. Yeniden hiç bir aşiretin veya göçebenin sokulmasına, Türk kültürüne bağlı olmayan hiç bir ferdin yeniden yerleşmesine ve bu mıntıkların eski yerlilerinden olsa bile Türk kültürüne bağlı olmayan hiç bir kimsenin avdet etmesine izin verilemez.

b. Bu mıntıklarda soyca Türk olup dilini unutmuş veya ihmal etmiş bulunan köyler ve aşiretler efradı, ahalisi Türk kültürüne bağlı köyler ile nahiye, kaza ve vilâyet merkezleri civarına yerleştirilirler.

c. Bu mıntıklarda, 1914 ten önce, yerleşip ana dili Türkçe olan ve umumî veya millî savaşta mıntika dışarısındaki vilâyetlere gelmiş ve bu kanunun meriyetine kadar hiç bir iskân yardımı görmemiş bulunanların eski yurtlarına gelmeleri ve yerleşmeleri temin olunur.

ç. Dışarıdan gelecek Türk kültürlü muhacirler, iklim ve yaşayış şartlarına uygunluğu göz önünde tutularak, bu mıntıklara alınıp yerleştirilirler.

d. 3 numaralı mıntıklar halkından veya 1 numaralı mıntıklar dışında yerleşmiş olanlardan Türk kültürlü vatandaşlar, aileleri ile birlikte, iklim ve yaşayış şartlarına uygun olmak üzere, 1 numaralı mıntıklara alınıp iskân edilirler.

e. 1 numaralı mıntıklar haricindeki vilâyetler ahalisinden bu mıntıklara, aileleriyle birlikte, gelip yerleşmek isteyen Türk ırk ve kültürlü asker ve mülkiye mütekaitleri, yine bu vilâyetler halkından ve Türk ırkından olduğu halde bu mıntıklarda askerlik etmiş olup terhislerinde ailelerini

getirerek ve bekâr olanlar da evlenerek, yerleşmek isteyenler, 17. maddeye göre, iskân edilirler.

Muhacirler, mülteciler, 12. maddeye göre 1 numaralı mntıkada iskân edilenler, bir yerde yurtlandırılan göçebeler ve bir mntıkadan öteki mntıkaya Hükümetçe naklolunup iskân edilenler aşağıdaki muafiyetlerden istifade ederler:

a. Vergi muafiyeti: (1) numaralı mntıkaya iskân edilenler yerleştirildikleri yıl sonundan başlayarak, beş yıl ve 2 numaralı mntıkada yerleştirilenler, yurtlandırıldıkları yıldan başlayarak üç yıl toprak, yapı, kazanç ve yol vergilerinden muaf tutulurlar. Yeni yapılar bina vergisi kanunu muafiyetlerine tâbidir.

b. Tapu muafiyeti: Bu kanuna göre gerek parasız ve gerek borçlu ve gerek peşin paralı olarak verilen bütün yapı ve topraklar harçsız, pulsuz tapuya bağlanarak senedi verilir. Temlik ve teffiz, kıymet takdiri, borçlanma ve ipotek konup kaldırma muameleleri hiç bir harca, masrafa ve pula tâbi tutulamaz.

c. Askerlik muafiyeti: Otuz sekizinci maddede, Muhacirlerin askerlik çağlarının başlangıcı geldikleri yılda nüfus kütüklerine geçen yaşlarına ve bu esasa göre hesap olunur. Nüfus doğum kâğıtlarında doğumlarının ay ve günü yazılı olmayanların doğum günleri yılın temmuzunun birinci günü sayılır.

Geldikleri yıl ikinci kânunun birinde 22 yaşını bitirmiş olanlar muvazzaf hizmete tâbi tutulmayıp yaşlıları efrat arasına ihtiyata geçirilirler. Bu gibilerin, her ne sebeple olursa olsun, nüfus kütüğüne yazılmalarının gecikmiş olması, geldikleri zaman ve yaşlarına göre başlayacak olan askerlik çağlarını geciktirmez.

Bunlar, nüfus kütüğüne yazıldıkları tarihten başlayarak iki yıl geçmedikçe talim, manevra ve başka iş için silah altına çağrılmazlar. Geldikleri yıl ikinci kânunun birinde 22 yaşını bitirmemiş olanlar muvazzaf hizmetini yapmağa mecbur tutulurlar. Umumî seferberlikte muafiyet yoktur.

3.4.2. Ekonomik Kalkınma ve Ulusal Refah Kaygısıyla Hazırlanan Maddeler

1934 İskân Kanunu'nun önemli bir hedefi de ülke genelinde ekonomik kalkınma ve ulusal refahın sağlanmasıydı. Dar ve işlevsiz, verimsiz toraklarda bulunan ve bundan dolayı geçim sıkıntısı çeken köyleri, daha elverişli bölgelere nakletmek hedeflenmiştir.⁶⁵⁶ İskan Kanunu ile ilgili Nüfus Müdürü Akif Bey'in hazırladığı raporda, "Van Gölü cenubundaki ormanların işletilmesi ve odun nakliyatının tanzimi, yeni yerleşecek Türk ailelere çift hayvanı tedarik ve tevzi etmek, Van, Karaköse ve Iğdır havalisinde dericilik yün ve yapağı ve pamuk mensucat (dokuma) sanayisinin tesisinin faydalı olacağı" belirtilmiştir.⁶⁵⁷ Aynı raporda bütün kırmızı mıntıkada ziraat teşkilatının müsbet ve müfit suretle çalışır bir şebeke halinde kuvvetlendirilmesinin, Ziraat Bankası'nın bu bölgede teşkilatının eksik olduğu, bölgede bu bankanın şubelerinin açılması gerektiği, demiryolu ve şoselerin acilen inşa edilmesinin" önemine vurgu yapılmıştır.⁶⁵⁸ Söz konusu raporda su işlerinin önemine de değinilerek; "...birinci derece Van Gölü şarkında henüz iskan görmeyen kısmının sulanması, kırmızı mıntika dahilindeki kasabaların içme sularının ıslahı ve iskan sahaları tetkik edilmelidir"⁶⁵⁹

2510 sayılı kanunun sekizinci maddesinde şu ifadelere yer verilmiştir:

"...Türkiye içinde toprağı dar veya azmaktık, bataklık, ormanlık, dağlık ve taşlık olan yerlerde bulunan ve geçim vasıtasından mahrum olan köyleri, gerek meskûn gerek göçebe bulunsun üç numaralı mıntıklar halkını yaşayış ve sıhhat şartları elverişli olan yerlere nakletmeğe; evleri dağınık köyleri daha uygun merkezlerde toplamağa; huğları, obaları ve komları köyler içine kaldırmağa ve yenilerinin yapılmasını yasak etmeğe Dahiliye vekili salahiyetlidir".

1937 tarihli bir kararda, "Pasof ve Ardahan kazasının Türk soyundan olan ve topraksızlık nedeniyle sıkıntı çeken 28 hanede 183 kişinin Tokat vilayetinin Erbaa

⁶⁵⁶ Sarc, a.g.e. s. 103

⁶⁵⁷ CBA, IV- 9- 57- 25- 40

⁶⁵⁸ CBA, IV- 9- 57- 25- 41

⁶⁵⁹ CBA, IV- 9- 57- 25- 42

kazasının Destek Nahiyesinin Serniç Köyüne yerleştirilmelerine karar verildiği" belirtilmiştir.⁶⁶⁰

2510 sayılı kanunun onuncu maddesinde: "...Kanun, aşirete hükmî şahsiyet tanımaz. Bu hususta, her hangi bir hüküm, vesika ve ilâma müstenit de olsa tanınmış haklar kaldırılmıştır. Aşiret reisliği, beyliği, ağalığı ve şeyhliği ve bunların herhangi bir vesikaya veya görgü ve göreneğe müstenit her türlü teşkilât ve taazzuvarı kaldırılmıştır. Bu kanunun neşrinden önce her hangi bir hüküm veya vesika ile veya örf ve âdetle aşiretlerin şahsiyetlerine veya onlara izafetle reis, bey, ağa ve şeyhlerine ait olarak tanınmış, kayıtlı, kayıtsız, bütün gayrimenkuller devlete geçer. Bu kanun hükümlerine ve devletçe tutulan usullere göre bu gayrimenkuller muhacirlere, mültecilere, göçebelere, naklolunanlara, topraksız veya az topraklı yerli çiftçilere dağıtılıp tapuya bağlanır"

Bu madde ile Osmanlı'dan cumhuriyete miras kalan feodal yapılanmanın ve bölünmüşlüğü, sosyal, ekonomik ve siyasi dezavantajlarından kurtulmak istenmiştir. Nitekim dönemin yazarlarından biri, "...göçebelere yerleştirmekle Ortaçağ'a ait bir müessesenin ilga edilmiş olacağını" savunuyordu.⁶⁶¹ Ayrıca Dersim ile ilgili hükümete sunulan bir raporda şu ifadeler yer verilmiştir: "...Tagallüp (zorbalık), kudretini halkın topraksızlığından ve sefaletinden almış, onun zaruretlerini nüfuzunun takviyesinde kullanmıştır."⁶⁶² Fakat 1923 - 1938 yılları arasında doğu bölgesinden batıya sürülen şeyh, ağa gibi feodal yapılanmaların birçoğu çeşitli tarihlerde geri dönmüş ve belli bir süre sonra eski güçlerini tekrar kazanmışlardır.⁶⁶³

Otuz birinci maddede, "...Bu kanunun hükümlerine göre alınan muhacirlerle dışarıdan gelen mülteci ve aşiret fertlerinin birlikte getirdikleri aşağıda gösterilen kendi eşyaları, malları ve hayvanları gümrük resmi ile bir defaya mahsus olmak üzere sair bütün teklif ve resimlerden muaftır."

⁶⁶⁰ Duman, **a.g.m.** s. 15

⁶⁶¹ Sarc, **a.g.e.** s. 107

⁶⁶² **BCA**, FK. 030-0-010-000-000-YN. 110-740-23, s. 16

⁶⁶³ Martin van Bruinessen, **Kürtlük, Türklük, Alevilik; Etnik ve Dinsel Kimlik Mücadeleleri**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 21

2510 sayılı kanunun salt bir cezalandırma olarak görülemeyeceğine bu kanunun temel hedeflerinden birinin de ekonomik kalkınma ve ulusal refah olduğuna dair bir belge şöyledir:

Erzurum Vilayetine bağlı İspir kazası halkından Ahmet oğlu Şevket Akının, topraksızlıktan sıkıntı çektiği anlaşıldığından 2510 sayılı kanunun 13. Maddesinin 2. Bendinin A fıkrası hükmüne göre Tercan kazasına yerleştirilmesi; Dâhiliye Vekilliğinin 9/ 9/ 935 tarih ve 24296/ 9282sayılı tezkeresi ile yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 12/ 9/ 935 tarihinde onanmıştır. ⁶⁶⁴

2510 sayılı kanunun 13. maddesinin 2. bendinin A fıkrası şöyledir: *"Topraksız veya az topraklı çiftçiler İcra Vekilleri Heyeti kararı ile nakil veya iskân edilebilirler"*. Ömer Lütfi Barkan, toprak reformunun sadece toprakları zenginlerden alıp fakirler arasında paylaştırmaktan ibaret olmadığını, kurutmak veya sulamak suretiyle yeni topraklar açmak veya boş toprakları iskân şeklinde bir kolonizasyon yolu ile şenlendirmenin söz konusu olması gerektiğini belirterek, konunun çok yönlü düşünülmesini aksi halde toprak reformu girişimlerinin başarısız olacağını savunmuştur ⁶⁶⁵. Gerçekten de çıkarılan bütün kanunlara ve alınan tüm tedbirlere rağmen Atatürk Dönemi'nde topraksız köylülerin topraklandırılması tam olarak gerçekleştirilememiş ve bu hususta Anadolu'daki feodal yapılanma da tümüyle kırılmamıştır. Hatta Atatürk sonrası dönemlerde de bu konuda esaslı bir başarının sağlanamadığını belirtmek gerekmektedir. ⁶⁶⁶ Bu türden adımlar kısa süre içinde toplumun egemen güçleri tarafından engellenmiş ve ana hedefinden saptırılarak gerçek bir sonuca ulaşamamıştır. ⁶⁶⁷

⁶⁶⁴ BCA, FK.030.0.18 YN.01.02.58.71 s. 17

⁶⁶⁵ Ömer Lütfi Barkan, **Türkiye'de Toprak Meselesi - Toplu Eserler 1**, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1980, s. 384 - 385

⁶⁶⁶ Çetin Yetkin, **Karşı Devrim 1945 - 1950**, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, Konya, 2009, s. 205 - 220

⁶⁶⁷ Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi 1908 - 2009**, İmge Kitapevi, Ankara, 2012, s. 82 - 91

3.4.3. Ulusal Güvenlik Kaygısıyla Hazırlanan Maddeler

Atatürk Dönemi'nde uygulanan iskân politikasının önemli hedeflerinden biri de "ulusal güvenlik" kaygısıdır. Osmanlı Devleti'nin yıkılması sürecinde başlayan yoğun mülteci akını ve bunun yarattığı kaotik ortam, cumhuriyete miras kalan temel sorunlardan biri olmuştur. Atatürk Dönemi'nde özellikle Balkanlardan gelen ciddi bir muhacir kitlesinin uygun bir şekilde yerleştirilmesi, iskan siyaseti ile doğrudan ilgilidir. Bu muhacir kitlesinin iç ve dış unsurların manipülasyonuna açık olması, yakın tarihte bu yönde olumsuz örnek ve tecrübelerin olması, durumun ciddiyetini artıran faktörler olmuştur. Devletin iç ve dış tehditlere karşı hassasiyeti ile ilgili olarak İskân Kanunu çerçevesinde Cumhurbaşkanlığı sekreterliğine sunulan bir raporda yapılan bir yorumda;

"...Aziz vatanın bir manzume halinde işleyip şenlendirecek olan Türk nüfusunun bir sistem tahtında inkişaf etmesini; derece derece bütün istihsal yuvalarını ve iktisat güzergahlarını Türk kesafetleriyle tutmayı ve binnetice milli vahdet tesanütümüzü bozması melhuz (düşünülen) anasır kesafetlerini dağıtarak hariçten ve dahilden varlığımızı tehlikeye düşürmeye çalışan tahrikata karşı ülkemizin zayıf olan noktalarını emin ve salim zeminler haline getirmeyi istihdaf eden bir iskan programının hazırlanması, esaslandırılması....devletimizin bugünkü hudutları dahilinde halen ve istikbalen varlığı ve inkişafı ile ilgili bir ehemmiyeti haizdir." ⁶⁶⁸ denilmekteydi.

Ayrıca İskân kanunu ile ülkede sadece kitleler değil, çeşitli nedenlerle sınırlarda veya ikametgâhlarında kalmaları sakıncalı görülenler daha iç kesimlere nakledilmişlerdir. Cumhuriyetin ilk yıllarında çeşitli suçlardan aranan kişiler, casuslar, sürekli gezginci unsurların yerleşik yaşam kültürünü tehdit edeceği düşünüülerek, uygun görülen yerlere sevkleri sağlanmaya çalışılmıştır. 1934 İskân Kanunu'nun ulusal güvenlikle ilgili maddeleri ve bu maddeler çerçevesinde yapılan sevk ve iskân örneklerine bakılmasında fayda vardır.

Dokuzuncu maddede, "...Türkiye tabiiyetinde bulunan gezginci Çingeneri ve Türk kültürüne bağlı olmayan göçebeleri, toplu olmamak üzere kasabalara ve

⁶⁶⁸ CBA, IV- 9- 57- 25- 21 / Ayrıca bkz: CBA, IV- 9- 57- 25- 22

serpiştirme sureti ile Türk kültürlü köylere dağıtıp yerleştirmeğe; casuslukları sezilenleri sınır boylarından uzaklaştırmağa ve ecnebi tebaası gezginci Çingeneleri ve Türk kültürüne bağlı olmayan göçebeleri millî sınırlar dışına çıkarmağa Dahiliye vekili salahiyetlidir."

Onuncu maddenin C fıkrasına göre,

"Bu kanunun neşrinden önce aşiretlere reislik, beylik, ağalık, şeyhlik yapmış olanları ve yapmak isteyenleri ve sınırlar boyunda oturmasında emniyet ve asayiş bakımından mahzur bulunanları, ailelerde birlikte, münasip yerlere naklettirip yerleştirmeğe İcra Vekilleri Heyeti kararı ile Dahiliye vekili salahiyetlidir.

"Türk tebaasından olup da Türk kültürüne bağlı bulunmayan aşiretler fertlerinin dağınık olarak 2 numaralı mıntikalara, Türk tabiiyetli ve Türk kültürlü göçebe aşiretler fertlerini sıhhat ve yaşama şartları elverişli yerlere nakledip yerleştirmeğe; Türk tebaası olmayan ve Türk kültürüne bağlı bulunmayan göçebe aşiretler fertlerini icaba göre Türkiye dışarısına çıkarmağa Dâhiliye vekili salahiyetlidir"

Ulusal güvenlik kaygısıyla yapılan sürgünlerle ilgili bir belge şöyledir:

"Hoybun Cemiyeti'nin mümessili ve firari Haco adındaki şahsın akrabası olup Fransızlara casusluk etmesinden şüphe edilen Midyatlı Şerif Mahruzun 2510 sayılı kanunun 10.maddesinin C fıkrasına göre ailesiyle birlikte Tekirdağ vilayetinin Malkara kazasına nakil ve iskânı; Dâhiliye Vekilliğinin 18/ 9/ 934 tarih ve 18296/ 7956sayılı tezkeresi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 20/ 9/ 934 tarihinde tasvip ve kabul olunmuştur." ⁶⁶⁹

Bu belgede 2510 sayılı kanunun 10. maddesinin C fıkrası ifadesi muhtemelen yanlış yazılmıştır. Çünkü söz konusu belgede adı geçen şahıs, casusluk şüphesiyle sürgün edilmiştir. Bununla ilgili hüküm 2510 sayılı kanunun 9. maddesinde vurgulanmıştır. Belgede casusluğundan şüphe edilen kişinin ailesi ile birlikte sürgüne gönderildiği dikkati çekmektedir. Başka bir belgede:

"Şakavet ve kaçakçılık yapmak suretiyle asayiş ihlal etmekte olan Cizre kazasına bağlı Surbetum köyü halkından Ahmet Ağayısor adındaki şahsın ailesiyle birlikte 2510 sayılı kanunun 10.maddesinin C fıkrasına tevfikan Tekirdağ vilayetinin Saray kazasına nakil ve iskânı; Dahiliye Vekilliğinin 17/ 9/ 934 tarih ve 18169/ 7937 sayılı

⁶⁶⁹ BCA, FK. 030.0.18.YN.01.02.48. 64. s.12

tezkeresi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 20/ 9/ 934 tarihinde tasvip ve kabul olunmuştur".⁶⁷⁰

Yine başka bir belgede İslâhiye'de ikamet eden ve Kafkas göçmenlerinden olduğu belirtilen Şeyh Bilal adlı bir kişinin, kendisine ilahi bir kişi sanını vererek, bölgede rahatsızlık yarattığı ve bundan dolayı da yine ailesiyle birlikte Giresun Vilayeti merkezine sevk ve iskân Dâhiliye Vekilliğinin teklifi üzerine kabul edildiği belirtilmektedir.⁶⁷¹

2510 sayılı yasanın yirmi altıncı maddede:

"... 3 numaralı mıntikalardan mecburî nakledilenler menkul mallarını birlikte götürebilirler. Bunların bıraktıkları gayrimenkullerin mülkiyeti tam olarak devlete geçer. Tasarruf vesikasına bağlı olanlarının sahiplerine 1914 veya daha önceki yıllar vergi, yoksa tapu değerlerinin dört katı üzerinden, tapu ve vergi değerleri olmayanların emsalinin vergi veya tapu değerlerine bakarak o yerin idare heyetince takdir edilecek değer üzerinden birer «istihkak mazbatası » verilir."

Ancak bu konuda pratikte bazı sorunların yaşandığı ve sürgün edilenlerin, sürgün edildikleri yerlerde ciddi mali sıkıntılar çektiği anlaşılmaktadır. Bu konuda TBMM, ilgili resmi kurumlara ve buralardan yanıt alınamayınca bizzat Mustafa Kemal Atatürk'e doğrudan başvurular yapılmıştır. Örneğin bu şikâyet dilekçelerinde, kendilerine bir veya iki ay izin verilmesi durumunda memleketlerindeki mallarını satıp, tekrar sürgün bölgesine dönebilecekleri belirtilmektedir.⁶⁷²

Yirmi yedinci maddede: "...Bu kanun hükümlerine göre Hükümetçe naklettirilenler veya isteklerde göç edenler bir yıl içinde eski yerlerindeki menkul ve gayrimenkul mallarını tasfiye etmeğe mecburdurlar. Bu müddet içinde tasfiye etmeyenlerin menkul ve gayrimenkul malları Devletçe tasfiye olunur. Bunlardan isteyenler 26. maddeye göre gayrimenkullerine karşılık Hükümetten istihkak mazbatasını alabilirler. Bu takdirde bu gayrimenkullerin mülkiyeti tam olarak devlete geçer.

Yirmi dokuzuncu maddede: "...Hükümetçe iskân edilen muhacirler, mülteciler, göçebeler ve 1 numaralı mıntıkada hükümetçe yerleştirilen kimseler

⁶⁷⁰ BCA, FK. 030.0.18 YN.01.02.48.64 s.13

⁶⁷¹ BCA, FK. 030.0.18.YN.01.02.71.3- s. 8

⁶⁷² CBA, 00 - 9687 - 395

yerleştirildikleri yerde en az on yıl oturmağa mecburdurlar. Bunlar Dâhiliye Vekilliği'nin izni olmadıkça başka yerlerde yurt tutamazlar. Başka yerlere izinsiz gidip yurt tutanlar ve tutmak isteyenler yerleştirildikleri yere döndürülürler." Bu maddede özellikle isyanlara karışmış olan başta aşiret reisleri ve şeyhler, onların yakınlarının İçişleri Bakanlığı'nın izni olmadan yerlerini terk edemeyecekleri vurgulanmıştır.

2510 sayılı iskân kanunu çeşitli tarihlerde değişikliğe uğramıştır. 18. 11. 1935 tarihinde 2848 sayılı yasa ile bazı değişiklikler yapılmıştır. Bu değişikliklerden önemli olanlardan biri, 2510 sayılı kanunun 10. maddesinde yapılan bazı değişikliklerdir. Buna göre 2848 sayılı kanunun 6. maddesi, 2510 sayılı kanunun 10. maddesinin (CD) ve (Ç) fıkraları aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir:⁶⁷³

c. Bu kanunun neşrinden önce aşiretlere reislik, beylik, ağalık, şeyhlik yapmış olanların veya yapmak isteyenlerin ve sınırlar boyunda oturmasında emniyet ve asayiş bakımından mahzur bulunanların, aileleri ile birlikte, münasip yerlere naklolunmaları Dahiliye Vekilliğinin Teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyeti kararı ile Sıhhat ve içtimaî muavenet vekilliğince yapılır.

ç. Türk tabiiyetli ve Türk kültürlü göçebe aşiretleri ve fertlerini sıhhat ve yaşama şartları elverişli yerlere nakledip yerleştirmeğe Sıhhat ve içtimaî muavenet vekilliği; Türk tebaasından olup ta Türk kültürüne bağlı bulunmayan aşiretler ve fertlerini dağınık olarak 2 numaralı mıntikalara nakil ve yerleştirmeğe Dahiliye Vekilliği'nin teklifi ile Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekilliği; Türk tebaası olmayan ve Türk kültürüne bağlı bulunmayan göçebe ve aşiretler fertlerinin icaba göre Türkiye hudutları dışılarına çıkarmağa Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekilliği'ne malûmat vermek şartı ile Dahiliye Vekilliği yetkilidir.

Bu değişikliğe dayanarak yapılan bir sürgünle ilgili belge şöyledir:

Erbaa ahalisinden olup, muallimlik yapmak bahanesi ile 1935'te Rusya'dan Çoruh vilayetine sığınmış olan muallim Ahmet'in Çoruh'ta bulunduğu sırada muhtelif teşekküllerde ve laz kongresinde çalıştığı ve G. P. U hizmetine girerek komünistlik propagandası için yurda gönderildiği ve geçmiş haline ve tespit olunan hususiyetlerine nazaran durumu şüpheli ve yurt için zararlı bir şahsiyet olduğu

⁶⁷³ **TBMM Kanunlar Dergisi**, C. 16, No: 2848, 18 Kasım 1935, s. 17-19

anlaşıldığından hududa yakın bir bölgede oturması emniyet bakımından mahsurlu bulunan bu adamın, 2848 sayılı kanunun 6.maddesinin C fıkrasına göre, Niğde vilayeti merkezine nakli; Dâhiliye Vekilliğinin 18/ 3/ 936sayılı ve 1021 sayılı tezkeresi üzerine İcra Vekilleri Heyeti'nce 20/ 3/ 936 tarihinde onanmıştır.⁶⁷⁴

2510 sayılı kanunun, 18. 11. 1935 tarihinde 9 maddesi, 2848 sayılı kanunun 5. maddesine göre aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir:

"Türkiye tabiiyetinde bulunan gezginci Çingenerlerin ve Türk kültürüne bağlı olmayan göçebelerin toplu olmamak üzere kasabalara ve serpiştirme sureti ile Türk kültürlü köylere dağıtıp yerleştirilmeleri ve casuslukları sezilenlerin sınır boylarından uzaklaştırılmaları Dâhiliye Vekilinin teklifi ve İcra Vekilleri Heyeti kararı ile

Sıhhat ve içtimaî Muavenet Vekilliğince yapılır. Ecnebi tebaası Çingenerlerin ve Türk kültürüne bağlı olmayan göçebelerin millî sınırlar dışına çıkarılmasına Dahiliye Vekilliği salahi yetlidir."⁶⁷⁵

Bu kanun değişikliğinden sonra yapılan bir sürgün örneğinde, aslen Ermeni olduğu söylenen, Diyarbakır kütüğüne bağlı ve terzilik yapan Nazif adlı bir vatandaşın aslında, zamanında ihtida ettiği, (yani Müslüman olduğu, dininden döndüğü) ve bu şahsın azılı bir Türk düşmanı olduğu, dahası çocuklarını da bu duygularla yetiştirdiği anlaşılmıştır. Belgede Nazif adlı kişinin oğullarının faaliyetleri ayrıntılı olarak anlatılmış ve bu kişilerin sınıra yakın bir şehirde oturmalarının son derece sakıncalı olduğu belirtilmiştir. Bundan dolayı 2848 sayılı kanunun 5 maddesine göre, bu ailenin Çorum vilayet merkezine nakledilmesi kararının alındığı belirtilmiştir. Bu örnekte de sadece şüphe duyulan şahıs değil yakın çevresinin de sürgüne gönderildiği görülmektedir.⁶⁷⁶ Cumhuriyetin etnik kökeni itibarıyla yabancı olan kişilere karşı şüpheli bir yaklaşımda olduğu belgelerden anlaşılmaktadır. Örneğin yine 1937 tarihli bir başka belgede, aslen Arap ırkından olan, daha sonra çeşitli yollardan İstanbul'a gelen Lütfi oğlu Ferit'in orduya alındığının, ancak daha sonra karısının ecnebi olduğunun anlaşılmasından sonra Amasya'daki 56. Alaya verildiği, bu kişinin liyakatsizliği anlaşıldığı için de emekliye sevk edildiği belirtilmektedir. Daha sonra adı geçen kişinin Erzurum'a yerleştiği ve bu şehirde

⁶⁷⁴ BCA, FK.030.0.18. YN.01.02. 63.21.0 s.12

⁶⁷⁵ TBMM Kanunlar Dergisi, C. 16, No: 2848, 18 Kasım 1935, s. 17-19

⁶⁷⁶ BCA, FK.030- 0- 18- YN. 01- 02- 68- 77- s. 9

arzuhalcilik yaptığı aktarılmaktadır. Fakat şahsın casusluk yaptığından şüphe edildiği için, sınırda bulunan Erzurum'da kalmasının sakıncalı olduğu ve ailesi ile birlikte Amasya vilayetine sevk ve iskânlarının kabul edildiği belirtilmektedir.⁶⁷⁷

Yukarıda verilen belgelerin birçoğu özellikle 2510 sayılı yasanın 9. Maddesine göre "casusluklarından şüphe edilen" kişilerin sürülmesi şeklinde olduğu görülmektedir. Belgelerin çoğunda adı geçen kişilerin casusluk edeceklerinden "şüphe duyulduğu" gibi ifadelere rastlanmaktadır. Bundan dolayı birçok kişinin sürgün edildikten sonra meclise ve oradan bir yanıt alamamışsa bizzat Mustafa Kemal Atatürk'e yönelik af talepleri ve kendilerine haksızlık yapıldığı yönündeki talepleri dikkat çekicidir.⁶⁷⁸

Sürgün sürecinde önemli bir nokta da şu olmuştur. Herhangi bir nedenden dolayı sürgün edilenler, süreç içinde muhtelif düşünce ve nedenlerle tekrar yerleri değiştirilebilmiştir. İlgili bir belgeye göre 1932 yılında Kırklareli merkezi nakledilmiş olan Milli Aşireti reislerinden Viranşehirli Mehmet oğlu Mahmut ve ailesinin Edirne vilayetine nakledilmesine 1937 tarihinde Dahiliye Vekilliği'nin teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyeti tarafından kabul edilmiştir.⁶⁷⁹ Bu konu ile ilgili başka bir belgede,

" Koçuşağı aşiretinden yirmi kadar hanenin Hozat kazasından Çemişgezek kazasının Hazeri ve Ahduk köylerine gelerek yerleşmişler ise de bu iki köyde yerleşmeleri muvafık görülmedikinden Birinci Umum Müfettişliği emriyle çıkarılıp yerlerine Türk zürrai yerleştirilmekte olduğu ve kendilerinin Elazığ ovasına nakillerini kabul ettikleri takdirde iskân edileceklerinin tefhim edildiği bildirilmiştir."⁶⁸⁰

İskân edilenlerin yer değiştirmelerden maddi ve manevi olarak son derece kötü etkilenmişlerdir. Nitekim yukarıdaki belgede yerlerinin değiştirilmesi kararı verilen Koçuşağı aşiretinden yirmi kadar hanenin mensupları "gazi babamıza" başlığı ile çektikleri telgrafta, Hazeri ve Ahduk köylerine çok zor şartlarda yerleştiklerini, burada ev yaptıklarını, bu süre içinde de hükümetin tüm isteklerine uyarak, kanunlara

⁶⁷⁷ BCA, FK.030- 0- 18- YN. 01- 02- 78- 80- s.1

⁶⁷⁸ CBA, 00 - 9689 - 166

⁶⁷⁹ CBA, 18- 198- 1- 20- 1 Ayrıca bkz. BCA, FK. 030- 0- 18- YN. 01- 02- 79- 89- s. 5

⁶⁸⁰ CBA, 01 -00- 91- 41

harfiyen uyduklarını, eğer başka bir yere iskân edilirlerse, çoluk çocuklarıyla perişan olacaklarını belirterek, doğrudan Atatürk'ten yardım talebinde bulunmuşlardır. ⁶⁸¹

2510 Sayılı İskân Kanunu'nun 13. Maddesi 1935 tarihinde 2848 sayılı kanunla değiştirilmiştir. 13 madde, 2848 sayılı Kanunun 8. maddesinde şu değişikliklerle kabul edilmiştir:

Aşağıda yazılanlar, Dâhiliye Vekilliğinin mütalaası alınmak şartı ile Sıhhat ve İçtimaî muavenet Vekilliğinin münasip göreceği yerlerde iskân edilirler:

A - Dışarıdan gelen muhacir ve mülteciler,

B - Bu mıntıkadaki aşiretler,

C - 1 ve 3 numaralı mıntikalardan naklolunanlar,

Ç - 1 ve 3 numaralı mıntikalar halkından olup bu mıntikalarda askerliğini bitirmiş olanlardan evlenerek kalmak isteyenler,

D - 1 numaralı mıntikalarda Türk ırkından olmayanlardan bu mıntıkaya gelip yerleşmek isteyenler.

2 - Aşağıda yazılanlar, alâkadar vekilliklerin teklifi ve Dahiliye Vekilliğinin mütalaası üzerine icra Vekilleri Heyeti kararı ile Sıhhat ve İçtimaî muavenet vekilliğince nakil ve iskân edilebilirler:

A - Topraksız veya az topraklı çiftçiler,

B - Heyelan ve seylâp ve afete uğrayan kimseler,

C - Verimsiz veya azmaklık ve bataklık veya tehlikeli veya askerlikçe yasak topraklardaki insanlar,

Ç - Harsî, siyasî, idarî, içtimaî, iktisadî, askerî sebeplerle nakline lüzum görülenler.

Bu kanun değişikliğinin yapılmasından bir süre sonra, Gaziantep'in Nizip ilçesine yerleşmiş ve aslen Ermeni milletinden olduğu belirtilen, Hasiçeli Sadık ile Erzurumlu Eyüp'ün (Asıl adı Agop) eşya ve silah kaçakçılığı yaptıkları, Suriye'deki Fransız ve Taşnak istihbarat teşkilatlarıyla temas ederek, aleyhimize casusluk yaptıkları anlaşıldığından bu kişilerin aileleri ile birlikte, 2848 sayılı kanunun 8. maddesinin 2. bendinin Ç fıkrasına tevfikan Amasya ve Niğde illerine nakillerinin İcra Vekilleri Heyetince onandığını belirten bir karara yer verilmiştir. ⁶⁸² Aynı kanun

⁶⁸¹ CBA, 01 - 009 - 141- 4

⁶⁸² BCA, FK. 030- 0- 18- YN. 01- 02- 79- 89- s. 10 Benzer bir belge için bkz. BCA, FK. 030- 0- 18- YN. 01- 02- 80- 97 010

değişikliğinin verdiği yasal dayanağa göre, Şeyh Said isyanına katılmış olduğu anlaşılan ve Ermeni milletinden demirci Agop Markar'ın "muzır" bir adam olduğu ve Hınıs'ta ikametinin doğru bulunmadığı belirtilmiş, adı geçen şahsın ailesi ile birlikte Çorum iline nakillerine karar verilmiştir.⁶⁸³

3.5. 1934 Tarih ve 2510 Sayılı İskân Kanunu'nun Basına Yansıması

2510 Sayılı yasa meclisten geçmeden bir gün önce 13 Haziran 1934 tarihinde Hâkimiyeti Milliye Gazetesi'nde Naşit Hakkı imzalı "Topraksızları Toprağa Kavuşturmak İçin" başlığında kaleme alınan yazıda: "... Cumhuriyet memleketi eline aldığı vakit geniş bir toprak dengesizliği ile karşılaştı. Bu vaziyet geniş ölçüde şark vilayetlerinde ve daha hafif olarak memleketin her yanında göze çarpmaktadır.

İnkılâbın topraksızları veya başkasının topraklarında yarı hür yaşayanları kurtararak, onları da Türk vatandaşlığının bütün haklarına kavuşturmak prensibi durmadan ilerliyor. Büyük Mecliste belki yarın görüşülecek olan tefsir fırkası da bu esasın yeniden teyidinde bir vesile olacaktır..."⁶⁸⁴

Yine Hakimiyeti Milliye Gazetesi'nin 15 Haziran 1934 tarihli sayısında "Büyük Millet Meclisi'nde Dünkü İçtimada İskan Kanunu Kabul Edildi" başlığı ile verilen haberde; "...Şark mıntıkları dahilinde muhtaç zürraa tevzi edilecek araziye dair olan kanunun dördüncü maddesinin tefsiri müzakerelerinde Dahiliye Vekili Şükrü Kaya şu beyanatta bulunmuştur: bu kanunun derececi şümulunu ve manası anlayabilmek için kanunu vaza sebep olan hadisatı ve bilhassa iktisadi vaziyeti gözden geçirmek lazımdır. Bu kanunun 1097 numaralı kanunla alakası gayet cüzidir. Çünkü 1097 numaralı kanunun verdiği nakil mecburiyeti bilare refedilmiş ve halk yerlerine avdet edilmiştir. Filhakika orada kalan metruk topraklardan, topraksız köylüye verilen arazinin istirdadı hakkında gerek maliyece ve esahabında istirdadı gibi vaziyet karşısında kalmadı. Fakat aynı vaziyet Türkiye'nin ekseri vilayetinde mevcuttur. Şark halkını topraklandırmak esasını düşünürken, garp halkını topraklandırmamak hatıra gelemezdi. Bugün memleketin 5 milyon nüfusu başkalarının topraklarında çalışmaktadır. Bu suretle toprakla uğraşanlar ancak kara

⁶⁸³ BCA, FK.030.0.18. YN.01.02.79.89. s.11

⁶⁸⁴ Hâkimiyeti Milliye, 13 Haziran, 1934

ekmek yiyebilecek haldedirler. Türk köylüsü Türkün efendisidir demek adeta süsten ibaret kalıyor." ⁶⁸⁵

Yine Hakimiyeti Milliye Gazetesi'nin 16 Haziran 1934 tarihli sayısında Dahiliye Vekili Şükrü Kaya'nın bir açıklamasına yer verilerek; "Arkadaşlarım, bu kanunun ismi her ne olursa olsun, kanunun ihtiva ettiği ve istihdaf ettiği gaye bir umranı dahildir. Bir istimarı dahildir. Memleketin içinin istimarıdır ve vahdetinin teminidir. Bu evvelemirde nüfusla alakalıdır. İkincisi muhaceretle alakalıdır. Üçüncüsü dahildeki seyyar aşiretlerle alakalıdır. Dördüncüsü ise topraksız ve başkalarının topraklarında çalışan topraksızlarla alakalıdır...çok rica ederim hükümetinizi bu kanunla techiz ediniz ve hükümetten badema birere birer sorun. Topraklandırma işi ne oldu, muhacirler yerleştirildi mi, göçerler yerleştirildi mi, bazı yerlerde neden daha temiz Türkçe konuşulmuyor? Bu kanun tek dille konuşan, bir düşünen, aynı hissi taşıyan bir memleket yaratacaktır." ⁶⁸⁶

22 Haziran 1934 tarihli Hakimiyeti Milliye Gazetesi'nde Zeki Mesut'un "Mühim Bir Kanun" başlıklı yazısında; "...devletleri teşkil eden unsurların başında millet gelir. Bu unsur ne kadar kuvvetli, ne kadar müstahsil olursa devlette o derece kuvvetli ve devamlı olur. İskân Kanunu doğrudan doğruya millet unsurunun asri telakkiye göre ıslah ve inkişafına yarayan kanunlardan biri olduğuna göre, bu ehemmiyetle tetkik ve mütalaa edilmelidir. Dahiliye Vekili'nin de altını çizdiği gibi Kanun Türkiye'nin başlıca dört derdine çare bulacaktır: Nüfus, muhaceret, göçebelik ve toprak meseleleri." ⁶⁸⁷

2510 sayılı İskân Kanununun öncelikle basında fazla yer bulmadığını belirtmek gerekmektedir. Hâkimiyeti Milliye Gazetesi'nde son derece ana hatları ile verilen haber ve yorumlarda dikkati çeken husus, kanunun zorunlu yer değiştirme veya sürgün konularına hiç değinmemesidir. Söz konusu gazetede çıkan haberlerde kanunun topraksız vatandaşlara toprak verilmesi amacını taşıdığı vurgulanmaktadır. Ayrıca Dahiliye Vekili'nin de altını dikkatle çizdiği gibi, kanunun temel hedeflerinden biri de ulus - devlet sürecini tamamlamaktır. Bu konuda "*...bazı yerlerde neden daha temiz Türkçe konuşulmuyor? Bu kanun tek dille konuşan, bir*

⁶⁸⁵ **Hâkimiyeti Milliye**, 15 Haziran, 1934

⁶⁸⁶ **Akşam**, 15 Haziran, 1934, **Hâkimiyeti Milliye**, 16 Haziran, 1934

⁶⁸⁷ **Hâkimiyeti Milliye**, 22 Haziran 1934

düşünen, aynı hissi taşıyan bir memleket yaratacaktır" şeklindeki ifadeleri son derece açıktır. Nitekim 22 Haziran'da Zeki Mesut, Dâhiliye Vekili'nin açıklamasından sonra yazdığı yazıda, kanunun "ulus oluşturma" hedefi üzerinde durmaktadır.

15 Haziran 1934 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nde de "İskan Kanunu Dün Mecliste Kabul Edildi" başlığı ile verilen haberde, Dahiliye Vekili Şükrü Kaya'nın "...Memleketimiz veludiyet (doğurganlık) itibarı ile milletlerin başında gelen bir ırkın elindedir. Bugün 18 milyon olan nüfusumuz, behemehâl 25 sene sonra 35 - 40 milyon olmaya namzettir. Bu itibarla dahildeki yerli vatandaşların kesafetine (yerleşme yoğunluğuna) nazaran daha az nüfuslu yerlere sevk etmek çok faydalı bir tedbirdir" şeklindeki açıklamasına yer verilmiş, ayrıca Dahiliye Vekilinin yasa hakkındaki "tek dille konuşan, bir düşünen, aynı hissi taşıyan bir memleket yaratma hedefi" şeklindeki yorumuna da yer verilmiştir.⁶⁸⁸ Cumhuriyet gazetesi de yasanın "ulus devlet inşası emeline" ayrıca yasanın ülke genelinde dengeli bir nüfus dağılımı sağlayacağı yorumlarına yer vermiştir.

7 Temmuz 1934 tarihli Akşam Gazetesi'nde Yahudilerin Trakya'dan göç ettirilmesi karşısında, Türk Kültür Birliği Başkanı Tekin Alp (Muiz Kohen) şöyle demektedir:

"...artık bundan sonra Türk Yahudileri için bu memlekette tek bir hedef vardır. Osmanlılık zamanından arta kalan göreneklerini büsbütün ortadan kaldırmak suretiyle hakiki ve fiili bir suretle Türkleşmek".⁶⁸⁹

1934 tarihli İskân Yasası dönemin başında daha çok ulus - devlet inşası ve daha homojen bir toplum yaratmanın bir aracı olarak değerlendirilmiştir.

⁶⁸⁸ **Cumhuriyet**, 15 Haziran 1934

⁶⁸⁹ **Akşam**, 7 Temmuz 1934

3.6. Tunceli Vilayeti'nin İdaresi Hakkında Kanun⁶⁹⁰

2510 tarihili İskân Kanunu'nun yürürlüğe girmesinden sonra 25 Aralık 1935 tarihinde "Tunceli Vilayeti'nin İdaresi Hakkında Kanun" adı ile Dersim meselesi ile ilgili bir diğer kanuni düzenleme TBMM tarafından kabul edilerek yasalaşmıştır.

Kanunun birinci maddesinde; "Tunceli vilâyetine ordu ile irtibatı baki kalmak ve rütbesinin salâhiyetini haiz bulunmak üzere korkomutan rütbesinde bir zat vali ve kumandan seçilir... Bu vali ve kumandan teşkil edilen Dördüncü Umumi Müfettişliğin de umumî müfettişidir." Kanunun ikinci maddesinde ise; "Vali ve kumandan vilâyet umur ve muamelâtında ve vilâyet memurları hakkında, vekillerin kanunen haiz oldukları bütün salâhiyetleri haizdir. Vali ve kumandan lüzum gördüğü takdirde vilâyeti teşkil eden kaza ve nahiyelerin hudud ve merkezlerini değiştirir ve keyfiyeti Dâhiliye Vekâleti'ne bildirir" Bu kanunla Dersim bölgesinde olağandışı bir idari yapılanma kurulmuş oluyordu. Bölgeye tayin edilecek kişi askeri ve idari yetkileri bünyesinde birleştiren ve gerektiğinde bölge sınırlarını dahi değiştirme yetkisine sahip bir görevli olacaktı.

2884 sayılı kanunun konumuz ile ilgili olan en önemli maddesi 31. maddedir. Bu maddenin tam metni şöyledir:

"Vali ve kumandan emniyet ve asayiş noktasından lüzumlu görürse vilâyet halkından olan fertleri ve aileleri vilâyet içinde bir yerden diğer yere nakletmeğe ve bu gibilerin vilâyet içinde oturmalarını menetmeğe salâhiyetlidir."

Bu kanun maddesi ile Vali - Komutana doğrudan doğruya kişi ve kişileri sürgüne gönderme yetkisi verilmiş oluyordu.

2884 sayılı Kanunun 32. ve 33. maddeleri de Vali - Komutanın olağanüstü yetkilerinin anlaşılması açısından önemlidir. Bu maddelerin tam metinleri şöyledir:

32. madde: Vali ve kumandan herhangi bir şahıs hakkındaki takibatın tehirine ve cezaların teciline salâhiyetlidir. Bu tehir veya tecil müruru zamanın işlemesine mâni olmaz.

⁶⁹⁰ **TBMM Kanunlar Dergisi**, C. 16, No: 2884, 25 Aralık 1935, s. 112-116

33. madde: İdam hükümlerinin vali ve kumandan tarafından tecile lüzum görülmediği takdirde infazı emrolunur.

Tuceli Kanunun'un kabulü sürecine ilişkin bir açıklama yapan Şükrü Kaya, bölgenin tarihsel konumu ile ilgili açıklamalarda bulunmuş, Dersim halkının aslen Türk olduğunu belirterek, 1876'dan bugüne kadar bölgeye 11 askeri hareketin yapıldığını, ancak istenilen sonuca ulaşamadığını, cumhuriyetin ise asıl amacının hastalığı tedavi etmek olduğunu vurgulamıştır. Şükrü Kaya'nın açıklamasında dikkati çeken bir nokta, müzakere edilen kanunun normal bir kanun olduğunu, ortada anormal bir durum olmadığını efkarı umumiye tarafından doğru anlaşılması gerektiğine yaptığı vurgudur.⁶⁹¹

Tunceli Kanunu hakkında Ulus Gazetesi'nde bir değerlendirme yapan Falih Rıfkı Atay, kanunun kabul edilmesinde ne bir isyan ne de buna benzer bir hal olduğunu belirterek, "Dersim" adının tarihsel süreçte bize olumsuz çağrışımlar yaptığını ileri sürmüştür. Yazar, cumhuriyet hükümetinin "öz Türk" olan yoksul Dersim halkını derebeylerinin elinden kurtarmayı hedeflediğini, tenkil amacının olmadığını belirtmektedir. Makalenin devamında yazar, Osmanlı'nın Dersim konusunda isyanı beklediğini ve sonra kan döktüğünü, cumhuriyetin ise isyan ve kan ananesini ortadan kaldıracığını belirtmektedir.⁶⁹² Yazarın bu iyi ılımlı temennilerinin aksine, birkaç yıl sonra bölgede ciddi olaylar yaşanmış ve Osmanlı Dönemi'nden pek de farklı olmayan, kapsamlı bir askeri harekât başlatılmıştır.

3.7. ANA HATLARIYLA DERSİM OLAYLARI: TEDİP VE TENKİL

3.7.1. 1937 Tedip Harekâtı

1930 yılına gelindiğinde devletin Dersim meselesi konusunda ciddi bir mesafe kaydetmediği ve bölgedeki asayiş sorunlarının devam ettiği görülmektedir. Pülümür bölgesinde yoğunlaşan asayiş sorunları ve yer yer siyasi propagandaların yapılması üzerine 1930 yılında Pülümür Harekâtı başlatılmıştır. Uçakların da kullanıldığı bu harekât sırasında bazı köyler yakılarak tahrip edilmiştir.⁶⁹³ Pülümür

⁶⁹¹ **Aynı Tarihi**, C. 52, S. 25, I. Kanun (1- 31), 1936, s. 25 - 26

⁶⁹² **Ulus**, 26 İllkânun 1935

⁶⁹³ Akyürekli, **a.g.e.** s. 53

Harekâtı'nın sonra da bölgede yerel unsurlarla devlet arasında sık sık çatışmalar sürmüştür. 1935 yılında Başbakan İsmet İnönü, kapsamlı bir "Şark Vilayetleri İnceleme Gezisi"ne çıkmıştır. Bu geziden dönüşte hazırladığı raporda Dersim'e kapsamlı bir harekât yapılması gerektiğinin altını çizmiştir. İsmet İnönü, Dersimlilerin, düşünülen harekât tarihinden önce bir başkaldırıya girişmeleri ihtimalini de öngörmüş "Dersimliler bizim düşündüğümüzden önce harekete kalkarlarsa programı hemen tatbik etmek zaruridir" diyerek,⁶⁹⁴ kapsamlı bir askeri hareketin yapılacağı konusunda kararlılığını belirtmiş oluyordu.

Pülümür askeri harekâtından 1937'ye kadar bölgede etkin bir devlet idaresi kurulamadığı gibi, birtakım yanlış adımların da atılmasıyla birlikte bölgede tansiyonun giderek yükseldiği söylenebilir. 1935 tarihli Tunceli Kanunu'nun vali - komutan statüsündeki kişilere olağanüstü yetkiler veren düzenlemesi, bölgede süreci olumsuz etkilemiştir. Zira bu yetkilere sahip kişiler hemen her şeyi askeri bir mesele olarak görüyorlardı. Oysa Dersim meselesinin salt askeri bir asayiş sorunu olduğunun düşünülmesi Osmanlı'dan beri yapılan hatalardan biriydi. Ayrıca 1937'ye gelindiğinde bölgedeki feodal alışkanlık ve gelenekler devlet aleyhine gelişmeye devam ediyordu. Zira 1937'ye kadar bölgede yapılan askeri hareketlerin sertliği bölgedeki sıradan insanları da devlete karşı bir konumlamaya taşımış, bölgedeki derebeyi veya ağaların elini güçlendirmiştir.

Dersim'de Pah Bucağı ile Kahmut Bucağını birbirine bağlayan Harçık Deresi üzerindeki tahta köprünün 20 /21 Mart 1937 gecesi Demenan ve Haydaran aşiretleri tarafından yıkılması ve köprü ile Kahmut arasındaki telefon hattının tahrip edilmesi ile Dersim harekâtına giden süreç hızlanmıştır. Bu süreçte bölgedeki Dördüncü Genel Müfettişlik askeri birliklere hazır olmaları emrini vermiştir.⁶⁹⁵

26 / 27 Mart gecesi Sin karakolu ile bucağı arasındaki telefon irtibatının kesilmesi üzerine aynı gece bölgedeki askeri hedeflere ateş açılmıştır. Bu gelişmeler üzerine Dersim harekâtı başlamıştır.⁶⁹⁶ Altı ay kadar süren şiddetli çatışmalar sonucunda 11 Eylül 1937'de Seyit Rıza ve Hüseyin ve Battal oğlu Rıza adındaki iki kişi ile birlikte, kayıtsız şartsız ve silahsız olarak, saat 22.00'de Erzincan

⁶⁹⁴ Akyürekli, **a.g.e.** s. 56

⁶⁹⁵ Hallı, **a.g.e.** s. 379

⁶⁹⁶ Hallı, **a.g.e.** s. 380

Jandarmasına teslim olduğu haberi alınmıştır.⁶⁹⁷ Bazı kaynaklara göre Seyit Rıza'nın yakalanması teslim olmak şeklinde değil, devlet yetkilileri ile anlaşmaya giderken pusuya düşürülmesi suretiyle gerçekleşmiştir. Bu iddiaya göre, Erzincan Valisi Seyit Rıza'ya görüşme ve barış yapma önerisinde bulunmuştur. Vali'nin yaptığı çağrıya göre, Seyit Rıza silahını bırakıp görüşme masasına oturduğu takdirde Dersim harekâtı durdurulacak, af ilan edilecekti. Seyit Rıza bu çağrıyı, General Abdullah Alpdoğan'la bir barış antlaşması imzaladıktan sonra Ankara'ya gidip Atatürk ile görüşmek ve olayları doğrudan ona anlatmak şartıyla kabul etmiştir. Bu istekleri kabul edildikten sonra Erzincan'a iki adamı ile birlikte hareket eden Seyit Rıza'nın Erzincan'da devlet tarafından pusuya düşürülerek yakalandığı öne sürülmüştür.⁶⁹⁸

Seyit Rıza'nın yakalanmasından sonra askeri harekâtın şiddeti düşmüş ve sadece tarama faaliyetleri devam etmiştir.⁶⁹⁹ Bu gelişme üzerine Dördüncü Genel Müfettiş Alpdoğan, 12 Eylül 1937 tarihinde bütün kıtalara ve vilayet ve Tunceli kazalarına gönderdiği yazıda;

"Seyit Rıza'nın beklenen akıbeti sabık Dersim'in en ileri ve fakat son sergendesinin de cumhuriyet kuvvet ve adaletinden başka güvenilecek bir sığınak kalmadığına inandığını göstermektedir. Yüce başarılarını yürekten sev ve saygı ile kutlarım" diyordu.⁷⁰⁰

Seyit Rıza Erzincan hükümetinde nezaret altında bulunuyordu. Elazığ'a getirilip, Tunceli mahkemesinde yargılanmıştır. Seyit Rıza'nın müttefiki olan altı aşiret reisinden daha evvel birisi öldürülmüş, dördü de Elazığ'a getirilip hapsedilmiştir.⁷⁰¹ Seyit Rıza Dersim aşiret mensupları ile birlikte (58 kişi olduğu tahmin ediliyor) Askeri Mahkemede, Dersim'i isyana teşvikten ve bu isyana fiilen katılmak suçlarından yargılanmıştır. Savcı Hatemi Şahamoğlu'nun hazırladığı iddianamede Seyid Rıza, bağımsız bir Kürdistan kurmak istemekle suçlanıyordu. Yargılamalar 15 Kasım 1937'de sona ermiştir. 14 kişinin beraat ettiği yargılamalarda Seyit Rıza dahil olmak üzere 7 kişi idama mahkum edilmiştir. Geriye kalanlar ağır

⁶⁹⁷ BCA, FK. 030.10. YN: 111.745.20. s. 7

⁶⁹⁸ Kahraman, **a.g.e.** s. 229 - 230

⁶⁹⁹ Akyürekli, **a.g.e.** s. 139, **Ulus**, 13 Eylül 1937, Hallı, **a.g.e.** s. 407

⁷⁰⁰ Hallı, **a.g.e.** s. 407

⁷⁰¹ Hallı **a.g.e.** s. 408

hapis cezasına çarptırılmışlardır.⁷⁰² Böylece tedip harekâtı sonlandırılmıştı. 19 Ekim 1937'de Genelkurmay Başkanlığı; Tunceli Harekâtından alınan sonucu yeterli görülmüş ve kış mevsiminin de başlaması nedeniyle birliklerin garnizonlarına dönmelerini emretmiştir.

3.7.2. 1938 Yılı Tedip Harekâtı

1938 yılının kış aylarında Tunceli'de yer yer askeri hedeflere saldırılar düzenlenmesi ve bölgede olası ikinci bir askeri harekâta karşı, aşiretler arasında işbirliği ve hazırlıkların yapılması üzerine, ikinci bir askeri harekâtın yapılmasına karar verilmiştir. Bu harekâtın yaz başında yapılması için hazırlıkların tamamlanması istenmiştir. Bu süreçte yapılan askeri hazırlıklar dışında alınan diğer bazı önlemler şunlardır:⁷⁰³

- Mansul ve Hemzik Uşakları ve Külhan mezrası olaylarını yapanlarla bunlara yardım edenlerin sağ kalanlarının, münferit evlerde ve dağ başlarında oturanlardan şüpheli olanlarının (2000 - 5000 kişi) Tunceli dışına çıkarılması,

- Yasak bölgenin sınırlarının tespiti ile ne zaman ve hangi şart dahilinde bu yasak bölge yaylalarından itaatli insanların faydalanabileceklerinin tespiti,

- Çemişgezek ilçesinin Germil bucağındaki milli araziden 5 - 6 sene önce borçlanma suretiyle uhdelere arazi verilmiş olan itaatli halkına bu arazilerinin tapularının verilmesine devam edilmesi,

- Devlete itaat göstermiş olanlardan yersiz yurtsuz bulunan veya dağ başında oturan halkın bir kısmının Peri ve Paşavenk bucaklarındaki mevcut Türk köylerindeki işlenmeyerek boş duran ziraata elverişli olan yerlerden tedarik edilecek arazi verilmek suretiyle bu köylere iskân edilmeleri,

⁷⁰² Seyit Rıza ve diğer altı kişi 18 Kasım'da Elazığ Buğday Meydanı'nda şafakla birlikte idam edilmişlerdir. Bu altı kişi: Seyit Rıza'nın oğlu Şah Hüseyin, Kamer Ağa'nın oğlu Yusufhanlı Fındık, Kureyşan reisi Use Seydi, Demenan Reisi Cebrail veya oğlu, Kureyşanlı Hasan ve Kayderanlı Kamer Ağa'ydı. Dönemin başbakanı İsmet İnönü, Seyit Rıza ve arkadaşlarının idamı üzerine verdiği demeçte: "...Dersim meselesini ortadan kaldırdık, Dersim müşkülünden kurtulduk" diyordu.

Akyürekli, **a.g.e.** s. 140 Seyit Rıza ile birlikte idam edilenlerin sayısı ve idam tarihi konusunda bir netlik yoktur. Çeşitli kaynaklar farklı sayı ve tarihler vermektedir. Kahraman, **a.g.e.** s. 335 - 336

⁷⁰³ Halli, **a.g.e.** s. 417

Bu programa göre önce yapılması gereken ilk iş tenkil ⁷⁰⁴ harekâtının yapılmasıydı. Genel harekâtın Ağustos 1938 tarihinde tamamlanması kararlaştırılmıştır. Harekât 11/ 12 Haziran 1938 gecesi askeri birliklerin harekete geçmesiyle başlamıştır. ⁷⁰⁵ Temmuz ayında taraflar arasında karşılıklı şiddetli çatışmalar yaşanmış, Dördüncü Genel Müfettişlik, İçişleri Bakanlığı'nın harekâtle ilgili sorduğu bir soruya verdiği cevapta; "...5 - 7 bin kişinin batıya nakledilmesi, haydutluğa fiilen veya fikren katılmış olanların hapis ve tutuklanmasının uygun olacağı, bu yıl haydutluğa saha teşkil eden bölgelerin iskân bakımından yasak bölge ilan edilmesi" gerektiğini belirtmiştir. Bu talepler İçişleri Bakanlığı'nca onaylanmıştır. ⁷⁰⁶ Ağustos ayının başına kadar süren çatışmalara kısa bir ara verilmiştir. Bu süreçte bölgede tekrar bir askeri harekât kararı alınmış ve bu harekâtın Ağustos ayının ortasına kadar tamamlanması planlanmıştır. Harekât öncesinde 6 Ağustos 1938'de Bakanlar Kurulu'nun şu kararı almıştır:

"Tunceli halkından ve yasak bölgelerin içinden ve dışından 5 -7 bin kişinin batı illerine nakil ve iskânı... Yasak bölge dışında bulunan, fakat yerlerinde bırakılmaları caiz olmayan aşiret reisleri, kolbaşılıarı, seyit ve şerirlerle bunların aile ve yakınlarının da batıya nakle tabi tutulmaları, bu bölge halkının silahtan tecridi ve harekâttan sonra da bu işe devam edilmesi, batıya nakledileceklerden ne kadarının hangi endüstri merkezlerine sevk edilecekleri, asker kaçaklarının askerlik hizmeti görüldükten sonra batıda mürettep oldukları yerlere sevki" ⁷⁰⁷ sağlanmalıdır.

Askeri harekâtın sürdüğü tarihlerde aynı zamanda sürgün işlemleri de yapılmaktaydı. Örneğin Halli'nin aktardığına göre, 20 Ağustos 1938'de kolordular, bölgelerinde topladıkları tehcire tabi kabileleri daha önce emredilen yerlere sevk etmekte, bunlar arasında kaçmak isteyenleri imha etmekteydiler. ⁷⁰⁸

Tunceli tedip harekâtı 16 Eylül 1938 tarihinde sona ermiştir. 3. Ordu Müfettişliği'nin yayımladığı yazılı emirde bölgede kışkırtıcılık yapanların ortadan kaldırıldığına ve kalanların da korkutulduğuna değinilmiş, bundan sonra Tunceli

⁷⁰⁴ Uzaklaştırma, örnek olacak bir ceza verme, (birini) tepeleme, Develioğlu, **a.g.e.** s. 1080

⁷⁰⁵ Halli, **a.g.e.** s. 422

⁷⁰⁶ Halli, **a.g.e.** s. 437

⁷⁰⁷ Akyürekli, **a.g.e.** s. 157, Ayrıca bkz: Halli, **a.g.e.** s. 451

⁷⁰⁸ Halli, **a.g.e.** s. 464

halkının cumhuriyete ısınmasının sağlanması gerektiği üzerinde durulmuştur.⁷⁰⁹ Askeri harekât bitmesine rağmen, bölgede uzun süre adli, idari tedbirler alınmıştır.

Dersim olaylarında dışarıdan bir destek alınıp alınmadığı yönünde bir tartışma olmuşsa da bu konuda isyancıların bir dış destek almadığı eldeki veriler ışığında ileri sürülebilir. Ancak konu ile ilgili Dâhiliye Vekâleti'nin Başvekâlet'e gönderdiği bir belgede, "*Dersim Başkomutanı Seyit Rıza*" imzası ile Uluslar Kurumu'na gönderilen bir mektuptan söz edilmektedir. Bu mektubun Seyit Rıza'ya ait olup olmadığı kesin değildir. Söz konusu mektubun güneydeki Bedirhaniler tarafından Uluslar Kurumu'na gönderildiği şüphesinden bahsedilmiştir. Mektupta Seyit Rıza; üç aydır süren savaşta Türk ordusuna karşı ciddi muvaffakiyetler elde ettiklerini, ancak buna karşın ordunun savunmasız köyleri vurduğu ve sistemli bir sürgün (tehcir) politikası ile Kürdistan bölgesinde etkili olduğu belirtilerek, Uluslar Kurumu'ndan yardım istemiştir.⁷¹⁰ İsyana önderlik eden kişilerin bu yönde girişimlerde bulunmuş olması kuvvetle muhtemelse de Uluslar Kurumu'nun gönderildiği iddia edilen mektuba bir cevap verip vermediğini bilmiyoruz.

3.7.3. 1937 - 1938 Tedip Harekâtı'nın Basına Yansıması

Dersim olaylarının başlaması ile birlikte, basın uzun bir süre sessizliği korumuştur. Öyle ki olayların başladığı 1937 kışından, 1937 yaz başlarına kadar gazeteler konu ile ilgili ciddi bir haber yapmamıştır. 1937 yazından itibaren olaylar gazetelere aksetmeye başlamıştır. Dersim olayları konusunda dönemin basını incelendiğinde, gazeteler birbirine benzer haberler verdikleri görülmektedir.

Dönemin basınında Dersim Harekâtı genel bir ittifakla, bölgeye yapılan ıslahat programlarına bölge eşrafının karşı çıkması, Dersim'in medenileştirilmesi, feodal yapının kırılması, cehalet gibi nedenlerle açıklanmıştır. Örneğin 4 Temmuz 1937 tarihli bir gazete haberinde Dersim harekâtı, "...açlar ve çıplaklarla meskun olan bir yer medenileştiriliyor"⁷¹¹, başka bir haberde bölgedeki feodal yapıya vurgu yapılarak "...dağlı aşiret ve reisleri bölge halkına korku salmaktadır"⁷¹² denilmekteydi. Başka

⁷⁰⁹ Hallı, a.g.e. 477

⁷¹⁰ BCA FK. 030-0-010-000-000-YN. 111-745-20 s. 5 - 6

⁷¹¹ *Cumhuriyet*, 4 Temmuz 1937

⁷¹² *Akşam*, 22 Haziran 1937

bir gazete haberinde ise "...Dersimdeki şeyh ve seyitlerin yol, mektep istemediği, hatta uyanmak ve insan olmak istemedikleri"⁷¹³ belirtilerek askeri harekâtın bölge eşrafının modernleşme hamlesini karşı olduklarının altı çizilmiştir. Harekâtın birçok gazetede bu yönde çok sayıda ve birbirine benzer haber yapılmıştır. Harekâtın sonunda da benzer haberlerin yapıldığı dikkati çekmektedir. Örneğin 30 Eylül 1938 tarihli Ulus Gazetesi'nde Naşit Uluğ "Dersim Medeniyete Açılıyor" başlıklı makalesinde, harekâtın bitimi ile Dersim'de yaşanan değişikliklere değinerek Dersim meselesinin kökten halledildiği sonucuna ulaşmıştır.⁷¹⁴ Dönemin başbakanı Celal Bayar, 1938 yılında Tunceli'ye yaptığı bir seyahat hakkında verdiği demeçte: "...orada iken Dersim'in te'dip hareketi ve aynı zamanda imar ve ıslah programıyla meşgul oldum"⁷¹⁵ diyerek, bölgede askeri harekât ile birlikte "medenileştirme" programının da sürdüğünü belirtiyordu.

Dersim tedip harekâtının yapıldığı yıllarda, Avrupa daha ziyade yaklaşan II. Dünya Savaşı ve Hitlerin yayılmacılığı ile ilgileniyordu. Ancak buna rağmen olaylar dış basın tarafında da yer yer ele alınmıştır. Örneğin Paris'te çıkan Taşnak Partisi organı "Haraç" adlı yayın organı, gelişmeleri isyancıların lehine yorumlayarak, Türk ordusunun kayıpları ve isyancıların başarılarından bahsetmiştir. Kahire'de çıkan Ramgavar organı "Avar" ise, isyancıların bir milli hükümet kurduğu haberini vermiştir.⁷¹⁶ 23 Haziran 1937 İngilizce yayımlanan "The Truth" adlı mecmuası ise gelişmeleri Türkiye lehine yorumlamıştır. The Truth mecmuasına göre, Atatürk'ün ülkedeki modernleştirme faaliyetlerine karşı bazı geri fikirli Kürt aşiretleri geleneksel anarşi durumlarını korumak için silaha sarılmışlardır. Ancak bu konuda başarılı olamamışlardır. Mecmua ayrıca Dersim olayları üzerinden Atatürk ve Stalin kıyaslaması da yaparak, Atatürk Türkiye'sinin süreci yönlendirmek noktasındaki başarısını övmüştür.⁷¹⁷

Harekâtın askeri aşaması 1937 - 1938 yılları arasında basına önemli ölçüde yansımışken, aynı dönemde, bölgede yapılan sürgünlerle ilgili dolaylı bazı haberlerin dışında haber yapılmamıştır. Örneğin Celal Bayar'ın basına yansıyan bir konuşması

⁷¹³ **Son Posta**, 19 Haziran 1937

⁷¹⁴ **Ulus**, 30 Eylül 1938

⁷¹⁵ **Aynı Tarihi**, C. 84, S. 57, Ağustos 1938, s. 36

⁷¹⁶ BCA, FK. 030-0-010-000-000-YN. 111-745-11 s. 2-4

⁷¹⁷ BCA, 030-0-010-000-000-111-745-11 s. 6

şöyledir: ...Türkiye'de çıplak kayalar içinde bedbaht bir hayat sürmekten başka nasip bulamayacak olanları da oralarda bırakmayacağız. Geniş Türkiye'mizde onlara mesud topraklar bulacağız..."⁷¹⁸ Bu haberden bölgedeki insanların başka yerlere nakledilecekleri anlaşılmaktadır.

3.8. Dersim Sürgünleri

Dersim'de uygulanan sürgün politikası ve uygulamaları için üç temel yasal dayanaktan söz edebiliriz. Bunlardan birincisi, Atatürk döneminde yürürlükte olan Türk Ceza Kanunu'dur. İkincisi 1934 yılında kabul edilen 2510 sayılı iskan kanunudur. Üçüncüsü ise çeşitli tarihlerde alınan Bakanlar Kurulu kararları ve Umumi Müfettişliklerin uygulamalarıdır.

Dersim sürgünlerinin idari ve yasal dayanaklarından en önemlisi 4 Mayıs 1937 tarihli karardır. Bu kararın 2. maddesine göre: "Bu defa isyan etmiş olan mıntıkadaki halk toplanıp başka yere nakil olunacaktır. Şimdilik 2 bin kişinin nakli tertibatı Hükümetçe ele alınmıştır. ...köyleri kâmilten tahrip etmek ve aileleri uzaklaştırmak lüzumlu görülmüştür." Köylerin tahrip edilmesi kararının alınması, geriye dönüşleri olanaksız hale getirmeye yönelik olmalıdır."⁷¹⁹

Türkiye Cumhuriyeti hükümeti tarafından alınan 1938 Harekâtı kararının en önemli maddelerinden biri de, Ovacıkta askerlere saldırı düzenleyen Mansul, Hemzik Uşakları, Külhan mezrasını yakanlarla bunlara yardım edenlerden sağ kalanlarının şüpheli olanlarının Tunceli dışına nakillerinin kararlaştırılış olmasıdır.⁷²⁰ Yine aynı karara göre devlete itaat göstermiş halktan 300 haneyi geçmeyecek kişilerin Peri ve Paşavenk bucaklarındaki mevcut Türk köylerine iskânları yapılmıştır. Alınan kararda "itaatkâr veya isyan etmeyen aileler" için dahi sürgün kararının alınmış olması dikkati çekiyor.⁷²¹

Dönemin Başbakan'ı Celal Bayar imzası ile Dâhiliye, Maliye, İktisat, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Bakanlıkları ve Genelkurmay Başkanlığı'na gönderilen 28

⁷¹⁸ **Akşam**, 25 Kasım 1937

⁷¹⁹ Faik Bulut, **Dersim Raporları**, Evrensel Yayınları, İstanbul, 2007, s. 347

⁷²⁰ Hallı, **a.g.e.** s. 417, Aygün, **a.g.e.** s. 111,

⁷²¹ Aygün, **a.g.e.** s. 111

Temmuz 1938 tarihli bir belgede, Dersim askeri harekâtından sonra yapılan sürgünlerle ilgili önemli bilgiler yer almaktadır. Bu belgede memnu (yasak) ilan edilecek mıntıka halkının memleketin çeşitli yerlerine tevzi edilmesi (dağıtılması) kararı alınmıştır. Tevzi edilecek nüfus için önce 2 bin kişilik bir liste yapılmışken daha sonra bu sayı 7 bine çıkarılmıştır. Ayrıca 5 bin kişilik bir yeni listenin ise Dâhiliye ve Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekillikleri'nce tanzim edileceği belirtilmiştir. Söz konusu belgede sürgün için hazırlanan listeden 1500 kişinin ise özellikle sanayi merkezlerine gönderilmesi vurgulanmış ve şu ifade kullanılmıştır: *"...Endüstri merkezlerimizin bu tevziden faydalanabilmesi için 1500 kişinin aşağıdaki merkezlerde iskân edilmeleri muvafık olacaktır: Endüstri merkezlerine sürgün edilecek kişilerle ilgili liste aşağıdaki gibidir:* ⁷²²

Müessesenin İsmi	Bulunduğu Yer	Mürettep Nüfus
Kâğıt Fabrikası	İzmit	50
Kükürt Madeni	Keçiborlu	50
Demir ve Çelik Fabrikası	Karabük	250
Kömür Madenleri	Zonguldak	600
Krom Madeni	Fethiye	300
Demir Madeni	Divriki	250
		Toplam: 1500

Yukarıda verilen tabloda dikkati çeken bir husus, sürgün edilecek kitle için daha ziyade Anadolu'nun batısındaki illerin tercih edilmiş olduğudur. Ancak Divriği bu noktada bir istisna teşkil etmektedir. Bu durum Genelkurmay Başkanlığı'nın da dikkatini çekmiş olmalı ki, Başbakan Celal Bayar'ın 28 Temmuz 1938 tarihinde gönderdiği yazıya Genelkurmay'dan şu yanıt verilmiştir:

⁷²² BCA. FK. 030-0-010-000-000-YN. 111-748-1

"Divriki (Divriği) Dersim mıntıkasına yakın olduğundan oraya nakledileceklerin ilk fırsatta eski yerlerine kaçmaları mümkün ve orada temsilieri de müşkül olduğundan, Dersimlilerin oraya iskânlarından vazgeçilmesi gerekmektedir. "⁷²³

Aynı konuda Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti de benzer bir şekilde itiraz etmiş ve Divriği'nin 2510 sayılı kanun gereğince zaten yasak bölge olduğunu belirtmiştir. ⁷²⁴

İskân bakımından birinci yasak bölge olarak tespit edilen yerler şunlardır: Karacakale, Kürk, Hinzoriye, Darboğaz Garbı, Seyithan, Kırmızı bala hattı, Haçili Deresi, Bali Mezrası, Rızanın Evi, Munzur Suyu, Harcı Dağı, Karacakale arasındaki Bala hattı ve çevresi birinci yasak bölge olarak tespit edilmiştir. Bunun dışında Hozat garp ve Çemişgezek şimal ve Munzur silsilesi cenubundaki Koç ve Şamlıların bulunduğu bölge ve bu bölgenin sınırlarının Dördüncü Umum Müfettişlikçe tespit edilerek bildirilmesi kararı alınmıştır. Hükümet bu yasak bölgelerin korunması için gerekli askeri ve mali tedbirlerin de alınması gerektiğini bildirmiştir. ⁷²⁵ Ayrıca yasak bölge halkından olmayıp, fakat şekavet ve tahrikleri kesin olan reis ve mütegalibelerin, yasak bölge halkından olup harekât sırasında bölgede bulunmayanların da ele geçirildikleri takdirde sürgün edilecekleri vurgulanmıştır. ⁷²⁶

Başbakan imzasıyla yukarıda verilen belgeye Dâhiliye Vekâleti'nin verdiği cevap da Dersim sürgünleri ile ilgili önemli bilgiler içermektedir. Dâhiliye Vekâleti'ne göre:

"Tunceli'den nakledileceklerin o bölgeye ve az çok Kürtlerle meskûn yerlere yakın olmayan vilayetlere dağıtılmaları lazımdır. Bundan dolayı 20 Mayıs 1937 tarihli kararname ile Konya, Kastamonu ve Çankırı vilayetlerine mürettep olanların da daha garba gönderilmeleri ve bunlar için iskân mıntıkası olarak birinci grup; Trakya ve Çanakkale'ye, ikinci grup; Bilecik, Bursa, Balıkesir, Kütahya ve Eskişehir, üçüncü grup; Denizli, Aydın, Isparta, Burdur, Muğla vilayetleri olması ve her köye iki aileden fazla düşmemek üzere dağıtılmaları. "⁷²⁷

⁷²³ BCA. FK. 030-0-010-000-000-YN. 111-748-1 s. 6

⁷²⁴ BCA. FK. 030-0-010-000-000-YN. 111-748-1 s. 7

⁷²⁵ BCA. FK. 030-0-010-000-000-YN. 111-748-1. s. 2

⁷²⁶ BCA. FK. 030-0-010-000-000-YN. 111-748-1 s. 6

⁷²⁷ BCA. FK. 030-0-010-000-000-YN. 111-748-1 s. 7

Bu belgeden de açıkça anlaşıldığı üzere Dâhiliye Vekâleti'nin de tıpkı Genelkurmay Başkanlığı gibi sürgün ailelerinin gönderilecekleri yer ve yöne azami dikkat ettiği anlaşılmaktadır. Sürgünlerin Orta Anadolu'da dahi kalmaları sakıncalı görülmüş ve özellikle batı illerine sevklerinin gerekliliğinin altı çizilmiştir.

Dâhiliye Vekâleti'nin Başbakanlığa gönderdiği cevabi yazıda önemli başka bir durum için de eleştiri sunduğu görülmektedir. Yukarıda verdiğimiz tabloda sürgün listesinden 1500 kişinin endüstri bölgelerine gönderilmesi önerilmişti. Dâhiliye Vekâleti bu tutumun yanlışlığını belirterek, yoğun bir Dersimli nüfusun sözü geçen endüstri bölgelerine gönderilmesinin sorunlar yaratacağının altını çizmiş ve eğer bu yönde bir siyaset takip edilirse ciddi sorunların ortaya çıkacağı belirtilmiştir. Bakanlık tavsiye olarak şu öneride bulunmuştur:

" Mamafih bunların (Dersimlilerin) endüstri merkezlerindeki kabiliyetlerini tecrübe mahiyetinde olmak üzere bu sene için Zonguldak'a 100 ve diğer mıntikalara da 20'şer kişinin tahsis ve sevki daha faydalı olacaktır. " ⁷²⁸

Yukarıda verilen yazışmalarda zorunlu iskâna tabi tutulan Dersimliler için Kürt nüfusunun olmadığı yerlerin tercih edilmesi vurgulanmışsa da tarihsiz bir belgede verilen başka bir çizelgede maden ve endüstri bölgelerine iskan edilmesi öngörülüne nüfus 3100 olarak gösterilmekte ve bu nüfustan 400 kişinin Diyarbakır'daki krom ve bakır madenlerinde çalıştırılması öngörülmüştür.

⁷²⁸ BCA. FK. 030-0-010-000-000-YN. 111-748-1 s. 7

*Tunceli halkından: Maden, sanayi ve endüstri sahalarında iskân edilecek (3100) kişinin sureti tevziini ve mürettep mahallerini gösterir tablo.*⁷²⁹

Müessesenin İsmi	Bulunduğu Yer	Mürettep Nüfus
Kâğıt, Karton ve Selüloz Sanayi	İzmit	100
Kükürt Madeni	Isparta - Keçiborlu	50
Demir ve Çelik Sanayii	Zonguldak - Karabük	500
Ergani Bakır Madeni- Kuleman Krom Madeni	Diyarbakır	400
Ereğli Havzası	Zonguldak	1500
Demir Madeni	Divriki	250
Fethiye Krom Madeni	Muğla	300
Demir Madeni	Muğla	250
		Toplam: 3100

İktisat Vekâleti ise garp illerine sevk edilmesi kararı alınan 1500 amelenin birden değil, pey der pey gönderilmesinin uygun olacağı görüşünü belirtmiştir. Milli Müdafaa Vekâleti ise Sürgünler içinde askerlik hizmetini yapmayanların önce bu görevlerini tamamlamaları daha sonra iskân bölgelerine sevk edilmeleri gerektiğini vurgulamıştır.⁷³⁰

Maliye Vekâleti ilk aşamada sevk edilecek 2 bin nüfusun sevk ve iskân masrafları için 270 bin lira tahsisat ayırmıştır. Ayrıca 4. Umumi Müfettişlik mıntikasında yapılacak inşaatlar için de 3.300.000 lira tahsilât ayırmıştır.⁷³¹ 10 Ağustos 1938 tarihli bir belgede, daha önce batı illerine nakilleri kararlaştırılan 2 bin kişi dışında 3 - 5 bin kişinin daha nakli için toplamda 650 bin liralık bir tahsilâtın

⁷²⁹ BCA. FK. 030-0-010-000-000-YN. 111-748-1 s. 25

⁷³⁰ BCA. FK. 030-0-010-000-000-YN. 111-748-1 s. 9

⁷³¹ BCA. FK. 030-0-010-000-000-YN. 111-748-1 s. 8

ayrıldığı belirtilmiştir.⁷³² Son tahlilde 1935 - 1938 yılları arasında Tunceli ıslah faaliyetleri çerçevesinde 7.052.170 liralık bir harcama yapılmıştır.⁷³³

Tüm sürgün masraflarının devletçe yapıldığı belgelerden anlaşılmaktadır. Sürgünlerin hayvan ve belli bir tonda eşyasını yanlarına almalarına müsaade edilmiştir. Şirketi Hayriye İşletme Müdürlüğü'ne 26 Eylül 1938 tarihinde yazılan bir belgeye göre, Edirne yolu ile gelen 190 kişilik kafilenin yanında 83 hayvan ve 10 bin kilo eşya bulunduğu belirtilmiştir. Gittikleri yerlerde ev, toprak, pulluk ve çift hayvanı verilmiştir.⁷³⁴ Aygün'e göre sürgün edilen kişilere devletin, sürgün gittiği yerde maddi olanaklar tanınması, sürgünlüğü cazip hale getirmek ve geriye dönüşleri azaltmaktır. Nitekim 1947'deki yasal düzenleme ile geri dönüşler serbest bırakıldığında dönmeyen birçok ailenin olduğunu belirtilmelidir.⁷³⁵ Yine Aygün'e göre, sürgünün yapıldığı dönemlerin II. Dünya Savaşı'nın başlamasına tekabül etmesi, sürgün uygulamalarındaki keyfiyeti de artırmıştır. Örneğin, asker, gazi, resmi görevler yapan Dersimliler de sürgüne gönderilmiştir. 18 yaşlarında Gülabi oğlu Hasan, eşkiyayla savaşırken sağ kolundan yaralandığı için, bir müddet Erzincan Hastanesi'nde tedavi edilir ve daha sonra ailesiyle birlikte sürgüne gönderilmiştir.⁷³⁶

Dersim olayları ve buna mukabil yapılan bireysel veya kitlesel sürgünlerin sebepleri üzerinde düşünüldüğünde Dersim'in "siyasi ve milli" bir hedef gütmemediğini belirtmek gerekmektedir. Bu gerçek, bizzat resmi devlet raporlarında da vurgulanmıştır. Bu raporların birçoğunda Dersim'deki karışıklığın temel nedenleri olarak, feodal bölünmüşlük ve yoksulluk gösterilmiştir. Aygün'e göre, devletin Dersim'le ilgili asıl kaygısı Alevilik ve Kürtlük değildir. Cumhuriyet idaresi bizatihi Dersim'in beş yüz yıllık direnişinden, "devletsizliğinden", "otorite karşıtlığından" muzdariptir.⁷³⁷

Dersim olayları sırasında ne kadar kişinin öldürüldüğü ve ne kadar kişinin sürüldüğü ile ilgili, önemli bir kısmı propaganda amaçlı ve ideolojik, çok farklı sayılar verilmiştir. Örneğin Serap Yeşiltuna askeri harekât sırasında öldürülen kişi

⁷³² BCA. FK. 030-0-010-000-000-YN. 111-748-1 s. 13

⁷³³ BCA. FK. 030-0-010-000-000-YN. 111-748-1 s. 24

⁷³⁴ Aygün, **a.g.e.** s. 141-142

⁷³⁵ Aygün, **a.g.e.** s. 146

⁷³⁶ Aygün, **a.g.e.** s. 143-147

⁷³⁷ Aygün **a.g.e.** s. 116

sayısının en fazla 2 bin kişi olduğunu belirtmiştir. Yeşiltuna, Başbakanlık Devlet arşivlerinde yer alan ve ölü sayısını 13.806 olarak veren bir belgenin ise şüpheli olduğunu belirtmektedir.⁷³⁸ Örneğin abartılı bazı kaynaklar da harekât sırasında öldürülen insan sayısının 50 bin ve üzeri bir rakam olduğunu iddia etmiştir.⁷³⁹ Ferzende Kaya'ya göre 1938 yılına gelindiğinde 80 bin insan sürgüne gönderilmiştir.⁷⁴⁰ Daha gerçekçi bir ortalama Akyürekli tarafından verilmiştir. Buna göre olaylar sürecinde 13.160 kişi öldürülmüş ve 11.818 kişi ise sürgün edilmiştir.⁷⁴¹ Bu konuda gerçek bir rakam verilmesi şüphesiz ki pek mümkün değildir. Çünkü dönemin koşullarında yapılan sürgüler ve olaylar sırasında hayatını kaybedenler ile ilgili düzenli bir istatistik tutulmamıştır. Ayrıca olaylar ile ilgili bütün resmi kayıtların açılmaması da bu konuda ortak bir rakam üzerinde uzlaşmayı zorlaştıran önemli bir etkidir. Ancak gerek dönemin arşiv belgeleri ve gerekse çeşitli resmi yayımlardan hareket ederek tahmini bir sayı öne sürülebilir. Bizim tespitlerimize göre, 15 bin civarında kişi Dersim olayları sürecinde Türkiye'nin batı illerine sürülmüştür. Bu sayının 12 binlik kısmı yukarıda verilen resmi belgelerde de ifade edilmiştir. Fakat olayların öncesinde ve sonrasında çok sayıda bireysel sürgünün de yapılmış olduğu göz önüne alınırsa, bu rakamın 15 binden az olması mümkün görünmemektedir. Harekât sürecinde de öldürülen insan sayısının gerek Başbakanlık Devlet Arşivinde yer alan belge esas alınarak ve gerekse Reşat Hallı tarafından kaleme alınan, Genel Kurmay Başkanlığı tarafından basılan ve bu konudaki en kapsamlı resmi araştırma olan "*Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar*" adlı çalışma esas alınarak, 14 bin kişiden az olmadığı sonucuna ulaşılabilir.

⁷³⁸ Serap Yeşiltuna, **Devletin Dersim Arşivi**, İleri Yayınları, İstanbul, 2012, s. 29

⁷³⁹ Kahraman, **a.g.e.** s. 394

⁷⁴⁰ Kaya, **a.g.e.** s.54

⁷⁴¹ Akyürekli, **a.g.e.** s. 159

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarından itibaren çeşitli nedenlerle uygulanan, benzer bir teori ve pratik ile cumhuriyete de miras kalan sürgün politikası ve uygulamaları, birçok açıdan Türk tarihinin anlaşılmasında ve doğru değerlendirilmesinde önemli bir parametredir. Zira sürgün, Türk tarihinde salt bir cezai müeyyide aracı olarak değil, zamana ve koşullara göre sosyal, ekonomik ve siyasi nedenlerle de yapılmıştır. Sürgün, Osmanlı Devleti döneminde gerek şer'i hukukta ve gerekse Osmanlı örfi yasalarında yer alan bir yaptırım olmuştur. Bazen adi bir suçtan dolayı yapılmış olan sürgünler, bazen de zorunlu iskân şeklinde kitlelerin bir yerden bir yere sevk edilmesi şeklinde, sosyo - ekonomik ve siyasi nedenlerle olabilmıştır. Cumhuriyetin erken döneminde de sürgün, ceza kanunlarında, matbuat kanunlarında yer almıştır. Ayrıca meclisin çıkardığı zorunlu iskân kanunlarıyla pratikte uygulanmıştır.

Milli Mücadele yıllarında sürgün, daha çok İstiklal Mahkemeleri aracılığıyla yapılmıştır. İstiklal Mahkemeleri'nin yayımladıkları beyannamelerde sürgün (nefy - tard) daha çok bir cezai yaptırım aracı olarak kullanılmıştır. Bu dönemle ilgili ulaşabildiğimiz kaynaklardan anlaşıldığı üzere, sürgün ekseriyetle suçları hakkında kesin deliller bulunmayan, kuşku duyulan kişi ve kişilere uygulanmıştır.

Tarihsel sürece bakıldığında devrimlerin ve kitlesel halk hareketlerinin bireysel ve kitlesel sürgünleri de beraberinde getirdiği görülmektedir. Bu bağlamda sürgün, hem bir tedbir hem de bir cezalandırma maksadı taşımıştır. Türk Devriminde de benzer bir durum yaşanmıştır.

1923 - 1938 yılları arasında uygulanan sürgün politikaları bireysel sürgünler ve kitlesel sürgünler olmak üzere iki kategoride yapılmıştır. Sürgünler bazen siyasi, bazen salt cezai bir müeyyide, bazen ulusal güvenlik ve bazen de sosyoekonomik sebeplerle yapılmıştır. 1924 Anayasası'nda sürgün ile ilgili doğrudan bir madde olmamasına karşın, dönemin Ceza Kanunu birçok maddede sürgün hükümlerine yer vermiştir. Ceza Kanunu'ndaki sürgün hükümleri daha ziyade bireysel sürgünler için kullanılmıştır. Bireysel sürgünler, rejime karşı muhalefet, hükümetin ve devrimlerin

eleştirilmesi, siyasal iktidar tarafından tehlikeli olarak görülen ideolojilerin savunulması, casusluk veya casusluk yapma ihtimali bulunanlara karşı uygulanmıştır.

Cumhuriyet döneminde ilk kitlesel sürgün Takrir-i Sükûn Dönemi'nde gerçekleştirilmiştir. Kitlesel sürgün politikaları genel olarak üç nedene dayandırılmıştır. Kitlesel sürgünlerin birinci nedeni ulus - devlet projesinin inşası düşüncesi olmuştur. Osmanlı Devleti'nin çok uluslu yapısının XIX. yüzyılda dünyadaki ulusçu akımların etkisiyle hızla parçalanması, bu süreçte yaşanan sosyoekonomik ve siyasi travmalar, Osmanlı mirası üzerine kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasal reflekslerini şüphesiz ki etkilemiştir. Bu reflekslerin Ulusal Kurtuluş Savaşı'nda Rum, Ermeni ve yer yer Kürt isyanları ile daha da hassaslaştığını savunabiliriz. Başka bir ifadeyle, Osmanlı Devleti'nin son bir asırlık döneminde yaşanan etnik çatışmalar ve buna bağlı sonuçlar, Cumhuriyet dönemi hukuku ve iç politikalarını belirleyen önemli bir parametre olmuştur. Bu da farklı etnik ve kültürel unsurlara, hakim siyasal iktidarın şüphe ile yaklaşması tutumunu körüklemiş ya da bu yöndeki hassasiyetini artırmıştır. Atatürk Dönemi'nde iktidar unsurlarının bu kaygılarını birçok siyasi ve sosyolojik gerekçe ile açıklamak mümkündür. İktidar unsurlarının ulus devlet projesini inşa ederken yaşadıkları "endişe ve muhalefete karşı aşırı hassasiyet" reflekslerinin sebeplerini, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu kadrosunun son dönem Osmanlı Devleti'ndeki gelişmelere doğrudan tanık olmaları, hatta bazı gelişmelerde başrol olmalarında; batılı bir yeni yaşam ve idare anlayışını, geri kalmışlığın, gelenekçiliğin hakim olduğu bir topluma uyarlamaya çalışmasında aramak gerekir. Bu noktada Cumhuriyetin erken döneminde, yönetim kadrosunun "bölünme endişesi veya üniter yapının tesisi" konusundaki hassasiyetlerini bu çerçevede okumakta fayda vardır.

Cumhuriyetin ulusal bütünlüğün bölünmesi kaygısından başka, özellikle Dersim bölgesine yönelik uyguladığı sürgün politikalarında, o bölgenin geleneksel kültüründen de endişe duyduğunu görüyoruz. Bölgedeki hâkim olan Alevi - Kızılbaz kültürünün, Sünni İslam çoğunluğu içinde eritilmesi düşüncesi, resmi yayınlar ve kişisel raporların birçoğuna yansımıştır. Ancak bu durum gerek Atatürk Dönemi'nde ve gerekse Atatürk sonrası dönemde ironik bir durum yaratmıştır. Zira cumhuriyet tarihinin geneline bakıldığında, rejimin batılı-laik kompozisyonuna en çok tepkinin

Sünni İslam çoğunluğundan geldiği görülmektedir. Tersine laik - cumhuriyetin en sadık savunucuları yine Alevi - Kızılbaş unsurlar olmuştur. Örneğin 1925 yılında yaşanan Şeyh Sait İsyanı'na Dersim aşiretlerinin mesafeli duruşu bu durumun Atatürk Dönemi'ndeki önemli bir örneğidir.

Atatürk Dönemi'nde uygulanan kitlesel sürgün politikalarının bir diğer nedenini "ulusal güvenlik kaygısı" ilkesi üzerinden açıklamaya çalıştık. Söz konusu dönemde yapılan sürgünleri incelediğimizde, sürgünlerin belirli noktalarda ve belirli kaygılarda ortaklaştığını gördük. Bu kaygılardan biri, yabancı devletlerin Anadolu'daki farklı etnik unsurlar üzerindeki siyasi manipülasyonlarıdır. Osmanlı son döneminde cumhuriyetin bu kaygısını haklı gösteren birçok örneğin mevcut olduğu doğrudur. Çalışma boyunca birçok belgede ortaya koymaya çalıştığımız gibi, devlet casusluklarından şüphe edilen kişi ve kişileri sınır şehirlerinde dahi tutmamaya azami özen göstermiştir. Atatürk Dönemi'nde TBMM'nin çıkardığı birçok zorunlu iskân yasasının önemli isyanlardan sonra kabul edilmesi, devletin ulusal güvenlik kaygısıyla doğrudan ilgili olmuştur. Bu yasalar sonunda doğu bölgesinde, şeyh, ağa ve benzeri mütegalibenin yakın çevreleri ile birlikte sürgün edildiği dikkati çekmektedir. Bu gibi kişilerin okur - yazar oranının düşük olduğu kırsal kesimler üzerinde belirli bir etki alanına sahip olmaları, Atatürk Dönemi'nde yaşanan belli başlı isyanlara bölgedeki şeyh ve ağaların fiilen önderlik yapmaları, iktidarı bu gibi kişileri bölgeden uzaklaştırarak ulusal güvenliğin sağlanacağı fikrine sevk ettiği anlaşılmaktadır.

Kitlesel sürgün politikası ve uygulamasının üçüncü sebebini ise "ekonomik kalkınma ve ulusal refahın sağlanması" ilkesi doğrultusundaki politikalarlardır. Bu süreçte - tümüyle başarılı olmamakla birlikte - şeyh ve ağaların tekelinde bulunan geniş toprakların topraksız kişilere verilmesi, tarıma elverişsiz bölgelerde yaşayan birçok ailenin daha elverişli bölgelere nakledilmesi, bazı sürgünlerin endüstri sahalarında değerlendirilmeleri dikkati çekmektedir. Örneğin 1934 yılında kabul edilen 2510 sayılı İskân Kanunu, dönemin basınına daha çok bu çerçevede yani iktisadi faydaları noktasında yansımıştır.

Kitlesel sürgün politikalarında "bir coğrafi yön" kriterine dikkat edilmiştir. Sürgünler bazı istisnalar dışında doğudan batı illerine gönderilmişlerdir. Sürgün

politikalarındaki "yön hassasiyeti" ulusal güvenlik ve rejim kaygısı ile yapılan kişisel sürgünlerde dikkate alınmışken, örneğin basın davaları ile ilgili sürgünlerde bir yön hassasiyeti olmamıştır. Casusluklarından şüphe edilen, başta Ermeni ve Yahudi kökenli kişilerin sınır şehirlerinde ikamet etmemelerine dikkat edilmiştir. Ayrıca Saidi Nursi'nin sürgün yönlerine bakıldığında da daha çok batı illerinin tercih edildiği anlaşılmaktadır. Sürgün bölgesi olarak daha çok Trakya, Batı Anadolu'nun kıyı kesimleri ve iç batı Anadolu tercih edilmiştir.

Atatürk Dönemi'nde basın faaliyetleri, dönemin koşulları doğrultusunda, devlet tarafından kontrol edilmiştir. Bu dönemde basının temel işlevinin devrimi gerçekleştiren iktidar kadrosuna destek vermesi, yapılan devrimleri kitlelere yine iktidarın istediği şekilde ulaştırılması olmuştur. Basının bu ortamda hükümeti ve yapılan devrimleri eleştiren yayım faaliyetlerinde bulunması temel bir suç unsuru olarak kabul edilmiştir. Bu çerçevede faaliyet gösteren basın kuruluşları ya kapatılmış, ya da bu kurumların başındaki kişilere çeşitli cezalar verilmiştir. Bu cezalardan biri de sürgün olmuştur. Bu çerçevede Atatürk döneminde bazı önde gelen gazeteciler çeşitli faaliyetlerinden ötürü sürgün edilmişlerdir. Bu sürgün kararlarının yine belli bir mevzuata göre yapıldığı anlaşılmaktadır. Gerek 1931 yılına kadar yürürlükte kalan 1909 Matbuat Kanunu'nun 17. maddesi ve gerekse 1931 yılında kabul edilen Matbuat Kanunu'nun bazı maddeleri basın mensuplarının sürgün edilebilmelerine yasal zemin oluşturmuştur.

1923 - 1938 yılları arasında basının siyasi iktidar tarafından hassasiyetle takip edilmesi, dönemin koşullarında değerlendirilebilecek bir tutumdur. Şüphesiz ki, Atatürk Dönemi'nde muhtelif sebeplerle sürgün cezası alan basın mensuplarının eylemleri, günümüz koşullarında düşünce özgürlüğü çerçevesinde değerlendirilebilecek mahiyettedirler. Fakat erken cumhuriyet döneminde bu tür eylemler sert şekilde karşılık bulmuştur. Devrim dönemlerinde basının siyasi iktidar tarafından yönlendirilmesi, ideolojik arka planı ne olursa olsun köklü değişimlerin yaşandığı bütün toplumlarda görülen bir özelliktir.

Atatürk Dönemi'nde uygulanan sürgün politikalarının sosyo - politik, ekonomik, kültürel ve siyasi sonuçları olmuştur. Sürgünler dönemin koşullarında zor şartlar altında yapılmıştır. Dönemin ulaşım ağı ve olanakları düşünüldüğünde başta

kadın, çocuk ve yaşlılar olmak üzere çok sayıda insan gidecekleri yere ulaşmadan hayatını kaybetmiştir. Sürgünlerin günümüze kadar ulaşan tanıkları bu durumu doğrulamaktadır. Sürgün yerlerine ulaşan insanların maddi ve manevi zorluklar çektiği tahmin edilebilir. Sürgün bölgelerine ulaşan insanların uzun bir süre gittikleri bölgedeki toplumca tecrit edilerek yaşaması, bazı sosyal ve psikolojik travmalar doğurmuştur. Sürgünler ulaştıkları batı illerinde yeni bir yere gelmenin sosyo - ekonomik zorlukları dışında, yerel halkın baskısına da maruz kalmışlardır. Sürgün aileler yerli halk tarafından "isyancı" olarak yaftalanmış ve sosyal ve psikolojik baskıya maruz kalmıştır. Ancak yine de bu bütün sürgün bölgelerine genellenebilecek bir durum değildir. Zira birçok bölgede sürgünler yerel halk tarafından iyi karşılanmış, maddi ve manevi yardımlarını esirgememişlerdir.

Sürgünlere gönderilenlerin sadece ağa, şeyh ve benzeri mütegalibe olmadığı, bu gibi kişilerin akrabaları, isyanlarla doğrudan ilgisi olmayan sıradan insanların, sürgün bölgelerinde yaşadıkları olumsuzluklar, uzun vadede ulusal barışı ve huzuru olumsuz yönde etkilemiştir. Örneğin Dersim olayları sürecinde bir şekilde sahipsiz kalan birçok kız çocuğunun dönemin varlıklı ailelerinin yanlarına verilmesi, bu süreçte yaşanan sosyal travmaların en çarpıcı örneklerinden birini oluşturmaktadır. Son tahlilde sürgün politikaları sonucunda, kısmen feodal yapılanmaların azaldığı savunulabilirse de, genel olarak, olumsuz sonuçlar doğurduğu söylenebilir.

Çalışmanın genelinde Osmanlı Devleti ile erken dönem Türkiye Cumhuriyeti'nin sürgün politikası ve uygulamalarında ciddi bir örtüşme dikkati çekmektedir. Örneğin gerek Şeyh Said İsyanı ve gerekse Dersim Olayları sırasında ve sonrasında sadece isyana fiilen katılanlar değil, onların aileleri de sürgüne tabi tutulmuştur. Eşkîyalık yaptığı düşünülenlerin aileleri ile birlikte sürülmesi Osmanlı'da da bir gelenek olarak uygulanmıştır. Yine İslam hukukunda da eşkîyalık yapanlara karşı sürgün klasik bir cezalandırma metodu olarak kullanılmıştır. Yine Osmanlı Devleti'nde devlet düzenine karşı öyle veya böyle işlenen suçlarda sıklıkla sürgün uygulamasına başvurulmuştur. Benzer bir uygulama erken cumhuriyet döneminde de sıklıkla uygulanmıştır. İnceleme konusu olarak ele aldığımız dönemdeki basın davaları da Osmanlı ile cumhuriyetin sürgün politikaları konusundaki benzerlikleri açısından önemli örnekler sunmaktadır. Bu dönemde mahkemelerin verdiği sürgün kararlarına bakıldığında, Osmanlı ile Türkiye

Cumhuriyeti'nin basına yaklaşım konusunda çoğu zaman aynı bazen farklı kaygılarla, fakat sonuçta benzer karar ve tedbirleri alma yönünde ortaklaştıklarını görüyoruz.

1923 - 1938 yılları arasında kişisel ve kitlesel sürgünlerin ulaştığı rakamlar konusunda tahminler dışında kesin bir bilgi vermek şu an için imkânsızdır. Bunun en temel sebebi, konu ile ilgili arşiv belgelerinin kullanımına henüz bütünüyle izin verilmiyor olmasıdır. İkinci neden ise dönemin koşullarında, özellikle kitlesel sürgünler konusunda, dikkatli bir istatistiğin tutulmamış olmasıdır.

KAYNAKÇA

ARŞİVLER

Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Arşivi
Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
Cumhurbaşkanlığı Arşivi
TBMM Arşiv ve Kütüphanesi

RESMİ YAYINLAR

CHF Genel Kâtipliği'nin Fırka Teşkilatına Umumi Tebligatı
Düstur
Resmi Gazete
TBMM Kanunlar Dergisi
TBMM Zabıt Ceridesi

KİTAPLAR

ACEHAN, Abdullah; **Sürgün Kalemler (1839- 2000)**, Siyasal kitapevi, Ankara, 2011.

AHMAD, Feroz; **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945 - 1980)**, Hil Yayınları, İstanbul, 1996.

AKDAĞ, Mustafa; **Türkiye'nin iktisadi ve içtimai Tarihi**, c.I, Tekin yayınevi, İstanbul, 1979.

AKGÜNDÜZ, Ahmet - CİN, Halil; **Türk Hukuk Tarihi**, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2011.

AKGÜR, Zeynep Gökçe; **Türkiye'de Kırsal Kesimden Kente Göç ve Bölgeler Arası Dengesizlik (1970-1993)**, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları No:201, Ankara, 1997.

AKKAYAN, Taylan; **Göç ve Değişme**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1979.

AKMAN, Eyüp; **Açıksöz Gazetesi'ne göre Kastamonu İstiklal Mahkemeleri**, Gazi Kitapevi, Ankara, 2005.

AKŞİN, Sina; **31 Mart Olayı**, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Sevinç Matbaası, Ankara, 1970.

AKYÜREKLİ, Mahmut; **Dersim Kürt Tedibi 1937 - 1938**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2011.

ALİ, Kılıç; **İstiklal Mahkemesi Hatıraları**, Yenigün Haber Ajansı Yayınları, Ankara, 1997.

ALKAN, Ahmet Turan; **İstiklal Mahkemeleri ve Sivas'ta Şapka İnkılâbı Duruşmaları**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2012.

ANIL, Yaşar Şahin; **Mahkeme Tutanaklarına Göre İzmir Suikastı Davası**, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2005.

Ankara Gazeteciler Cemiyeti (Hazırlayan), **Cumhuriyet Basını**, Ankara, 1998.

ARMAOĞLU, Fahir; **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914 - 1995)**, C. 1-2, Alkım Yayınları, İstanbul, 2005.

ATALAY, İbrahim; **Türkiye Coğrafyası**, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 1994.

ATATÜRK, Mustafa Kemal; **Nutuk**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2005.

-----; **Söylev ve Demeçler**, C. III, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1997.

ATAY, Falih Rıfki; **Çankaya**, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2004.

AYBARS, Ergün; **İstiklal Mahkemeleri**, Zeus Kitabevi, İzmir, 2006.

AYDEMİR, Şevket Süreyya; **Tek Adam**, C. III, Remzi Yayınları, İstanbul, 2004.

AYGÜN, Hüseyin; **Dersim 1938 ve Zorunlu iskân**, Dipnot Yayınları, Ankara, 2011.

BABUŞ, Fikret; **Osmanlı'dan Günümüze Etnik ve Sosyal Politikalar Çerçevesinde Göç ve İskân Siyaseti ve Uygulamaları**, Ozan Yayıncılık, İstanbul, 2006.

BALİ, Rıfat N.; **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Yahudileri: Bir Türkleştirme Serüveni (1923 - 1945)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.

BARDAKÇI, Murat; **Osmanlı hanedanının Sürgün Öyküsü (Son Osmanlılar)**, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 2006.

-----; **Şahbaba**, Pan Yayınları, İstanbul, 1998.

-----; **Talat Paşa'nın Evrak-ı Metrukesi: Sadrazam Talat Paşa'nın Özel Arşivinde Bulunan Ermeni Tehciri Konusundaki Belgeler ve Hususi Yazışmalar**, Everest Yayınları, İstanbul, 2008.

BARKAN, Ömer Lütfi; **Türkiye'de Toprak Meselesi - Toplu Eserler 1**, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1980.

BAYAR, Celal; **Şark Raporu**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2006.

BENBASSA, Esther ve RODRİGUE, Aron; **Türkiye ve Balkan Yahudileri Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

BENGİ, Hilmi; **Gazeteci, Siyasetçi ve Fikir Adamı Olarak Hüseyin Cahit Yalçın**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2000.

BERKES, Niyazi; **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008.
-----; **Türk Düşününde Batı Sorunu**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1975.

BEŞİKÇİ, İsmail; **Resmi Tarih Tartışmaları - 6, Resmi Tarihte Kürtler**, Özgür Üniversite Yayınları, İstanbul, 2009.

BİNGÖL, Sedat; **150'likler Meselesi (Bir İhanetin Anatomisi)**, Bengi Yayınları, İstanbul, 2010.

BİRİNCİ, Ali; **Tarihin Alacakaranlığında Meşahir-i Meçhuleden Birkaç Zat- 2**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2010.

BİRSEL, Cemil; **Lozan**, C. I, Ahmet İhsan Matbaası, İstanbul, 1933.

BORAK, Sadi; **Halikarnas Balıkcısı ve Bir Duruşmanın Öyküsü**, Bilgi Yayınları, Ankara, 1982.

BORATAV, Korkut; **Türkiye İktisat Tarihi 1908 - 2009**, İmge Kitapevi, Ankara, 2012.

BULUT, Faik; **Dersim Raporları**, Evrensel Yayınları, İstanbul, 2007.

CARR, Edward Hallett; **Lenin'den Stalin'e Rus Devrimi (1917 - 1929)**, Yordam Kitap, İstanbul, 2010.

ÇALIŞLAR, İzzettin; (Yayına Hazırlayan), **Dersim Raporu**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.

ÇEÇEN, Anıl; **Atatürk ve Cumhuriyet**, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1981.

DAŞÇIOĞLU, Kemal; **İşkân, Suç ve Ceza -Osmanlı'da Sürgün- (Osmanlı'da Sürgün Siyaseti XVIII. Yüzyıl)** Yeditepe yay, İstanbul 2007.

DAVIES, Norman; **Avrupa Tarihi**, İmge Yayınları, Ankara, 2006.

DEMİR, Cafer; **Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi'nde Dersim**, Umut yayıncılık, İstanbul, 2010.

Dersim Jandarma Umum Komutanlığı Raporu (1932), Kaynak Yayınları, İstanbul, 2012.

DERSİMİ, Nuri; **Kürdistan Tarihinde Dersim**, Doz Yayınları, İstanbul, 2004.

DOĞAN, İlyas; **Devletler Hukuku**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2008.

DOOLITTLE, Justus; **Social Life Of The Chinese: A Daguerreotype Of Daily Life In China**, Milton House, Ludgate Hill, London, 1868.

DÜNDAR, Fuat; **Modern Türkiye'nin Şifresi (İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği 1913- 1918)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.

ERDEM, Rahmi; **Bediüzzaman ve Talebelerinin Hukuk Mücadelesi**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2007.

ERMAN, Azmi Nihat, **İzmir Suikastı ve İstiklal Mahkemeleri**, Temel Yayınları, İstanbul, 1971.

ERTAN, Temuçin Faik; **Atatürk Dönemi'nde Devletçilik-Liberalizm Tartışmaları, Şevket Süreyya Aydemir- Hüseyin Cahit Yalçın Polemiği**, Phoenix Yayınları, Ankara, 2010.

-----; **Başlangıçtan Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Siyasal Kitapevi, Ankara, 2012.

-----; **Kadrocular ve Kadro Hareketi (Görüşler, Yorumlar, Değerlendirmeler)**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994.

FINDIK, Özgür; **Kara Vagon; Dersim-Kırım ve Sürgün**, Fam Yayınları, İstanbul, 2012.

GERÇEK, Selim Nüzhet; **Türk Matbaacılığı I, Müteferrika Matbaası**, Devlet Basımevi, İstanbul, 1939.

GOLOĞLU, Mahmut; **Halifelik Ne İdi? Nasıl Alındı? Niçin Kaldırıldı?**, Tarihçi Kitapevi, İstanbul, 2012.

GÖZTEPE, Tarık Mümtaz; **Vahideddin Gurbet Cehenneminde**, Sebil Yayınları, 1991, İstanbul.

GUTTSTADT, Corry; **Türkiye, Yahudiler ve Holokost**, (Çev. Atilla Dirim), İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.

GÜLERYÜZ, Naim A.; **Tarihte Yolculuk - Edirne Yahudileri**, Gözlem Yayınevi, İstanbul, 2014.

GÜNDOĞAN, Nezahat - Kazım; **Dersim'in Kayıp Kızları "Terlelé Çéneku"**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.

HALAÇOĞLU, Yusuf; **XVIII. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin İskânı**, TTK Yayınları, Ankara 1997.

-----; **Ermeni Tehciri**, Babiâli kültür Yayınları, İstanbul, 2004.

HALICI, Şaduman; **Yüzellilikler**, (Yüksek Lisans Tezi), Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 1998.

HALİKARNAS BALIKÇISI, **Mavi Sürgün**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2012.

HALLI, Reşat; **Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar (1924 - 1938)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1972.

HİZARCI, Suat; **Hüseyin Cahit Yalçın**, Varlık Yayınları, İstanbul, 1969.

İNALCIK, Halil, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1300 - 1600)**, Eren Yayıncılık, C. I. İstanbul, 2000.

İNÖNÜ, İsmet; **Hatıralar**, Bilgi Yayınları, (Yayıma Hazırlayan: Sabahattin Selek), İstanbul, 2009.

İNUGUR, M. Nuri; **Basın ve Yayın Tarihi**, Der Yayınları, İstanbul, 1993.

JWAİDEH, Wadie; **Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri ve Gelişimi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.

KAHRAMAN, Ahmet, **Kürt İsyanları, Tedip ve Tenkil**, Evrensel Yayınları, İstanbul, 2004.

KANDEMİR, Feridun; **İzmir Suikastının İçyüzü**, C. II, Ekicigil Yayınları, İstanbul, 1955.

KAPANİ, Münci, **Politika Bilimine Giriş**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1989.

KARAALİOĞLU, Seyit Kemal; **Cevat Şakir Kabaağaçlı, Resimli Motifli Türk edebiyatı Tarihi**, C. IV.

KARAL, Enver Ziya; **Osmanlı Tarihi**, TTK Yayınları, C. VIII. Ankara, 1983.

KARERLİ, Mehmet Efendi; **Yazılmayan Tarih ve Anılarım**", Kalan Yayınları, Ankara, 2007.

KARPAT, Kemal H.; **İslam'ın Siyasallaşması**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2001.

KAYA, Ali; **Başlangıçtan Günümüze Dersim Tarihi**, Can Yayınları, İstanbul, 2004.

KAYA, Ferzende; **Mezopotamya Sürgünü (Abdömelik Fırat'ın Yaşam Öyküsü)**, Anka Yayınları, İstanbul, 2003.

KAYAPINAR, Levent; **Bizans Tarihi**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2011.

KILIÇ Ali; **İstiklal Mahkemesi Hatıraları**, Yenigün Haber Ajansı Yayınları, Ankara, 1997.

KİRİŞÇİ, Kemal; GARAETH M. Winrow; **Kürt Sorunu Kökeni ve Gelişimi**, TVY Yayınları, İstanbul.

KİTAPÇI, Zekeriya, **Bediüzzaman Said Nursi ve Anadolu İman Hareketi**, Kuzucular Ofset, Konya, 1998.

KOCAHANOĞLU, Osman Selim; (Yayıma Hazırlayan), **Rauf Orbay'ın Hatıraları (1914 - 1941)**, Temel Yayınları, İstanbul, 2005.

-----; **Ali Fuat Cebesoy'un Siyasi Hatıraları**, Temel Yayınları, İstanbul, 2011.

KOÇAK, Cemil; *"Siyasi Tarih (1923 - 1950)" Türkiye Tarihi*, C. IV. Cem Yayınları, İstanbul, 2000.

-----; **Umumi Müfettişlikler 1927 - 1952**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

KOLOĞLU, Orhan; **Kemalist Anadolu Basını (Tiflis 1922)**, Çağdaş Gazeteciler Derneği Yayınları, Ankara, 1995.

KUTAY, Cemal; **150'likler Faciası**, Sıralar matbaası, İstanbul, 1946.

KUTSCHRA, Chris; **Kürt Ulusal Hareketi**, Avesta Yayınları, İstanbul, 2001.

LEWIS, Bernard; **Modern Türkiye'nin Doğuşu**" TTK Yayınları, Ankara, 2004.

LORRAİN, Pierre; **Romanovlar (Bir Hanedanın Sonu)**, Doğan Kitap, İstanbul, 2000.

MANGO, Andrew; **Atatürk**, Remzi kitapevi, İstanbul 2006.

MARDİN, Şerif; Bediüzzaman **Said Nursi Olayı**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.

MARKHAM, Ian S.; **Engaging With Bediuzzaman Said Nursi, A Model of Interfaith Dialogue**, Ashgate Publishing Company, Burlington, USA, 2009.

MCDOWALL, David; **Modern Kürt Tarihi**, Doruk Yayınları, Ankara, 2004.

MUMCU, Uğur; **Kürt - İslam Ayaklanması 1919 - 1925**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1993.

MOURAD, Kenize; **Saraydan Sürgüne**, Everest Yayınları, İstanbul 2010.

NEDİM, Ahmed; **Ankara İstiklal Mahkemesi Zabıtları 1926**, İşaret Yayınları, İstanbul, 1993.

NURİ, Süleyman; **Çanakkale Siperlerinden TKP Yönetimine Uyanan Esirler**, Tüstav Yayınları, İstanbul, 2002.

NURSİ, Bediüzzaman Said; **Tarihçe-i Hayatı**, Zehra Yayınları, İstanbul, 2003.

ÖRGEEVREN, Ahmet Süreyya; **Şeyh Said İsyanı ve Şark İstiklal Mahkemesi**, Temel Yayınları, İstanbul, 2002.

ÖZOĞLU, Hakan; **Cumhuriyetin Kuruluşunda İktidar Kavgası: 150'likler, Takrir-i Sükûn ve İzmir Suikastı**, Çev. Zuhâl Bilgin, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2011.

PAZAN, İbrahim; **Son Saraylı- Şehzade Osman Ertuğrul Efendi**, BKY yayınları, İstanbul, 2009,

RATTANSİ, Ali; WESTWOOD, Sallie; **İrkçilik, Modernite ve Kimlik**, Sarmal Yayınları, İstanbul, 1997.

REİSMAN, Arnold; **Nazizm'den Kaçanlar ve Atatürk'ün Vizyonu**, (Çev: Gül Çağalı Güven), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2011.

SARC, Ömer Celal; **Ziraat ve Sanayi Siyaseti**, Arkadaş Matbaası, İstanbul, 1934.

SARIHAN, Zeki; **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, C. III, TTK Yayınları, Ankara, 1995.

SARIŞIR, Serdar; **Demografik Oyun Sürgün (1919 - 1923)**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2006.

SERTEL, Yıldız; **Babam Gazeteci Zekeriya Sertel- Susmayan Adam**, Cumhuriyet kitapları, İstanbul, 2002.

SERTEL, Zekeriya; **Hatırladıklarım**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2000.

SHARON, Moshe Sevilla; **Türkiye Yahudileri**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992.

SHAW, Stanford J.; **Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler**, Kapı Yayınları, İstanbul, 2008.

SOYSAL, İsmail; **Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)**, C.I, TTK Yayınları, Ankara, 2000.

SÜZEN, Mustafa; **Eski Said'den Yeni Said'e**, Sebat Yayınları, Ankara, 2007.

ŞAHİNER, Necmeddin; **Bediüzzaman Said Nursi**, Elips Yayınları, Ankara, 2008.

ŞENYÜCEL, Kerime; **Hanedanın Sürgün Öyküsü (Başucumda Bir Avuç Vatan Toprağı)**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2009.

ŞİMŞİR, Bilal; **Kürtçülük 1924 - 1999**, C. II. Bilgi Yayınevi, Ankara, 2011.

TANÖR, Bülent; **Osmanlı- Türk Anayasal Gelişmeleri**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000.

TOPUZ, Hıfzı; **Türk Basın Tarihi**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2003.

TUNCAY, Mete; **Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923- 1931)**, TVY Yayınları, İstanbul, 1999.

-----; **Tek Parti Dönemi'nde Yurtdışından Muhalefet Eden Bir Yayın Organı: Arif Oruç'un Yarın'ı (1933)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.
-----; **Türkiye'de Sol Akımlar (1908- 1925)**, Bilgi Yayınları, Ankara, 1967.

TURAN, Osman; **Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi II**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2000.

TURAN, Şerafettin; **Türk Devrim Tarihi**, C. II, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1998.
-----; **Türk Devrim Tarihi**, C. III. Bilgi yayınevi, Ankara, 1995.

TURGUT, Hulusi (Derleyen); **Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları**, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2010.

TÜMERTEKİN, Erol ve ÖZGÜÇ, Nazmiye; **Beşeri Coğrafya**, Çantay Kitapevi, İstanbul, 1998.

UÇAR, Ahmet; **Siyasi Sürgünler - Milli Mücadeleden 12 Mart'a**, İlgi Yayınları, İstanbul, 2006.

ULUĞ, Naşit Hakkı; **Derebeyi ve Dersim**, Kalan Yayınları, Ankara, 2001.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; **Osmanlı Tarihi - İstanbul'un Fethinden Kanuni Sultan Süleyman'ın Ölümüne Kadar**, C. II. TTK Basımevi, Ankara, 1983.

- VAN BRUÏNESSEN, Martin; **Ağa, Şeyh, Devlet**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.
-----; **Kürtlük, Türklük, Alevilik; Etnik ve Dinsel Kimlik Mücadeleleri**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.
-----; **Kürdistan Üzerine Yazılar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992.
- VİLLALTA, Jorge Blaco; **Atatürk**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1982.
- YALÇIN, Ahmet Emin; **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1922 - 1971)**, Pera Yayınları, İstanbul, 1997.
- YALÇIN, Cemal; **Göç Sosyolojisi**, Anı Yayıncılık, Ankara, 2004,
- YALÇIN, Hüseyin Cahit; **Siyasal Anılar**, Yayına Hazırlayan: Rauf Mutluyay, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1976.
- YALÇIN, Semih; **Türkiye Cumhuriyeti Tarihinin Kaynakları**, Berikan Yayınları, Ankara, 2003.
- YAVUZ, Hilmi; **Osmanlılık, Kültür, Kimlik**, Boyut Yayınları, İstanbul, 1996.
- YEĞEN, Mesut; **İngiliz Belgelerinde Kürdistan 1918 - 1958**, Dipnot Yayınları, Ankara, 2011.
-----; **Devlet Söyleminde Kürt Sorunu**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.
- YERASİMOS, Stefanos; **I. Dünya Savaşı ve Ermeni Sorunu**, Türkiye Bilimler Akademisi Forumu, Tübitak Matbaası, Ankara, 2002.
- YEŞİLTUNA, Serap; **Devletin Dersim Arşivi**, İleri Yayınları, İstanbul, 2012.
- YETKİN, Çetin; **Karşı Devrim 1945 - 1950**, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, Konya, 2009.
- YILDIRIM, Tuğba; (Derleyen), **Kürt Sorunu ve Devlet, Tedip ve Tenkil Politikaları 1925 - 1947**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2011.
- YILMAZ, Mustafa - DOĞANER, Yasemin; **Cumhuriyet Dönemi'nde Sansür (1923 - 1973)**, Siyasal Kitapevi, Ankara, 2007.
- ZÜRCHER, Erik J.; **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim Yayınları, Ankara, 2005.
-----; **İmparatorluktan Cumhuriyet'e Türkiye'de Etnik Çatışma**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.
- WOODRUFF, William; **Modern Dünya Tarihi**, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2006.

QASIMLO, Abdurrahman; **Kürtler ve Kürdistan**, Avesta Yayınları, İstanbul, 2012.

MAKALELER

AKIN, Yiğit; "*Umutlar, Korkular, Kaygılar: Dünya İktisadi Buhranının Siyasal Düşünce Ortamına Etkileri*," **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce**, İletişim Yayınları, C. 9, İstanbul, 2009.

AKMAN, Ayhan; "Milliyetçilik Kuramında Etnik / Sivil Milliyetçilik Karşıtlığı", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce**, İletişim Yayınları, C. 4, İstanbul, 2003.

ATA, Feridun; "*I. Dünya Savaşı İçinde Bozkır'a Yapılan Sürgünler*", **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, S. 17, İstanbul, 2007.

ATALAR, Münir; "*Sözde Ermeni Soykırımı İddasına Reddiye*" **Uluslararası Türk Ermeni Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri**, C. I, Cumhuriyet Kültür ve Tanıtım Vakfı Yayınları, Ankara, 2003.

AVCI, Mustafa, "*Osmanlı Uygulamasında İnfazı özellik Gösteren Hapis Türleri: Kalebentlik, Kürek Prangabentlik*", **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 1, 2002.

AYTEPE, Oğuz; "*Yeni Belgelerin Işığında Halifeliğin Kaldırılması ve Hanedan Üyelerinin Yurt Dışına Çıkarılması*", **Atatürk Yolu Dergisi**, C. 8, S. 29 - 30, Ankara, Mayıs - Kasım 2002.

BAKIREZER, Güven; "*Nihal Atsız*", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce**, C. 4, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

BALÇIK, Berk; "*Milliyetçilik ve Dil Politikaları*", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce**, C. 4, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

BALİ, Rıfat N.; "*Bir Yahudi Dayanışma ve Yardımlaşma Kurumu: B'nai B'rith XI. Bölge Büyük Locası Tarihçesi ve Yayın Organı Hamenora Dergisi*", **Müteferrika Dergisi**, S. 8 - 9. Bahar - Yaz 1996.

BARCAN, Ömer Lütfi; "*Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler*", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. XIII, S. 1 - 4.

BOZARSLAN, Hamit; "Kürd Milliyetçiliği ve Kürt Hareketi 1898 - 2000" **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce**, C. 4, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

ÇAĞAPTAY, Soner; "*Otuzlarda Türk Milliyetçiliğinde Irk, Dil ve Etnisite*", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce**, C. 4, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

ÇETİNKAYA, Y. Doğan; "*Hüseyin Cahit Yalçın*", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce**, C. 3, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

DEMİR, Gülsen; "*Göç Nedenleri Ve Göçlerin Beklentilerindeki Gerçekleşme Durumu: Bolu İli Kıbrısçık İlçesi Örneği*", **Toplum Göç Bildirileri Kitabı**, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayın No: 2046, Ankara, 1997.

DUMAN, Selçuk, "*Mustafa Kemal Atatürk Dönemi'nde Asayişin Sağlanmasına Yönelik Göç ve İskân Siyaseti ve Uygulamaları*", **H.Ü. Cumhuriyet Tarihi Araştırma Dergisi**, S. 4, Ankara, 2006.

EMGİLİ, Fahriye; "*Mübadeleden Kurtulma Çabası Olarak: İhtidâ*" Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi, C. 28, S. 45, 2009.

ERGİN, Feridun; "*Atatürk ve Türk Ekonomisi*" **Atatürkçülük (2. Kitap), Atatürk ve Atatürkçülüğe İlişkin Makaleler**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1988.

ERİM, Neşe; "*Osmanlı İmparatorluğu'nda Kalebendlik Cezası ve suçların Sınıflandırılması Üzerine Bir Deneme*", **Osmanlı Araştırmaları**, S. IV. 1984.

ERTAN, Temuçin Faik; "*Cumhuriyet Kimliği Tartışmasının Bir Boyutu: Soyadı Kanunu*", **Kebikeç - İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırma Dergisi**, S. 10, Ankara, 2000.

-----; "*Osmanlı Devleti'nde Anayasalı Rejime Geçiş (1876 Kanun-u Esasi'si)*", **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C. 12, S. 1- 2, Eylül 1995.

-----; "*Cumhuriyetin İlk Yıllarında Muhalefete Muhalif Bir Gazete: İnkılâp*," **Altıncı Uluslararası Atatürk Kongresi, Bildiriler**, C. I, 12-16 Kasım 2007 /Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2010.

FAHRİ, Ali; "*Şeref Kurbanları*", **Yakın Tarihimiz Dergisi**, C. 3, S. 30, İstanbul, 1962.

GEÇER, Türker; *İstiklal Mahkemeleri*, **Kara Harp Okulu Dergisi Bilim Dergisi**, Kara Harp Okulu Basımevi, C. 15, S. 2, Ankara, 2005.

GÖKBİLGİN, Tayyib; "*Rumeli'nin iskânında ve Türkleşmesinde Yürükler*" **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, S. 70, İstanbul, 2002.

GÖKÇE, Turan; "*1572 Yılında İç- İl Sancağından sürülüp Kıbrıs'ta İskân edilen aileler*" **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**" Sayı II, İzmir 1997.

İPEK, Nedim; "*II. Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti*" **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi** 7, İstanbul, 2002.

İPŞİRLİ, Mehmet; "XVI. Asrın İkinci Yarısında Kürek Cezası İle İlgili Hükümler," **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi**, Prof. Tayyib Gökbilgin Hatıra Sayısı, S. 12, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1981 - 1982.

KÖKSAL, Osman, "Osmanlı Hukukunda Bir Ceza Olarak Sürgün ve İki Osmanlı Sultanının Sürgünle ilgili Hattı- ı Hümayunları," **A.Ü. Osmanlı Tarihi araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)**, S. 19, Ankara, Bahar /2006.

KURT, Ali Osman; "Yahudilikte Sürgün Teolojisi: Tanrısal Bir Ceza Olarak Sürgün" **Dini Araştırmalar Dergisi**, C.9, S.25.

MAZICI, Nurşen; "Af Yasalarında 150'likler", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C. 55, S. 1, Ankara, 2000.

MÜFTÜOĞLU, Mustafa; *İstiklal Mahkemelerine Dair*, **Yeni Türkiye Dergisi** (Cumhuriyet Özel Sayısı I), S. 23- 24, Ankara Eylül - Aralık 1998.

ORAN, Baskın; "Kürt Milliyetçiliğinin Diyalektiği", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce**, C. 4, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

ORTAYLI, İlber; "Mübadele" **İslam Ansiklopedisi**, C. 31, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006.

ÖNGÖREN, Mahmut Tali; "Atatürk ve İletişim," **İletişim, Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Yüksek Okulu (Atatürk'ün Anısına) S.3**, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, 1981.

ÖZDEMİR, Mustafa; "I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti Tarafından Gerçekleştirilen Rum Tehciri" **Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi**, c. VI, S. 14, İzmir, 2007.

SARIHAN, Zeki; "Özel Dosya: Üç Devrim Yasası; Öğretim Birliği, Din ve Evkaf Bakanlığı'nın Kaldırılması, Halifelik'in kaldırılması", **Öğretmen Dünyası Dergisi**, C. 18, S. 207, Ankara, Mart 1997.

SEPETÇİOĞLU, Tuncay Ercan; "İki Tarihsel Eski Kavram, Bir Sosyo Kültürel Yeni Kimlik: Mübadele Nedir, Mübadiller Kimlerdir?", **Türkiye Sosyal Araştırmaları Dergisi**, Yıl: 18, Özel Sayı: 3, Ocak 2014.

SOCRATES - James Asteriou, TKP 1925 - 1935, (Çev. Mete Tuncay), **Birikim Dergisi**, C. 7, S. 8, İstanbul, 1989.

SÖNMEZ, Selim; "Bediüzzaman Said Nursi'nin İlk İstanbul Hayatına Dair Bazı Belgeler," **Köprü Dergisi**, S. 84, İstanbul, 2004.

TOPRAK, Binnaz; "Dinci Sağ", **Geçiş Sürecinde Türkiye**, Belge Yayınları, İstanbul, 1992.

TÜRCAN, Talip; "*Sürgün*" **İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 38, İstanbul, 2010.

UYSAL, Ömer Faruk; "*Bir Muhalif Olarak Bediüzzaman Said Nursi*" , **Köprü Dergisi**, Sayı: 86, İstanbul, 2004.

ÜLKEN, Yüksel; "*Atatürk'ün İktisadi Düşüncesi ve Politikası*", **Atatürkçülük (2. Kitap)**, **Atatürk ve Atatürkçülüğe İlişkin Makaleler**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1988.

YILMAZ, Mustafa; "*Cumhuriyet Dönemi'nde Bakanlar Kurulu Kararı ile Yasaklanan Yayınlar (1923-1945)*", **Kebikeç**, S. 6, 1998.

-----; "*Halifeliğin Kaldırılışı Üzerine*" **Türk Kültürü Dergisi**, C. 33, S. 385, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1995.

-----; "*Atatürk Dönemi Emniyet Genel Müdürlüğü Raporlarında Nazi Propagandası*", **Atatürk Yolu Dergisi**, C. 10, S. 40, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2007.

SÜRELİ YAYINLAR

Akşam

Ayın Tarihi

Cumhuriyet

Gaye-i Milliye

Hâkimiyet-i Milliye

İkdam

Milliyet

Son Posta

Tan

Tanın

Ulus

ANKSİKLOPEDİ VE SÖZLÜKLER

Encyclopedia Britannica.

Fransızca - Türkçe Sözlük.

İslam Ansiklopedisi.

Longman Dictionary.

Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Sözlük.

Sosyoloji Sözlüğü.

The Encyclopedia Americana.

Türk Ansiklopedisi.

Türkçe Sözlük.

Yeni Türk Ansiklopedisi.

ELEKTRONİK YAYINLAR

COHEN, R.; "Nowhere To Run, No Place To Hide", **Bulletin of the Atomic Scientists**, November 2002. <http://www.brook.edu/views/articles/cohen/> (Erişim:17.03.2015)

GAYRETLİ, Mehmet; "1858 Osmanlı Ceza Kanunu'nun Kaynağı Üzerindeki Tartışmalar ve Bu Kanuna Ait Bir Taslak Metnin Bir Kısmı İle İlgili Değerlendirmeler", <http://www.eakademi.org/makaleler/> 20. 07. 2014

GÜNAL, A. Nadi; "Roma Hukuku'nda İkametgâh Kavramı", [http://www.law.ankara.edu.tr.](http://www.law.ankara.edu.tr/) / Erişim: 18. 02. 2014.

KAYMAZ, Özlem Tuğçe; "Media, Technology and Design" **II. International Conference on Communication** Famagusta - NorthCyprus, 02 - 04 May 2013 (<http://www.cmdconf.net/2013/makale/PDF/77.pdf>), Erişim: 08. 05. 2014.

<http://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa24.htm> / (erişim: 18.11.2014)

EKLER

EK- 1

Koçgiri İsyanı Sürecinde Bazı Aşiret Reisleri'nin Sivas Vilayet-i Celilesine

Gönderdikleri Bağlılık Yazısı

Arz-ı Merbutiyet

Sivas Vilayet-i Celilesine;

Ümraniye Nahiyesi'nde bazı idadinin müctemi'an icrasına cüret teşebbüsünde buldukları şakavet-i adiyeye mütecasirlerinin mücerred hükümet-i müşfikemizin adaletinden kurtulmak için meseleyi siyasi bir şekle inkılap için bazı bed- hahane meydan verdikleri maalesef mesmu'muz oldu.

Bu şaiyayı ve şakavet-i bagiyeye mütecasirlerini lanetlerle karşılar ve misakımillinin tamamı hususuna azim olan bu Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne tamamen merbut bulunduğumuzu meclis-i müşarun - ileyha riyaset-i celilesine batelgraf arz edildiğinden tarafı samimilerinin de te'kin buyurulmasını arz ve istirham ederiz.

Canbeyli Aşireti rü'esasından İsmail,

Canbeyli Aşireti rü'esasından ve sadatından Musa

Cenkli Aşireti Reisi Davut oğullarından Mustafa,

Koçgiri Aşireti rü'esasından ve sadatından Süleyman,

Şadlı Aşireti rü'esasından Aziz,

Şadı Aşiret Reisi İlbeyi,

Canbeyli Aşireti rü'esasından ve Davut oğullarından Hüseyin

EK- 2

Gaye-i Milliye Gazetesi'nin 15 Mart 1337 tarihli Sayısında Yayımlanan, 1921 Tarihli Londra Konferansı'na Hitaben, Bazı Kürt Aşiret Reisleri Tarafından Yazılan TBMM'ye Bağlılık Bildirisi İle İlgili Yazı

Kürdlerin Sadakati

Bil-umum Kürdler Müslüman ve müttehittir. Ayrılık gayrılık bilmez. Mebuslarımızın intihap ettiği Bekir Sami Bey Heyeti Murahhasasından başka hiçbir şahıs Kürdler hakkında söz söyleyemez.

Ankara 12 Mart: Londra Konferansı'nda Kürdistan meselesinin mevzu bahs olması üzerine muhtelif aşair- i rü'easa ve sadatı tarafından birer suretleri devletler murahhaslarına birer sureti Bekir Sami Bey'e irsal edilmek üzere Büyük Millet Meclisi'ne Hariciye Vekaletine ve matbu'ata müte'ahid telgraf-nameler keşide kılınmıştır.

Erciş ulema eşraf ve sadatıyla Haydaranlı, Bikranlı, Sahider, Hamoy, Kalkanlı, Halac, Umranlı, Alikanlı, Bürükanlı Aşiretleri Kürditan ve Hakkari sadat ve eşrafiyla Culemerik, Güvaş, Gerdi, Şıtap, Şunlu Havamur Aşair-i rü'esası tarafından atideki telgraf- name keşide edilmiştir.

"Bu günki ajanslarda Londra Konferansı'nda bir Kürdistan meselesi mevzu bahs olduğunu gördük. Cümlemiz Müslüman ve bu itibarla müttehittir.

Ayrılık gayrılık efkârı bizden uzaktır. Mebuslarımız Büyük Millet Meclisi'nde olup namımıza salahiyatname ile idare-i umur ettikleri gibi milletimizi Londra Konferansı'nda ancak Büyük Millet Meclisi'nin murahhasları temsil edebilir. Binaenaleyh Bekir Sami Bey Efendi ve rüfeka-yı muhteremesinden ma'da hiçbir kimsenin namımıza beyanatta bulunmakta salahiyeti yoktur. Ve bir de bila-kayd ü şart amal-i milliyemize muvafık surette idare-i hükümet eden Büyük Millet Meclisi'ne tabiyiz. Bu fikir emelimizi mutazammın olarak Londra'da bulunan heyet-i müşarun-ileyhaya ve bil- umum devletler murahhaslarına yazdığımız telgraf- namelerin mahallerine ızalini istirham ederiz. "

EK- 3

1926 Tarihli Türk Ceza Kanunu'nda Sürgün Hükümleri

11. Madde: Bu kanunda şahsi hürriyeti tahdit eden cezalar tabirinden ağır hapis, hapis, sürgün ve hafif hapis cezaları murad olunur.

Madde 18: Sürgün cezası gerek cürmün işlendiği ve gerekse cürümden zarar gören şahıs ile mahkûmun ikamet ettiği kazalardan en aşağı 60 km uzaklıkta bulunan ve mahkeme ilanında muaayyen olan bir şehir veya kasabada mahkumun ikamete mecbur tutulmasından ibarettir. Müebbet veya muvakkattir. Müebbet vefatına kadar devam eder. Muvakkat 6 aydan 5 seneye kadardır.

Madde 40 - Hüküm katiyet kesbetmeden evvel vukubulan mevkufiyet ceza mahkumiyetlerinden indirilir. Eğer mahkum hakkında sürgün cezası hükmolunmuş ise bir günlük mevkufiyet üç günlük sürgüne mukabil sayılır. Eğer cezayı nakdi tertip olunmuş ise tenzil, 19 uncu maddede gösterilen hesaba göre yapılır.

Madde 47: Yukarıdaki maddede beyan olunan aklî halet ceza mesuliyetini kamilen refedecek surette olmayıp ehemmiyetli bir derecede azaltabilecek mahiyette ise cürüm ve kabahat için muayyen olan ceza aşağıdaki kaidelere tevfikân eksiltilir:

- 1 - idam ve müebbet ağır hapse bedel altı seneden eksik olmamak üzere muvakkat ağır hapis;
- 2 - Müebbet sürgüne bedel muvakkat sürgün;
- 3 - Hidematı ammeden müebbet memnuiyete bedel muvakkaten memnuiyet;
- 4 - On iki seneden fazla muvakkat cezalara bedel üç seneden on seneye kadar ve altı seneden on iki seneye kadar mücazata bedel bir seneden beş seneye kadar ceza tayin olunur ve bundan başka hallerde tertip olunacak cezanın yarısından aşağı bir miktarı hükmolunur;

Madde 54: Eğer çocuk, işlediği filin cezayı müstelzim olduğunu fark ve temyiz ile hareket etmiş ise filinin cezası aşağıdaki kaidelere tevfikân tayin olunur:

- 1 - İdam ve müebbet ağır hapse bedel altı seneden on beş seneye kadar ağır hapis cezası hükmolunur.
- 2 - Müebbet sürgüne bedel muvakkat sürgün cezası hükmolunur.

Madde 55: Cürüm ve kabahati işlediği vakit on beş yaşını bitirmiş olup da on sekiz yaşını bitirmemiş olanlar hakkında aşağıdaki kaidelere tevfikan ceza tayin olunur:

1 - idam ve müebbet ağır hapse bedel on seneden -on beş seneye kadar ağır hapis cezası hükmolunur.

2 - Müebbet sürgüne bedel üç seneden aşağı olmamak üzere muvakkat sürgün cezası verilir.

Madde 56: Cürümü işlediği vakit on sekiz yaşını bitirmiş olup da yirmi bir yaşını bitirmemiş ve hüküm zamanında altmış beş yaşını geçmiş olanlar hakkında idam ve müebbet ağır hapis cezasına bedel 24 sene ağır hapis cezası hükmolunur. Müebbet sürgüne bedel beş sene müddetle muvakkat sürgün cezası verilir. Sair hallerde cezanın altıda biri indirilir.

Madde 59: Kanunî esbabı muhaffifeden ayrı olarak mahkemece her ne zaman fail lehine cezayı hafifletecek esbabı takdiriye kabul edilirse idam ve müebbet ağır hapse bedel 24 sene ağır hapis hükmolunur.

Müebbet sürgün cezası beş sene muvakkat sürgüne tebdil edilir. Diğer cezaların altıda birinden üçte birine kadarı indirilir.

Madde 64: Bir kaç kişi bir cürüm veya kabahatin icrasına iştirak ettikleri takdirde fili irtikâp edenlerden veya doğrudan doğruya beraber işlemiş olanlardan her biri o file mahsus ceza ile cezalandırılır.

Başkalarını cürüm veya kabahat işlemeğe azmettirenler dahi aynı ceza ile mücazat olunur. Ancak fili icra edenin onu işlemekte şahsî bir menfaati olduğu sabit olursa azmettiren şahsın cezası idam ve müebbet ağır hapse bedel yirmi sene, müebbet sürgüne bedel beş sene ağır hapistir. Sair cezaların altıda biri indirilir.

Madde 65:

1 - Failin zihninde cürüm veya kabahat ikâi kararını uyandırarak veya fili irtikâp kararını teyit veyahut fiil işlendikten sonra muzaheret ve muavenette bulunacağını vadederek,

2 - Cürüm veya kabahatin ne suretle işleneceğine müteallik talimat ve tarifata ita veya filin işlenmesine yarayacak iş ve vasıtaları tedarik eyleyerek,

3 - Cürüm veya kabahat işlenmeden evvel veya işlendiği esnada muzaheret ve muavenetle icrasını kolaylaştırarak,

Cürüm veya kabahate iştirak eden şahıs fiili vakıa mahsus olan ceza idam veya müebbet ağır haptisten ibaret olduğu takdirde on seneden aşağı olmamak üzere ağır hapis ve müebbet sürgün ise üç sene müddetle muvakkat sürgün cezası ile cezalandırılır ve ahvali sairede kanunen muayyen olan cezanın yarısı indirilir.

Bu maddede beyan olunan fiillerden birini işleyen kimsenin iştiraki inzımmat etmeksizin filin irtikâbı mümkün olmayacağı sabit olan ahvalde o kimse yukarıda gösterilen tenzilâtta istifade edemez.

Madde 69: Bir neviden olarak, hürriyeti tahdit eden muvakkat cezaları müstelzim, birden fazla cürüm işlemiş olan kimse hakkında en ağır cürme terettüp eden ceza tayin olunduktan sonra buna - ceza mecmuu ağır hapis ve haptiste otuz, ve sürgünde beş seneyi geçmemek şartı ile - diğer ceza müddetleri mecmuunun yarısına muadil bir müddet zammolunur.

Madde 71: Biri ağır hapis veya hapis, diğeri sürgün cezasını müstelzim iki cürüm işlemiş olan kimse hakkında birinci takdirde ağır hapis ve ikinci takdirde hapis cezası tertip olunur. Hapis cezası tertip olunmuş ise sürgün cezası müddetinin üçte birine ve ağır hapis cezası tayin olunmuş ise sürgün müddetinin altıda birine müsavi bir müddet daha zammolunur.

Eğer ağır hapis veya hapis cezasını müstelzim bir kaç cürüm işlenir veya sürgün cezasını müstelzim bir kaç cürüm irtikâp olunur ise 69 ve 70. maddeler hükümleri tatbik olunur.

Biri müebbet sürgün diğerleri ağır hapis veya hapis cezasının müstelzim bir kaç cürüm işlemiş olan kimse hakkında ağır hapis cezasının yarısı ve hapis cezasının üçte ikisi ayrıca icra olunur. İkisi de müebbet sürgün olursa on seneden aşağı olmamak üzere ağır hapis veya hapis cezası hükmolunur.

Madde 82: Müebbet ağır hapis cezasına mahkûm olan kimse diğeri bir cürüm işlediği takdirde eğer sonraki cürmü bir seneden ziyade ağır hapis veya hapis cezasını müstelzim ise altı aydan beş seneye kadar ve eğer müebbet ağır hapsi müstelzim ise altı seneden on iki seneye kadar yeniden hücrede daimî surette münferiden ikamete mahkûm olur. İkinci cürmü müebbet sürgün cezasını müstelzim ise hücrede ikamet müddetine iki sene zam olunur.

Madde 83: Müebbet sürgün cezasına mahkûm olan kimse muahharen yine müebbet sürgün cezasını müstelzim bir cürüm işlediği takdirde buna bedel üç sene ağır hapis cezası hüküm ve infaz edildikten sonra sürüldüğü yere iade olunur.

İkinci cürmü müebbet ağır hapis cezasını müstelzim ise hücrede münferiden ikamet müddeti iki sene müddeti e ziyadeleştirilir.

İkinci cürmü bir seneden fazla ağır hapis veya hapsi müstelzim ise yeni cürümden dolayı tertip olunacak cezaya sekizde bir miktarı zammedilir ve bir seneden az cezayı müstelzim ise ceza tamamen çektirilir.

Madde 89: Adliye mahkemelerince cezayı naktiden başka bir ceza ile evvelce mahkûm olmayan kimse işlediği bir cürümden dolayı ağır cezayı naktî veya muvakkat sürgün yahut altı ay veya daha az hapis ve hafif hapis cezalarından biri ile mahkûm olur ve geçmişteki halile ahlâkî temayüllerine göre cezanın tecili ileride cürüm işlemekten çekinmesine sebep olacağı hakkında mahkemece kanaat edilirse bu cezanın teciline hükmolunabilir. Bu halde, tecilin sebebi hükümde yazılır.

Madde 102: Kanunda başka türlü yazılmış olan ahvalin maadasında hukuku amme davası:

- 1 - idam ve müebbet ağır hapis cezalarını müstelzim cürümlerde yirmi sene;
- 2 - Yirmi seneden aşağı olmamak üzere muvakkat ağır hapis cezasını müstelzim cürümlerde on beş sene;
- 3 - Beş seneden ziyade ve yirmi seneden az ağır hapis veya müebbet sürgün veyahut beş seneden ziyade hapis veya hidematı ammeden müebbeden mahrumiyet cezalarından birini müstelzim cürümlerde on sene;
- 4 - Beş seneden ziyade olmamak üzere ağır hapis veya hapis veya muvakkat sürgün veya hidematı ammeden muvakkaten mahrumiyet cezalarına ve ağır cezayı naktiyi müstelzim cürümlerde beş sene;
- 5 - Bir aydan ziyade hafif hapis veya otuz liradan ziyade hafif cezai naktiyi müstelzim fiillerde iki sene;
- 6 - Bundan evvelki bentte beyan olunan miktardan aşağı cezaları müstelzim kabahatlerde altı ay; geçmesi ile ortadan kalkar.

Madde 112: Bu maddede yazılı cezalar aşağıdaki müddetlerin müruru ile ortadan kalkar:

- 1 - idam ve müebbet ağır hapis cezaları otuz sene;
- 2 - Yirmi sene ve daha fazla müddetle ağır hapis cezası yirmi dört sene;
- 3 - Beş seneden ziyade ağır hapis veyahut hapis veya müebbet sürgün cezası yirmi sene;
- 4 - Beş seneye kadar ağır hapis veyahut hapis veya muvakkat sürgün veya muvakkaten hidematı ammeden memnuiyet cezaları ile ağır cezayı nakdi hükümleri on sene;
- 5 - Bir aydan ziyade hafif hapis veyahut bir meslek ve sanatın tatili icrası veyahut otuz liradan ziyade hafif cezayı nakti hükümleri dört sene;
- 6 - Bundan evvelki bentte beyan olunan miktardan aşağı eeza hükümleri on sekiz ay; geçmesi ile ortadan kalkar.

Nevileri başka başka cezaları havi hükümler, en ağır ceza için konulan müddetin geçmesi ile ortadan kalkar.

Madde 208: Devlet memurlarından her kim idaresine ve nezaretine memur oldukları işlerde Devlet için az veya çok eşya ve malzeme alım satımında gizli ve aşikâr gerek doğrudan doğruya kendisi gerek başkası vasıtasile veya ortaklık suretile kendi kazancı için ticaret eder veya imalât ve inşaatı götürü şeklinde deruhde edenlere ortak olursa iki seneye kadar sürgün cezasile birlikte altı aydan iki seneye kadar memuriyetten mahrumiyet cezası da hükmolunur.

Eğer bu gibi alışverişte komisyon alır yahut nakit ve meskukât mübadelesinde kazanç yaparsa bir seneden iki seneye kadar hapis yahut iki seneden üç seneye kadar sürgün cezası ile cezalandırılır ve her halde bir seneden üç seneye kadar memuriyetten mahrumiyet cezası dahi hükm edilir.

Madde 249: Kanunen ve nizamen tayin olunan ve ahalice bilicap lüzum görünen umumî hizmetlerden başka Hükümet memurları ve saireden her kim angariya olarak her nevi işte adam kullanır ise buna mütecasir olan kimseden böyle meccanen kullandığı adamların mahallerince olan ücreti marufeleri alınarak, ashabına teslim ve derecei cürmüne göre altı aydan üç seneye kadar sürgün cezası tayin olunur. Memur ise muvakkaten memuriyetten mahrumiyet cezasına müstahak olur.

Madde 258: Eğer fiil kendini veya akrabasını hapis ve tevkiften kurtarmak maksadı ile vaki olmuş ise bu maddenin birinci fıkrasında üç aydan bir seneye kadar hapis yahut bir seneden aşığı olmamak üzere sürgün ve ikinci fıkrasında altı aydan iki seneye kadar hapis cezası hükmolunur.

Madde 299: Muvakkat ağır hapis ve hapis ve muvakkat sürgün cezalarına mahkûm olan kimseler yukarıdaki maddede yazılı olan vasıtalara müracaat ederek ceza mevkilerinden kaçarlarsa baki kalan müddetlerine asıl ceza müddetinin üçte birinden yarısına kadar müddet zammı ile cezaları çoğaltılır.

Eğer müebbet sürgün cezasına mahkûm olan kimse menfasından kaçarsa on iki aydan on sekiz aya kadar ağır hapis cezası ektirildikten sonra menfasına iade olunur.

Müebbet ağır hapis cezasını görmekte olanların firarı halinde ağır devre müddeti iki sene çoğaltılır.

Madde 311: Bir cürüm ikama aharı alenen gururunu okşamak sureti ile tahrik eden kimse eğer tahrik ettiği cürmün cezası muvakkat ağır hapis fevkinde bir ceza ise tahrikten dolayı üç sene hapse; muvakkat ağır hapis veya müebbet sürgün veya hapis cezasını müstelzim ise filin nevine göre üç seneye, kadar hapse; vesair hallerde yüz liraya kadar ağır cezayı naktiye mahkûm olur.

İkinci ve üçüncü fıkralarda beyan olunan hallerde ceza tahrik olunan cürüm için muayyen cezanın azamî haddinin üçte birini tecavüz edemez.

Madde 587: Elyevm meri olup cinayet, cünha ve kabahat taksimatına müstenit ahkâmı havi bulunan kanunlarda münderiç (mücazatı terhibiye) ve (cinayet) tabirleri badema ceza kanununda muharrer müebbet veya muvakkat ağır hapis ve beş seneden fazla hapis ve hidematı ammeden müebbeden mahrumiyet ve müebbet sürgün cezaları ile bunları müstelzim cürümlere ve (mücazatı tedibiye) ve (cünha) tabirleri beş sene ve beş seneye kadar hapis ve muvakkat sürgün ve ağır cezayı naktî ile bunları müstelzim cürümlere ve (mücazatı tektiriye) tabiri de hafif hapis ve hafif cezayı naktî ve meslek ve sanatın tatili cezaları ile bunları müstelzim fiillere, masruf olacaktır

GİZLİLİĞİ 20/06/1994 Tarih ve 03371 sayılı Onayla KALDIRILDI

T. C. BAŞVEKÂLET
Kararlar Müdürlüğü
Sayı: 300

KARARNAME

C* BAŞLAMA LİK CUMHURİYETİ 200 VI

Aslen Ermeni milletinden olup Diyarbakır Vilâyeti fişine dahil olan ve Diyarbakır'da terzilik yapan Nazif'in, tehirciden kurtulmak için ihtida ettiği ve bütün varlığı ile ermeni amaline hizmet eden ezalı bir Türk düşmanı olduğu ve böyle bir telkinle yetiştirdiği çocuklarından Abdülkâlim Kemal adındaki oğlunun sekiz yıl evvel kaçak olarak ve siyasi mülteci sıfatıyla Halep'e gittiği ve o zamandanberi Fransızlara jandarmalık ve istihbarat memurluğu yapmakta ve halen de bu vazife ile Remağlı'da bulunmakta olduğu ve Mehmet Keşet adındaki diğer oğlunun da tahsil için Marsilya'ya gitmek üzere 21/4/33 tarihinde pasaport alarak Diyarbakır'den ayrıldığı halde Marsilya'ya gitmeyerek Beyrut'a gittiği ve elyevm Suriye'de bulunduğu anlaşıldığından mazeret emeller peşinde ve bunum temini için oğulları ile temasta bulunan Nazif'in, hududa yakın bir bölgede oturması mahzurlu görüldüğünden 2648 sayılı kanunun 3 inci maddesine göre ve kerisi Tuma, oğlu Sadık, kızı Bekiye, oğlu Murat, Muradın kerisi Arkist, Nazifin dul kızı heşiresi Lumbaş, oğlu Sebri ve diğer oğlu Refail ile birlikte Çorum Vilâyeti merkezinine nakil ve iskânları; Bahiliye kabilininin 22/7/33 tasvir ve 22/7/33 sayılı tezkeresile yapılan teklifi üzerine İcra Vakilleri Heyetinin ce 22/7/33 da kararıdır. 22/7/33

M. İ. ÖZGEN

K. Altıntaş

Bş.V. <i>H. İ. ÖZGEN</i>	Ad.V. <i>G. G. G. G.</i>	M. İ. Ö. V. <i>K. ÖZGEN</i>	Da.V.V. <i>S. ÖZGEN</i>
Ha.V.V. <i>G. G. G. G.</i>	Ka.V. <i>S. ÖZGEN</i>	Kf.V. <i>S. ÖZGEN</i>	Ks.V. <i>A. Çetinkaya</i>
İk.V. <i>C. ÖZGEN</i>	S. İ. Ö. V. <i>S. ÖZGEN</i>	G. İ. V. <i>R. ÖZGEN</i>	Zr.V.V. <i>C. ÖZGEN</i>

68 77 9

T. C.
BAŞVEKÂLET
KARARLAR MÜDÜRLÜĞÜ

Karar sayısın
2

GİZLİLİĞİ 20/06/1994 tarih ve
03371 sayılı Orayla KALDIRILDI

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞIVI

Kararname

4228

Erbaa ahalisinden olup muallimlik yapmak bahane sile Batuma giderek 6/6/935 de Rusyadan Çoruh Vilâyetine sığınmış olan Muallim Ahmedin, Batumda bulunduğu sırada muhtelif teşekküllerde ve lâz kongresinde çalıştığı ve G.P.U.hizmetine girerek komünistlik propagandası için yurda gönderildiği ve geçmiş haline ve tesbit olunan hususiyetlerine nazaran durumu şüpheli ve yurd için zararlı bir şahsiyet olduğu anlaşıldığından hüduda yakın bir bölgede oturması emniyet bakımından mahzurlu görülen bu adamın, 2848 sayılı kanunun 6 ıncı maddesinin C fıkrasına göre, Niğde Vilâyeti merkezine nakli; Dahiliye Vekilliğinin 18/3/936 tarih ve 1021 sayılı tezkeresi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 20/3/936 da onanmıştır

20/3/936

REİSİCUMHUR

K. Atatürk

Bş. V.

J. İsmail

Ad. V.

S. Sarıca

M. M. V.

K. Özalp

Da. V.

S. Kaya

Ha. V. V.

S. Sarıca

Ma. V.

B. Özalp

Mi. V.

S. Arıkan

Na. V.

A. Çetinkaya

İk. V.

C. Beyaz

S. İ. M. V.

S. P. Özalp

G. İ. V.

Kana Karahan

Zr. V.

M. Mühlbauer

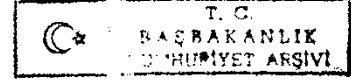
030 18 01 02 63 21 12

T. C.
BAŞVEKÂLET

Kararlar Müdürlüğü

Sayı: 2
1292

KARARNAME

Hoybun Cemiyetinin mümessili ve firarı Heco adındaki şahsın akrabası olup Fransızlara casusluk etmesinden şüphe edilen Midyatlı - Şerif Mahruzun, 2510 sayılı kanunun 10 uncu maddesinin C fıkrasına göre ailesiyle birlikte Tekirdağ Vilâyetinin Malkara Kazasına nakil ve iskânı; Dahiliye Vekillîğinin 18/9/934 tarih ve 18296/7956 sayılı tezkere-si üzerine İcra Vekilleri Heyetince 20/9/934 te tasvip ve kabul olunmuştur.

20/9/934

REİSİCÜMHR

Yazı M. Kemal

Bş. V.

İmce

Ad. V.

S. Saunçuk

M. M. V.

Alkan

Da. V.

S. Kaya

Ha. V. V.

S. Kaya

Ma. V.

Amaz

Mf. V.

Bay

Na. V.

Ali

İk. V.

Ali

S. İ. M. V.

S. Düşün

G. İ. V.

Ali Rıza K.

Zr. V.

Müftü

030 18 01 02 48 64 12

T. C.
BAŞVEKÂLET
MUAMELÂT MÜDÜRLÜĞÜ

Şube :
Sayı : 12704

KARARNAME

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Seyit Han Çetesinin takibine memur kıtaatın hareketlerinden mezkûr çeteyi haberdar etmek suretiyle casusluk yaptıkları ve halen de Suriyedeki firarilerin hal ve hareketlerinden malumattar oldukları cihetle casusluklarından şüphe edildikleri anlaşılan merbut cet - velde isimleri yazılı 18 şahıstan dokuzunun Çanakkale Vilâyetinin xx Ayvacak Kazasına diğer dokuzunun da Bolu Vilâyetinin Gerede Kazasına karı ve çocuklarıyla birlikte nakil ve iskânları; Dahiliye Vekâletinin 20/4/932 tarih ve 17995/9794 numaralı tezkeresiyle yapılan tek - liri üzerine İcra Vekilleri Heyetininin 27/4/932 tarihli içtimasında xx tasvip ve kabul olunmuştur.

27/4/932

REİSİCÜMHUR

Gazi M. Kemal

Bg.V. V.

S. Nefis

Ad.V.

Yusuf Kemal

M.M.V.

Yusuf

Da.V.

S. Nefis

Ha.V. V.

S. Nefis

Ma.V.

Yusuf Kemal

Mf.V.

Yusuf

Na.V.

S. Nefis

İk.V.

S. Nefis

S.i.M.V.

S. Nefis

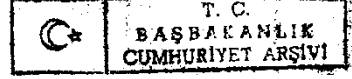
G.i.V.

Ali Rana K.

Zr.V.

M. Nefis

930	18	01	02	28	32	1
-----	----	----	----	----	----	---

T.C.
BAŞVEKÂLET
MÜHÜRLEME

KARARNAME

Sıra :
Sayı : 12103

Çorum ve Yozgat Vilâyetleri hududu üzerinde bulunan Aygar dağının sarp ve yolsuz muntakalarında yaptıkları obalarda oturan 4875 hayvana malik ve Kırt ırkına mensup 440 nüfus insanın, 885 numaralı kanunun üçüncü maddesine tevfikân münasip mahallerde iskânları, Dahiliye Vekâletinin 19/12/931 tarih ve 14826/5807 numaralı tezkere-sile yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetinin 3/1/932 tarihli içtimasında tasvip ve kabul olunmuştur .

3/1/932

REİSİCÜMHUR

Caferi M. Kemali

Bş.V.

İsmail

Ad.V.

Caferi M. Kemali

M.M.V.

İsmail

Da.V.

İsmail

Ha.V.V.

İsmail

Ma.V.

İsmail

Mf.V.

İsmail

Na.V.

İsmail

İk.V.

İsmail

S.i.M.V.

İsmail

G.i.V.

İsmail

Zr.V.

İsmail

19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----

Türkiye Cumhuriyeti
BAŞVEKÂLETMuamele-i muvafıqlığı
Şube
sayı 7324

KARARNAME

Hilâfetin ilgasına ve hanedanı Osmanînin Türkiye Cumhuriyeti me-
maliki haricine çıkarılmasına mütedair 3/Mart/340 tarihli Kanunun ik-
inci maddesinde zikrolunan kimselere ait emvali gayri menkulenin, kan-
unun mezkûrun yedinci maddesi mucibince hazinece tasfiyesi icap eyleme-
kte olduğundan emvali mebhuse elden çıkarıldıkça masarifi vakıası be-
dellerinden indirilerek üst tarafları ibraz edecekleri vesaike göre-
bil'ahare hak sahiplerine verilmek üzere emanete irat kaydı için kâf-
fesinin satışa çıkarılması, Maliye Vekâletinin 28/10/928 tarih ve =
7284 numaralı tezkeresile vukubulan teklifi üzerine İcra Vekilleri =
Heyetinin 14/II/1928 tarihli iqtimanda tasvip ve kabul olunmuştur .

Reisicumhur

1313
1313
02 01 18
A

M.H.V.

Mehmed Halil

Ad.V.

Adnan Paşa

Bş.V.

İsmail

Ma.V.

S. Sarıcaoglu

Ha.V.

S. Rıza

Da.V.

S. Rıza

S.M.I.V.

H. İsmail

İk.V.

M. Rıza

Ha.V.

Recep

M.V.

Abd. Kadir

T.C. Hariciye Vekâleti
Hariciye Vekâleti

İstihbarat Müdürlüğü

U. No 26097

H. No 671

Leif 1

244
X

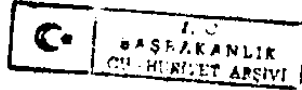
Ankara

19. XII

1937

Hulâsa

244
223

Yüksek Başvekâlete

Sakit halife'nin son vaziyeti hakkında Lersilya Başkonsolosluğundan gelen 1324/203, 1336/204 sayılı yazı örnekleri ilicik olarak sunuldu.

İ.

Hariciye Bakanı Vekili Y.

Genel Sekreter

Eğyük Elçi

Hefiz

21-12-35

030 10 203 387 10

-4-

A. C. F. ...

Marsilya Başkonsolosluğundan alınan 3.12.935
tarihli ve 1336/204 numaralı tahrirat
sureti

27.11.935 günlemeçli,1324/203 sayılı yazının sonudur.

Abdülmeccid'in yazı işleriyle çok ilgili olduğunu,Surye ile,Fransa müstamlakeleriyle,Kıbrıs,filistinle,Hindistanla sık sık muhabere ettiğini,buralardan çok yazılar aldığını,bunlardan hemen hiç birini karşılıksız bırakmadığını,öğrendim.

Ancak hatıratını yazdığına,yahut bunları bastırmak üzere bir gazete,bir basımevi ile anlaşmıştıdır dair bir haber alamadım.

Düşünce kalırsa,Aptülmeccit ötedenberi hatıralarını yazmaktan geri durmamış olmalıdır. Yine hiç şüphesizdirki Türkiyenin dağında,içinde bulunsupta her hangi bir sebeple bu günkü Rejimimizin, ve bu Rejimi yüksek idareleri altında tutan zatların aleyhinde olanlarla, ya doğrudan doğruya,yahut vasta ile, muhabere etmektedir.

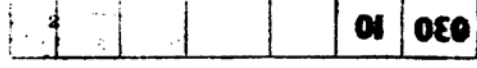
Eğer (yalnız bir faraziye olarak yazıyorum) Aptülmeccit in evrakından bir parçası olsun elde edilebilse çok önemli belgeler ele geçebilir,çok önemli sırlar öğrenilebilirdi.

Sen günlerde Fransızların Cezayir,Tunes,Surye müslümanları arasında baş gösteren hoşnutsuzlukların,ulusal benliklerin önüne geçmek için düşündükleri tedbirler arasında,Aptülmeccid'in kendi kendine taşımaktan bir durlu vaz geçmediği "Hilafet" sıfatından istifade istağı de vardır.

Aptülmeccitle Papalık arasında din duygusunu,düşüncesini korumak,Hiristiyenlikle Müslümanlık arasında bir barış yaratmak gibi bahanelerle bir müsakere kapısı açtırmak istendiğini de öğrendim. Bu düşünmeyi Fransa gündenleri,İtalyan dostu olmakla tanışmış kimseler,kurumlar olduğu da söyleniyor.

030	10			203	327	10
-----	----	--	--	-----	-----	----

EK-11'in Devamı

Bu gün,Fransada,italyada,dini siyasaaya alet yapmak isteyenler,her zamandan çoktur.

Yeni,yeni alacağım haberleri Yüksek kıtınıza yazacağımı bildirir,saygılarımı sunarım.

Başkonsolos
İsmayıl C.Üskaya

Aslı gibidir.

4

T. C.
DAHİLİYE VEKÂLETİ
Emniyet Umum Müdürlüğü

Şube : H. S.
Huası :
Umumi : 1732

29-4/1939
H :
/

Başvekâlet Yüksek Makamına

1- Yüz elliliklerden olup halen Cebeli Lübnan'da Aliye'de oturan Süleyman Şefik(Paşa) bir taraftan felsefi ilâhiyat ile meşgul olmakta, diğer taraftan da Türkiye siyasetini takip etmekte, Türkiye'de olan şeyleri inceden inceye araştırmakta ve akli sıra bir takım inkilâplar beklemektedir.

Şimdi Türkiye ahvali ile Türkiye'deki temennileri hakkında mektup şeklinde bir çok yazılar hazırladığı ve bu yazıları Türkiye ricaline ve gazetelerine göndermek istediği öğrenilmiştir.

Türkiye hakkındaki temennilerini şu on madde içinde toplamakta ve bu on maddenin kabul ve tatbik edilmesi halinde Türkiye'de hakiki refah ve saadetin teessüs edeceğini iddia etmekte imiş.

- 1 - Saltanatı meşruta
- 2 - Latin harflerinin ilgası
- 3 - Serpuşun serbestisi
- 4 - Harbi umumî mes'ullerinin tecziyesi
- 5 - Türk olmayanların koğulması
- 6 - Kürdistanda ademi merkezîyet usulünün tatbiki
- 7 - Hür intihabat
- 8 - Meclisi ayân
- 9 - İhtikârın men'i ve inhisarların ilgası
- 10 - Dinin serbestisi

-2-

2-8-259
030 10
10/10/1939

Karşılık yazılacak bitige ait olduğu şubenin gün ve sayısının yazılması.

T. C.
DAHİLİYE VEKÂLETİ
Emniyet Umum Müdürlüğü

				193
			H:	

Şube :
Hususi :
Umumi :

- 2 -

Bilgi için saygı ile arz ederim.
Başvekâlet Yüksek Makamına, Riyaseti C.U.Kâtipli-
ğine , Hariciye Vekâletine arzedilmiş ve Millî Em.H.Reisli-
ğine yazılmıştır.

Dahiliye Vek ili

Şeyh Özalp

Şeyh Özalp

m.s.

030	10			107	298	7
-----	----	--	--	-----	-----	---

Karşılık yazılacak bitişe ait olduğu şubenin gün ve sayısının yazılması.

2

T. C.
ADLIYE VEKÂLETİ
Ceza İŞ.D. Müdürlüğü

Adet 14
Umumî
Husulî

Yüksek Baş vekâlete

Adet
Lefli

20-1-35
Kısacası:
Necibe ait mahkûmiyet ilâmı suretinin
gönderilmesi H.

Kuvayi Milliye zamanında Hizarcı Tahiri öldürmek suçundan Konya birinci İstiklâl mahkemesince 336 yılının birinci kânunda üç sene sürgüne mahkûm edilmiş olan Konyanın Kuruca ova köyü eski muhtarı Mehmet oğlu Necibe ait mahkûmiyet ilâmının Asıl veya Örneğinin B.M.Meclisi evrak mahzeninden getirtirilerek gönderilmesini dilerim.

elb. ma.
H. P. Meramcı

Adliye vekili

S. Sarıoğlu

Yazılı İ. M.
20-1-35

010	10			11	64	2
-----	----	--	--	----	----	---

ADLIYE VEKÂLETİ
20-1-35 196

Cevaben yazılacak evrakta : Cevap olduğu muharreratin tarih numarası ile hangi daire Hadesle yazıldığı derç olunması rica olunur.

01002528

A	III-4-41
D	24
F	48

۴-۹-۹

مردم ارادوی می‌باید نو البه با ۴۸

A	III 4
D	15
F	71

۴۸

اخیراً دول اعلام فرقتن ~~یون~~ علیه جلی جونی خارجه

ماتن بود متون بر فرقه ده بحریه ساحلنه

با بقیه میانه نچود ~~۴۸~~ و بقیه امانده

دویم نیز ~~۴۸~~ در شمال و جلوه

دوامت دعوت از غایبانی افراد ایمنه علی علیه و آله و بیانات

در جم غایب ~~۴۸~~ / اولان جوابی نوره ده

اولمغه -

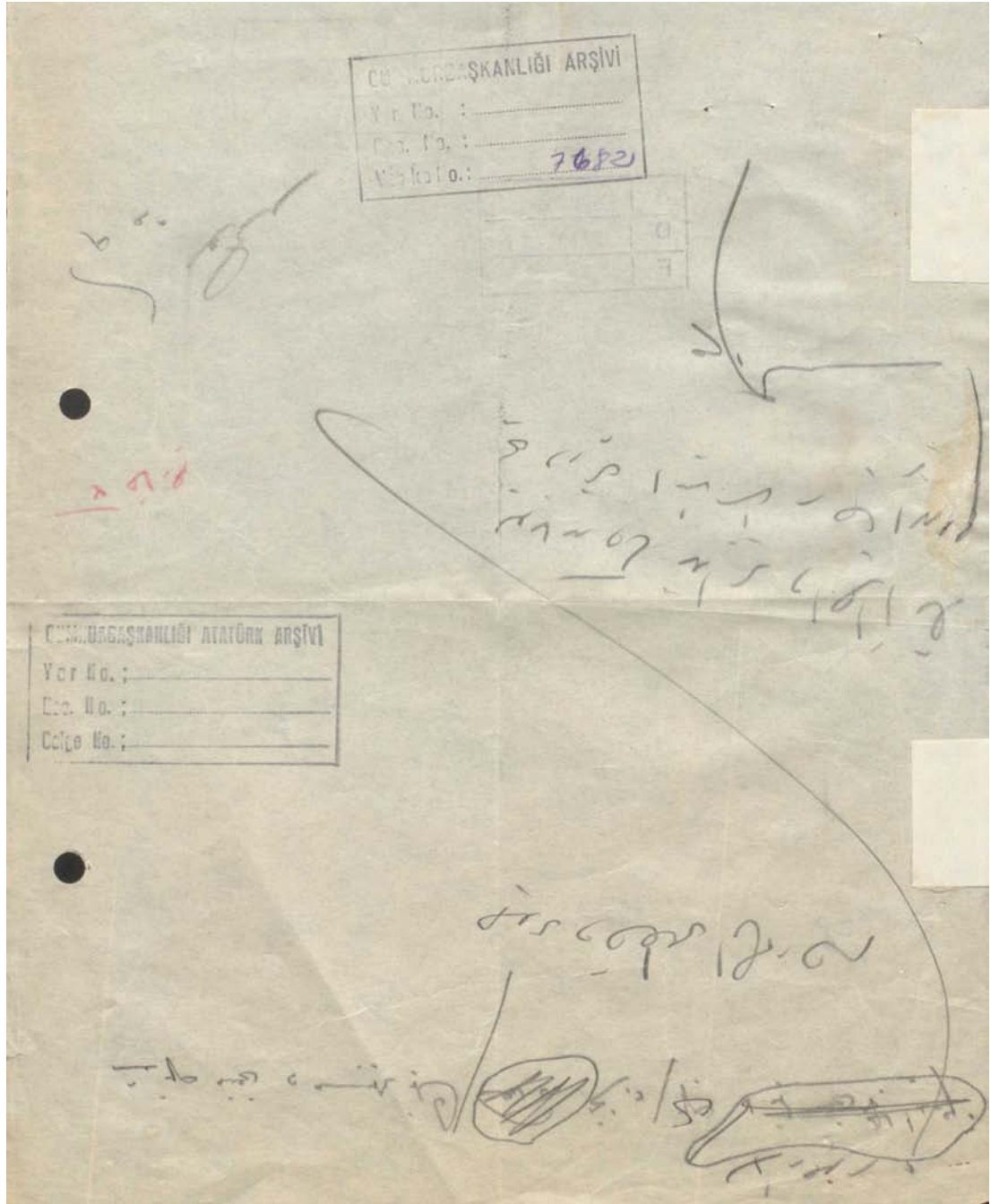
اشوخیون غیر قابل احباب ~~۴۸~~ به مولد بلوغی

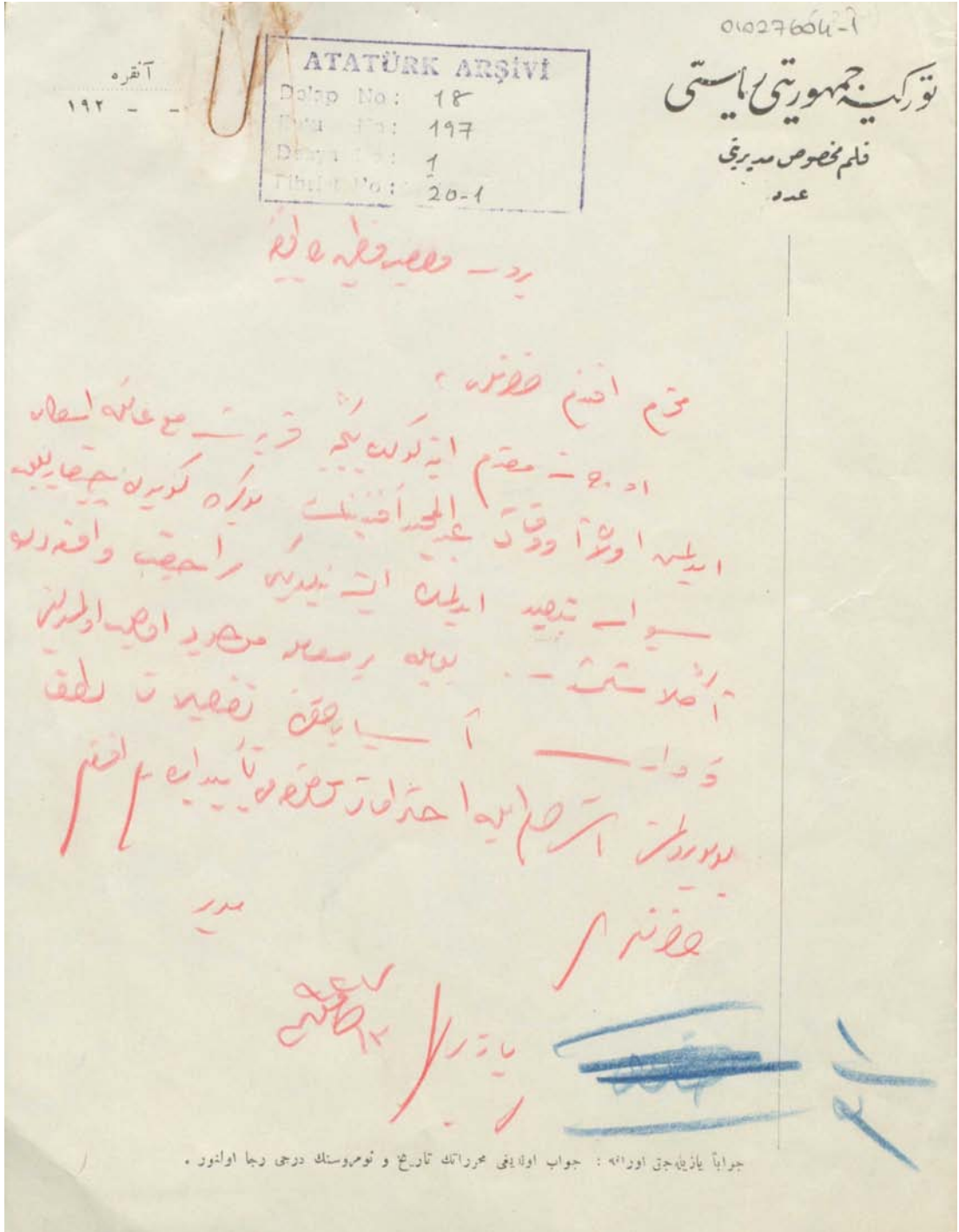
سرددا بعام ~~۴۸~~ / ایمنه

مدلت ~~۴۸~~ / دویم جوت حکم و بیانات

مردمانه داما حقی فایلی ~~۴۸~~ ایمنه

EK-16

آفقره
۲۷/ ۱۱/ ۶۶

یاسد قیادانوه حضور سینه

فرایردک مجور عودت و وفاتک لمان و هور قشاید سیدک ده ترهیب و کتیمی
 ایچوره اوله ختیب جوج س قناید انلیجی ابر و تقیم ایلدیک و جوج ایفای غیب جوج س قناید
 دهن فرارک اولن آلمه ایچوره فرایردک عانده رینک تبیدی هفتنه بر امر اصدایریش
 عین ضروره و مجبوریتی جهن اییدیه شوره جوج س قناید انلیجی و الجزیره جوج سیدک
 مرز اروس قناید انقدنجه و حق بو یورده امر اصدایریش بهلید رفه فرایردک
 عانده لیک تبیدی قناید تحت قانونیه آلمنی تکلیف لمانقده و -
 بلی مقابل اجلا و کیلاری هتیجه مقدا موبله بر سلاله لیک مخالف قانونه لومنه
 بانه لطقه حائز کلام به حق تحت قناید آلمنی کب اخیراً و اخیره و لمانک
 بو بایده که تذکره سی اوزرین (مهر سید ایلام) نایقنه که اجتماعه ده استقلول
 محاکمه فرای اوزر حقلنده محازات لازمی ترتیب ایچنده بولند قلدنده
 حدود قانونیه خارجه هنده بهمانه ایفانسه محول قالمه مه اوزره بو خصوصیت
 استقلول محاکمه و ازره صلاحیه ترکی [قرار کیر لمانه بهنقده و
 استقلول محاکمه بهمانه بر لوره تصدک اطمانه تأمین موجود اییه ده استقلول
 محاکمه بهنقده محلوله بو صورت ترهیبک اطمانه لمانه قانینیه قانینیه
 ا- روره که قرار درجه سیک اتساینی و با خصمه صلاحی فرارک بیدی
 کثرت ایلیده ا- رورک بو نسبت قنایده اوزره صلاحی و ده محروقی
 باوی لمانه جهنده هر آید قید احتیاج و احترامی ترجیه و تأمین
 اییه بید جهک مربوط ورقه ده که مواد قانونیه لیک تحت تصدیق آلمنی لیک
 اوقنای صلحنده کور لیکیه معروفه -

مدافعه امین و کدی نامه
نشانی
عاشق حسن

کوردی و کدی حضور
معاون اول
معاون اول

ولید ریتر
۲۷/ ۱۱/ ۶۶

قرارداد حقنه

- ۱- سوخته قرار ایدیه مدوع اندازانك عائله لری مملكتنده و حال تبعیه لهور . وانجه افراد مرقوم الم كجركده صكه اعاده ایدرك سوت برانگیلو . تبعیا ایدیه عائله لره قرار واقفا اید لر سه خا لری اعلا و لهور
- ۲- سوخته قرار ایدیه مدوع اندازانك سته تقیب و درسته اقدام لهور . مكدرو معذ قراری لهور قج بونلك عائله لرینه طوقونلماز .
- ۳- عائله لرك تبعیه قراری مملك ان بونك حكومت ما بوی كرفنده تطبیق لهور . انجه استقلال محكمه لری بهاناه مملدوه بو قرار لرك تطبیق اشو محاكمده استحصا لهور متوقف بولور

ایرین

070	10	35	390.48
-----	----	----	--------

"HAPİSHANEDE İDAMA MAHKÛM OLANLAR BİLE BİLE ÖLÜME NASIL GİDERLER"

Umumi harbin sonralarına doğru bütün memleket asker kaçaklarıyla dolmuştu. Buna engel olmak isteyen evliyayı umur, sert tedbirlere başvurmuşlardı. Epeyce zamandır hiçbir tarafta kaçakların idamları vaki değilken birdenbire Türkiye'nin birçok şehirlerinde "sairlerine ibret-i müessire" olsun diye birçok kaçaklar asılırdı. Hayatlarına son verilen bu kaçaklar, kendilerinden önce muhakemeden sonra tahliye edilen kaçaklardan daha kabahatli değildiler. Bunların siyaset meydanına gönderilmelerinin tek sebebi, baştakilerin kızacakları tuttuğu zaman kendilerinin tesadüfen tutuklu bulunmalarıydı. Bu zavallılar, baştakilerin hiddetine kurban giderlerdi. Hatta dahası var: kaçaklar iş olsun diye muhakeme edilirlerdi. Fakat müteessir olmasınlar diye olacak, harp divanları kendilerine kararı bildirmezlerdi. Bunun için bu zavallılar duruşmanın gelecek celsesini beklerlerken asılmaya götürülürlerdi.

Sonbahar esnasındaydı. Kunduzlu Mehmet, Karaçörenli (Karacaviranlı) Koca Yunus, Balta Mahmut ve Işıklarlı (Aşıklarlı) Himmet bir akşam evvel muhakemelerinin gelecek celsesini beklerlerken hapisanede ne kadar şen ve kaygısız vakitlerini geçiriyorlardı. Öyle ya bunların ne kaygısı olabilirdi? Kendileri hapisanede buldukları üç- dört ay içinde, yirmişer, yirmi beşer defa kaçmış olan kaçak sanıkları, muhakemeden sonra, hatta küçük bir hapis cezası görmeyerek salıverilmişlerdi. Yirmişer defa kaçanlar salıverilince yalnız iki defa kaçmış olan kendileri, mahkum edilmeyeceklerdi ya! Tahliye edileceklerdi.

Lakin o günün akşamına doğru kaygısızlıkları üzerine acı bir şüphe çöktü. Mahpusların akrabaları, karıları, çocukları, arkadaşları kendilerini görmeye veya kendilerine bir şey getirmeye gelince, "kapıcı" denilen mahpuslardan biri, kimin akrabası gelmişse onu iç kapıdan "yangın var" nidasına benzer bir eda ile ünler, yani çağırırdı. Kapıcının bu hazin ünleyişi, soğuk ve yüksek duvarlar arasında aksederek, her ne kadar bir ağlayışı andırırsa da, gene de mahpuslara haz verirdi. Bu hazin ses onlara, hapisaneye ölü mezara gömüldüğü gibi gömülmediklerini hatırlatır, dış dünyadan kendilerini arayan, soran, hatta seven insanlar olduğu tekrar ederdi.

Bu akşam tekmil tutukluları ve bilhassa harp divanı tutuklularını müteessir eden şey bu ünleyişin birdenbire kesilivermesiydi. Birçok tecrübelerle anlaşılmıştır ki ünleme sesi kesildi miydi müthiş bir facianın vukuu yakındı. Her ne vakit bazı mahkumlar idam edilecek olsalar, idamlarından bir gün önce haberdar olarak müteessir olmasınlar diye hapishane müdürü, mahpuslara gelen ziyaretçileri mahpuslarla konuşmaktan ve görüşmekten menederdi.

Güya bu suretle şehir içinde yayılmış olan idam havadisi mahpuslara erişemeyecekti. İşte birden bire kapıcının ünleyişi kesilivermişti. Ertesi günü, birkaç kişinin asılacağı duyulmasın diye alınan bu tertibat - birçok kere tekrarlandığı için mahpuslara şafaktan önce, içlerinden bazılarının asılacağını bildirirdi.

İşte, dört delikanlı firarinin zihnine şüphe girmişti. Acaba içlerinden hangisi şafaktan önce asılacaktı? Bu bulmacayı çözmek için alışagelmış olan vasıta, altın anahtardı. İşte, bu biçareler de o vasıtaya başvurdular ve gardiyanlara dolgunca bahşiş verdiler. Gardiyanlar da şehrin tekmil meydanlarını gezdiler, bazı meydanlara dikilmekte olan darağaçlarının adedini saydılar. At pazarı meydanında 3 darağacı dikiliyordu. Şehrin yukarı kısmındaki bir meydanda da bir tek darağacı kurulmuştu. Demek darağaçları 4 tane idi. İşte o zaman zavallı Kunduzlu Mehmet, Karaçörenli Koca Yunus, Balta Mahmut ve Işıklarlı Himmet anladılar ki asılacak insanlar da kendileridir.

Bu anlayış üzerine bu dört biçare, can korkusuyla kapıya yaklaştılar, kapıyı zorlamaya çalıştılar. Bu kapıdan zorla çıkmak mümkün değildi. Duvarlara baktılar. Duvarlara tırmanmak da imkânsızdı. Her ne kadar kurbanlık koyun gibi boğazlanmak istemedilerse de kendileri için hiç bir çare, hiçbir ümit kalmadığını görünce üzülerek döndüler. Boyun bükerek o günlerini beklemeye karar verdiler.

Kendilerinin idamına sebep olan cürümden çok daha vahimini irtikâp etmiş bulunanların kayıtsız şartsız tahliye edilmiş bulduklarını düşündükçe ızdırapları ziyadeleşiyordu. (Bu satırların altı İstiklal Mahkemesince çizilmiştir)

İşte, mühim cinayetler işlemiş canileri salıverdikleri ve kendi akranlarını tahliye ettikleri halde pek genç yaşlarında çirkin, soğuk ve şanssız bir ölümle öldürüleceklerdi. Lakin bu demir ruhlu insanlar için ağlamak, çırpınmak, şikâyet etmek ve yalvarmak akla bir an için bile gelmeyen, gelemeyen şeylerdi.

Avcı, "bak kaçıyor" demesin diye yavaş yavaş çekilen bazı canavarlar gibi bunların her tavrında teenni (ağır davranma), metanet ve sükuti bir belagat vardı. Bu erler, ertesi günü asılacaklarını anlayınca evveleminde gidip yıkanmışlardı. Ölümü ve ahireti, vücutları ve gönülleri kadar temiz olarak karşılamak istiyorlardı. (Bu satırların altı istiklal Mahkemesi tarafından çizilmiştir)

Bu zavallı dörtler, yıkandıktan sonra teknil eşyalarını sattılar, hatta başlarındaki fesi, sırtlarındaki camadanı, ayaklarındaki kalçınları bile!.. Bu satışa mukabil aldıkları paraları da tutukluların en fakirine dağıttılar. Sonra koğuşun bir köşesine toplandılar ve kendilerini ziyarete gelen diğer tutuklulara karşı muamelelerini hiç değıştirmediler. Gelen herkese yerlerinden kalkarak ve ellerini göğüslerine koyarak selam veriyorlardı. Teselliye muhtaç sanki kendileri değildi.

Vaktaki gurup yaklaştı ve koğuşların kilitlenme zamanı geldi. Aşağıdaki avluda nöbetçi gardiyanın "mahpuslar dama" (yani koğuşa) feryadı ve kilitlerle anahtarların çangırdayışı duyuldu. Damlar kilitlendi. Koğuşların penceresinden ancak Karahisar'ın kara kayasının tepesi gözükte. Ve bu kayanın üzerinde Alâeddin Keykubat'ın yaptırdığı surlar ve kaleler seçildi. Batan güneş Keykubaa'tın burçlarını kana buladı. Evlenme heveslisi olan bakire kızlar akşamları kuleye çıkıp; "bahtım, kocaya gidecek vaktim", diye feryat ederler. Sanki pek uzak aşırı bir yerden gelen bu çığlığı dörtler işitince bir şeyler, yaşadıkları son günün ölümüne ağlıyor sandılar. Bu ölen gün, bu gurup, son gün ve son guruptu. Şimdi gece gelecekti. Sonra?... Günü, şafağı bir daha göremeyeceklerdi. Yirmişer yaşlarında olan Yunus, Mahmut ve Himmet, gece düşündüler. Birçok sigaralar içtiler. Lakin nihayet genç bünyeleri tabiatın hamlesine dayanamadı yahut Allah onlara acıdı da işkencelerini kısaltmak için uykuya gönderdi.

Velhasıl zavallılar, pencerenin yanına başlarını dayayıp uykuya daldılar. Yalnız 26 yaşında olan Kunduzlu Mehmet ise pencerenin yanına oturdu. Nasıl, şafaktan önce ana kuşlar yavrularına gıda bulmak için uyanırlar ve içinde yavruları bulunan yuvanın yanındaki dala konarak şafağa bakarlarsa, Kunduzlu Mehmet de böyle ufka bakıyordu. Lakin şafağı değil, artık gecenin kesif karanlığını görüyordu.

Bir an için o karanlık aydınlanmaya başladı. Bir rüya görüyormuş gibi 26 yıllık hayatının mühim vakaları gözünün önünden birer resmigeçit yaptı. Doğduğı zaman merhum annesi onu, diğer insanlar gibi severdi. Onun için ağlar, çırpıyordu.

Çocukluğunda en çok kendisine tesir eden şeylerden biri de ağabeyinin "ben bir Köroğlu'yum dağda gezerim / Uçan kuştan bile hile sezerim" şarkısı idi. Öyle bir kahraman yetişmişti.

Seferberlik ilan edilince askere alınmıştı. Harp esnasında Çanakkale'de bir kaç kez yaralanmıştı. Uzun yıllar içinde kendisi ancak köye gitmek için izin almıştı. Halbuki evlatlarını çok özledi. O da etten, kemikten, ruhtan ibaret bir insan değil miydi?

Bir defa uzak sınırlara doğru şimendiferle sevk edilirken tren, köylerinin ta yanı başında geçmişti. İşte yüz adım ötede köylerinin evlerini, hatta kendi evinin çatısını görüyordu. Uzun zamandan beri göremediği çocukları ta şuracıkta, bu çatının altında yaşıyorlardı. Kendisi Filistin Cephesi'ne gidiyordu. Ama gidip de dönmemek vardı.

"çocuklarımı bir defa göreyim" dedi. Arkadaşları;

"Sen atlarken biz havaya ateş ederiz!" dediler. Zira kim atlarsa vurulsun diye emir vardı. Velhasıl trenden atladı. Bu, işte bir firar vakası olmuştu. Şimdi de onun için asılacaktı.

Derken uzaktan bir zincir şakırtısı duyuldu. Bu korkunç ses, onu ve arkadaşlarını zincirleyecek ve götürüp asacak olan jandarmaların yaklaştığını bildiren meşum bir haberdirdi. Zaten şimdi dış avluda adımları, hatta sesleri bile duyuluyordu. Biraz durdular, dış avludan iç avluya girilen kapıyı açıyorlar. İşte gözüktüler.

Artık tahta merdivenlerde ayak sesleri güm güm ötüyor, kısa kısa emirler veriliyordu. Koğuşun kapısı kurcalanıyor, haşin madeni çatırtılarla, kapının kilitleri ve ağır sürgüleri açılıyordu.

Açık kapının çerçevesi dâhilinde duran bir karartı, isimleri okuyordu. Kunduzlu, metin tavrı fakat bir anne şefkatiyle arkadaşlarını uyandırdı. Onlar uyanınca anladılar. Bismillah diyerek kalktılar. Sonra, bu dört kahraman, koğuşta bulunan diğer mahkûmlarla kucaklaşarak helalleştiler. Gidip kelepçeleri, prangaları, zincirleri taktırdılar. Dik dik ve emin adımlarla yürüyerek hem hapishaneden, hem hayattan uzaklaştılar.

Onlar ölüme değil, sanki düğüne gidiyorlardı. O kadar metin, o kadar vakur duruyorlardı. Karakuşi bir emrin kurbanı olarak öldürülecek olan bu dört Anadolu

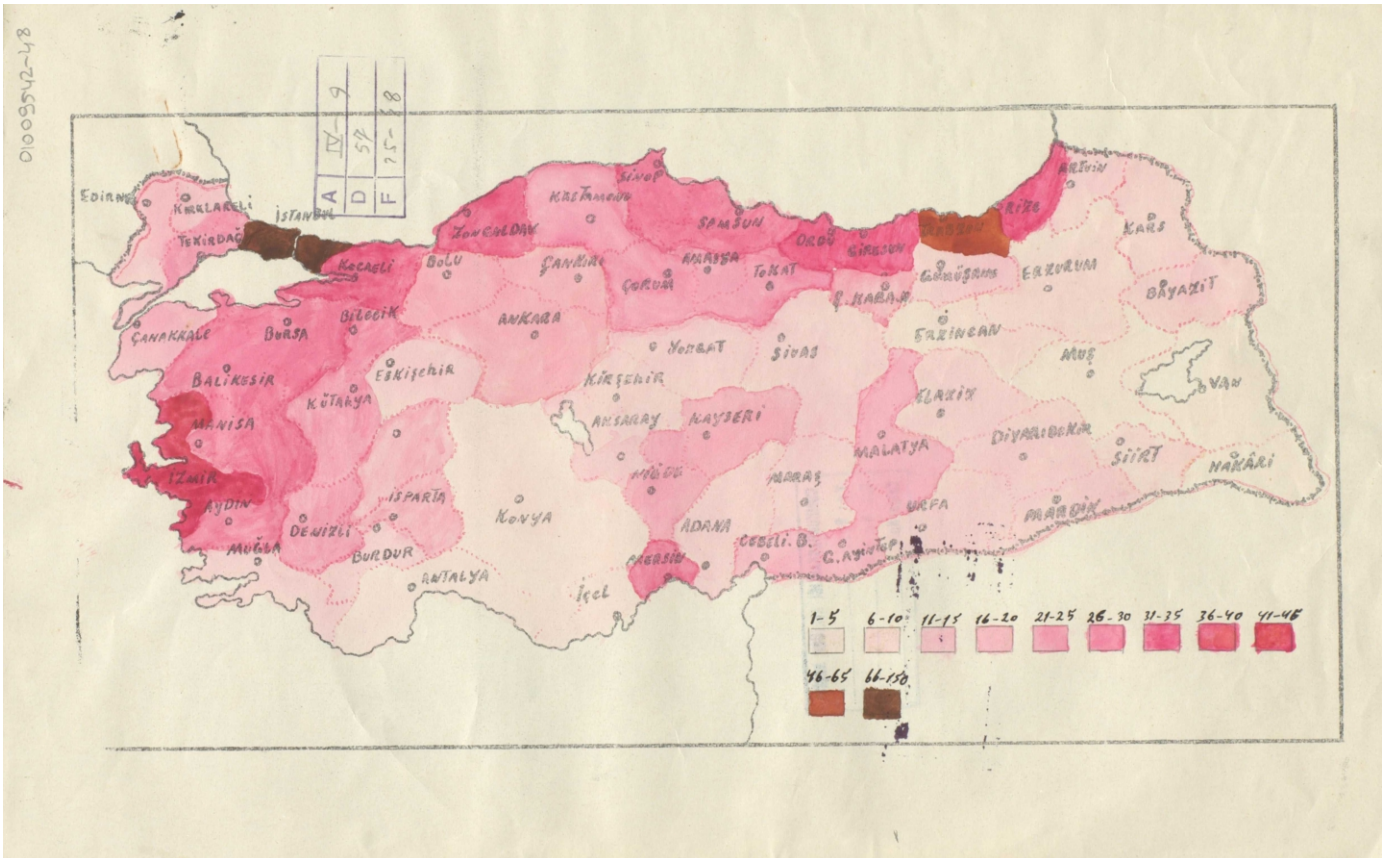
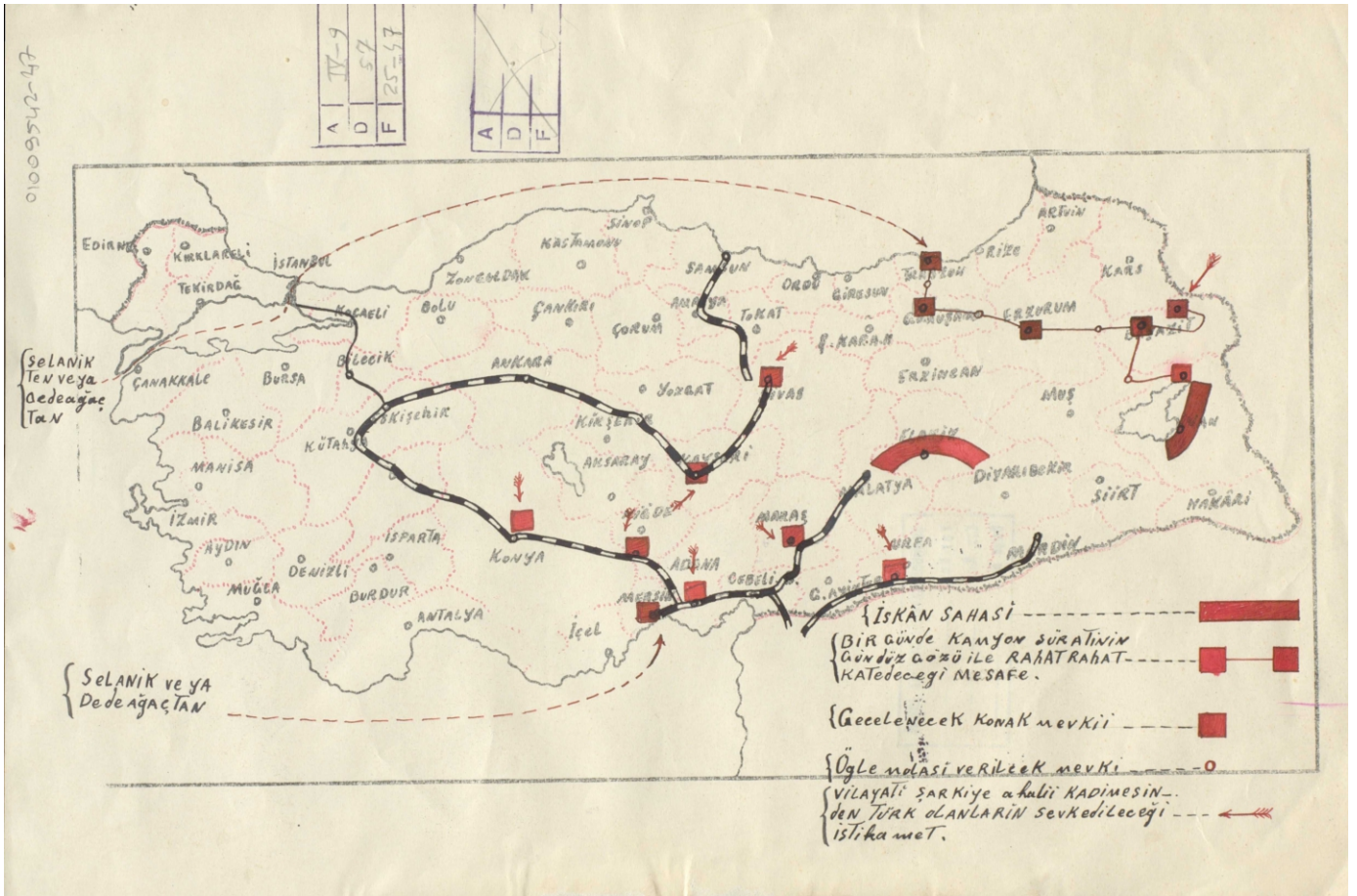
çocuğunun ölümle alay eden ağırbaşlı hareketleri, bana hapisanede yaşayanların yeni bir köşesini gösteriyordu. Burada ne bahadrlar ne kıymetli insanlar vardı.

Onlar öldüklerine değil, gürültüye gittiklerine yanyorlardı. Hapishanede hakiki katiller keyif sürerken, onların öldürülmesi... işte zavallıları öldüren manevi azap asıl buradaydı. Fakat gittiler, bir daha gelmediler. O gece bütün hapishane onların matemini tuttu. (Bu satırların altları İstiklal Mahkemesi tarafından çizilmiştir) ⁷⁴²

Hüseyin Kenan *

⁷⁴² Borak, a. g. e. s. 24-31

* Cevat Şakir (Kabağaçlı)

ÖZGEÇMİŞ

01. 05. 1979 Tarihinde Elazığ'da doğdum. İlk ve Ortaöğrenimimi Elazığ'da tamamladım. 1999 - 2003 tarihleri arasında Hacettepe Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü'nde lisans eğitimimi tamamladım. 2005 yılında Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nde Yüksek Lisans'a başladım. Aynı okuldan 2008 yılında "Demokrat Parti ve Atatürk İlkeleri" adlı tez ile mezun oldum. Mezun olduktan sonra yine Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nde Doktora öğrenimine başladım. Halen özel bir eğitim kurumunda öğretmen olarak çalışmaktayım.